

בכורי ריב"ל

מאת

אביר סופרי זמננו, הרב החכם הכולל

מוה' **יצחק בער לעווינזאהן** ז"ל.

הספר הזה יכלכל: א) יום הזכרון לשנת המאה שבו נולד ריב"ל. ב) תולדות החכם יש"ר. ג) יהושפט וענפי הדסה. ד) בקרת, מכתב בקרת מריב"ל להחכם אר"ם הכהן מווילנא. ה) אור לארבעה עשר, מאמרי אגדה בדברי חז"ל. ו) שלשה מכתבים: מר' דוד לוריא ש. זכס, ואב"ג. ז) תער הסופר, בדבר הכתות שקמו בישראל מהתחלת בית שני והלאה.

ע"י המו"ל כל ספרי ריב"ל

ב. נאטאנזאהן.

ווארשא

תרנ"ד

БИКУРЕ РИБАЛЪ

КРИТИКА

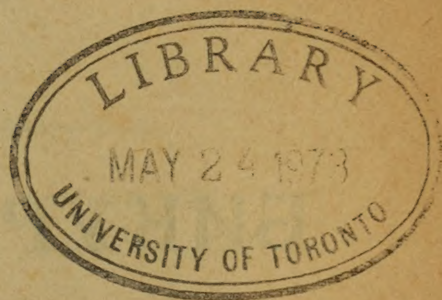
И. Б. ЛЕВИНЗОНА

изданіе Б. Л. Натанзона

ВАРШАВА.

1894.

Дозволено Цензурою.
Кіевъ, 22 Января 1894 года.

Варшава. Въ типографіи А. Гинса. Новозельная № 47.

בקורי ריב״ל

יום זכרון

לבני כנסת ישראל יושבת רוסיא.

יום ערב ראש השנה בכלות שנת תרמ"ח הוא יום זכרון לבני עמנו בארצנו, ביום הזה תמלאנה מאה שנה ליום הלדת אביר סופרי ישראל, ומשכיליו הנאמנים בארץ רוסיא,

רבי יצחק בער לעווינזאהן נ"ע

אם עם בני ישראל הוא עם הספר, הנה רבניו, מוריו, חכמיו וסופריו הנאמנים בבריתו, המה נושאי דגלו, חיים בחייו ונשמתם כלולה בנשמת האומה כלה, אך אנשי מופת כאלה, בני עליה, אשר באור פניהם נראה דמות דיוקנה של האומה, המה מעטים, אחד בדור ושנים ליובלות בשנים; המעטים האלה ששתלם הקב"ה בכל דור, להאיר הלילה לפני בני העם ההולכים בחשך, הוא רבי יצחק בער!

לא לספר אף מקצת שבחו של הריב"ל וספריו מגמתנו הפעם. פעולתו ועבודתו לישראל ורוב ספריו, הרצוים לכל אחיו, נודעים לכל איש יהודי יודע ספר במרחבי ארצנו, גדולתו כחכם הוגה דעות ובקי בחדרי תורה; כסופר עברי שדבש וחלב תחת לשונו; כיהודי אשר לב עברי דופק בקרבו בחזקה, המקדיש כל רגעי חייו לאמונתו ואומתו; כמליץ יושר ורב להושיע בהתיצבו לפני מלך ושרים להוכיח צדקת ישראל וכגבר צדיק אשר לא נהנה מעולם הזה אף כאצבע קטנה, ויראה עולמו בחייו רק בעבודתו על הרי ישראל, — כל הדברים האלה גלוים וידועים לכל אחינו, ונאמרו ונשנו פעמים אין מספר במה"ע.

בימים האחרונים העלה סופר אחד את השאלה ע"ד מעלתו של מהריב"ל לעמת הפילוסוף ר"נ קראכמאל; לדעתנו הויכוחים המה רק מעלים הבל וטינא בלב, כי ההערכה הזאת מה טיבה? האם כל חכם וצדיק צריך להיות נכוה מחופתו של חברו? אין ליהודי רוססיא אלא מה שעיניהם רואות, והמה ראו בריב"ל את האיש אשר בו התאחדו תורה ועבודה, תורת ישראל וחכמתו עם עבודת הצבור בו יחדו נפגשו, ובדבר הזה לא קם כמוהו בין סופרי ישראל וחכמיו בדור העבר. אין כל ספק כי רנ"ק היה תוקר אלהי, הוגה דעות, צופה ברוח היהדות ורואה את המאור שבתורתנו, אך היה איש הרוח, ופעולתו על עמו היתה רק ברוח; השכלתו היא השכלה ישראלית ברוחה הלאומי באמת, במבטו על היהדות ההיסתורית נראה הגיוני לב עברי באמת ובתמים, —

אך הריב"ל הלביש את הרוח הזה בשר ועור, ויעשהו כתפארת איש יהודי החי ומרגיש בכל רמ"ח אבריו ושס"ה גידיו את כאב האומה וחש לרוחתה לתשועתה; השכלת ריב"ל רחוקה מהשכלת ברלין אחרי מות הרמבמ"ן כרחוק צפון מים, ההשכלה הזאת איננה פרזה ריקה שכוללת בקרבה רק פריצות ופריקת עול, אך השכלת ישראל באמונה שלמה בנצחיות תורתנו, ולכל לראש היה ריב"ל מושיע ורב לבני עמנו, וכל ישעו וחפצו היה להקל מכאוביו ולהפיג צערו, אם לא היה ביכלתו לרפאותו מכל המכות אשר הוכה מאז ועד הנה, ועל כן היתה המתקת הדינים המתוחים על כנסת ישראל בארצו, ראשית ואחרית כל מפעליו ומשוש דרכו כל ימי חייו, ועל מזבח אהבתו את עמו, העלה קרבן עולה כליל כל חמודות החיים, ולו הואילו משכילי עמנו בדרכיו הלוך, כי עתה לא רבו הבקיעים בחומת בית יעקב.

עלינו הפעם להראות דעת את אחינו בחו"ל, כי גם בכבוד חכמים לא נופלים אנחנו מהם, כי יודעים גם אנחנו להוקיר מפעלות איש התהלה בקרב עמו, ועי"כ חובה קדושה מוטלת על טובי עמנו בארצנו לכונן דבר טוב נצב לעד, שיהיה לזכר פעולת חכם וצדיק כביר, לדעתנו אך בזה נוכל להקים מצבת זכרון להמנוח נ"ע אם נעשה שני הדברים האלה:

א) להוציא לאור הספרים בכ"י של הריב"ל הנמצאים עד היום באמתחת המו"ל את ספריו הח' ב' נאטאנזאהן נ"י, ואשר ביניהם נמצאים ספרים רבי הערך המדעי וההיסתורי.

ב) ליסד ברשיון הממשלה אגודת דורשי דברי ימי היהודים ברוססיא, אגודה שתשא שם ריב"ל עליה, שהיה אחד מאלה אשר הראו חבה יתרה לדעת ספר תולדות יעקב היושב בארצות הסלאווים, אגודה שתוציא לאור לעתים מזומנות ספרים בהנושא הנכבד הזה. ת"ל עוד לא רוששנו ועוד ימצאו בקרבנו אנשי מדע וכבירי דעת לעמוד בראש המפעל הזה, אם כזאת נעשה והצלנו כבוד ב"י בארצנו, ולא יאמרו עוד בצדק כי כפויי טובה הננו להיחידים השרידים אשר בקרבנו, אשר הקדישו את חייהם לתועלת הכלל והרמת קרן ישראל בכבוד.

ואלה המה הספרים כ"י ריב"ל: א) באֵר יצחק, ספר הכולל אגרות רצוא ושוב בין ריב"ל וחכמי דורו, ואשר בו חמר רב הערך לקורות עמנו בארצנו בחמשים שנה האחרונות; ב) פתוחי הותם, ספר המדבר בעניני התיסדות הקבלה וסעיפיה וגם על אדות שם מטטרון; ג) יזרעאל ספר הכולל מאמרים ספרותיים שונים; ד) חקר מלים, והוא בקרת על ספר אוצר השרשים להח' בן זאב אשר הוציא הח' מ"ה לעטערים; ה) אהלי שם הוא החלק הג' מספרי השרשים שלו: שרשי לבנון ותולדות שם. מלבד זה נמצאים עוד מאמרים פזרים ומפורדים כמו תער הסופר חוברת ב' שלא נדפס עוד,

באור רחב להקדמת האמונות והדעות לרס"ג, גם מליץ יושר המרבר בהצטדקות הח' צונץ ז"ל נגד שוטניו.

תקותנו כי דברינו אלה ימצאו מסלות בלבב כל מוקירי זכר הריב"ל ז"ל וגבורי הרוח בעמנו, ויום מלאת מאה שנה למן העת אשר ראה אור עולם אחד מבחירי אחינו בארצנו, יהי ג"כ יום זכרון ליסוד מפעל יקר כלו אומר כבוד לארבע מאות רבוא ב"י יושבי ארץ רוססיא!

ווארשא בחדש אדר תרח"ם

הערת המו"ל ספרי ריב"ל: דרוש דרש אחד ממוקירי ריב"ל, הוא הגביר הנדיב ה"ר לעאן ראזענטהאל ז"ל בהמליץ נומר ס"ו משנה החולפת, להודיעו על אודות כ"י מהריב"ל, „מה המה ואנה נמצאו ?". לאיזה מטרה היה חפצו של הנדיב הזה לדעת זאת, אינני יודע עד היום, כי מאדו לא נעשה דבר לתועלת הדפסת ספרי ריב"ל אשר את' בכתובים, וגם חפצו לא מלא בדבר קנין ביתו של ריב"ל העומד שמם בקרעמניץ עד היום הזה, אולי עלתה במחשבתו לעשות איזה דבר טוב למזכרת ריב"ל וספריו, אבל מרוב טרדתו שכח ולא עשה מאומה עד יום מותו בחו"ל. יוכל היות כי נדיבים רבים אחרים חושבים ג"כ כמוהו, לעשות מה ואינם עושים מאומה, ולדאבון לב מוקירי ריב"ל מונחים הכ"י שלו אצלי בטמון עד היום הזה. לולא החליתי במחלה אנושה זה כארבע שנים, יוכל היות כי היתה לאל ידי להוציא כל הספרים כ"י גם מבלעדי משען מן הצד, כאשר עשיתי עד כה. אולם עתה נפוגותי ונדכיתי עד מאד, כי כל אשר היה לי הוצאתי במשך ימי חליי, עד כי נשארתי בעוני ומחסור, ואין לי שום משען ומשענה להדפיס איזה ספר מספרי ריב"ל אשר אתי בכתובים.

ועתה המתנדבים בעם! הנה לעת כזאת, כי נחוגה יום הלדת מורנו הגדול ריב"ל ז"ל אפסה ג"כ כל תקוה משארית הפליטה של מוקיריו ומכבדיו לכלות הדפסת כל הכ"י שלו לחג יובלו? הבו נא עצה הלום, למי אפנה ולמי אשים דברתי? אהה! יבש מקור תקותי וכל השתות נהרסו, הואילו נא ושימו לבבכם ועיניכם לדברי זקן ספרותנו, הוא הרב החכם רש"י פין, אשר שם לפני בני ישראל בהוספתו למ"ע הכרמל שיצא מתחת ידו עוד בשנת תרכ"ג. ואלה המה דבריו שם: „למען הקים מזכרת עולמים לריב"ל על כל הטוב אשר עשה ליהודים יושבי ארצנו להשכילם בחכמה ודעת, אין טוב לפי דעתנו כי אם להרים תרומת קדש להוציא לאור חבוריו הנחמדים אשר השאיר אחריו בכ"י, ובזה תצמח תועלת גדולה לכלל אחינו ב"י, וחבוריו אלה יזכירו את שמו לתהלה ולתפארת לדור דורים מכל מצבת זכרון של אבני שיש".

המבלי אין גברים בארץ רוסיא לצאת ידי חובתם להשיג יד ושם לאביר סופרינו זה, לצאת לישע ביום הגדול והנכבד הזה, הבא להזכירנו שנת המאה להולדו, ולהוציא שארית ספריו אשר השאיר לנו בכתובים, כי ברכה גם בם, כמו בספריו הקודמים, ולהפיץ את הספרים האלה בין ההמון במקח נמוך וזול?!

שִׁגָּיוֹן לְבֶן־יְהוּדָה
נַפְשִׁי ! נַפְשִׁי !
אִם שָׁגִית לְתַמֵּךְ בְּלִי צְדִיָּה
כִּי חָכְמַת אֱנוֹשׁ דַּלָּה עֲנִיָּה
בֵּאלֹהִים בַּקְּשִׁי נָא מְנוּסֵךְ
וְאֶל מְשׁוּגָתֵךְ יִסְלַח עֹשֵׂךְ
הַמַּכִּיר מִשְׁגֵּהוּ
יְרַחֲמֶנּוּ עֹשֵׂהוּ .

אִם אַךְ לְפִי כֹּבֶד מְחִיר כָּל־סֵפֶר יִגְדַּל
סִפְרִי זֶה אָז מֵהֶבֶל יַעֲלֶה וְיִדַּל
לֹא־־כֵן אִם לְעֵרֶךְ טוּבוֹ , סֵפֶר יִשָּׁקֵל
יֵשׁ מִקְוֶה גַּם לְסִפְרִי , כִּי לֹא יְהִי לְהָקֵל .

יצחק בער לעווינזאהן.

אלה תולדות יש״ר

רבים מאלה שרכשו להם על ידי את ספרי ריב״ל שהוצאתי לאור עד כה, ובתוכם גם את הספר יהושפט, ששם יבוקר ספרו של יש״ר, היותר מכובד ונעלה בין ספריו הרבים שחבר, הנקרא בשם התורה והפלסופיא, ועוד קצת בקורות על ענינים אחרים מהמחבר הזה — פעלו פעולה עזה עלי בשאלותיהם באמרם כי אין אתם יודעים מי הוא זה הח׳ יש״ר שזכה לבקרת ריב״ל בספרו זה יותר ממחברים אחרים, ומדוע רק עליו עברה שבט הבקרת שלו? מפני זה ועוד סבות אחרות השתדלתי להעלות על הגליון איזה זכרונות הנוגעים לחיי המבוקר הח׳ יש״ר, לפקוח עיני השואלים ודורשים על אודותיו, ולא ראו ולא שמעו מאומה ממנו ומספריו הרבים שחבר והוציא לאור.

הרב החכם ר׳ יצחק שמואל ריגייו ז״ל הנקרא בשמו הספרותי יש״ר, נולד בעיר גוריציאה במדינת איטליה במחצית המאה הששית בערך שנת התקנ״ן ומת בשנת תרי״ו. ואלה המה דברי הח׳ גייגער על אודות יש״ר: הח׳ יש״ר מעיר מולדתו גוריציאה לא יצא מעולם, שם נולד ושם נאסף לעמיו, שם למד, לִמֵּד והפיץ דעת. בניו ואוהביו מקרוב ומרחוק כבדוהו, לא נלחמו נגדו וגם הוא הלך בשלום את כל אדם; מאדמתו שבע לחם, ואם גם דאגות כה וכה כתרוהו, הנה גם אלה חלק כל אנוש ומנת כוסו, למען חזק וישים בה׳ בטחונו. אהבתיו וכבדתיו על ישרו ורוחו הטהורה, על כי לא בלב ולב דבר, לא נחבא אל הכלים ולא העלים מחשבתו, לא התחפש בבגדי צבועים למען כחש ולצודד נפשות הפתאים. לא הלך לקראת נחשים להרבות כבודו בעיני הבוערים בעם, וכי קדוש, גאון וחסיד יאמרו לו, רק גלה את לבבו ויעמוד בפרץ, ובמענה רך הוכיח והתאמץ להסיר עקשות לבב אנשי דורו, ומדי יזקין עוד נשמתו בו להדריך את אחיו בדרך ישרה. לא אכחד כי הרבה מדעותיו לא היו ברורות בעיני, כי הוא ז״ל לא אהב להעמיק החקירה, שאב מעל פני המעין המים אשר צפו על שפתו ולא חפש אחרי מקורו״. עכ״ל. ודי בזה לצאת ידי חובת

הידיעה וההכרה של החו' יש"ר, לדעת ולהבין כי שיח וכי שיג לו בעולם הספרות ומהלכו בנתיבות החיים.

באחד ממכתביו משנת תק"ץ להח' בלומענפעלד הוא מתנצל כי טרדותיו רבות, הוא נצב לבדו והמלאכה אשר לפניו כבדה מאד, הן בעבור צרכי הבית המוטלים עליו, כי היה בעל אחוזת נחלה עשר ונכסים, ועמלו רב, ובפרט בימי אסיפת התירוש מן היקבים, ובימי בשול התבואה פזר רגליו אל חלקת השדה אשר חננו ה', והן בעבור חנוך ילדיו הרבים, עד כי לא היה ביכלתו להתעסק בלמודים, לזאת ברית כרת בל תמוט לבלתי פנות אל האנשים הבאים לפניו ממרחקים במכתביהם, רק למען הודע אותו כי לבם נכון עמו, וכל חפצם רק לקבל ממנו אגרות, ואין אבור זמן גדול מזה.

„מה בצע כי אספר לך — כתב החו' יש"ר להנ"ל באחד ממכתביו — שאני בן יחיד לאבי, וכי בילדותי למדתי לשונות וחכמות עד מלאת לי כל חלקי הגימנזיום והליצעאום ואח"כ שקדתי על דלתות הספרים ביני לבין עצמי? ומי האיש החפץ בלמודים ולא יעשה כן? ואם למדתי מלאכת הציור, הצביעה (מאלערייא) והנגון (מוזיק) ויש לי יד לא מעט במלאכת השיר ואמן יד בקצת מלאכות השייכות אל המעכא:יק וכיוצא, הלא אין בכל זאת סבה להתפאר ולא תועלת בהצעתם וכו'. בין כל החכמות בחרתי לי חכמת ה כ מ ו ת (מאטעמאטיק) עד כי צלחה בידי להתיר שאלה כבדה בחכמה זו. ואחרי שנפלה מדינת איטליא תחת ממשלת הצרפתים נקרא נקראתי מאת שרי המדינה להיות מלמד החכמות בבית המדרש שלהם, ושם הייתי פראָפיססור דער הומאניטט גם קאנצלער דעס גימנזיומס ג' שנים. מן הידיעות הקלות אשר חנני ה' בהן, יש ביכלתי לגלות שפוני טמוני כתבים נסתרים" (געהיימע שריפטען).

נפלאת בעיני, כנראה ממכתביו, כי איש מלומד כיש"ר לא ראה ולא שמע דבר מספרי הסופרים החכמים ב ע ר נ ע ו ה י י נ ע, ונעלם ממנו כל דבר וענין אשר דברו עליו בספריהם, אם הוא דבר חכמה או הוא נוגע למצב אומתנו. ומזה נראה כי כל מגמתו ושקידתו היה בספרי קדמונינו, ובכל ספר הנוגע לתכלית הידיעה במעמד ומצב ספרתנו הישנה.

ששה בנים היו לו להח' יש"ר. הגדול שבהם היה בעל שכל ומכתר בכל מדות משובחות. אחרי כלותו שלש מדרגות בגימנזיום וב' מדרגות בהליצעאום, למד אח"כ ג' שנים בבית מדרש הרבנים בפאדובה כל הנצרך לדעת לישב על כסא ההוראה. בבית האב"ד התעכב כדי שנה להתרגל במשפטי ההוראה, ולסוף השנה שב לפאדובה, ואז נתנו על ראשו נזר הרבנות בפומבי גדול, כדרך שעושין לרופאים כנודע. וארבעת בניו הנותרים למדו תורה ולשונות וחכמות כל אחד כמסת שכלו, וכלם הלכו וגדלו במוסר הטוב וביראת ה'. ובנותיו במספר חמש, הגדולות פקחו עין על עסקי הבית והתעסקו במלאכת הנשים, שגם הן למדו תורה ולשונות כפי צרכן, והקטנות התנהלו על ידיהן ולמדו מהן. חנוך בנים כאלה יוכל היות לדוגמא לנו ולבנינו אחרינו, למען נלמד לעשות ולחנך בנינו ובנותינו כמוהו.

נם לא למותר אחשוב להביא פה דעת החכם יש"ר גם על אודות שווי הזכיות (עמאנציפאציון לאחב"י, באמרו: נבוני עמנו גם חכמי העמים אשר נגעה אהבת אנוש בלבם, יתחרו ויעמלו להטות לב המושלים למען יקראו דרור לבת יהודה, ויתנו את היהודים שתחת ממשלתם לאזרחי הארץ, אבן אנחנו החפצים מאד בחפשיות כזאת, איך נתנהג בה אחרי שתהיה נתונה לנו? האם תשאר שמירת המצות דחויה מפני בקשת הטובות הגופניות? ואם לא יהי כן, איך א"כ נשאל מן המושל דבר שלא נוכל אח"כ להשתמש בו? ואיך נוכל להצדיק עצמנו בעיני העמים, אם נוכרח להודות ששמירת הדת תתנגד אל השגת החפשיות? וכו' ובעוד שלא קם בינינו איש הבינים שיעמוד בתוך לקיים את הראוי להתקיים ולבער את הראוי להתבער, למותר יחשב לנו להשיג החפשיות, כי כל עוד היותנו פוסחים על שתי הסעפים,' קשה לנו מאד להשיג את מבוקשנו, ואם נשיגהו יהי לנו לנזק ולא להועיל".

בכל עבודתו בשדה הספרות במשך מ"ה שנים, לא היה לו עוזר ותומך בימינו, אפילו להעתיק המכתבים ולסדרם לדפוס. ראשית מאמרו בדפוס בשנת תקע"ה היתה הקדמת באורו על התורה בצרוף מאמר תורה מן השמים· ובאור חדש אל חמשת חומשי התורה. במאמרו על צורך הקמת בית מדרש הרבנים הוכיח, שאם הקיסר לא יחפוץ ברבנים בלי פלסופיא מן הדין הוא שאף אנחנו לא נקבל רב פלסוף בלי תורה, ודבריו עשו פרי, כי בזמן לא רב הוקם בית מדרש כזה בעיר פאדובה, ולבקשת פרנסי עיר מנטובה תקן להם סדר מדרש הרבנים ככל חקותיו, והציע גם אופני הלמוד לנערים קטנים; ואח"כ כאשר הוקם מדרש הרבנים בפאדובה על מכונו השתדל להוכיח איך למודי הפלסופיא לא יתנגדו ליסודות אמונתנו בספרו התורה והפלסופיה הנדפס בוויען בשנת תקפ"ז. עליו יצאה בקרת מאת הח' בערנבורג במ"ע של הח' גייגער, ובקרת שניה במ"ע להח' פיליפזאהן. בשנת תקצ"ג הוציא לאיר באורו לס' בחינת הדת להר' אליהו דילמידיגו עם הקדמה והערות רבות, ואח"כ הוציא לאור אגרות יש"ר ב' חלקים. בשנת תר"א הוציא לאור מחברתו מפתח למגלת אסתר, ועליו כתבו בקרת הח' יאסט במ"ע שלו והח' ריב"ל בבקרתו הנקראת ענפי הדסה. במשך שש שנים התמיד לשלוח מאמרי חכמה לבכורי העתים, ולכרם חמד שלח מכתבי חכמה והשכל. וגם אל הציון שיצא אח"כ ע"י החכמים יאסט וקרייצענאך שלח אגרתו על ארות התנ"ך הנמצא במדינת קרים. בבכורי העתים שיצאו לאור ע"י הח' מענדיל בר"י שטערן נדפס מאמרו על הזווג וקדושתו כפי דעת התורה. במ"ע להח' פיליפזאהן לשנת תקצ"ט נדפסה אגרתו בדבר ההעתקה הצרפתית של תורתנו שהוציא לאור ה"ר כהן בעיר פאריז. שם הראה לדעת איך הרס המתרגם יסודות אמונתנו וגלה פנים בתורה שלא כהלכה בתתו אותו למטרת המכחישים. מלבד זה כתב פסקים רבים בשאלות נכבדות כמו: א) בדבר המילה וזדון לב משביתי ברית קדש; ב) על ענין השבועה, לבל יהי שנוי בשבועת היהודים משבועת שאר העם; ג) על ענין החרם, אם יש כח לבטל החרם שהטילו זקני

העיר ורבניה על כל מי שישנה איזה דבר מן המנהגים המקובלים. ד) בענין כהן המחזיר גרושתו; ה) בדבר טומאת כהן בזמן הזה. הוא היה מעתיק נפלא מלשון אל לשון כמו שנראה מתרגומים רבים שהעתיק מעברית לאיטלקית. הוא היה מהנדס מהלל כנראה מהתרת שאלות כבדות על ידו בחכמה זו. הוא כתב כתבי התנצלות רבים בענינים שונים הנוגעים אל היהדות ובכלם כמעט לא החטיא המטרה. בהיותו פראֿעססאר בעירו, סדר כעין ענציקלופעדיה קטנה לשנן על ידה לתלמידיו ראשי פרקים של כל עניני הלמוד בדרך קצרה, והרחבת באורו היה על פה. ואז כתב לתכלית זו דקדוק לשון עבר בשפת איטלקית לבאר כללי הלשון באופן קל ופשוט; ובעת הואת כתב ג"כ לקוטים של קורות בני ישראל מחרבן בית שני עד זמננו להועלת התלמידים, ומכל שמות בני אדם הנמצאים בתנ"ך וספרים אחרים עשה אילן היחש מן אדם עד התנאים והאמוראים. ועל דרך כזה הגדיל מעלתו ויחוסו וגזעו כמו אילן בני ריגייו, אילן בני לוצאטו הכולל ג' מאות וששים שמות. רבות פעל ועשה במלאכת הציור ואמון יד. בשנת תר"ב עשה לו מפת ארץ כנען לגבולותיה, עריה ונהרותיה עם תבנית ירושלים הקדושה, חומותיה, חוצותיה ובניניה. ותעודת. זאת המלאכה תוכל לעזור בהבנת ספרי קדש. בין הספרים שהיו שמורים באמתחתו נודע ספרו ילקוט יש"ר הכולל הערות, חידושים חקירות ובאורים. אגרות שהריץ למיודעיו היו כתובים איטלקית, אשכנזית, צרפתית, רומית ועברית. ספרו בחינת הקבלה יחלק לב' הלקים. בחלק הא' באו כל דברי קול סכל ושאגת אריה להרב הח' ר' יהודה אריה מ"יודינה ז"ל עם תולדות החכם הזה. ובחלק הב' שהוא מעשה ידי החכם יש"ר כלו. ינאו בו ענינים גדולים. מספר מעשיו ופעולותיו ישתרע עד כדי מאה ושלש. אשר הקריב מנחה לאוהביו ומכבדיו, ובזה כלתה השקפתי הקטנה על חיי האיש הגדול הזה למען קוראי ספרי ריב"ל ובתוכם הוא הספר יהושפט שבו הובא לפני כם בקורתו החכם יש"ר הזה. בחדש כסלו תרמ"ז.

דוד בער נאטאנזאהן המו"ל ספרי ריב"ל.

הקדמה

זה כעשתי עשרה שנה קראו שני משכילים נכבדים במחוז גאליציען ממכירי ומיודעי (ועודם אז צעירים לימים) את ספר הנכבד התורה והפילוסופיא, בבית חכם אחד מפורסם, וגם הוא אוהבי ומיודעי, והסכימו אלה שלשתן יחד לשלוח לי הספר הזה לתשורה, וגם מכתב שלחו לי בחתימת ידי המשכילים הללו, השנים, במכתבם זה בקשו ממני לכתוב למו חוות דעתי באין משוא פנים על הספר הזה, באמרם שגם החכם הזה כל חפצו לשמוע דעתי בדבר הזה, — כי בימים ההם חלפו אגרות ביני ובין החכם הזה.

ואף שהיתה נגד רצוני ומנהגי לבקר מומי זולתי — באמור לנפשי, קשטי עצמך! לו תבירי אַת ראשונה ערכך ומומך ונגעי לבבך, ומה לך ולזולתך — אך מהפצרתם כי עזה, נעתרתי, פתיני ואֶפת, ורשמתי בקצר מלים את משפט הספר הזה כאשר עם לבבי, הללתי בו את הראוי להלל, וכשרון המחבר היקר הזה וחכמת לבו אשר הכרתי בספרו זה — כי לא ראיתי ממנו אז זולת ספרו זה — ולא מנעתי עם זה תחת חבי גם את הבלתי רצוי בעיני, אך בקצור נמרץ מאד, וכלכלתי את דברי אלה בדי כבוד והדר, לא כמתכבד חלילה בחסרון זולתו, לרקום לי ממנו עטרה לראשי, למען התהדר בלהקות המנצחים, ובקהל המבקרים החדשים, אשר יריעו תרועה גדולה במחנה העברים, ונערו כגורי אריות על טרפם.

ומן הבלתי רצוי בספרו זה מניתי אז גם זאת, שהחכם המחבר לקח לפעמים מספר מאור עינים ומהמכתבים למוהרנה"ו וזולתם, מבלי הזכיר שמותיהם על מאמריהם, ובכלל אמרתי שהספר הזה — אם יעלהו הרב המחבר שנית על מכבש הדפוס — ראוי ונכון הוא שיתקן בו עוד כמה ענינים קטנים, וביחוד ימחק מספרו זה כמה השגות על גדולים וגאונים ראשי אלפי ישראל, יען בהנם השיג עלימו, ועכ"פ יראה אז למנוע כל נאצה והרפה אשר חרף במו את החכמים האלה, מדי השיגו עליהם, כי לא יעשה כן בישראל.

ובכל הפצרת המשכילים הללו, שמרתי בכל זאת את חקי לבלתי תת בפרהסיא בקרת על ספרים זולתי, וכמאמר ההמוני: בין שלשה בני אדם לא ישאר דבר בסוד כמוס; לזאת פניתי אני עם מכתב תשובתי על דבריהם רק אל החכם הזה בגאליציע, והוא בחכמתו ידע להזהר איך יתנהג, וכבוא מכתב תשובתי זה ליד החכם הזה קרה מקרה שהמשכיל נ"ב בעל הכרמים היה ברגע ההוא בבית החכם הנזכר, וראה את המכתב

הזה — לא אדע עד היום איך נעשתה זאת — ולא אחר ג"ב ושלח לי מכתב על אודות תשובתי זו הקצרה, ובקש ממני שאפרט לו באיזה מקומות לקח המחבר הזה לספרו זה? ומה לקח? ואיפה טעה? ואני נגד כחי ונגד רצוני מוכרח הייתי לפרט לג"ב במכתב קטן עכ"פ ראשית דברים לדוגמא, למען לא אהיה בעיניו ובעיני רעיו כמתהלל בשקר, וכאשר הגיע מכתבי זה אליו, שלח ממנו העתקה אל הרב המחבר ריגייו, וכתב המחבר ריגייו תשובה לג"ב, ומתשובתו זו שלח ג"ב אלי העתקה, וראיתי שלא השיב המחבר תשובתו זו כ"א על מה שאמרתי שלקח לפעמים מאחרים בלי הזכרת שמותיהם על מאמריהם, וככה היתה תשובתו של המחבר לאמר „מחבר אשר שם מטרתו על איזה נושא לקיימו, אין מהצורך לו לפרט מאיזה מקור שאב את דבריו" הן אלה תוכן דבריו, ואולם על קצת הטעיות בספרו זה אשר העירותי עליהם במכתבי זה לג"ב, לא דבר המחבר בתשובתו זו דבר, ויהי כמחריש, כאלו לא מצא בדברי יסוד, אע"פ שאמרו לי הפעם שבאיזה ספר חדש שהדפיס המחבר הזה בימים ההם, הוא מתקן שבוש אחד מאלה אשר העירותי עליהם אז במכתבי אל ג"ב, ומבלי הזכיר שמי על הערה זו, [והוא השבוש במחברים השונים יעב"ץ שטעה המחבר, וכמו שיראה הקורא תוך ספרי זה הנוכחי במקומו], ואמרתי בלבי מי יתן ויואל הרב המחבר הזה ויתקן גם יתר הטעיות שתקנתי אז בספרו, ולא יזכיר גם עליהם את שמי, כי לא בזאת חפצתי, ומעודי נערתי חצני וכפי מן הבקור, אף להתענג על כבודו המדומה, וכמו שלא תהיה מגרעת במעלת איזה מחבר, יען נמצאו בספרו שגיאות אחדות ששגה לתמו, וכמאמר חז"ל: „אטו מאן דלא ידע הא לאו גברא רבה הוא ?" ככה לא תתרומם חכמת המבקר אשר העיר על השגיאות הללו, בדברי איזה מחבר, ובעבור זה לא חפצתי עד הנה לפרסם השגותי על הספר הזה הנוכחי, בדפוס, ובפרט בראותי כי החכם המחבר הזה אינו חפץ להראות בפרהסיא כמבוקר מאחרים; יען הכחיד תחת לשונו את שמי על תקון השבוש יעב"ץ אשר אנכי העירותיו בין יתר הערות, ומזה שפטתי לתמי (כי אין ספרים חדשים נמצאו בגבולי) שהמחבר הזה נזהר ג"כ לבקר בפרהסיא את זולתו מהמחברים אשר עודם חיים וקיימים, ובפרט אלה המחברים היושבים לבטח עמו, כי מה דעלך סני לחברך לא תעביד הוא יסוד כל התורה, וגם חשבתי למשפט צדק, שמסתמא כבר מתחרט גם על הראשונות, על מה שדבר קשות נגד ראשי אלפי ישראל — אשר כבר אזלו למנוחת עולמים — בספרו זה התורה והפלסופיא.

ואיך השתוממתי פתאום, אחר הודעי אח"ז מאוהבי הקרובים והרחוקים, אשר באו לגבולי, כי משפט שוא שפטתי, וכי החכם המחבר הזה — בטבעו — ימצא חפץ רב לפרסם בדפוס יום יום, בקורים, ובקרת רועה עדרו כן יעביר ויספור וימנה מומי כל מחבר, ויפקוד נפש כל חי וכל מת, ויכתוב את גזר דינם, ומבלי משים אם יש לבקרתו

יסוד, או אם רוח צרור בכנפיה, יען כי בחפזון הוא מתנהג בטבעו, והאי צורבא מרבנן דרתח אורייתא קא מרתחא ביה, וכיון שבא לכלל כעס בא לכלל טעות. — וגם כי פגע בדבר אחד והדפיסו (עיין סוף ספרי בית יהודה ובספרי זה הנוכחי) ותרעים בו כאלו נגלו לו המון נסתרות שמבראשית, וכאלו מצא שטה חדשה, במשטר המזלות, והרס עד היסוד כל בנין התכונה של החכם אייזיק נייטאן. ואמרו לי (אלה האנשים שהזכרתי) שההרגל מזה במחילת כבוד תורתו נעשה לו כטבע שני, וכמתלהלה היורה זיקים חצים ומות, ואמר: הלא משחק אני!

ואף אחרי שמעה אזני כל אלה הדברים, שמתי בכל זאת ידי בצלחת, ולא רציתי לפרסם בדפוס השגותי עליו, ואמרתי לנפשי: מי שמני לשופט בארץ? אף שהיה הספר הזה בהשגות הללו כבר מוכן בידי על הסדר עם המבוא, כמו שהוא לעין הקורא עתה, ואמרתי יהי מונח עד שיבוא אליהו.

ויהי היום והגיעו לידי בכרך אחד כמה ספרים מספרי הקראים שהדפיסו מחדש, וחי אני! כי הודי נהפך עלי בראותי כי קמו אלה הקראים החדשים לשפוך מחדש בוז על נדיבים מגדולי רבותינו חכמי התלמוד וחכמי הפוסקים וזולתם, ולעורר מדנים ישנים בדברים עתיקים ולדבר עתק על כל אחינו בני ישראל הרבנים, לבזותם ולהשפילם גם בעיני המלכים והשרים אשר אנחנו מסתופפים בצל חסדם, ולתת בידית חרב לטושה חרב נוקמת, שאין להעלות פה על הכתב, אף שבטוחים [illegible] בחכמי מלכינו ושרינו אשר כהררי אל מרום יגיעו, שיפנו ערף אל דברי הבורים הללו חסרי דעת ותבונה.

אך בהתבוננתי היטב בדבריהם הללו, מצאתי שדברי כמה מחברים חדשים חכמים ומשכילים מאחינו עדת הרבנים, ממה שכתבו בתקון ההשכלה, וביחוד דברי הספר הנכבד התורה והפילוסופיא מדברים מתוך גרונם של הקראים הללו, בכמה דברים, ולפעמים בלשונו ממש מלה במלה *) ועל דבריו הללו, בונים הקראים האלו חרבות למו, ומגדלים הפורחים באויר, עם תאים מרווחים, תחתים שנים ושלשים, — ואם באמת כוונת המחברים החכמים האלה מעדתנו עדת הרבנים רצויה היתה ולשם שמים כוונו, אך מעשיהם בלתי רצויים; יען לא העלו דבריהם ראשונה בפלס המאזנים, לבל יהיו חלילה גרם בנזקין, וכבר הזהירונו אבות העולם חכמי המשנה באמרם: „חכמים הזהרו בדבריכם וכו׳ ואמרו „הוי זהיר בדבריך שמא מתוכם ילמדו לשקר״.

*) ולדוגמא עיין בספרם חותם תכנית (אל ספר ישעיה מאוסטו סוס אל ספר המבחר) דף כ׳ ע״א בד״ה אי שמים מאמיני הגשמות וכו׳ — ועיין גם בספר התורה והפלוסופיא לד 69, וערוך נא הדברים הללו מלה מול מלה.

ואני בראותי חלול השם הזה כי גדול הוא, אז חזרתי מהסכמתי הראשונה כי במקום שיש חלול השם אין חולקים כבוד לשום אדם, ומי ישמע עלבון רבותינו ולא יקרע סגור לבו תמורת מדיו? כי כן מחובותינו לקרוע בגדינו עת נשמע גדופים על חכמי תורתנו, ונאמר קרעו לבבכם ואל בגדיכם, ומכ"ש שמחובתנו — אם בכחנו — להסיר מעליהם כל זהם וחלאה, ומכ"ש במקום שדבריהם מאירים כאור שבעת הימים; ע"כ ראיתי כי חוב עלי לפרסם צדקת רבותינו להשיבם על כנם, ולהחזיר למו עטרת תפארתם הראויה למו, ולהראות נגדה נא לכל חכמי זמננו — אשר קטנם עבה ממתני — את משפטי אשר חרצתי, ואקוה לה' שגם המה יתנו עדיהם ויצדיקו דברי אלה, ולזה קדמתי לכתוב נגד הקראים הללו, חבור קטן מיוחד, קראתי שמו תער הסופר, אך טרם שאוציאו לאור, אמרתי אהרוס ראשונה היסודות אשר המה נשענים עליהם בספריהם החדשים, ולבטל אלה דברי החכמים החדשים מעדת הרבנים אשר טעו לתמם, ומטעיותיהם הללו למדו אלה הקראים לשקר במזיד.

גם חזרתי הפעם ממשפטי הקודם באמרי „שהחכם בעל התורה והפילוסופיא אינו חפץ להיות מבוקר ומבקר" אולם משפט חדש אשפוט היום, שרצונו בשניהם יחד. היינו להיות גם מבקר וגם מבוקר; כי כל אוהב חפץ להיות אהוב, כל מכבד מכובד, כל לוחם נלחם, ומדוע לא כל מבקר מבוקר! לכן אבטל בזה גם רצוני מפני רצונו, ואפרסם גם יתר טעותיו ושבושיו, (אף שאינם נוגעים לענין טעותי הקראים) אשר כבר העירותי עליהם — זה לי כעשתי עשרה שנה — יבואו ויעמדו יחד למשפט בעמק יהושפט.

ואגב הוספתי היום עוד כמה ענינים קטנים בגוף הספר ובסופו, אחר שכבר היה הספר הזה נשלם, ממה שהגיעו לידי כמה ספרים חדשים.

ואני תפלה: יואל ה' ויתן בלב ידידי זה הרב החכם המחבר נ"י, וינחם על מעשהו, ויבקש סליחה ומחילה מרבותינו אלה, וירצם בהודאה אשר יציע לרבים במכתב, והמה בצדקתם משמי ערבות מכון שבתם, ירימו נס שלום, וזכות תורתו וחכמתו של הרב המחבר הזה יעמוד לו, שאלהים יענהו בקול „סלחתי!".

קרעמניץ, אלול תר"ב

המחבר.

טובה תוכחת מגלה
מאהבה מסתרת.
(משלי כ"ז ה')

רב שלום וברכה לידידי הרב המחבר הנודע ה"ה החכם וסופר כבוד מו"ח יצחק שמואל ריגיוו, יהי ה' בכסלך, יישא פניו אליך וישם לך שלום!

מיום הייתי לאיש, חק שמתי לנפשי לבלי תת בקרת על ספרים ישנים המקובלים באומה, אף לא חדשים, וכמטחוי קשת מזה התרחקתי; מן הישנים: מפני הכבוד והמורא, כי יראתי פן אחטא בלשוני, כי מחבריהם היו אנשי קדש וחכמים מחֻכמים, סביבם נשערה מאד, מפיהם כידודי אש יתמלטו, ועליהם יציץ נזר אלוה והוד נורא, ואם חכמי התלמוד האחרונים ע"ה אמרו על קדמוניהם „אם הראשונים כבני אדם וכו'" מה נענה אנן אבתרייהו? וכן ראינו מרבותינו האחרונים אשר מפיהם אנו חיים, ומימיהם אנו שותים, ה"ה הרמב"ן, והרשב"א, והרא"ש, והבית יוסף וזולתם ע"ה, שהיו כחגבים בעיניהם לעמת רבותיהם, וכאשר הזדמן למו עפ"י ההכרח, להשיג קצת על דברי איזה חכם שקדמם בזמן, היו כובשים פניהם בקרקע, ובכבוד ובמוראים גדולים עשו זאת, אחר נפול שבעתים על ברכיהם, ואחר בקשת המחילה לחונן את עפרו. ומעולם לא ערבו את לבם ליחס את השבוש או הטעות להמחבר בעצמו, כ"א אל קולמוסו שפלטה שלא בכוונתו, או אל תלמיד טועה שלא ירד לסוף דעתו הרחבה של המחבר. והגאון הגדול מהר"ל ב"ח ז"ל כאשר מצא בדברי הרמב"ם ז"ל דברים שאינם מתוקנים בחכמת התכונה, לא ערב את לבבו להשיג עליו, וז"ל: „ואם באתי לחשוד ולומר כי שמא ח"ו לא דקדק הרב (הרמב"ם) בדבריו, ירא אני שמא ישרפני בהבל פיו. וראיתי להחכם כבוד הרב ר' אברהם זכות ז"ל שנענש על שחשב על הרב (הרמב"ם) כך. החכם הזה (ר' אברהם) עם היותו גדול בדורו בחכמה הזאת (חכמת התכונה) איך נלכד ברשת הסכלות וקצר ההבנה בדברי הרב (הרמב"ם)' — ולא קרה לו זה אלא לעונש — וקרה לו בזה מה שאמרו חז"ל: כל המתיידר חכמתו נטלת ממנו עיין שם בדבריו ותמצא ענינים יקרים בזה.

אלה הדברים שמתי אני הצעיר אל לבי, ע"כ זחלתי ואירא לגשת אל הקדש פן אכוה בגחלתם, אם שלפעמים הקרה לפני לחוות דעתי בענינים כאלה, אך בעודה בכפי בלעתיה, תליתי תמיד החסרון בקצר שכלי, או בטעות הדפוס, ובתלמיד טועה, או השתדלתי לתרצם, ובדבר

ההכרחי שלא יכלתי לישרם, שמתי על גליון הספר ספקותי בדברי המחבר, כתלמיד השואל אשר הבין בל יוכל כוונת המחבר, ועשיתי זאת, למען לא יזח מזכרוני, ופן בהמשך הזמן יאירו מחשכי עיני, ואביטה נפלאות מתורתו, והדורים יישרו, או אשאל לאחרים ויורוני דעת, ומנעתי לפרסם ספקותי אלה בדפוס; כי שנאתי להיות מן המרעישים בחצוצרות וקול שופר, וכאשר תעשינה הדבורים, או הקוצים והדרדרים, כנהוג היום בקצת מחברים, אשר ירעישו במכתבים וחבורים, ויתגעשו כסער מתחולל, וכמשל ההר בהולידו עכבר, עת על משברו יחולל, ובקול כמוהו ירעימו — אך מדוע לא לב ישימו, כי לא ברעש, ה׳, מקראי קדש ינאמו ?

גם מן החדשים ידי אחור נסגתי; מפני השלום, אני עם לבבי אשיחה פן לא יקבל המחבר תוכחתי, ואהי עליו למשא, ותחת אהבתי ישטנני, על כי גליתי מצפוניו, טעותיו ושבושיו — דבר אשר לא ימלט אף החכם שבחכמים — כי יש אשר מתקו לו רגבי שבושיו כלשד השמן; כי הוא אמר, ויהי! — מתלא אמרין:

„כָּל־שׁוּעָל יְהַלֵּל זְנָבוֹ,
כָּל־סוֹפֵר יְהַלֵּל מִכְתָּבוֹ"

אך ממך ידידי ריגייו! לא כן קויתי, כי אתה גלית דעתך בראש הזמיות על גפי ספרך „התורה והפילוסופיא" (צד 62) בבואך שמה להשיג על ספרי החיים והמתים, הקדמת ראש דבר לאמר: שאין לשאת פני נבר בתורה, והמבוקר אם היותו איש ישר, בודאי יתן תודות אלף אל המבקר, וישמח בלבו כי גלה לו טעותו, ובחבה יתרה יאהב את המבקר, והבאת גם למשען לך דברי החכם די לונזאנו, וזה לשונך: וכבר קדמני מהר"ם די לונזאנו בהקדמת ספר דרך חיים שלו בדברים אלה: „אל תחשבו שהחכמים יקצפו עלי על אמרי שטעו בדבר מה, כי חלילה להם מזה, החכמים אוהבי אמת הם, ומודים עליו, ולא ישנאוני על כך, אדרבא יאהבוני וישמחו עלי על כך, גם הם לי לישועה כי לא לפניהם חנף יבוא; כי הישרים בלבותם יאהבו החולק עליהם בדעת, וישנאו העוזרים בלי דעת", עד כאן דבריו הנעימים (של החכם די לונזאנו) לכן גם אני תחת כנפיו אחסה וכו׳. עד כאן לשונך שם בספרך התורה והפילוסופיא. —

ואני כאשר הסכם הסכמתי היום לפרסם בדפוס השגותי על ספרך זה התוה"פ, נתתי את לבי אל מאמרך זה (מצד 62) שהזכרתי, קריתיו, שניתיו ושלשתיו, ואבינה לאחריתו, ואראה, כי ממקור לבך הטהור תדבר הדברים האלה: כי אמנם האוכל תַּסְךָּ שאתה נאה דורש, ואינך

נאה מקיים ? או כי אהבת להיות מן המוכיחים ולא ממקבלי תוכחה ? או כי תבוא אליך הצפירה ותלא ? חלילה לי ! ידעתי כי לא תהו דברת, אף כי תגע עדיך. לכן אמרתי הפעם, ברוך אתה לאל עליון ! וברוך טעמך ! יש״ר משפטך, כן חרצת. ומן הישרים בלבותם אשר יאהבו החולק עליהם בדעת, אותך מצאתי, כי מי — בדברך היום כדברים האלה — בכל בית ישראל יש״ר כמוך ? יש״ר שמך ויש״ר הנך, שמך נאה לך, ואתה נאה לשמך, הפעם לבי בטוח כי תשמח בי, וכי בזה קניתיך לי לאוהב נאמן כל ימי צבאי, ותחת הראותיך האמת אשר אתה חפץ בה, תוסיף לי אהבה על אהבה, ולא תרע עינך כי תראה לפעמים מעשי ידיך טבועים בים, ובחורי חמדך אשר טפחת ורבית היו לברות לי. לא בחרב ולא בחנית שכלתים — כי לא הנפתי עליהם ברזל — אך ברוח שפתי המַתים, ובנשיקה הריקותי רוח חיים אשר בקרבם.

ובכן תסלח לי אם בשגגה אחת ושתים נשכתיך מעט — כי נאמנים פצעי אוהב — כחושק הנושק חשוקתו, ובלא צדיה תנשך ממנו הרכה והענוגה, אף כי אתה בהשגותיך — בספרך זה — בגדולים וטובים לא כן נהגת. נשכת ולא חמלת, וגם את רבותיך העקצת בעקיצת עקרב, ולא — כמליצת קנדיאה — „כיונק הנושך שדי אמו״ ; אשר לזאת אפוא יאות לדבר אתך קשה. בתוכחת מגולה מאהבה מסותרת, ובכל זאת שמתי רסן בפי, לבלי אפגע בך חלילה כאויב, אך כאוהב המדגיל מול אוהבו בהלכה. שלא יצוייר מבלי העתיק לפעמים מלים מפיו באמר חד כמדקרת מחט. נוגע ואינו נוגע ; כי אין כתובה בלא תיגרא, ומה אחריתה ? אהבה ורעות. שמחה וששון, וכבר אמרו חז״ל בענין הזה „שאף האב ובנו הרב ותלמידו, שעוסקים בתורה בשער אחד נעשו אויבים זה לזה (כמו שנאמר כי ידברו את אויבים בשער), ואינם זזים משם עד שנעשו אוהבים זה לזה, שנאמר את והב בסופה״ (קדושין דף ל׳ ע״א), וכן אקוה משני העברים מצדי ומצדך. (ויעיין בעקדת יצחק שער שנים עשר מענין זה חקירה יפה), ואולי יהיו קצת דברי אלה נגדך לכפרת עון על חטאתך נגד חסידי ה׳ אשר פגעת בם לפעמים בהנם על לא דבר, כי אמנם חטאה גדולה חטאת נגדם בשלחך רסן מעל פניך, מבלי חס על כבודם.

תם אני ולא אדע, אתה אשר הראית לדעת בספריך לכל קורא כאלו אין גדול בכל בית הרמב״ם כמוך. והנך כבן משק ביתו יוצא ונכנס בכל טרקליו, וכל יש לו נתן בידך, גם ספרי כתיבת יד ממפרשי ספר המורה, ואמרת שתתעסק במו יומם ולילה ; והנה מה שכתוב אף בפרוזדור ספר המורה נשית ? ראה זה דבריו (בהקדמתו שם) „ולא יהרוס (הקורא) ויקפוץ עצמו להשיב על דברי, שאפשר שיהיה מה שהבינו מדברי הלף מה שרציתיו, ויזיקני נמול תחת רצותי להועילו, ויהיה משלם רעה תחת טובה״ — „ואם יראה לו בו שום הפסד כפי מחשבתו, יפרשהו וידין אותי לכף זכות, ואפילו בפירוש רחוק (ר״ל יתאמץ לישר דברי אף ברוחק)

כמו שחוייב עלינו בחק המונינו, כל שכן בחק ידועינו, וחכמי תורתנו, המשתדלים להועילנו באמת כפי השגתם" עכ"ל הטהור. ובתלמוד (נדה דף נ' ע"ב) „אמר ליה אביי תרנגולת שביבנה מאי איכא למימר? אמר ליה תרנגול ברא הוה, אחיכו עליה: תרנגול ברא עוף טמא הוא! ועוף טמא מי קא מטמא? אמר להו אביי, גברא רבא אמר מילתא לא תחיכו עליה, בתרנגולת שמרדה, ומאי ברא, דאיבראי ממרה" עכ"ל התלמוד, וכן אמר רב כהנא על רב בר שבא, לענין לאו דלא תסור (ברכות דף י"ט ע"ב) עיי"ש. מזה נראה ברור כשמש שצריך להפך בזכות חכם ולתרץ דבריו אפילו בדוחק רב.

ואמר אחד מחכמי התלמוד: תיתי לי דכי אתא צורבא מרבנן לקמאי לדינא לא מזיגנא רישא אבי סדיא כמה דלא מהפיכנא בזכותיה עכ"ל. ואם בדברי ד"א כך, מכ"ש בדברי תורה וחכמה, וכן לא זכרת במאמר היקר לרבותינו ז"ל אין משיבין את הארי אחרי מותו, ומכ"ש לזלזל בכבודם, ומי שלח ידו במשיח ה' ונקה?

וזולת זה רבה אשמתך ואשמת כל הצועדים בעקב הזה, בתתכם בזה יד לכל נבל וריק וצעיר ימים לפגוע בכבוד חכמי ישראל קדמונים וחדשים *) כי לעז פנים לפנים יקרא היום מבַקר, ואם תשאל אחד מאלה: מה עשית כי העז העזת נגד גדולי חכמי ישראל? אף הוא יענה לך „בּוקר אנכי!" — אתה וכל ההולכים בנתיב זה, אתם הרביתם חדשים לבקרים מחורשי בקרים, ריקים ופוחזים, וכדמתרגם יונתן „סריקין ובקרין", ר"ל בעלי הפקר; דבהפקירא ניחא להו. — אוי לו לדור שכך עלתה בימיו! הבת יהודה! איך ירדת פלאים? תעלי בני תעלי ימשלו בך, ולא נתקררה דעתו של בן אמוץ בשמונה עשרה קללותיו עד שאמר ירהבו הנער בזקן והנקלה בנכבד! ואת מפלת ארץ יון בימי הצלחתה, הגיד מלפנים כמתנבא, חכם אחד יוני, אחרי שמעו כי צעיר לימים העז פניו נגד זקני עמו. — הגע בעצמך אם עמים רבים גדולים ועצומים, שבו לאין מסבות אלה; ואיך תאמינו אתם באלה הסבות המהרסות להקים על תלו גוי ממושך ומורט, שה נדחה ישראל? איך תקוו לבנות גדר הדחויה, להקים סכת דוד הנופלת, לקשר חומותיה, להעמיד דלתותיה מנעוליה ובריחיה; אם בידכם האחת אתם עושים במלאכה לגדור הפרצים, ואחת מחזקת השלח להמית בוניו? קו ומשקלת בימין וכשיל וכילפות בשמאל! — או איך תקוו שיְקבלו דבריכם כמורי תורה וכמחוקקי הק בישראל, אם במו פיכם תאלפו לכל תעלולים ובני נבל לבעט ברבותיהם הגדולים? ואם התנינים הגדולים בחכה העלו, מה יעשו דגי הרקק? ואם במלאכי אל

---

*) ומי היה בעוכרינו היום שילחו ספרים מן מתנגדינו, נגד התלמוד וספרי רבותינו וכל מנהגינו בלעג הרבה? הה! לא אשא שמותם על שפתי.

ילעיבו וישימו תהלה, אף כי בכם אשר לגבי חמר גביכם.

לכן לכבוד אלהי השמים ולכבוד חסידיו וחכמיו לא אחשה — אם החלותי לדבר — ולא אכיר פניך היום במשפטי עמך, ואני פי מלך שמור, באמרו: גם אלה לחכמים הכר פנים במשפט בל טוב וגו׳ (משלי כ״ד).

ויען כי מצאתיך ידידי! —זולת זאת—איש אוהב תוכחות ושמח בהם, ומודה על האמת, כיאות לתלמיד חכם כמוך — כי באמת כלנו בני אדם, ועל פתח מי החטאת אינו רובץ? ומי יתהלל לאמר: זך אני מטעות? הף אנכי משבוש? — בגלל הדבר הזה אשר מצאתיך שכם יתר על בני נילך, הנני מסיים דברי אלה בארח שיר, כללתי בו תוכן הדברים האמורים עד כה; למען יעמוד ימים רבים, והיו הדברים האלה למצבת אבן, כי כרתנו ברית מלח אני ואתה; והיתה לעדה ביני ובינך עד עולם.

ע"ם תשע תנועות

אֲמַרְתָּ לֹא טוֹב שְׂאֵת פְּנֵי גֶבֶר,
אִם חַי הוּא אוֹ בֵּין שֹׁכְבֵי קֶבֶר,

* *
*

לְבַב חָכָם בְּמִבְקָרוֹ הֵיִתְעַבֵּר?
חוֹתָם עַל זְרוֹעוֹ הוּא כַּמְחַבֵּר,
וְכֹה חָקַק בְּסִפְרוֹ בִּלְשׁוֹן עֵבֶר,
הַנֶּשֶׁר ד"ר לוּנְזַאנוֹ רַב אֵבֶר,

* *
*

קֶסֶם עַל שְׂפַת זֶה חוֹבֵר חָבֶר,
וְאִמְרָתְךָ זוֹ גַּם הִיא לִי שֶׁבֶר,
כִּי תַפְלִיא אַהֲבָה לִי כְּדוֹד וְחָבֵר,
בִּגְלַל אוֹסִיף סִפְרְךָ לְהָבֵר,

* *
*

וּמִי הוּא לְךָ כֹּה עַל אָפְנָיו דִּבֵּר?
עֲנֵה לְשׁוֹאֵל: יְדִידִי כְּאָח, יִצְחָק ד"בֶּער.

קרעמניץ שבט שנת תקצ"ה.

מבוא

שם ידידי הרב המחבר ריגייו נ"י נודע בין משכילי אומתנו, ונאוה לו התהלה, יען הקדיש עתותיו להעיר את המשכילים צעירי ימים על דברים הנעלמים מהם, וה' נתן לו לשון למודים ושפה ברורה, גם ברכו ה' בדי עשר, בו יוכל הפיק מאוייו לכל אשר שאלו עיניו ולקבץ המון ספרים יקרי הערך ישנים וחדשים, ועמהם גם הרבה כתבי־יד, אשר לאו כל מחבר זולתו זוכה שיהיו בגבולו, ומכ"ש בידו, אף רבע ממספר ספריו, (עיין מה שכתב על ענין כזה רבינו הגדול מהר"י קאנפנטון זצ"ל בסוף ספרו, ואמרו בתלמוד הקורא בספרים שאולים עליו נאמר והיו חייך תלואים לך מנגד *) גם יש לו הרבה ספרי מפתחות ומראה מקומות המגלים לו כל גנזי נסתרות ומראים לו בקיאות רב בלי טרח ועמל כלל, כגון ספר פחד יצחק, וזולתו, הבלתי נודעים מהם במדינתנו אף בשמם, ולא שזפתם עין פה בכל הארץ. — לאיש אשר אלה נתאמו לו יחדו מי לא יקוה ממנו כי ישיג מטרתו? וכאשר באמת לא היתה בזה לפעמים תקותנו רמיה, ושבעבור זה ראוי לשבח ככל אמן המעשי המשתמש במתת אלהים אשר נפלה בחבלו.

וכמו כל מפעלי אנוש ותהבולותיו לא יוכלו מלט נפשם מחסרון, כן מעשי ידי מחברי ספרים, אין נקי, גם קצב וחק לא הושם לחטאת המחברים לפי ערך חכמתם, יש חכם גדול לפעמים וטעיותיו רבות וגדולות, ויש קטן ממנו לפעמים בהכשר חכמה וטעיותיו מעטות וקטנות, וע"ד שאמרו חז"ל לפום חורפא שבשתא.

וברשת הטעיות המזורה על כל גבר, נלכד גם ידידנו החכם המחבר ריגייו, לזאת ראיתי להעיר על קצת טעיותיו ושבושיו שבספריו, מאלה אשר הגיעו אלי, (כי לא כלם הגיעו עדֵי כספרים זולתם החדשים העברים שנדפסו חוץ למדינה, כמו שהתנצלתי על זה בחבורי הנדפסים כבר), ותהי ראשית מלאכתי לבקר בקצרה את ספרו התורה והפילוסופיא, אך עמדתי מרעיד ומשתומם על הזרות שיצאו מקולמוסו, ולכן טרם אבוא אל פרטי השגותי עליו בספרו זה, אסדר ראשונה את הבלתי רצוי בעיני בכל ספריו דרך כלל — מאלה הספרים שהיו למראה עיני.

---

*) ומכ"ש דכ"ש מחבר שאין לו ספרים שלו, אין לך צער ומכאוב עמל ויגון בעולם כמותו, וחי ה' אלהי ישראל כי פעמים אין מספר קראתי בחיי מהעדר ספרים, ומכ"ש שאף ספרים שאולים לא היו בידי. — כנודע לכל, וכמו שכתבתי גם כן מכל זה באריכות במקום אחר.

והנני מובטח שהוא בעצמו מתחרט על כמה דברים, להיותו יום ביום הולך ומוסיף בחכמה, וכמו שאמרו חז"ל: ת"ח כל זמן שמזקינים דעתם מתישבת עליהם.

א) מרוב חשקו להיטיב עם בחורי ישראל, יגדיל לפעמים יותר מדי את אור האבוקה אשר הוציא בידו להאיר לפניהם הדרך, ולהרים כל מכשול; עד שביתרון האור הרב הזה מסמא ומעור לא לבד את עיני קוראיו, אף גם את עיניו לפעמים, עד אשר בחפזון יכשל בהליכתו, ומרוב כשלון ידכא תחת רגליו כבוד חכמים גדולים וטובים, ושלא במתכון פוסע על ראשי גדולי רבותינו עליהם השלום, באמור להם: הכשלתם רבים בתורה! ואשם ברבותיו חנם אין דבר, כי לפעמים לא העמיק להבין דבריהם, ולפעמים מעתיק דבריהם בהפך ממה שכתבו הם, כי בחפזון הוא כותב.

ב) הבין בל אוכל לאיזה תכלית הוא מראה לפעמים בקיאות רב (ממה שמצא מסודר בפחד יצחק ויתר ספרים המראים לו מקומות ובקיאות) במקומות שאין מהצרך כלל, ולפעמים גם בקיאות של מה בכך.

ג) מאריך מאד במקום שיש לקצר, ולפעמים אף בדברים קלי הערך ועל פי רוב בדברים של מה בכך, ולפעמים בא כמגיד חדשות בדברים ידועים ומפורסמים לכל *), ולפעמים הוא כגלה סוד ומוציא דבה.

ד) כל נתח טוב שלקח מספרי החכמים שקדמוהו, אינו קורא לפעמים שם בעליו עליו, ובזה הוא מביא את עצמו לידי חשד גדול שרוצה להתעטף בטלית שאינה שלו **).

---

*) ופן יאמר כי יש לו אמתלא על זה כי נודעים לו בני ארצו? כי כן הגיד לי המחבר הזה באגרתו (אשר שלח לי זה כחמש שנים) לאמר: מה יפה גורלך לשבת בארץ פולניא מקום מגורת הרבה תורניים ומשכילים מבני עמנו, לא כן אנכי היושב בארץ איטאליע אשר אנשיה מאחינו בית ישראל כלם משוללים כל למוד ואף לשון הקדש זרה למו, וכלם רודפים אחר הבצע מקטן ועד גדול, ואין לי איש להשתעשע עמו בתורה והחכמה כי אם רעי החכם שד"ל נ"י. ע"כ תוכן אגרתו; וכן כתב לגאלדענבערג המוציא ספרי **כרם חמד** לאור במכתבו הבקור על ספרי **תעודה בישראל**, (הנמצא בידי, אשר שלח לי ג"כ העתקה ממנו, ואשר כבר בא לדפוס **בכרם חמד**), שם יאמר המחבר שמסופק הוא אם ימצא בכל מדינות איטאליע עשרה חתומים על ספרי כרם חמד, כי בוחרי המדע באיטאליע מעט המה, ורחוקים מכל תורה וחכמה וכו'. — ואם זאת היא אמתלתו, ראוי לו להקדים בהקדמת חבוריו כי כוון ברוב ענינים שבספריו להועיל לבני ארצו; כי אנחנו הרחוקים מארצו לא נדע תכונות אנשי ארצו מאחינו ב"י בתורה ובחכמה, והי אני! כי תמיד חשבתי שאחינו ב"י היושבים בארץ איטאליע גם היום רובם חכמים מופלגים כמו שהיו מאז ומקדם, שמהם יצאה אז תורה וחכמה לכל העולם, מהם היו תורניים, מהם חוקרים, בכל למוד ומדע, ומהם הלא נתפשט גם למוד הקבלה החדשה והחסידות בעולם.

**) ובאמת יקרה פעמים רבות שיכוון איזה מחבר חכם לדעת חכם אחר שקדמהו,

ה) מרוב החפזון והמהירות יקרה לו שאינו זוכר לפעמים מה שפלטה קולמוסו במקום אחר מספרו, ועי"ז נולדו סתירות בדבריו, ולפעמים הוא כל כך נחפז עד שסותר א"ע מניה וביה.

ו) אם ימצא בדברי איזה מחבר דבר המסכים לדעתו, אז לחכם גדול יחשב אצלו, ובהפך אם ימצא בו הפך דעתו אז לכסיל יחשב בעיניו לכל דבר.

ועתה אבוא מן הכלל אל הפרט בספרו התורה והפילוסופיא:

השגות

צד 3 המחבר החכם ריגייו מורה באצבע שהחכמות והחקירות הפילוסופיות לא היו בישראל ולא ידעו מהן עד זמן הגלות, וההחכמות נולדו על ברכי הגוים הקדמונים, אין לעם ישראל חלק בהם, וכל עסק עם ישראל וחכמיהם וגדוליהם לא היה כ"א בתורת ה' אשר צוה לנו משה, עיי"ש.

א"כ לפי דעתו של המחבר ריגייו לא היה אברהם אבינו חוקר בפילוסופיא, וגם משה רבינו ושלמה המלך לא דרכו על מפתן ביתה ולא ידעו מה היא, וכן כל החכמות שחוץ לתורה זרות היו למו, כנראה מדבריו; בזה מכחיש המחבר ריגייו כל מה שמספר הכתוב במלכים על שלמה המלך בפה מלא שחקר בכל החכמות והיה פילוסוף גדול יותר מכל חכמי קדם וחכמי מצרים האומות המפורסמות בזמנו לגדולי החוקרים ופילוסופים מכל העולם, וכמו שבארו חכמי התלמוד והגאונים וגדולי חכמי ישראל ראשונים ואחרונים. וכן אמרו על אברהם אבינו ומשה רבינו ע"ה שהיו חוקרים גדולים, וכמו שמספר פילון היהודי והיוסיפון לרומיים וסופרי העמים הקדמונים וחכמי התלמוד והבאים אחריהם מחכמי ישראל וחכמי העמים. ועל השגת משה רבינו בחכמות ובפילוסופיא, בנוי כמעט רוב ספר המורה, ולא אזכיר פה ספר איוב שכתב משה, וקהלת שכתב שלמה המדברים בחקירה אנושית ואין למו בהם עסק בתורה המקובלת.

ולפעמים יקרה שהקורא בספרים רבים ישאר לו איזה ענין קשור ברעיוניו, ממה שקרא, ואחר זמן יראה לו שהוא בעצמו הממציא, — לזאת מחויב כל מחבר כשיודע לו אח"ז שכבר קדמוהו אחרים בדבר הזה, להתגלל בדפוס, סבת הדבר שהביאו לזה. — וחכמים אנשי אמת אשר יקראו אחר כך דברי התגלותו, ידונו אותו לכף זכות, כי נכרים דברי אמת. ואל יחשיש מפני קלי הדעת המלעיגים, כי גם המה גם גאונם, הבל המה יחד.

גם סותרים דברי המחבר ריגייו בלי טעם וסברא דעת כל החכמים השלמים האומרים שהחכמות נולדו על ברכי ישראל ומהם קבלו ולמדו האומות, והוא דעת היוסיפון לרומיים [נגד אפיאן] והכוזרי (מאמר ב׳ סימן כ׳, ס״ד ס״ו, והרמב״ם במורה (חלק א׳ פרק ע״א והלק ב׳ פרק י״א) והרמב״ן באגרתו אל רבני צרפת (נדפסה בספר נובלות חכמה), ור׳ יצחק הישראלי בספרו יסוד עולם (מאמר רביעי), והבדרשי באגרתו אל הרשב״א (תשובת הרשב״א תי״ד), והתשב״ץ בתשובותיו (ח״א תשובה כ״ד), ורבי קלונימוס באגרת ב״ח (שער ג׳ פרק ז׳), ובעל דרך אמונה הגדול (שער ג׳), ומאור עינים (פרק מ׳), והראב״ד בעל פירוש ספר יצירה (פ״ד משנה ג׳), והחכם המקובל והרופא ר׳ משה בוטרילו בפירושו לספר יצירה (בכמה מקומות), וזולתם המונים מהכמי ישראל. גם המתנגד הגדול על הפילוסופיא שעליו סומכים כל המתנגדים ממחברים האחרונים שכתבו נגד החקירה הוא וחסיד ר׳ יוסף יעב״ץ בספרו אור החיים, אף הוא מסכים לדברי אלה החכמים שהזכרנו. וגם גדולי הנוצרים הקדמונים המפורסמים כגון אייזעביוס בספרו פרעפ׳ עוואנ׳ (ספר אחד עשר) וזולתו מסכימים לזה.

וגדולה מזו יש לשאול את החכם ריגייו, אם באמת האמין שכל חכמי ישראל לא ידעו כלל מהחכמות והפילוסופיא עד זמן שנתפזרו בין האומות, וגם אברהם ומשה ושלמה וכל הנביאים וגדולי ישראל לא ידעו מהן; ואנו יודעים דעת ברורה שהיו אלה אנשי קדש ואהובים לה׳, וחכמים גדולים בתורה, והגיעו להמעלות הללו (לפי הנראה מדברי המחבר ריגייו) בלי חקירת הפילוסופיא וידיעת החכמות [נגד דעת הרמב״ם במורה שלא היה יכול נביא הדור לבוא אל מדרגת הנבואה בלי ידיעת החכמות ראשונה]; אם כן נראה מזה בעליל שאין החכמות והפילוסופיא הכרחיות לאיש הישראלי לפי דעת המחבר ריגייו; מעתה המבוא הזה אשר בנה המחבר ריגייו לספרו זה הוא עומד לו לשטנה בכל חבורו, והפרוזדור הזה סותר כל הטרקלין שבנה לו לתלפיות להראות שהחכמות והפילוסופיא המה הכרחיות לאיש הישראלי, ובלעדיהן ינשש כעור קיר ויטבע במהמורת השגיאות ויפסיד גם אמונתו ודתו?

עוד יש לשאול מה היה עסק אנשי הסגלה בישראל, לפי דעת המחבר ריגייו, מזמן אברהם עד זמן מתן תורה? כי אנשי הסגלה באומות היו מתעסקים בחכמות ופילוסופיא, ובני ישראל היו משוללי התורה עדנה וגם החכמות והפילוסופיא היו זרות למו (כדעת המחבר ריגייו), ובשם פילוסופיא (כמו שמברר אחר זה המחבר ריגייו בפרקים הבאים) נכללו גם המוסר והמדות וכל דת הנימוסית, וא״כ היו עם בני ישראל קודם מתן תורה משוללים כל דת הנימוסית וחיו באין מוסר ומדות כפראים במדבר, וכנגדם כל האומות המתוקנות אז כמצרים וכשדים וכדומה (שהיו בהם עוסקים בחכמות ופילוסופיא כנודע מהם) היו בעבור זה מסתמא ג״כ אנשי

מדות ומוסר, ובאמת הכתובים מעידים ההפך מזה; ועל כרחנו צריך שנודה שהיו עכ"פ גם בבני ישראל קודם מתן תורה חכמים בחכמות ופילוסופיא כמו בשאר האומות הקדמוניות המתוקנות בימים ההם, וכיון שקבלו בני ישראל את התורה אז עזבו את החכמות וההקירות הפילוסופיות כדבר הבלתי רצוי או הבלתי צרך, וא"כ איך אמר המחבר ריגייו שלא ידעו עם ישראל כלל מהחכמות? גם הדרא קושיא לדוכתה מה צרך להם היום באלו החכמות אחר שהתורה עומדת להם במקומן ויוכלו להיות מאֻשרים זולת החכמות?

צד 7 כתב המחבר ריגייו וז"ל:

„התורניים (מתנגדי הפילוסופיא) הבינו תחת השם הזה (ר"ל פילוסופיאה) כל החכמות והידיעות אשר מקורם הוא השכל האנושי ושנתחדשו בעולם ע"י החקירה והנסיון וכו'" עכ"ל המחבר ריגייו.

דע קורא נעים! שהדברים הללו לקוחים ממכתבים למהרנה"ו (מכתב שלישי דף י"ד ע"ב בהערה שם) ואמר שם מהרנה"ו שכן חשבו המון היונים את השם התאר פילוסופיאה *) והמחבר ריגייו הסב הדברים האלה על התורניים; ובאמת לא אדע מי הם התורניים המפורסמים באומתנו שחשבו כן? ואפילו המתנגד הגדול מהתורניים על הפילוסופיא הוא הגאון השל"ה [שממנו לקח בעל ספר הברית כל הענין שכתב בהתנגדותו על הפילוסופיא בספרו זה חלק ראשון מאמר כ', וכן כל המשמאילים שמסדר המחבר ריגייו בספרו זה (מאמר א' פרק ב') לקוחים מהשל"ה מסכת שבועות כמו שמסדרם ג"כ בעל ספר הברית]. והנה הגאון השל"ה הזה בעצמו מזרז בספרו זה (פרק עשרה הלולים דף ת"ח) את איש הישראלי אשר נתן ה' בלבו התבונה והדעת, ללמוד כל החכמות שבעולם ובפרט הטבע והתבונה, ואמר שהחקירה הרבה בחכמות למצוה גדולה תחשב, ולא מערער כ"א על הפילוסופיא, ר"ל מה שאחר הטבע,

---

*) דבר נפלא הוא שהמחבר ריגייו אינו מזכיר כלל בספרו זה התורה והפילוסופיא את המכתבים למהרנה"ו, אעפ"י שמהמכתבים הללו לקח יסודות הרבה לספרו זה, היינו מתחלת הספר עד מאמר השלישי כמו שאבאר להלן כמה פעמים, ואינו מזכיר את מהרנה"ו כ"א בפרק שני ממאמר הרביעי שאמר שם בהערה שכל מה שיכתוב מכאן ולהבא ביסוד אמונה לקוח מספרי מהרנה"ו, ולמה להכס כמותו האמת הזה שכוון לומר שעד הנה לא לקח מספריו כלום. והנה זה דרכו להזכיר המונים מחברים וספריהם וגם הרבה פעמים שלא לצורך, ובזה הגדיל עליו הפליאה, מדוע מנע תחת הכו להזכיר דוקא את מכתבי מהרנה"ו שהוא אחד מהמקורים הגדולים אשר שאב מהם להשקות את ערוגות מטעיו בספרו זה התורה והפילוסופיא, וכן מנע תחת הכו גם יתר המקורים הגדולים כמו המאור עינים וכדומה, כמו שנבאר. ועכ"פ בראש הספר היה לו להזכיר בדרך כלל, וראוי והכרח הוא לחכמים להסיר מעליהם לזות שפתים, ולהרחיק כל עקבות פה.

וא״כ מי המה התורניים הללו ? ובודאי כוונתו על כמה בטלנין ריקי המוח מישני בית המדרש, ודלת העם, אשר בהדא מחתא מחתינן לכל החכמות והידיעות וכל דבר בינה והשכל, וגם דקדוק לשון הקדש וכיוצא בו, וכבר אמרנו שכל התנגדות התורניים היתה רק על מה שאחר הטבע, והוא המובן אצלם בשם פילוסופיא כמו אצל חכמי ישראל הקדמונים, ואשר נמצאו כמה מהתורניים הקדמונים שלא עסקו בעצמן אף בשאר החכמות ? לא היתה זאת בעבור שחשבום לאיסור, רק כדי שלא יבטלו על ידן זמן למוד התורה והמצות שהם העיקר, כמו שכתב בעל העקדה ומאור עינים. ובפרט שהיה עמוס על הרבה מהם עול הפרנסה, ומהם, רבנים שהיה עמוס עליהם עול הקהל, ולא הספיק להם הזמן, ומהם, שלא היו להם ספרים כאלה, או מורה דרך. אך מי שהיה לו פנאי והיה לו הזדמנות ממי ללמוד לא חדל מזה, וכנראה מהרא״ש ז״ל שהיה מתנגד על הפילוסופיא, ובכל זאת בקש מתלמידו ר׳ יצחק הישראלי, לחבר לו ספר בתכונה, וחבר למענו ספר יסוד עולם *) והרבה

---

*) ועיין בכסף משנה (הלכות כלאים פרק שני הלכה ב׳) בד״ה ומצאתי כתוב ששאל הרא״ש את ה״ר ישראל שהיה חכם בחכמות, על דברי מי יש לסמוך [בפירוש המשנה הנוטע ירק בכרם, הבנויה על חכמת המדידה והשעור, שנחלקו המפרשים בפירושה הרמב״ם והראב״ד והר״ש] ? והשיב לו כלשון הזה וכו׳ עיי״ש.

אמר המחבר: להיותי הפעם בזה הענין מהרמב״ם, ראיתי להעיר על ענין אחד, הנה ראיתי שרבים מביאים דברי הראב״ד שם על הלכה זו איך שהראב״ד מהלל מאד את הרמב״ם ואמר על הרמב״ם ,והיי ראשי שמלאכה גדולה עשה (בחבורו הרמב״ם) עיי״ש בדבריהם, וכל דבריהם אלו נראה שנובעים משה״ק עיי״ש. וכן מזכיר זאת גם החכם ריגיו; ובאמת המעיין פה בהראב״ד נראה בעליל שכוון רק על הלכות כלאים, ולא להלאותו בא כי אם בהפך, והמליצה ,,והיי ראשי״ איננה נמשכת על מאמרו שמלאכה גדולה עשה, כי אם על סוף הענין, וז״ל והיי ראשי שהייתי מאסף עליו וכו׳ וכמו שהעתקתי דבריו אח״כ בשלמות. ועוד ראיה לדברי, שהראב״ד שם, הלא מזכיר רק הגמרא והירושלמי והתוספתא ומדוע אינו מזכיר גם הספרי וספרא והברייתות, וידוע שהרמב״ם אסף גם מהם (וגם עוד מחבורים אחרים קדמונים), אך באמת בהלכות כלאים כל אסיפתו אינו כ״א רק מהגמרא בבלית ומהירושלמי ותוספתות, ולא יותר, כאשר עיינתי ובדקתי שם בכסף משנה שמראה המקומות. — וז״ל הראב״ד שם: א״א כל מה שכתב בכאן אין לו שרש בגמרא ולא בתוספתא ולא השכל מורה וכו׳, והיי ראשי, לולא כי מלאכה גדולה עשה באסיפתו דברי הגמרא והירושלמי והתוספתא, הייתי מאסף עליו אסיפת עם וזקניו וחכמיו כי שנה עלינו הלשונות והמליצות וסבב פני השמועות לפנים אחרים וענינים שונים והגיה בכאן לשון המשנה וכל שפירשו עליה בגמרא וכו׳ וכל מה שכתב זה המחבר אין לו שרש וכו׳ וכל זה מדעתו.

היו שלא היו בטבעם נטויים להלמודים האלה, כי לא הורגלו בהם מנעוריהם, ואמרו חז"ל לעולם ילמד אדם ממקום שלבו חפץ.

צד 8 כתב המחבר ריגייו וז"ל:

„והנה שנינו (פ"ט דסוטה) לא ילמד אדם את בנו יונית, וכן בגמרא דמנחות (דף צ"ד ע"ב) ובסוף בבא קמא זכרו חז"ל חכמה יונית, ואנכי שמעתי דבת רבים האומרים כי הם ז"ל כוונו בזה אל הפילוסופיא ורצו לאסור הלמוד בה, אמנם אחרי התבוננתי בדבריהם יראה שזה אינו אמת כי טעם האיסור היה וכו' וכו'" עכ"ל המחבר ריגייו.

אך מי לא יתפלא עליו בשמעו הדברים הללו יוצאים מפיו לאמר: ואנכי שמעתי, אחרי התבוננתי; והאמת שהוא לא שמע ולא התבונן בעצמו, אולם המאור עינים שמע והתבונן, כי מספרו (חלק אמרי בינה פרק ב') לקח כל הדרוש הזה, וכן הלאה כמו שנבאר.

צד 10 כתב המחבר ריגייו וז"ל:

„עוד בקשו התורנים לתת סעד לסברתם נגד הלמוד הזה עפ"י מה ששנינו בפרק חלק וכו' רבי עקיבא אומר אף הקורא בספרים החיצונים וכו', אבל אנחנו טרם נוציא תולדה כזאת, נחקור מהו הנרצה לר' עקיבא באמרו ספרים חיצונים, ותחלה רואים אנו בתלמוד שלבאר כוונת המשנה אמר רב יוסף בספר בן סירא נמי אסור למקרי וכו' וכו'" עכ"ל המחבר ריגייו.

כל הדרוש הזה עד צד 13 כלו לקוח ג"כ ממאור עינים פרק הנ"ל, וכל הבקיאות הרב מהרבה מסכתות מהתלמוד בדפיהם ועמודיהם הן בפנים הספר והן בהערות כלם נולדו על ברכי המאור עינים. וכן לקח המחבר ריגייו בהערה ראשונה מהקדמת החכם בן זאב לבן סירא.

ואעיר את הקורא על קצת דברים פרטיים מצד זה עד צד 13 ואומר:

א) שהדרוש הזה בכללו, יהיה למי שיהיה, הוא בנין רעוע בבמה ענינים; כי רב יוסף אינו מבאר דברי ר' עקיבא, אלא הוסיף על דבריו, וגם חזר ביה אח"כ ואמר שדברים טובים רשאין לקרות בו, והטעם שאסר רב יוסף? כתב רש"י מפני בטול תורה, וענין ספרים חיצונים כבר מפרש התלמוד בעצמו מי הם, ואמר: תנא אלו ספרי צדוקים, ופירש רש"י שכופרים באל חי, ובעין יעקב במקום ספרי צדוקים גורס ספרי מינים, והיפה מראה (בירושלמי דפאה) מביא שם דברי התלמוד האלה וגרס ספרי המינין, אך מה הם הספרים הללו? נחסר פה בתלמוד שלפנינו, אבל לפני האלפסי והרא"ש היה נמצא פה מאמר שלם, וז"ל האלפסי שם בפרק חלק: ר"ע אומר אף הקורא בספרים החיצונים, תנא בספרים *)

---

*) ידע הקורא שנשמטה פה ע"י המדפיסים מלה אחת שהשמיטו בכוונה לפי הזמן והמקום.

שפירשו התורה נביאים וכתובים על פי דעתם, ולא סמכו על מדרש חכמים (כי בדבריהם צד מינות) וכל מקום שפקרו המינים אמרו חכמים תשובתן בצדן, ואפילו דברים טובים אסור לקרותם, רב יוסף אמר אף ספר בן סירא נמי כספרי כותים דמי משום דכתיב ביה דברים של הבל שאין בהן צרך עכ"ל האלפס. ועיין בספרנו בית יהודה (צד 204 בהערה ראשונה) וכן גרס הרא"ש וז"ל: ר' עקיבא אומר אף הקורא בספרים החיצונים תנא ספרי צדוקים אותם שפירשו התורה לפי דעתם ולא סמכו על דברי חכמים (כי יש בדבריהם צד כפירה) וכ"מ שפקרו הצדוקים אחז"ל שתשובתן בצדן וכו' וממש כמו שהעתקנו מן האלפס, ועיין פלפלא חריפתא שם להגאון בעל תוספות יו"ט. — ויש לדבר הרבה בענין הזה אך אין כאן מקומו.

ומדי דברי פה מבן סירא אמרתי להעיר את הקורא על דבר אחד מה שהביא המחבר ריגייו בהערה הראשונה בצד 11 בשם פחד יצחק שבן סירא נולד מבת ירמיה באמבטי, נמצא בתלמוד כתובות, ואמר המחבר ריגייו שבקש בתלמוד כתובות ולא מצא, עכ"ל המחבר ריגייו. אמנם תדע שגם השלשלת הקבלה מזכיר זאת בשם תלמוד כתובות (עיין שה"ק דפוס זאלקווא דף י"ג ע"א) והיוחסין (דפוס הנ"ל חלק שני דף ח' ע"א) כתב וז"ל: בספר קבלת הראב"ד שפירש הפרשיות על הקבלה אמר כי ר' זירא ורב פפא לא נודע להם אב כמו לבן סירא וכו' עיי"ש ביוחסין. ואף שהיוחסין מברר מהתלמוד שר' זירא ורב פפא היו למו אבות, עכ"פ נראה שגם להראב"ד היה נודע דבר זה מבן סירא כנ"ל. מכל אלה נראת בעליל שהיה המאמר הזה מבן סירא בתלמוד כתובות ונשמט כמו שנשמטו כמה מאמרים — ותמה אני שבעל פחד יצחק שהוא חכם זמננו ראה אותו המאמר, והגאון בעל צמח דוד אמר שלא מצא זה בשום מקום בתלמוד וגם מרבותיו לא שמע משום מדרש ואגדה ורק בלקוטי מהרי"ל שמביא זה, וגוזמא בעלמא הוא, וגם הגאון ר' ישעיה פיק לא מצא זה בשום מקום רק בלקוטי מהרי"ל בעדות החכם בן זאב בהקדמתו *).

ב) בצד 11 בפנים הספר כתב המחבר ריגייו וז"ל:

„אמנם אחרי העיון בפנימות דברי המשנה (ר' עקיבא אומר וכו') חשבתי כי מה שיפרש לנו כוונתה באר היטב הם דברי הירושלמי דפרק חלק דגרסינן התם וכו' כגון ספר בן סירא וספר בן לענה וכו', והנה

---

*) גם בספר „הבטחון" שחבר ר' יהודה בן בתירא מובא, שירמיה הנביא ע"ה היה מתעסק בספר יצירה בינו לבין עצמו, יצאה ב"ק ואמרה קנה לך חבר, הלך אצל סירא בנו והתעסקו בספר יצירה ג' שנים לקיים מה שנאמר אז נדברו וגו'. המגיה ש"ם חאנעס

טרם נבאר דבריו (של הירושלמי) נעיר כי להיות מהמפורסמות שהמדרש רבה כולל אגדות ירושלמי כנודע מדברי רש"י ז"ל (שמות מ"ז ב') ראוי שנסתייע להבנת הירושלמי במה שכתבו במדרש קהלת על פסוק ויותר מהמה בני הזהר וכו' וכו'" עכ"ל המחבר ריגייו.

גם פה מתכסה המחבר ריגייו בטלית שאינה שלו כמו שאמרנו, והוא לא עיין ולא חשב ולא באר ולא העיר ולא מסתייע, כי אם המאור עינים שם הוא עיין וחשב והעיר מדברי רש"י שהמדרש רבה כולל אגדות ירושלמי, והוא המסתייע מהמדרש קהלת הזה להבנת הירושלמי. וכן מסתייע מהמדרש הזה להבנת הירושלמי הרב בעל יפה מראה בפירושו שם על אגדות ירושלמי עיי"ש שמאריך הרבה בפלפול הזה, והרב בעל יפה מראה היה בזמן אחד עם בעל מאור עינים.

נ) בצד זה בהערה השניה כתב המחבר ריגייו וז"ל:

„על ענין היות המדרש רבה כולל אגדות ירושלמי כתב הבן יוחאי (דף קי"ח ע"ב) הדבר הזה חדש ונפלא ולא מצאתיו כתוב עוד בשום מקום עכ"ל (הבן יוחאי), אמנם דבר זה ישן נושן באשר נמצא מבואר היטב בספר מאור עינים דף כ"ט ע"א ובספר שם הגדולים ה"ב" עכ"ל המחבר ריגייו.

המחבר ריגייו שמנע תחת חכו את שם בעל מאור עינים שממנו לקח (מפרק ב' לאמרי בינה) כל הדרוש הזה לספרו זה מצד 8 עד צד 13 כמו שבררנו, עתה כאשר חשב להשיג על הבן יוחאי, אז שלא לרצונו היה מוכרח להזכיר בהערה זו את המאור עינים. — ואינו מציין פרק ב' מאמרי בינה, כ"א מציין מאור עינים דף כ"ט, ובאמת הספר מאור עינים נדפס כמה פעמים ולא דף על דף ממש, וכוונתו על דפוס מנטובה שנת של"ד שקשה להשיגו מאד.

ועתה נבוא אל השגתו על הבן יוחאי, כבר הראיתיך לדעת שהמחבר ריגייו לקח כל הדרוש פה ממאור עינים ובתוכו גם הענין הזה שהמדרש רבה כולל אגדות ירושלמי שמביא המאור עינים מרש"י, אולם המאור עינים אמר בזה"ל: כנודע מדברי רש"י על הכתוב ומקצה אחיו לקח עכ"ל המאור עינים, ואינו מציין מקום הפסוק הזה, ואולם המחבר ריגייו אינו מזכיר הפסוק ומקצה אחיו לקח, אבל אמר „כנודע מדברי רש"י ז"ל שמות מ"ז ב'", עכ"ל. וכוונתו על הפסוק הזה ומקצה אחיו לקח, אולם מציין בטעות שמות מ"ז ב' וצריך להיות בראשית מ"ז ב', ובתחלה דמיתי ששגה המחבר ריגייו לתמו, אולם אח"כ ראיתי שלא עיין בעצמו ברש"י בפסוק ומקצה אחיו לקח, וראה בבן יוחאי שהוא מביא דברי רש"י אלו ומציין בטעות זה שמות מ"ז ב' כמו שנעתיק להלן דבריו, וכן מביא הבן יוחאי כמה פעמים בספרו זה דברי רש"י אלו ומציין בטעות תמיד שמות מ"ז ב', ומזה נראה בעליל שהטעות הזה נולד מהבן יוחאי לתמו והמחבר ריגייו הלך בעקבותיו.

ויסוד השגתו של המחבר ריגייו על הבן יוחאי הוא עלילות דברים,

כי מדברי המחבר ריגייו משמע שלא ידע כלל הבן יוחאי מדברי רש״י אלו שהמדרש רבה כולל אגדות ירושלמי, ובאמת ידע היטב הבן יוחאי מדברי רש״י אלו ומזכירו כמה פעמים בספרו, ואעתיק לך דברי הבן יוחאי (מדף קי״ח שהשיג עליו פה המחבר ריגייו) וז״ל: המדרש רבה כולל אגדות ירושלמי כמו שכתב רש״י בפירוש התורה (שמות מ״ז ב׳) וז״ל: זהו לשון בראשית רבה שהוא אגדת ארץ ישראל, אבל הגמרא בבלית שלנו וכו׳ (עכ״ל רש״י). והדבר חדש ונפלא ולא מצאתיו כתוב עוד בשום מקום, ומלבד שאין ספק באמתת דבריו (של רש״י) הקדושים והיקרים, תורה הן וללמוד אני צריך, וראינו להוכיח כן כי נראה בכל מקום השווי ממדרש רבה לתלמוד ירושלמי נגד הבבלי ומצאנו הוכחות ברורות לדברי רש״י ז״ל וכו׳, עכ״ל הבן יוחאי.

ויאמר נא הפעם הקורא אם לא בעלילה בא המחבר ריגייו פה בהשגתו זו, גם ראה נא מה השיב עליו, באמרו: אמנם זה דבר ישן נושן באשר נמצא מבואר היטב בספר מאור עינים ובספר שם הגדולים עכ״ל, האם המאור עינים הוא ישן נושן לפני רש״י? ומכ״ש השם הגדולים שהיה קרוב לזמננו? והם מביאים זאת מדברי רש״י ולא משום מחבר קדמון לפני רש״י. גם מה שאמר המחבר ריגייו שנמצא מבואר היטב במאור עינים, עכ״ל, לא אדע במה מבואר במאור עינים יותר מרש״י? כי הוא רק מרמז על דברי רש״י ולא יותר. — ויפה אמר הבן יוחאי שהדבר חדש ונפלא שלא יצא כתוב עוד בשום מקום, היינו בשום מחבר קדמון לפני רש״י, כי אחר רש״י מביאים הרבה מחברים וגם היפה מראה בספרו זה על הירושלמי מביא זאת פעם בפעם. ובסוף ספרו מעריך על הסדר במפתח מיוחד כל הגדות ירושלמי נגד המדרש, וכמדומה לי שהמפתח הזה היה לעזר להבן יוחאי בדרוש הזה שם בדף קי״ח וביתר מקומות מספרו שמדבר מזה הענין ולהראות שדברי רש״י צודקים מאד, וכמו שאמר: ומלבד שאין ספק וכו׳ כמו שהעתקנו דבריו.

ד) בצד 12 כתב המחבר ריגייו וז״ל:

„הספרים אשר הוסיפו שאר אומות העולם על כ״ד ספרי הקדש ונתנו גם להם קדושה כמו אל השאר והם הנקראים בלשונם apocrifi כגון ספר בן סירא וכו׳״ עכ״ל המחבר ריגייו.

המחבר ריגייו טעה, כי לא נתנו האומות קדושה לספרי אפוקריפי כקדושת התנ״ך. הכי קראו שמם אפוקריפי! ר״ל (ספרי חול) עיין ספרי תעודה בישראל צד 90 בהערה.

ה) עוד בצד זה כתב המחבר ריגייו וז״ל:

„הירושלמי הבדיל בין אותם (הספרים) שהוסיפו העמים לתנ״ך (שאסור הקריאה בהם) ובין שאר הספרים כגון ספר המירם ובפירוש אמר שמותר לקרוא בהם כאגרת״ עכ״ל המחבר ריגייו בפנים הספר. והוסיף על זה בשולי היריעה הערה וז״ל: „לדעתי הכוונה בשם המירם,

על ספרי האָמערוס משורר גדול ליונים" עכ"ל המחבר ריגייו בהערה זו .

לשוא מתפאר המחבר ריגייו בהמצאה זו באמרו „לדעתי", כי באמת אין זה דעתו אבל כבר מזכירו שם המאור עינים בפרק הנזכר לעיל שממנו לקח כל הדרוש הזה שיש אומרים שספרי המירום הכונה על ספרי האמערום משורר היוני, אולם אין דעת המאור עינים נוחה מזה עיי"ש. וקודם המאור עינים אמר גם הרא"ש ז"ל בפירושו למסכת ידים (פ"ד משנה וא"ו) שהמירום הכונה על ספרי האמערום היוני עיי"ש. וכן הוא דעת המוסף ערוך ובעל תוספות הדשים על המשנה וזולתן. — ובאמת האומר כן הוא משתבש מאד, כמו שבררתי בספרי תעודה בישראל (צד 90 בהערה) בראיות ברורות שעליהן אין להשיב.

ו) כתב המחבר ריגייו שם בהערה זו וז"ל:

„ואף כי אין להכחיש שנמצאו בספריו (של האמערום) איזה דברי התולים וספורי אלילים, מ"מ נמצאו בם (בספרי האמערום) גם דברים טובים ומועילים, אשר על כן לא נמנע הרב רבי חנניה בר יצחק להביא דברים הרבה בשם הומרום בספרו מוכרי הפילוסופים בפ' י"ד לשער השני" עכ"ל המחבר ריגייו.

הקורא את הדברים הללו של המחבר ריגייו שמביא ראיה (על היתר הקריאה בספרי האמערום) מחנניה בר יצחק (ולא הספיק לו דברי התלמוד ירושלמי שמתיר, לדעתו הקריאה בספרי האמערום), הקורא ידמה בלתי ספק שחנניה בר יצחק זה היה רבן של כל בני הגולה, או עכ"פ אחד מגדולי חכמי ישראל שדבריו סמוכין לעד כחד מן קמאי הרמב"ם והרא"ש או מגדולי החוקרים עכ"פ מבני ישראל כהרלב"ג והדומה לו, אך מי לא ימלא שחוק פיו כאשר ישמע ממני הפעם שחנניה בר יצחק זה ושמתאר אותו המחבר ריגייו בתאר הרב רבי חנניה בר יצחק, היה נוצרי ערבי ולא היה יהודי מעולם! *) והמחבר ריגייו מזכירו עוד הפעם להלן בספרו זה צד 56 בין חכמי ישראל הקדמונים ומתארהו גם שם בשם „הרב רבי חנניה בר יצחק" ?

והמחבר ריגייו בעצמו בספרו זה צד 84 צועק ככרוכיא ומזהיר כל קורא בספר שיחקור היטב ראשונה מי הוא המחבר ספר זה שקורא בו וזולתו עוד הרבה תנאים שצריך הקורא בספר להיות נזהר, והמחבר ריגייו בעצמו במחילת כבוד תורתו אינו מקיים אף תנאי אחד מתנאיו ולא ידע להזהר, ולכן נלכד פעם בפעם כצפור בפה.

ז) צד 13 כתב המחבר ריגייו וז"ל:

„ובעל מכתם לדוד חשב לפרש דברי ר' עקיבא [האומר אף הקורא בספרים החיצונים אין לו חלק לעולם הבא, שאמר שם בתלמוד תנא

---

*) וכוס Hananin Ebn Issak תלמיד פרופס סגולרי Johannes Masve

אלו ספרי מינים] כי החיצונים הם המינים וכו' המבזים התפלין וכו' וכתב הרב מסיר ליאון ז"ל כי ראש המינים שהיה כופר באחדות ה' היה נקרא בשם מנו, ועל שם אותו מנו קראו כל מי שכופר באחדות ה' מין ולאלה המינים שכופרים באחדות קוראים חז"ל חיצונים וכו' שהם מדמים שיש שתי רשויות פועל הטובות ופועל הרעות וכו' עכ"ל מסיר ליאון" ועד כאן לשון המחבר ריגייו, ומחזק המחבר ריגייו את דברי מסיר ליאון בהערה שהוסיף שם בשולי היריעה לשם מנו ואמר וז"ל „לדעתי (ראש המינים הנודע בשם מנו) הוא האיש המפורסם בין האומות בשם Manes (מאנעס) אשר חי בתחלת האלף החמישי, והנמשכים אחריו המה הנקראים Manichaci אשר רבינו האי גאון זכרם וכו', וכן דעת ר' אליה בחור בשרש מין ובעל עמודי הגולה" עכ"ל המחבר ריגייו.

אם הוא דעת הבחור ודעת עמודי הגולה (שהיה לפני הבחור זמן רב) איך יאמר המחבר ריגייו לדעתי? ועוד אני אומר שכל האומר שהמינים המה מכת מאנעס הוא משתבש, כי כבר כתבנו בספרנו תעודה בישראל שזה מאנעס חי בארץ פרס מאתים וחמשים שנה אחר חרבן בית שני, וכן כתב פה המחבר ריגייו בעצמו שהיה בתחלת אלף החמישי, והוא ממש זמן הזה שכתבנו; כי חרבן בית שני היה ג' אלפים תתכ"ח, וא"כ איך יצויר זאת שיהיו המינים הכת הנמשכת אחר מאנעס; הלא המשנה מזכרת את המינים שהיו לפניה זמן רב, ואף רבינו הקדוש בעצמו שקבץ וכתב את המשנה היה מאה שנים לפני הפילוסוף מאנעס הזה? ומכ"ש ר' עקיבא [בעל המאמר הקורא בספרים ההיצונים] שהיה עוד קודם רבינו הקדוש זמן רב? כי רבי עקיבא היה ג"א תת"ם ורבינו הקדוש ג"א תתקמ"ט, ומאנעס זה היה ד' אלפים ע"ח, וא"כ איך יזכיר ר' עקיבא הכת הנמשכת אחר מאנעס זה!! והוץ לזה הרי אמרו חז"ל מפני תרעומות המינין בטלו לומר עשרת הדברות בכל יום מפני שהיו המינים אומרים אלו לבדו נתנו בסיני ולא שאר התורה. ואמרו (סוף פרק הרואה) שהתקינו לומר מן העולם ועד העולם בעבור המינים; וא"כ נראה גלוי לעינים שהמינים היו כתות מישראל והן אלה שקמו בבית שני, וכמו שהוכחנו בספרנו תעודה בישראל צד 92 (ופירוש מינים „כתות" וכן מצאתי במוסף הערוך, ונכון הוא) ומזה שכתבנו עד הנה יבואר בטול דברי המחבר ריגייו, וכל ראיותיו וטענותיו והוראותיו כמוץ גְּנֻבַתּוּ סופה, ופליאה גדולה על חכם כמותו איך אינו משים לבו כלל, מְדַבֵּר מר' עקיבא (שידוע שהיה ג"א תת"ם) ואזנו אינה שומעת מה שהוציא מפיו ואמר אחר זה שכוון ר' עקיבא אל כת המינים שהמה הנמשכים אחר מנו, והולך ומפרש בהערה זו שמנו זה הוא מאנעס מיסד כת זו של המינים והוסיף לבאר שמאנעס זה חי בתחלת האלף החמישי!! מריה דאברהם! כמה לא חלה ולא מרגיש החכם המחבר הזה, והוא בעצמו נזר אמר בספרו זה התורה והפילוסופיא להלן (צד 76) בדברו

על הבדל ההוקר ובלתי הוקר, ואמר: שהחוקר מבקש טעמים וכו' אבל הפתי והוא האיש הבורח מן המחקר אינו אלא כמו הספוג שהוא סופג את הכל בין מה שיש לו יסוד בין מה שאין לו, ואף אם יש בדבר סתירה מניה וביה לא יחוש לזה וכו' עכ"ל עיי"ש בדבריו שהאריך בזה, והנה אין לך סתירה מניה וביה גדולה מזו שזכרתי פה בדבר המינים?

ח) וגדולה מזו אראך איך המחבר ריגייו כותב ואינו משים לבו למה שפולטת קולמוסו. שם בהערה זו שהזכרנו הוסיף לאמר, וז"ל: „והנמשכים אחריו (אחר מאנעס) המה הנקראים Manichaci אשר רבינו האי גאון זכרם (בפירושו למאמר ד' נכנסו לפרדס) בשם אמגושין והרב המורה וכו' והכוזרי וכו' ק"או אותם משנים והם אותן שזכר הר"י אברבנאל בשם מאינים וכו'" עכ"ל המחבר ריגייו. — ועתה שא עיניך וראה שהמחבר ריגייו מורה באצבע אל דברי רב האי גאון הנמצאים בעין יעקב דחגיגה (במאמר ד' נכנסו לפרדס) ושם אמר רב האי גאון בפירוש שהאמגושים המה מאמינים בשתי רשויות טוב ורע אור וחשך הורמיז והורמין עיי"ש בדברי רב האי גאון, ואיך לא הרגיש המחבר ריגייו שמדברי רב האי גאון יש סתירה רבה לדבריו, כי כת האמגושים שמזכיר רב האי היתה בפרס עוד בזמן הנביאים האחרונים כנודע לכל וכמבואר בהרבה ספרים, וכן מבואר באר היטב כמה פעמים בספר האמונות והדעות לרבינו סעדיה גאון; ועליהם רמז ישעיה הנביא בכמה מליצות בספרו, עיי"ש בספר האמונות והדעות, וישעיה הנביא היה בערך נ"א ק"ם והוא ערך אלף שנים לפני מאנעס זה!!

מצד 14 עד צד 18 מביא המחבר ריגייו המשמאילים לחובת הפילוסופיא אחר התלמוד, ויען שגם את המשמאילים הללו לא לקח המחבר איש איש ממקומו, כי אם מספר הברית (מאמר כ') ומספרי המכתבים למהרנה"ו שנזכרים שמה דברי המתנגדים בפי כותבי שטנה על מהרנה"ו ואסרו לקרוא בספרים החיצונים; וע"כ נפל המחבר ריגייו במחילת כבוד תורתו במהמורות השגיאות ונסבך בסבך השבושים כאשר נברר לאחדים:

א) צד 14 כתב המחבר ריגייו וז"ל:

„ראשונה יסע למלחמה (נגד הפילוסופיא) רבינו האי גאון אשר כתב אל הנגיד כדברים האלה: יסוד הנהגת האדם הוא עסק המשנה והגמרא, ואשר יסיר לבו ויתעסק בדברים ההם אשר זכרתי, יסיר מעליו יראת שמים וכו', ולא תמצא יראת חטא וכו' וקדושה אלא באותם המתעסקים במשנה ובגמרא עכ"ל (רבינו האי) כמובא בספר עין יעקב בפ"ב דחגיגה, ואעפ"י שלא הזכיר בפירוש למוד הפילוסופיאה הנה הוא אומר בכלל שאין להתעסק כ"א במשנה ובגמרא, ולכן הבינו התורניים ממנו אזהרה לאיסור, ואנחנו נחקור אחר דעתו" עכ"ל המחבר ריגייו.

המחבר ריגייו קיים הבטחתו בצד 34 והלאה והתאמץ להטות את דברי רבינו האי מדרך השמאלית זו; אך לא עלתה בידו, כנראה לכל

קורא, וגם הסברות שהשתמש לזה אינן שלו כמו שתראה להלן.

אך לו היה המחבר ריגייו מעיין בדברי רב האי גאון במקומן, היינו בהתנצלות הרמב"ן [נדפסה בספר תעלומות חכמה למהר"י קאנדיאה ונדפסה מחדש במחברת מלחמות ה' להחסיד ר' אברהם בן הרמב"ם, ונמצאת המחברת מלחמות ה' הזאת ביד המחבר ריגייו] אז לא היה המחבר ריגייו מותיב ולא מפרק, ובהפך, מדבריו אלו של רבינו האי ז"ל היה לו עזר וסעד רב אל המיימינים. וז"ל רבינו האי: לא תמצא יראת חטא וענוה וקדושה אלא באותם המתעסקים במשנה ובתלמוד ובחכמה [ר"ל הפילוסופיא, והוא מה שאחר הטבע, כמו שמבורר שם בתשובה זו וכמו שדברנו מזה בספרנו תעודה בישראל בהקדמתו צד 9] לא בדברי חכמה לבד. עד כאן דברי התשובה לרבינו האי. ואולם המחבר ריגייו לקח דבריו אלה מהמכתבים למהרנה"ו (מכתב ב' דף מ"ו ע"ב) מה שכתבו הרבנים המתנגדים למהרנה"ו, והמה העתיקו דברי רבינו האי אלו מעין יעקב דחגיגה הנעתקים שם ממתנגדי החקירה, וכן הוא באור החיים להחסיד יעב"ץ ובשל"ה ובספר הברית.

ב) צד 15 בהערה המתחלת כגון בבאור סבת הרעש וכו' מביא שם המחבר ריגייו שלא לצורך כלל הרבה בקיאות מהתלמוד והמדרשים והזהר, והכל בסימני הפרקים והדפים, ובאמת לקוח הכל ממאור עינים חלק ראשון המכונה קול אלהים.

ג) צד 17 כתב המחבר ריגייו וז"ל:

וכן מוהר"ר יעב"ץ בספר אור החיים שלו פ"ב כתב (שטנה) על המתפלספים שבדורו: אלה האנשים וכו' גם בספרו עמודי שמים (חלק ב' דף ע"ז) מרורות בפיו וקללות בשפתיו נגד החכמה הזאת" עכ"ל המחבר ריגייו.

אלו היה רואה גם פה המחבר ריגייו בספרים הללו במקומן, היינו בספר אור החיים ובספר עמודי שמים היה יודע ששני הספרים הללו המה ממחברים שונים שחיו בזמנים שונים ואינם משותפים כ"א בשם יעבץ, הראשון הוא להחסיד ר' יוסף יעב"ץ הספרדי שחי בזמן גלות שפניא בערך רנ"ב לאלף הששי, והשני הוא לר' יעקב עמדין בן הגאון חכם צבי שהיה בדור שלפנינו (כנה א"ע בשם יעב"ץ שהוא ר"ת של "י"עקב "בן "צבי) וספרו עמודי שמים זה הוא חלק אחד מהסדור שלו.

אך המחבר ריגייו שט על ספר הברית במאמר כ' חלק ראשון וביחוד בהמכתבים של מהרנה"ו וגם בספר של"ה במסכת שבועות שממנו הוציא בעל ספר הברית רוב מתנגדי החקירה, ע"כ נתבלבלו לו הענינים, ואם היה לומד ספר השל"ה על הסדר היה יודע שהשל"ה הזה מחבב מאד הבקיאים בחכמות, והלמוד בהן למצוה רבה נחשב בעיניו ומזרז מאד על הלמודים האלה. ולדוגמא יעיין הקורא בשל"ה פרק עשרה הלולים דף ת"ת. גם אם היה מעיין במתינות בספר הברית היה יודע מי הוא המחבר

אור החיים, ואם היה קורא על הסדר ספר אור החיים היה יודע שגם הוא אינו מתנגד כי אם על הפילוסופיא לבד היינו מה שאחר הטבע, והיה רואה שהיה בעל אור החיים זה בקי מאד בספר המורה וכל ספרי החקירה, ואם היה קורא את ספרי ר׳ יעקב עמדין על הסדר היה יודע שר׳ יעקב עמדין היה מחבב את הכמות השמוש והיצירה ולא היה מתנגד כי אם אל מה שאחר הטבע. — ובעבור שלא ידע המחבר ריגייו מכל אלה שהזכרנו לכן לא העיז יותר בפרק וא״ו מספרו זה התורה והפילוסופיא (שהתעמל שמה לתרץ את המשמאילים) להביא את יעב״ץ כלל, כי לא היה מענה בפיו, ובעבור זה לא מנה ג״כ את השל״ה פה אעפ״י שהוא אחז בעובי הקורה בהתנגדות הפילוסופיא, (ומספרו נקבצו ובאו כל המתנגדים הללו לספר הברית). וכל הלומד ספר השל״ה על הסדר יראה שבכל התנגדותו היה בקי גדול מאד בפילוסופיא, ולמד כל ספריהם של חכמי ישראל בפילוסופיא, והמה שגורים בפיו.

ד) אחרי שהביא המחבר ריגייו את גדולי המפורסמים מחכמי ישראל ממתנגדי החקירה והפילוסופיא, מביא לנו אח״כ את ר׳ שלמה אלעמי המתנגד ג״כ בספרו אגרת המוסר, ולא אדע על מה ולמה הביאו? כי מהתנגדותו אין להביא ראיה יען לא נודע ומפורסם כל כך הרב הזה כמו שאר הרבנים הגאונים המפורסמים, וגם אין לנו ממנו שום חבור זולת זה, וגם על זה יש ספק כמו שיבוא להלן. ובספר קורא הדורות אמר שהרב הזה היה מפורטוגאל וגם לא נודע על ברור זמנו, ואומר שנראה לו שהיה בזמן גרוש ספרד הנודע. וכן מזכירו המחבר ריגייו הזה בספרו זה עוד הפעם (להלן בצד 85) ושם נשען עליו כעל עמוד ברזל, וז״ל המחבר ריגייו שם:

„גם גדלה כל כך אשמתם (של הלומדים) עד שיש מי שחשב שכל התלאות אשר מצאו את עם ישראל דור אחר דור בשמדות וגרושין וכל מיני יסורים הכל נסבה מאת האלהים לענוש את הצאן בעבור אשמת הרועים, הם הרבנים המזויפים כאלה החטאים בנפשותם. ואם תשאל מי הוא הסובר כן? דע כי הוא הר״ר שלמה אלעמי שכתב ספר נקרא אגרת המוסר" עכ״ל המחבר ריגייו בפנים הספר. ובשולי היריעה שם מוסיף המחבר ריגייו הערה, וז״ל: „בסוף המחזור הנקרא שער בת רבים דפוס וויניציאה וכו׳ נמצאת האגרת הזאת בשם אגרת התוכחה להר״ר שלמה אבן לחמיש, אבל בדפוסים וכו׳ הדפיסו וכו׳ ספר אגרת מוסר להר״ר שלמה אלעמי" עד כאן לשונו בהערה.

הקורא את דברי המחבר ריגייו שאמר: ואם תשאל מי הוא הסובר כן? ידמה שבלתי ספק יראה לנו המחבר ריגייו פה אחד מהיותר גדולים מהמחברים האחרונים כהרמב״ן או התשב״ץ והרמ״א או בעל עקידה וכדומה המפורסמים לכל קורא והנה זה בא ומוציא לנו מנרתקו מחבר אגרת אחת שמו ר׳ שלמה אלעמי. ואגרת זו בלתי מפורסמת לכל (כי נדפסת בסוף

המחזורים מדפוסים ישנים', וחלילה לנו לשלול מאת הרב ר' שלמה צדקתו וחסידותו ותורתו, אמנם כבודו במקומו מונח, וזכרו לברכה, כמוהו ירבו בישראל. — וגדולה מזו שגם אגרתו זו מיוחסת אליו בספק כנראה מדברי המחבר ריגייו עצמו.

צד 19 כתב המחבר ריגייו וז"ל:

„ואחריו (של רבינו סעדיה גאון) קם ר' יהודה הלוי ז"ל (בעל הכוזרי) וכו' ואחריו (של ר' יהודה הלוי) היה רבינו בחיי הזקן אשר היה דיין בספרד קודם שנת תת"ק לאלף החמישי" עד כאן לשון המחבר ריגייו.

ידוע שר' יהודה הלוי היה תת"ק לאלף החמישי כמו שמבואר בספרו הכוזרי (מאמר א' סימן א' וסימן מ"ז), והמחבר ריגייו כתב פה שרבינו בחיי היה קודם שנת תת"ק, ובכל זאת כתב שהיה רבינו בחיי אחר ר' יהודה הלוי!

צד 20 כתב המחבר ריגייו וז"ל:

„ומעת נתפשטו חבוריו (של הרמב"ם) בעולם ועד היום הזה לא חדלו גדולי ישראל מלכת בעקבותיו, וגדל מספר הפילוסופים באומתנו הרבה יותר ממה שהיו לפניו, כמו הראב"ע ז"ל, שאעפ"י שהיה הראב"ע תלמידו של קראי אחד הנקרא ר' יפת בן עלי כמו שזכר הוא עצמו בפרושו להושע ה', הנה הוא היה גדול בתורה והעמיק בתלמוד ובדינין הרבה מאד, כי כן הובאו דבריו בתוספות קדושין (סוף דף ל"ז) ובטור יו"ד (סימן קי"ו) בטורי זהב, ונוסף על אלה למד כל החכמות וכו' ולכן הרמב"ם ז"ל שהיה בימיו שבח אותו באגרתו יותר משאר חכמי דורו" עכ"ל המחבר ריגייו.

המאמר הזה על פני כלו אין בו מתום כמו שנבאר:

א) אמת שהראב"ע חי עם הרמב"ם בזמן אחד, אולם הרמב"ם היה צעיר מאד ממנו לימים, ובערך זמן תתקי"ג לאלף החמישי, בהיות הרמב"ם עוד נער כבר נתפרסמו מספרי הראב"ע בעולם, עיין פירוש הבן עזרא סוף פרשת שמות (ועיין בספרנו תעודה בישראל צד 135) והחבור הראשון של הרמב"ם היה פירוש המשניות שהשלימו בערך תתקכ"ז והוא אז בן שלשים שנה, והתחיל לכתבו והוא בן עשרים ושלש, עיין סוף פירושו על המשנה, ובערך עשר שנים אחר זמן הזה, החל לחבר ספרו יד החזקה (עיין הקדמתו ליד החזקה וקדוש החדש סוף פרק י"א), ואח"כ ספר המצות, וספר המורה חבר בשנת חמשים לימי חייו, וכבר נסתלק הראב"ע, והוא היה בן שבעים וחמש שנה במותו, ובאגרת השבת לבן עזרא כתב הבן עזרא וז"ל: „ויהי בשנת ד"א תתקי"ט ואז חבר אגרת זו, וכבר היה אז זקן כמו שאמר שם בשיר הזה (ששם בפי השבת) וז"ל: שמרתני מאד מימי נעורים בזקנתך שגגה נמצאה בך. עכ"ל. — וזקן מופלג היה אז ערך בן שבעים. וראיה לזה הלא עוד בשנת ד"א תתקי"ו כאשר כתב ספרו „הצחות" גם אז אמר על עצמו שהוא זקן עיי"ש בספרו

זה, נמצא בזמן ד"א תתקי"ט שהיה אז הראב"ע זקן מופלג, ערך ע' שנים, בערך חמש שנים לפני מותו, עדיין לא החל הרמב"ם לכתוב שום ספר, כי היה אז בן עשרים ושתים שנה. ובהשלמת חבורו הראשון של הרמב"ם מת הראב"ע, ובכל זאת כתב המחבר ריגייו שאחר שנתפשטו חבוריו של הרמב"ם הלכו רבים בעקבותיו ומהם הראב"ע? אולם הדבר בהפך שהרמב"ם קבל דברי חכמה מספרי הראב"ע, עיין אגרות הרמב"ם.

ב) מה שכתב המחבר ריגייו שהיה הראב"ע גדול בתלמוד והעמיק בו וכו' כי כן הובאו דבריו של הראב"ע בתוספות קדושין וכו', לא אדע על מה ולמה הביא זאת, ולמה לו בקיאות זו מתוספות קדושין? ובפרט שאין זאת בקיאותו כי לקוחה מספר קורא הדורות (דף ט"ו ע"ב). ועוד שמתוספות קדושין לבד אין ראיה כלל לכל הפלגתו את הראב"ע בעומק התלמוד. ולולי אוקי גברא רבא אחזקתיה שמסתמא היה הראב"ע מוסף על חריפותו וידיעתו המופלגת במקרא ובדקדוק והגיון ובחכמות, גם חכם ובקי בתלמוד ופוסקים *) לא נוכל כלל לברר זאת מתוספות קדושין לבד. שמורה עליו המחבר ריגייו, כי שאלת הראב"ע שמביא שם התוספות אינה אלא בבאור לשון ממחרת הפסח, ושייכה יותר לבאור המקרא, ולא לפלפול התלמוד, ובפרט שהר"ת דחה שם את שאלתו זו, וביחוד הר"י שאמר שלשון תורה לחוד וכו', וגם מביא שם הר"י אח"כ הוכחה גמורה בבטול שאלתו של הראב"ע, ועיין פלפול עצום מזה בערכי הכנויים דף מ"א. וכן מה שהביא המחבר ריגייו ראיה שהיה הראב"ע חכם גדול בדינים, מהט"ז סימן קי"ו שמביאו, הוא כותל רעוע מאד, כי הט"ז מביא שם שהראב"ע אמר על ענין התקופות בשם רב האי גאון כי ניחוש בעלמא הוא וכו', ולא יותר. — גם מה שכתב המחבר ריגייו „בטור יו"ד" צריך להיות „בשלחן ערוך יורה דעה" — והט"ז נראה שלקח אלה הדברים מן הדרכי משה לרמ"א, עיין טור יורה דעה שם.

---

*) אולם נראה ברוב התעסקותו היה במקרא ודקדוק ובחכמות ומדעים, וע"כ אין לנו ממנו שום חבור בהלכות ודינים, ולא שום פסק או תשובה בענינים האלה, וע"כ לא נמצא בגדולי זמנו ואחריו שמזכירים את שמו, שיכנוהו בתאר „רבינו" תאר הנהוג על פוסק מפורסם בהלכות, וכאשר הרמב"ן ז"ל בפרושו על התורה „כתב הרב" כוונתו אם אל רש"י או הרמב"ם, וכשמזכיר את הראב"ע או שקורא „ר' אברהם" או „החכם ר' אברהם" וכמו שמזכירים אותו פה בעלי התוספות רק בתאר חכם, וכן מזכיר הרמב"ן את רש"י לפעמים בשם רבינו שלמה, — ובפרשת ויגש כולל הרמב"ן את הראב"ע בין בעלי המקרא (ר"ל מחכמי הרבנים החכמים בתנ"ך) וז"ל: כאשר יחשוב החכם (הראב"ע) הנזכר וזולתו מבעלי המקרא ע"כ.

שא נא עיניך וראה בראב"ד בספרו „הקבלה" אחר שהולך ומזכיר את רבותינו שמפיהם אנו חיים, והמצויינים בחכמת התלמוד והוראה, בא אח"כ להזכיר גם אלה החכמים שהיו מצוינים במקרא וחבור שירים ובחכמות החיצוניות, ומחשב בין אלו האחרונים את הבן עזרא עיי"ש היטב ודוק בדבריו. ועיין גם ביוחסין חלק שני שמעתיק גם הוא כל הענין הזה.

ג) מה שכתב המחבר ריגייו שהראב"ע היה תלמיד של קראי וכו' — חי נפשי! לא ארע למה לת"ח כמותו לטפל א"ע פה בבקיאות של הבל כזו, ובדברים שאינם פה מהצורך לו כלל, ובפרט שהדבר הזה לא כן הוא, כי לא היה הראב"ע תלמידו של יפת זה, ומפרושו של הושע לא נראה ולא נשמע כלל *) — וזה בא מפי השמועה שמספרים הקראים, ובימינו היום יצא ספר מן הקראים, ומתהלל שם המביא לבית הדפוס שכל החכמים שהיו לנו הרבנים מאז, כלם היו תלמידי הקראים, והתפשטות החכמות בין הגאונים ואחריהם גם לחכמי זמנינו ובתוכם גם החכם רמבמ"ן הכל כאשר לכל באה מכת הקראים — ועוד דברי הבל כאלה תמצא שם. ומדוע לא יאמרו כן הקראים, אם חכם רבני כהמחבר ריגייו הוא משיח לפי תמו כן.

צד 22 מביא המחבר ריגייו בין המיימינים לזכות הפילוסופיא גם את הרמבמ"ן ואת מהרנה"ו עיי"ש. כל קורא דבריו אלה יתפלא עליו, כי באמת ע"ז אנו דנין? וכי שכח כל ההתנגדות שהיתה אז על שני החכמים האלה וגם החרמות שנתנו כל גאוני הזמן באשכנז ופולניא, ועדיין המתנגדים טוענים מה שטוענים? ומה שהביא המחבר ריגייו שגדולי ישראל מהרבנים נתנו הסכמות על ספרי הרמבמ"ן וזה ראיה שהיה דרך החקירה ישר בעיני הרבנים; הלא הרבנים האלה לא נתנו הסכמתן כ"א על ספרו אור לנתיבה, וגם אלה הרבנים שנתנו מתחלה הסכמותיהם על ספרי מהרנה"ו הן המה בעצמם היו אח"כ מתנגדיו כאשר החל להעיר את העם ללמוד הלשונות והחכמות כידוע. וזולת זה נראה פה מדברי המחבר ריגייו שהסכמה מלתא היא, ובספרו אגרות ישׁ"ר הוא מלעיג על הסכמות ושאין להביא ראית מהסכמות, עיי"ש?

---

*) ולא בהושע לבד מביא הראב"ע את יפת זה הקראי אך בכל מקום מפרושו על התנ"ך, והרבה פעמים חולק עליו, וראיה גדולה שלא היה יפת רבו של הראב"ע, הלא הראב"ע מזכיר הרבה חכמים מחכמי ישראל ולכלם יתן התאר **חכם** או **רבי**, ואת זה מזכיר תמיד בלא תאר, ואם היה הראב"ע תלמידו היה בלתי ספק מזכירו בתאר **מורי** או רבי או חכם עכ"פ, כי איך יעבור הראב"ע על משנה מפורשת הלומד מחברו וכו' אפילו אות אחת צריך לנהג בו כבוד, ולקרותו אלופי, והוא התאר מורי ממש.

מצד 24 והלאה מבאר המחבר ריגייו מהות הפילוסופיא, ותדע שכל הכתוב שם בפנים הספר ובהערה לקוח אות באות מהמכתבים של מהרנה"ו (מכתב שלישי דף י"ד ע"ב) ועיין תשבי בשם פילוסוף.

מצד 33 עד 34 מוכיח המחבר שכל ספרי הפילוסופים הקדמונים ובראשם ספרי אריסטו כלם מלאים דברי כזב וכו', עד כאן תוכן דברי המחבר ריגייו, ועל היסוד הזה בנה המחבר בנינו עד צד 42.

המחבר ריגייו בנה פה כעש ביתו ונטה קו מקורי עכביש, כי מי לא יודע שהרמב"ם וכל גדולי פילוסופי עמנו הקדמונים מהללים ספרי אריסטו ומעלים שיאם עד רום שמים. וז"ל החכם ר' יוסף קנדיאה בקונטרס אחוז: ואין לנו בחכמת הטבע ואלהות זולת ספרי אריסטו ראש הפילוסופים אשר העיד עליו הרמב"ם שדעתו תכלית השגת שכל אנושי וכו', ועיי"ש להלן באחוז איך הוא מסדר שמה כל ספרי אריסטו וכל הפרושים שכתבו על ספריו חכמי ישראל, ואמר אח"כ וז"ל: ובספר מה שאחר הטבע כלל כל יסודות החכמה כלן ובארן, גם כל הנאמר במאמרות ידוקדק שם הדק היטב ושם ידבר על האל יתברך ומלאכיו, עכ"ל החכם ר' יוסף קנדיאה בספרו אחוז הכתיבת יד והנדפס בספר פנת יקרת להקראים *), ולא לבד כל פילוסופי ישראל הגדולים הלכו בעקב אריסטו ויתר חכמי יון הקדמונים. אלא גם גדולי בעלי הקבלה כגון המקובל הגדול והחכם הרופא ר' משה בוטרילו ז"ל בפרושו לספר יצירה סומך על אריסטו ואפלטון כעל דברי תורה ונבואה כמו שהעתקתי דבריו בספרי תעודה בישראל (צד 48 בהערה) ואמר על אריסטו „חכם עדיף מנביא", ועל דברי אפלטון אומר „שהם מאמרי נבואה", ור' משה בוטרילו זה היה אחד מאנשי הסגלה, וחזו מאן גברא רבא דקא מסהיד עליה, ה"ה אברבנאל ז"ל בספרו „ישועות משיחו" בדברו על ספר הויכוח בדת שחבר מהר"מ בוטרילו זה, וגם נשיא ישראל הגאון ופילוסוף בעל „נצח ישראל' בפרושו לכוזרי בפרקים המדברים מספר יצירה הולך בעקבי מהר"מ בוטרילו, ודבריו יקרים בעיניו. — והמקובל אלהי ר' אברהם אירירה בספריו בונה יסודותיו בקבלה על דברי הפילוסופים האלה מחכמי יון שהזכרנו וזולתם, והמקובל הגדול הגאון ר' מנחם רקנטי מזכיר את פילוסופי יון אלה שהזכרנו וזולתן לשבח גדול, וכן הזהר (שמות דף רל"ז ע"א) אמר על חכמי יון בכלל שהמה קרובים אל האמת, ואם יאמר המחבר ריגייו שאין להביא ראיה מהזהר יען שאמרו עליו שהוא מעשה

---

*) והפנה הגדולה בתורה „לא ראיתם כל תמונה" שממנה יתד וממנה פנה ועיקר בדתנו הקדושה שהשי"ת אינו גוף ולא כח בגוף, ושבזה נשתבח הרמב"ם ז"ל (עיין תשובת מהר"ם אלאשקר נגד ר' שם טוב החסיד) שבכח ספריו נעקרה אמונת ההגשמה בזמנו; אם פנה הגדולה זו מי נתן ראשונה מופתים לא אריסטו ותלמידיו המשאיים?

ידי ר׳ משה דיליאון ? יהיה איך שיהיה די לנו להביא ראיה מהמקובל הזה שהיה חכם מופלג ומלומד נפלא *) ועוד מדוע לא אביא ראיה מהזהר נגד המחבר ריגייו, הלא הוא בעצמו בספרו זה התורה והפילוסופיא בדבר סעודת לויתן נשען על דברי הזהר כעל דברי איזה משנה מפורשת, ונתן לספר הזהר ראשית הבכורה לפני ר׳ סעדיה גאון והבן עזרא והרמב״ם כמו שיראה הקורא להלן בהשגותינו אלה — ועפ״י הדברים האלה שכתבתי עד הנה במעלות ספרי אריסטו ויתר חכמי יון יעלה בתהו ויאבד כל מה שכתב המחבר ריגייו פה מצד 33 עד צד 42 וכן במקומות זולתן מספרו זה התורה והפילוסופיא, ובבטול יסודותיו אלה יבוטלו ממילא כל התולדות שהוציא מהם המחבר ריגייו, ועתה נבוא אל קצת פרטי השגותינו בעלים הללו שהזכרנו, ונאמר :

א) צד 34 מביא המחבר ריגייו דבר שאין צריך כלל לענינו, היינו שאמרו על אריסטו שנתגייר, והוסיף עליו הערה, ובאמת הבקיאות הללו לקוחות ממאור עינים חלק אמרי בינה פרק כ״ב .

ב) בצד הזה בסופו ולהלן בצד 35 התאמץ המחבר ריגייו בכל כחו לפשר דברי רבינו האי והכל בדחוקים גדולים, כי לא ראה דבריו במקומם, כמו שזכרנו לעיל . ואולם דע קורא נעים ! שאף שמתחיל המחבר ריגייו דבריו פה בזה״ל : ותחלה נעיין בדברי רבינו האי, וכדומה מהלשונות הללו, מ״מ לא לו המה, ולקוחים מספרי המכתבים למהרנה״ו (מכתב ג׳ צד ט״ו) עיי״ש .

ג) בצד 35 יצא המחבר ריגייו לפשר דברי הרא״ש שהביא בצד 14 מספרו זה בין המשמאילים, היינו מתנגדי הפילוסופיא, וכל הפשרה הזאת לקוחה ג״כ מהמכתבים של מהרנה״ו, ותמה אני על המחבר ריגייו הלא שם בצד 14 כתב, שכוונת הרא״ש בהתנגדותיו היתה רק על חכמת הגיון, ופה בצד זה שלפנינו שכח מה שכתב שם ונתבלבל בדבריו שתלונת הרא״ש היתה על הכמת אריסטו, ואמר שלא היתה כוונת הרא״ש על המחקר אשר בו התעסקו גאוני עולם שהיו קודם זמנו כרבינו סעדיה וכהרמב״ם ז״ל וחבריו, עיי״ש בדברי המחבר ריגייו. על זאת אשוב ואתפלא יותר, האם לא היו רבינו סעדיה והרמב״ם וחבריו כרוכים אחר אריסטו ? איך מאפיל המחבר ריגייו בעננים עלטה את נגה האמת, שעל פי רוב חכמת אריסטו היא המדברת מתוך גרונם של החכמים האלה ויתר חכמי ישראל הפילוסופים הגדולים כהרלב״ג וזולתו ? ואם נאמין

---

*) כאן ראיתי להזכיר, שבספרי הקודמים שהוצאתי לאור, אמרתי שר׳ משה דיליאון היה תלמיד הרמב״ן, ורבים שאלוני על זה. מנין לי ? ולא אזכור הפעם, אם היה לפני אז מדי כתבי איזה חבור שהייתי מובטח בו שיש לסמוך עליו, או טעיתי בכל הענין הזה ונתחלף לי ר׳ משה דמן עכו בר׳ משה דיליאון.

לדברי המחבר ריגייו לכללו המונח אצלו שכל ספרי היונים הקדמונים ובראשם ספרי אריסטו כלם מלאים דברי כזב ושראוי להרחיקם ורק על ספריהם היתה תלונת הרשב״א והרא״ש ויתר גדולי ישראל; וא״כ לפי הנחתו זו אסורים לנו כל ספרי המחקר לחכמי ישראל הקדמונים, יען שכלם ממעיני אריסטו נובעים.

ד) כתב המחבר ריגייו וז״ל:

„(הרא״ש) באמרו: בריך רחמנא דשיזבן מינה, על עצמו דבר, ולא בא בדבריו אלה לאסור אסר לכל עדת ישראל״ עכ״ל המחבר ריגייו. — יאמר נא הקורא האין זאת הוכחה אולת? והוסיף עוד המחבר ריגייו וז״ל: „ובאמרו (ר״ל הרא״ש) כי בא האות והמופת להדיח האדם מיראת ה׳ ותורתו, בזה גלה (הרא״ש) דעתו שמדבר רק נגד חכמת אריסטו וכו׳״ עד כאן לשון המחבר ריגייו. גם הוכחה זו הוכחה באין יסוד היא. — והוסיף עוד המחבר ריגייו וז״ל:

״וידוע שהרא״ש בברחו מרוטנבורג בא למדינת ספרד ושם נתאכסן בבית הרשב״א שהיה עדיין בחיים, א״כ בהיות שניהם בזמן אחד ושניהם מתרעמים נגד החכמה החיצונית ואחד מהם (והוא הרשב״א) פירש כוונתו שמשפט החרם אינו אלא נגד הלומדים חכמת אריסטו, בודאי שגם הרא״ש כוון רק אל חכמת אריסטו״ עכ״ל.

כצחוק עשה לנו המחבר ריגייו בהוכחותיו אלו, וכל המסתכל בכל הענין הזה לפניו ולאחריו יראה שלא אמר כלום, ואשר ירצה להביא דבריו בדפים הללו בפלס המאזנים יראה כמה מהזרות והסתירות ימצאו ממאמר למאמר ומניה וביה, וכן מי לא יתפלא בשמעו ממנו הוכחה זו האחרונה, יען שנתאכסן הרא״ש אצל הרשב״א ע״כ גם הוא היה מתנגד רק על חכמת אריסטו!! וא״כ אם גם רש״י נתאכסן אצל הרמב״ם (כמסופר בשלשלת הקבלה) מסתמא הוא מסכים לדעותיו? אף שבאמת רחוקים זה מזה בדעות כרחוק מזרח ממערב. — ועוד מי הגיד להחכם הזה המחבר ריגייו שהרא״ש כתב הדברים האלה אחר שהתאכסן אצל הרשב״א, אולי כתבם קודם? וגם גוף המעשה שנתאכסן אצל הרשב״א הובא רק בשלשלת הקבלה ״שמצא כתוב באיזה קונטרס, כשעבר הרא״ש מעיר ברצלונה עמד שמונה ימים בבית הרשב״א ושם למדו, יחד״ עכ״ל השה״ק. ומי יודע אם עדותו זו קיימת? וכבר כתבו כמה חכמים גדולים שאין לסמוך על ספורי השה״ק, (עיין מצרף לחכמה דף ז׳ ע״א שאמר עליו שאין מביאים ראיה מן . . . עכ״ל) והמחבר ריגייו כתב כדבר ברור באמרו „וידוע שהרא״ש נתאכסן אצל הרשב״א״!

ה) צד 36 כתב המחבר ריגייו וז״ל: „ומעתה אם נרצה להרחיק מגבולנו וכו׳ מראגה מדבר וכו׳ כי מה לנו ולכסילים ילכו את חכמים ויחכמו וכו׳״ עד צד 37 עיי״ש. כל הבקיאות הללו מדברי התלמוד והמדרש, גם כל לשון מליצתו בענין הזה, לקוח ממאור עינים חלק

ימי עולם פרק מ"ב, ומה להשתמש במליצות של אחרים לאיש כמותו אשר נתן לו ה' לשון למודים יפה וזכה, ובכחו לכלכל דבריו כחפצו בכל יופי המליצה, והרי הוא בעיני כעשיר מופלג אשר לו שלחן ערוך בכל מעדני מלך, והוא מלקט פרורים תחת שלחן אחרים.

ו) צד 38 כתב המחבר ריגייו „אכן מה שיפרש לנו כוונת הרשב"א וכו'" עיי"ש כל אלה הדברים הנאמרים שם ועדות הרמ"א בתשובתו שמביא, כלו לקוח מהמכתבים של מהרנה"ו (מכתב ג' מדף ט"ו ע"א והלאה).

ז) כשמזכיר שם המחבר ריגייו את הרמ"א, מספר אגב אורחא מי הוא הרמ"א ומונה ספריו שחבר, דבר שאין צריך לו כלל לגוף הענין, ומה לו להביא המונים ענינים הבלתי צריכים לו לגוף הענין.

צד 61 כתב המחבר ריגייו וז"ל: „אמנם תועלת אחרת יקרה מאד נמשכת לכלל האומה מלמוד לשונות העמים וכו'" עד כאן לשונו. כל הענין הזה והלאה עם כל הבקיאות לקח המחבר מהקדמת ספר תשועת ישראל למהר"ש בלאך.

שם בצד הזה בהערה כתב המחבר ריגייו וז"ל „ותימה על התוספות דב"ק שקראוהו אבטולמוס בן ראובן, והלא במסכת מעילה נמצא ר' ראובן בן איסטרובלי" עכ"ל.

תמיה זו אינה שלו ולקח מהיוחסין חלק ראשון בערך אבטולמוס, אך היוחסין אמר זאת כלאחר יד ולא מתמיה כלל, אך אמר שהתוספות גרס אבטולמוס בן ראובן ובנוסח שלנו במעילה נמצא ר' ראובן בן איסטרובלי.

צד 63 אחר שהביא לו המחבר ריגייו עזר וסעד מספר דרך חיים להחכם די לונזאנו, שהחכמים אוהבי אמת אוהבים החולק עליהם בדעת, הוסיף המחבר ריגייו ואמר וז"ל:

„לכן גם אני תחת כנפיו (של החכם די לונזאנו) אחסה, ואביא כאן שנים ושלשה דברים מקדמונינו שמוכרחים אנו לקיים ההפך מהם, הנה רש"י ז"ל כתב (שבת ס"ה ע"ב) שנהר פרת יורד מארץ ישראל לבבל (עכ"ל רש"י), וזה אינו כי פרת אינו נוגע בארץ ישראל כלל ועיקר *) ומה שזכרה התורה (שמות כ"ג ל"א, דברים א' ז') נהר פרת בין גבולי ארץ ישראל אינו רק הבטחה לעתיד לבוא וכו' אבל זה לא נתקיים לא בימי בית ראשון ולא בימי בית שני, ועכ"פ מלשון הכתובים ההם אנו לומדים שנהר פרת אינו אלא בקצה גבול ארץ ישראל ואינו נכנס בתוכה, ואיך א"כ ירד רב מארץ ישראל לבבל כדברי רש"י? — אמנם דברי

---

*) הדבר הזה עוד צריך עיון רב, ועיין בברכות רבה (פ' מ"ז) בד"ס: רב אמר לחיים בריה בנה לי בית בארץ ישראל וכו'.

התוספות שם תמוהים יותר, כי המתבונן בם יראה שהיו סוברים שכל הנהרות שבעולם יורדים ממזרח למערב וכו׳, אמנם איך נקבל אנחנו הדברים האלה בהיותנו רואים נגד עינינו כמה נהרות הולכים מצפון לדרום וכמה להפך וכו׳? — שוב תראה המפרש הלכות קדוש החדש להרמב״ם ז״ל הביא בפ״ד מהם הפירוש שכתב הרמב״ם עצמו על ההיא סוגיא (ר״ה דף כ׳ ע״ב), ובתוכו אמר הרמב״ם את הדברים האלה: צריך אתה לידע שארץ ישראל סמוכה למערבו של עולם הרבה מכל הארצות כדאמרינן בכמה מקומות שבינה במערב עכ״ד (של המפרש והרמב״ם), ואלה דברי תימה, כי מי לא ידע שכל מדינות איראפא הן יותר סמוכות למערבו של עולם מארץ ישראל?״ עד כאן לשון המחבר ריגייו.

השגות האלו הנה באמת השגות נִחְכמות ומְלֻמדות, ומלבד שהשגות כאלה יקרות הנה מפאת שהנה מבררות האמת הנן עוד תפארת רב לבעל המשיג, כי לכר בהרמו ראשי אלפי ישראל הגדולים באומה, שפלטה קולמוסם שגיאות כאלה בידיעת רשמי הגבולים, ומי לנו גדול מהם בכל רבותינו הקדמונים והאחרונים. וביחוד הראה המשיג הזה פלא גדול שהרמב״ם המצויין הגדול במדעים (מוסף על ידיעתו הגדולה בתורה) נפל במצולת השגיאה בידיעת רשמי גבולי העולם. כלל דבר בעל ההשגות הללו לו נאוה תהלה ותפארת בתכלית השבח, ועתה בואו נא והתפלאו מדוע העלים המחבר ריגייו את שם החכם המשיג הזה ויטמנהו בחבו, והביא א״ע בחשד שרצה להתקשט בעדי עדיים זולתו רבי המחיר, הלא הוא החכם ר׳ עזריה מן האדומים, עיין ספרו מאור עינים חלק אמרי בינה פרק אחד עשר, כי משם נלקחו השגות האלו אות באות (עיין שם). ובפעם הזאת קראתי דרור להשגות הנִחְכמות האלה, יובל היא תהיה להם, ושבו איש אל אחזתו ואיש אל משפחתו ישובו ואחרי נמכר גאלה תהיה.

מעתה לשוא מתחבא את עצמו המחבר ריגייו ובא להסות בצל כנפי החכם די לונזאנו — כמליצתו שהזכרנו בראש המאמר הזה — יעזב נא הפעם צל החסות הזה למען הרב החכם בעל מאור עינים, והמחבר ריגייו אין צריך בזה שום חסיון ובית מנוס, ויוכל לילך בטח ושאנן תחת שמי ה׳.

מצד 76 עד צד 78 כתב המחבר ריגייו וז״ל:

„החוקר לא יאמין בכל מה שיספרו לו וכו׳ אבל הפתי והוא האיש הבורח מן המחקר אינו אלא כמו הספוג וכו׳, כי מאחר שאינו חוזר אחר הטעמים והראיות. הנה יקבל כל דבר זר ותמוה כדבר אמתי מיסכם, ולכן גם אמונתו לא תקרא אמונה שלמה וכו׳ ויתבאר יותר במשך החבור וכו׳ כמה יתרה אמונת החוקר על אמונת הפתי, אמנם כי יפנה לבבך לשאול: ומה הן ההבלים האלה שההמון יחבק אותם אם לא יסתייע מן החקירה? דע לך כי רבים הם, ולמען תוכל לשפוט מקצתם

על השאר, אציג לפניך איזה מהם. ידוע מה שאמרו חז"ל (ב"ב דף ע"ד וע"ה) על הלויתן וכו' ושעתיד לעשות להם סעודה מבשרו וכו'. והנה אין גם אחד מי שחס על כבוד קונו שיאמין שדברים כאלה נאמרו כפשוטן ממש, כי פשיטותן יתנגד אל כל עקרי אמונה וכו' ומרוחניות הנפ"ש וכו' אשר על כן כל החכמים האמתים דור אחר דור בקשו לפרש המאמרים האלה על דרך משל ורמיזה על ענינים רוחנים. הלא תראה בספר הזהר (מדרש הנעלם ריש פ' תולדות) אמרו בהדיא שאותה הסעודה אינה אלא השגה שלמה וכו'. עוד שאלו שם (בזהר) הטעם למה כנו חז"ל הטובות הרוחניות בשם סעודה וכו', עיין שם (בזהר) כל הענין כי הם דברים נחמדים מאד. וכן הרשב"א ז"ל (הובא בעין יעקב פרק המוכר) כתב שהנקבה של לויתן רומזת לנפש והזכר לשכל ושם לויתן מלשון ילוה אישי אלי, ושעיקר המשל לומר שיש השארות לנפש האדם וכו' הכל כמפורש שם, ובעל שבילי אמונה (נתיב יו"ד פרק ב') אמר שהלויתן הוא האיר שגנז הקב"ה לצדיקים, והריגת הנקבה הוא גניזת האור וכו'. וכן רבינו סעדיה והרמב"ם והרמב"ן והראב"ע והרשב"ם וזולתם מהשלמים קיימו וקבלו שיש במאמר הזה כוונה נסתרת ואינו כפשוטו חלילה, והראב"ן ז"ל זקנו של הרא"ש ז"ל כתב בפירוש בספר מאמר השכל: אין הכוונה במאמר זה לצד מלוי הכרס ולהנאת הגרון עכ"ל. וכן בעל מעשי ה' (חלק א' פרק ט') האריך הרבה בזה, וכלל העולה מדבריו שהנקבה של לויתן רומזת לגוף והזכר לנפש ופירש שם כל הענין כפי דרכו. ומוהר"ר (משה) אלבילאדו בספרו דרש משה פ' פינחס הבין שלויתן הוא משל השתלשלות וכו'. גם הר"ר אברהם בנו של הרמב"ם ז"ל בהתנצלותו וכו' אמר בפירוש שכל מאמרי חז"ל בענין זה אינם אלא משל, והביא ראיה לסברתו מהא דגרסינן: מרגלא בפומיה דרב, העולם הבא אין בו לא אכילה ולא שתיה וכו', (בהערה) כה אמר הר"ר אברהם שם וכו' (עד סוף ההערה). ועתה הקורא אחרי הודיעך דעת השלמים האלה והוריתיך החיוב לברוח מן הפשט במאמר הזה כי הוא סותר המושכלות הראשונות, מה תענה ומה תאמר אם תמצא בין המחברים מי שיקח המדרש הזה כפשוטו ממש? האם לא תוכרח להודות ששנאתם לחכמת הפילוסופיא הביאתם אל המבוכה הזאת? הביטה וראה מהרש"א ז"ל (בעין יעקב פרק המוכר) כותב בענין הלויתן: ודע שיש לנו להאמין בכל הדברים האלה בפשטם, ואף שהמפרשים האריכו בדרוש הזה לפי כוונתם, אין הדברים יוצאים ממשמעם עכ"ל. ושא עיניך אל רבינו בחיי האומר בפרוש בספרו שלחן ארבע: יש עלינו בהכרח להאמין כי כפשוטן הדברים בסעודה גופנית וכו'. ואם תתמה על אלה, תתפלא יותר על הראב"ד שבבואו אל מה שכתב הרמב"ם ז"ל (פ"ח מהלכות תשובה): חכמים קראו לה ד"מ לטובה זו המזומנת לצדיקים, סעודה, עכ"ל, השיג עליו (הראב"ד) בזה"ל: ואם זו הסעודה וכו', וטובה היתה

לו (להרמב"ם) השתיקה עכ"ל (הראב"ד) וכו', וגם לך הקורא נקל לשפוט למי היתה השתיקה יותר טובה וכו'", עד כאן דברי המחבר ריגייו.

וטרם אענה על כל דבריו אלה, אומר, שאין כוונתי בטענותי נגדו לחוות דעתי בענין סעודה זו שדברו בה גדולי רבותינו קדמונים ואחרונים (שמזכירם פה המחבר הזה) אם הדברים כפשוטן, או יש בם רמז וסוד, או אם שניהם כאחד אמת, ולגזור אמר למי מהם ראויה היתה השתיקה, חלילה לי! כי מי פתי יסור הנה לתת ראשו בין ההרים הגדולים! אולם להראותו באתי כי אין בפיו נכונה בכל מה שדבר בזה:

א) לא נתן לפיו מחסום מלדבר תועה על גדולי רבותינו ע"ה ה"ה הראב"ד ורבינו בחיי (בן הרא"ש), והגאון מהרש"א, ולשפוך עליהם בוז וקיקלון ולתארם בתארים מגונים כאחד הריקים, היינו בתאר „פתאים" „המון" „מחבקי הבלים" „מתנגדי אל עקרי אמונה" „ואינם חסים על כבוד קונם" (שראוים היו לפי דבריו שלא באו לעולם) „וששנאתם אל הפילוסופיא הביאם אל המבשלה" ועוד כהנה וכהנה דברים מרים כלענה שאסור לשמעם אף על בני אדם פשוטים מטיבי לכת, ומכ"ש על אנשי מופת כאלה, עדי תפארת עדתנו, קדושים וחסידי אל, ראשי אלפי ישראל, חכמים גדולים בתורה ובהיראה מגדולי רבותינו, אשר מפיהם אנו חיים. גם מי הגיד להמחבר הזה שאלה שלשתן היינו הראב"ד ורבינו בחיי (בן הרא"ש) ומהרש"א היו שונאי המחקר והחכמות? שקר ענה בם המגיד, ונהפוך הוא, כי המה היו אוהבי החכמה ודורשיה וחוסים בעדה. האדם הגדול זך הרעיון המהרש"א ז"ל בחדושי אגדות היה כרוך אחרי הפילוסופיא והתאמץ בכל ספרו זה לפרש כל ההגדות הזרות ע"פ הרמז והמחקר ולהוציאן מפשוטן, ומי יכחיש זאת? הלא ספרו פתוח לרוחה! והמעיין בספרו זה יראה בקיאותו הגדולה במורה נבוכים ועקרים וכדומה מספרים כאלה, וכמעט לא הניח מדע בעולם שלא נגעו בקצה עטו, וזולת אלה היה חכם בדקדוק, ואוהב גדול פשט הפשוט, ומפרש לפעמים ענינים ע"ד הפשוט שהמה מתוקים מדבש, וגם בחכמת הלשון היה חכם מופלג, ולדוגמא עיין בחדושיו אגדות חולין (פרק י"א) בד"ה דהוה מתני ליה לבריה רהלים עיי"ש — ובחדושי הלכות הראה נפלאות, — הוא הוא המהרש"א שאמר בדרך כלל בפרק הקומץ רבה (דף כ"ט) על המימרא „מאי מבלות זהב" וז"ל: המנורה עם שבעה נרותיה רומזת להתורה עם שבע החכמות ועליהם רמז הכתוב חצבה עמודיה שבעה „עכ"ל המהרש"א שם. — ומי לא יתפלא על זך שכלו ורחב בינתו, וכבר העידו כל גדולי ישראל שהמהרש"א הראה חכמתו הנפלאה בחדושי אגדות עוד יותר ממה שהראה בחדושיו על הלכות. — וכן רבינו בחיי (בן הרא"ש, תלמיד מובהק להרשב"א ז"ל החכם בכל החכמות) בספרו בחיי על התורה ויתר ספריו מחבב מאד את החכמות והמחקר ומשתמש בהם הרבה, הוא רבינו בחיי שמביא החכם ר' הירץ וויזיל במכתביו דבריו לראיה מהכרח למוד החכמות, וז"ל במכתביו שם:

„הרב רבינו בחיי וכו' האריך מאד להראות כי החכמות החיצוניות הם סלם לעלות לחכמת אלהות, ושהרבה כללים בתורה צריכין להם, כגון השעורים, מדידת המקואות, ותחומין, וכלאים, ומדידת הקרקע, וסוד העבור, עכ"ל *) ופה הפליאה גדולה על החכם ריגייו שמחשב את רבינו בחיי זה בין שונאי החכמה, ומתארהו בתארי הגנות הנזכרים, והלא ספרי המכתבים האלה היו פתוחים לפניו תדיר מדי חברו ספר זה התורה והפילוסופיא, כי ממנו לקח כל נתח טוב לספרו זה כמו שבררנו כמה פעמים, וגם ממאמר הזה עצמו שהזכרנו מרבינו בחיי עשה לו המחבר ריגייו מטעמים בספרו זה (מצד 45 עד צד 48) אך שאינו מזכיר כלל את המכתבים כמו שנהג בכל ספרו זה שמנעו תחת חכו מבלי הזכיר שמו כלל, ואת רבינו בחיי מזכיר כלאחר יד שם בהערה לצד 46, ופה יהשבהו לשונא חכמה, יען שמצא בספרו „שלחן ארבע" דבר אחד הבלתי רצוי בעיניו? — ואני אומר שהמחבר ריגייו מעתיק גם דברי השלחן ארבע ללא אמת, כאשר נבאר אח"כ. ועוד מאין ידע המחבר ריגייו בירור גמור שהספר שלחן ארבע הוא לרבינו בחיי? כי היוחסין והצמח דוד מיחסים אותו להרמב"ן, ועיין שפתי ישנים. — וכן הראב"ד ז"ל שהמחבר ריגייו מחשבו בין המחברים שונאי חכמה, לא ידעתי מנין לו? האם בעבור שאמר הראב"ד על עצמו (עיין קדוש החדש להרמב"ם פרק ז' הלכה ז') שלא היה שלם כ"כ בחכמת התכונה כמו הרמב"ם, נשלול ממנו כל חכמה? **) ואני לא כן עמדי; כי אחרי אשר בינותי בספרים מעודי עד היום הזה נתברר לי ברור גמור שהיה הראב"ד ז"ל חכם גדול גם ביתר

---

*) עיין רבינו בחיי בספרו על התורה בהקדמתו לפ' מסעי. — ובספרו כד הקמח בכמה מקומות מחבב את החקירה מאד ולמוד החכמות. ובאות יו"ד יחוד השם מספרו זה מחזק דעת חכמי הפילוסופים האומרים שרק זה הוא האדם השלם המכיר את בוראו ע"י מופתים פילוסופיים.

**) הראב"ד לא אמר שאין לו ידיעה כלל בחכמה זו, אבל לא הגיע אל תכליתה, כי מדברי הרמב"ם נראה די גלוי שהרגיש בחכמתו שהגיע אל תכלית חכמה זו, כמו שנראה שם מדבריו (סוף קה"ה; „הרי בארנו וכו' דרשו מעל ספר ה' וקראו אחת מהנה לא נעדרה". אבל באמת הראב"ד גם הוא חכם היה בחכמה זו, ובהשגה זו שהשיג עליו הראב"ד פה (פרק ז' הלכה ז') שאנחנו עוסקים בה, השיג עליו השגה גדולה, ומי לנו גדול בחכמה זו כבעל יסוד עולם, והוא (בפרק ט' מאמר ד') נותן כל תקף ועוז לדברי הראב"ד אלו ומחזקם במסמרות, וכן בספרו שער השמים (למוד ל"ד) הולך בזה בשטת הראב"ד פה, ומשיג על דברי הרמב"ם הללו, וגם החכם המפרש הלכות קדוש החדש דעתו כדעת הראב"ד פה בהשגתו, ומקשה על הרמב"ם ומסיים דבריו שקושיא זו על הרמב"ם במקומה עומדת עד שיבוא מורה לדק ויורנו עיי"ש. ועיין ח"ב פרק מ"ה.

חלמודים מוסף על חכמתו הגדולה בתלמוד ובפוסקים, וסכ"ש שלא ראינו ולא שמענו עליו שהיה מתנגד לחכמה. הוא הראב"ד שאמר עליו רבי בנימין במסעיו שהיה חכם גדול במקרא, ובלתי ספק היתה חכמתו במקרא על אופן נפלא מאד, ובאמת נראה מפרושיו על המקרא (ממה שנשארו בדברי המחברים המעתיקים דבריו) שאהב מאד הפשט הפשוט וירד לעמק הדקדוק והמליצה והגיון, מבלי חש אם לפעמים דבריו סותרים המדרשים ואגדות [לכלל המונח אצלו שהאגדות והמדרשים המה לרוב רק אסמכתא בעלמא, ורבים נאמרו ע"ד המשל והדוגמא, ולקיחתן כפשוטן משבשת הדעות, וכמו שאמר בפה מלא בהשגותיו על דברי הרמב"ם (פ"ג מהלכות תשובה) לאמר: ממה שראו בדברי אגדות המשבשות הדעות, עכ"ל]. ולפעמים לא חש הראב"ד לפרש איזה מקרא ע"ד הפשט הפשוט אף אם יהיה נגד המקובל בתלמוד להלכה, ולדוגמא עיין השגתו על הרמב"ם (הלכות גנבה פרק ט' הלכה ז'), והרב הגדול רבי שם טוב בעל המגדל עוז העומד תמיד לימין הרמב"ם נגד השגות הראב"ד, מפליא מאד את דברי הראב"ד פה, וכתב עליו בזה"ל: ראשו כתם פז יקר מאופז וכו'. וכן מפליאו לפעמים במקומות זולתו מאד מאד וכתב עליו בזה"ל: ולו השכל והמדע, ובהלכות תשובה (פרק ששי הלכה ה') כתב עליו וז"ל: רבינו הראב"ד ז"ל מקובל בנסתרות וכו' וטימיו אנו שותים וכו'. — ובדומה מהמליצות. — ועל ידיעתו של הראב"ד בפילוסופיא מעיד באורו הנפלא על המלך המשפט, עיין אבודרהם בשחרית של חול, ובבית יוסף א"ח סימן תקפ"ב, ובדברי המודות על הרא"ש (סוף פרק קמא דברכות), ובמעדני יו"ט שם, ובפרי חדש על ש"ע א"ח שם *) הראב"ד הזה היה חכם מופלג בחכמת הגיון כנראה מבאוריו (המוזכרים בספרי הקדמונים) על השלש עשרה מדות דרבי ישמעאל בראשית הספרא. הוא הראב"ד ז"ל המאן להאמין בכשוף, אעפ"י שלא שמענו מפיו הדברים האלה, אולם יען שעבר על מקום זה בדברי הרמב"ם ולא דבר מאומה, שתיקתו הוא הודאתו, וכן הסכים הראב"ד על אופן זה בטעם איסור גלוח הזקן, והרבה ענינים כאלה שכתב הרמב"ם אף שכמה רבני זמנו ואחריו צווחו ככרוכיא על הרמב"ם על ענינים כאלה שכתב ומהם השבוהו בעבור זאת למין ואפיקורוס, כמפורסם. — הוא הראב"ד שהתאמץ שהרב החכם ר' יהודה אבן תבון יעתיק לו את ספר

---

*) בספר בחינת הדת נפל טעות שמזכיר המלך הקדוש במקום המלך המשפט, וכן מעתיק בטעות ר' יוסף קנדיאה במצרף לחכמה דברי בחינת הדת הנ"ל. וימים רבים אחרי כתבי זאת הגיע לידי ספר ארי נוהם הנדפס בשנה זו וגם הוא מעתיק שם דברי בחינת הדת בטעות זה, ושמעתי שפלוני אלמוני בעל ההערות שם הוא המחבר ריגייו, ולא הרגיש ג"כ בטעות זה.

חובת הלבבות כלו ללשון עברי כמו שהוא לפנינו היום, אחר אשר ראה העתקתו שער היחוד מספר הזה, עיין הקדמת המתרגם הזה לספר חובת הלבבות לפני שער הבחינה, ור׳ יהודה אבן תבון מכנהו בתאר החכם הגדול, וחולק לו כבוד גדול, ומכניע א״ע לפני הדרתו, ושומע פקודתו, וסר למשמעתו, כתלמיד לרבו וכעבד לאדונו, ומי לנו עד נאמן יותר מר׳ יהודה אבן תבון ז״ל שהיה חכם מופלג ופילוסוף ורופא גדול, וגם ידע את הראב״ד פנים בפנים, כי גר עם הראב״ד בעיר אחת? ומה לנו עדות יותר ברורה על הראב״ד שאהב את החכמות מתשוקתו לספר חובת הלבבות אשר לא ידע אותו מקודם, כי אם אחר קריאתו העתקת שער היחוד שהוא מלא פילוסופיא במה שאחר הטבע? — הוא הראב״ד שאמר שהכתוב לנכרי תשיך אינו מצות עשה נגד דעת הרמב״ם שאמר שהוא מצות עשה (עיין יד החזקה הלכות מלוה ולוה פרק ה׳), וכן דעת הרמב״ם גם בספרו ספר המצות שלנכרי תשיך הוא מצות עשה, והשיג עליו גם הרמב״ן. הוא הראב״ד אשר הראה לנו גדל חכמתו ויושרת דעתו בדבר אחד (נגד דעת הרמב״ם). הן ידעת קורא נעים! שהמינים מורידין ולא מעלין (לפי התלמוד) וכן פסק הרמב״ם להלכה, ובמספר המינים מחשב הרמב״ם ז״ל (הלכות תשובה פרק ג׳) גם את הטועה בעיון הפילוסופיא, ואולם הראב״ד ז״ל לא כן יחשוב, ולא נתן את הטועה בעיון הפילוסופיא לרדת שחת אף אם טעה בעיקר מיסודי הדת. וז״ל החכם ר׳ יוסף אלבו בספרו (עיקרים מאמר ראשון פרק שני): „וזה הדרך שכתבנו הוא בעצמו דעת קצת האחרונים שפירשו בפתיחת פי האתון דבר בלתי מסכים לדעת רז״ל, כוונתם לומר שאין מהכרח דרכי התורה להאמין הנס ההוא אלא על הדרך שהבינוהו הם; וכן נאמר לפי זה מי שלא הגיעה מדרגת עיונו להאמין הכתובים בדרך מסכים אל האמת ומאמין אותם כפשטן, ועלה מזה בידו דעת כוזב להיותו חושב שזהו דעת התורה, אין יוצא מזה מכלל בעלי תורה, חלילה, ולא הותר לספר בגנותו, ולקרותו מגלה פנים בתורה, ולא כופר, ולמנותו בכלל המינים, חס ושלום. וגדולה מזו כתב הראב״ד ז״ל שאפילו המבין עיקר מעיקרי התורה בחלוף האמת מפני שהוא טעה בעיונו, אין ראוי לקראו מין, שכך כתב (הוא) בספר ההשגות על מה שכתב הרמב״ם ז״ל שהאומר שהשם יתברך הוא גוף, הוא מין, וכתב עליו הראב״ד ז״ל: אמר אברהם אעפ״י שעיקר אמונה כן הוא (ר״ל שהשי״ת ודאי הוא אינו גוף) המאמין היותו גוף מצד תפיסתו לשונות הפסוקים והמדרשות כפשטן אין ראוי לקרותו מין״ עכ״ל הראב״ד *) וזה הדרך יראה אמתי ונכון וכו׳ כי מי

---

*) נראה לי ברור שהשגות הראב״ד לא כתבם הראב״ד על גליוני ספר היד החזקה כמו שהמה היום לפנינו, אולם היו ספר בפני עצמו והיה נקרא „ספר השגות״.

שיודע האמת ומתכוון להכחישו הוא מכת הרשעים שאין ראוי לקבל אותו בתשובה, אבל מי שאינו מתכוון למרוד ולא לנטות מדרך האמת ולא לכפור ממה שכתוב בתורה ולא להכחיש הקבלה אלא לפרש הפסוקים לפי׳ דעתו ואע״פ שמפרש אותם בחלוף האמת אינו מין ולא כופר חלילה וכו׳

ונראה לדברי אלה, שהרי אנו רואים בהשגותיו של הראב״ד שלפנינו על היד החזקה, שמעתיק לפעמים בד״ה של הרמב״ם כמה שורות, ואם היה הראב״ד כותב השגותיו אלה בעצמו על גליוני ספרי הרמב״ם, היה די לו רק איזה סימן או סימני אותיות אלפא ביתא על הסדר כנהוג בענין הזה. — ונראה שניה שעל פי רוב אין התחלת ההשגה בלשון „אמר אברהם״ או בראשי תיבות „א״א׳ אך בלשון „כתב הראב״ד״ גם בלשון „כתב הראב״ד ז״ל״ גם „עכ״ל״ (ר״ל עד כאן לשון הראב״ד). ויעיין הקורא היטב הלכות שכירות (פרק אחד עשר הלכה וא״ו) בהשגת הראב״ד המצויינת שם, ולא העתקתי פה דבריו כי סמכתי על המעיין שם. — ומשם יראה הקורא די ברור כשמש ראיה גדולה ועצומה לדברי שכל השגות הללו ספר בפני עצמו.

גם נראה לי שספר ההשגות זה היה כתוב לפעמים באריכות, וממנו בררו המדפיסים הוכן קצר לפעמים, והעמידו הקצור הזה בגליון ספר יד החזקה, ויען שקצרו הענין, לא היה באפשר לכתוב ממש בלשון הראב״ד, אך כתבו את תמציתו, בלשונם, — וכן נראה לי שלפעמים השמיטו המדפיסים מן ההשגות הללו, השגות שלמות, ולא הגיהום כלל, כנראה מן ההשגה שמעתיק המגדל עוז והכסף משנה בפרק א׳ מהלכות יסודי התורה הלכה יו״ד, ולא נמצאת כלל בגליון *). וכן בהלכות תפלין פרק ד׳ הלכה פ״ו והלכה י״ם מעתיק המגדל עוז והכסף משנה שתי השגות מהראב״ד, ולא נמצאו כלל בגליוני הרמב״ם, וכן בהלכות מזוזה פרק וא״ו הלכה י״ב מעתיק המגדל עוז והכסף משנה השגה אחת מהראב״ד ואינה כלל בגליוני הרמב״ם, [וכפי הנראה להלן לא ראה הכסף משנה את גוף ספר ההשגות, אך הוא מעתיק מאחרים] וכן בהלכות מלוה ולוה פרק ד׳ הלכה י״ג מעתיק המגדל עוז והמגיד משנה השגה אחת להראב״ד, ואינה נמצאת בגליוני הרמב״ם [ועיין היטב שם במגיד משנה את לשונו, באמרו „ונסתלקו מכאן דברי ההשגה וכך כתיב שם וכו׳] . — ובהלכות אישות פרק א׳ הלכה ד׳ נמצאת השגת הראב״ד שם בגליון והמגיד משנה שם מעתיק ג״כ דברי השגה זו, ויש בהעתקת המגיד משנה הוספה גדולה בסוף דברי הראב״ד, מה שלא נמצאת כלל בהשגת הראב״ד שבגליוני הרמב״ם, ועיין

---

*) המדפיסים יבלבלו את הקוראים, כי היו מציינים במגדל עוז פה „עיין בכסף משנה״ (ועשו זאת בעבור שלא יכפלו הדברים), ובאמת שהמגדל עוז היה קדמון לבעל הכסף משנה.

והוצרכתי לכתוב כל זה, לפי שראיתי קצת קלי עולם חכמים בעיניהם מרחיבין פה ומאריכין לשון כנגד גדולי עולם בלא דעת ובלא תבונה וכו׳״. עכ״ל העקרים. והפליאה עוד יותר גדולה על המחבר ריגייו שידע גם הוא מדברי העקרים האלה, כי הכסף משנה מזכיר ממנו בפירושו על דברי הרמב״ם

בהלכות תלמוד תורה סוף פרק ו׳ו בכסף משנה בד״ה: ועוד אחרת כתב רבינו ירוחם בשם הראב״ד וכו׳, ומשם נראה די גלוי שרבינו ירוחם מעתיק עוד דברים מהראב״ד שלא נמצאו פה לפנינו בגליון.

התוכן הקצר שהוציאו המדפיסים מדברי הראב״ד מספרו והברוהו בלשון למודיהם אע״פ שנראה שהיו אלה המדפיסים חכמים, בכל זאת יוכל להיות ששנוי הלשון הסב לפעמים את הכוונה מנתיבה, או הקצור המופלג והשמטה היו סבה לזה.

[וראיתי בעודני נער קטן בבית המדרש שלנו ספרי הרמב״ם דפוס ישן נושן בלי שום פרוש כלל, וכמדומה לי שגם השגות הראב״ד לא היו שמה].

גם הבנתי ממקומות רבים בלחם משנה, שהיה ספר ההשגות זה בשלמותו גם ביד הרב הזה, ורואה לזה שהוא מעתיק לרוב דברי הראב״ד בהשגותיו, באריכות, ובשנוי, ובהוספה, בערך מה שנמצאו לפנינו על גליוני הרמב״ם, ולדוגמא עיין בלחם משנה הלכות עכו״ם פרק יו״ד א׳. וכן בהשגה זו (משלילת הגשמות להבורא ית׳) שאנחנו עוסקים בה עתה, ראה זה דבריו: „טפס הראב״ד ז״ל בהשגות דאם טעה בעיונו מפני שראה בכתוב נעשה אדם בצלמנו כדמותנו בר׳ אין ראוי לקרותו אפיקורוס׳ עכ״ל הלחם משנה. ונראה שהלחם משנה גם הוא אינו מעתיק בשלמות ממש, וגם הוא הוציא רק התוכן מדבריו, וע״כ יש לו שנוי בלשון, וכמו שנראה מן השגה זו שלפנינו לעמת ההעתקה שמעתיק העיקרים שזכרנו, אך בתוכן הכוונה, העתקת הלחם משנה היא ממש כהעתקת העיקרים שהעתקנו לעין הקורא. וראיתי להרב ר׳ שמואל ספורטא (שהיה בזמן הרמב״ם וממלדיקיו הגדולים) שגם הוא מזכיר את דברי הראב״ד בהשגה זו שלפנינו, ממש בכוונה זו של העתקת העיקרים והעתקת הלחם משנה, וז״ל מהר״ש ספורטא (הובא בתשובת מהר״ם אלאשקר תשובה קי״ז): „וגם הרב הגדול הראב״ד לא תמה על רבינו הגדול (הרמב״ם) בשומו מאמין הגשמות מכלל המינים אלא מטעם שאמר כי אין לקרות מינים בעלי המחשבות הרעות וכו׳״ עכ״ל מהר״ש ספורטא, — ויוצא לנו מכל הנ״ל שגירסא זו (בהשגה זו שלפנינו) הנמצאת בגליוני הרמב״ם לפנינו היום היא גרסא בלתי ישרה, והכסף משנה העתיק רק מן המגדל עוז, ולא ראה את גוף ספר השגות (ואולם הכסף משנה ראה גם את גרסת העיקרים עיי״ש בכסף משנה), גם המגדל עוז לא העתיק מגוף ההשגות, ואולם הגירסא הנכונה (ועכ״פ הכוונה הנכונה) היא כהעתקת העקרים, כי נראה מדבריו שראה את גוף ספר ההשגות; הרי הוא אומר בזה הלשון „שכך כתוב **בספר ההשגות**׳ וכן מסכימים לדבריו גם שהראיתי עוד שני חכמים גדולים, הייני הקדמון הרב ר׳ **שמואל ספורטא** (שהיה כמעט

שם במקומם, וכן מורה המחבר ריגייו בהערתו לצד 70 אל העקרים, ובכל זאת כתב המחבר ריגייו מרורות על רבינו הראב"ד ז"ל, ונגנוהי נגה וילולי יליל, וז"ל (שם צד 69): „אי שמים! וכו' מקראי קדש הכתובים באצבע אלהים ידיחו את האדם לכפירה כזאת (להאמין בגשמות)! דברי הגדות אשר תוכן רצוף סודות עמוקים, יקראו (מן הראב"ד) משבשות הדעות! וכו', הנהיתה השנה כזאת מעולם או הנשמע כמוה?" עכ"ל. ואם היה המחבר ריגייו משים על לב בכל מה שכתב, והיה מעיין היטב בספרים ובמתינות רב, לא היה בא לכלל זה, וכוונת הראב"ד שפשוטי המקראות כמו „יד ה'" וכדומה, וכן פשוטי ההגדות ההולכים ע"ז הדרך, אם ילוקחו כפשוטם חלילה, המה משבשים הדעות. וכן כתבו כל הגאונים, וגם הרמב"ם עצמו. — וגדולה מזו הלא אגרת מלחמות ה' להחסיד רבי אברהם בנו של הרמב"ם ז"ל יש ביד המחבר ריגייו, ועסק בו הרבה בעת שכתב ספרו זה, איך לא ראה שממש כדברי הראב"ד כתב גם החסיד הזה, וז"ל: „כי רבים וכו' טועים בזה העיקר הגדול (ומגשמים) ונתלים בפשוטי המקראות ופשטי המדרשות ואגדותי' עכ"ל.

בזמן הראב"ד), והגאון בעל לחם משנה, ועי"ש שלשה עדים גדולים ונאמנים כמוהם יקום הדבר לעולם, ואם יבואו כל הרוחות שבעולם לא יזיזו עדותן.

וזמן רב אחר כתבי זאת הגיעני העתקת ספר תולדות רש"י (אשר חברו ד' צונץ) בלשון הקדש ע"י ר' שמשון בלאך, וראיתי שם בהערות של ר' שמשון בלאך סימן 55) בענין הזה שלפנינו, וזה תוכן דבריו של ר' שמשון בלאך: „הכסף משנה ידע היטב כי נוסחת העיקרים היא שקר, ע"כ אמר (הכסף משנה) ואפשר שעיקר הנוסחא כמו שכתב בעל העיקרים, וכוון הכסף משנה בתיבת „ואפשר" שהוא „שקר" עיי"ש בהערותיו. אהה ה'! מי שמע כזאת שתיבת „אפשר" יהיה פירושו „שקר"!! — מעתה אם אמרו החכמים „בלתי אפשר שנפש האדם תמות במות הגוף" תהיה הכוונה לפי הבאור של ר' שמשון בלאך „בלתי שקר שנפש האדם תמות במות הגוף"!!

עוד מוסיף שם ר' שמשון בלאך ואמר וז"ל: „ואפשר שבעל העיקרים עשה לכבוד הרמב"ם והראב"ד ושנה בכוונה הנוסח" עיי"ש בדבריו.

השמעת קורא נעים! מעולם דבר זה שישנו הנסחאות ע"ז האופן? ועוד הלא העיקרים דנים שם בספרו על המאמר הזה של הראב"ד ענין גדול, והביא לו חזוק וראיה עצומה מדברי הראב"ד אלו לדבריו ולדברי הרבה גדולי ישראל, וגם ראיה להתלמוד? עיי"ש בעיקרים במקומו. הכבר ראית קורא נעים שגם עוד שני גדולי ישראל מעתיקים דברי הראב"ד בכוונה זו של העיקרים. אולם ראה נא קורא נעים! עוד דבר נפלא שר' שמשון בלאך הלך בשיטתו ופיו הכשילו כי הוא אומר „ואפשר שבעל עיקרים עשה וכו'" ונפרש אנחנו ג"כ הנה „ואפשר" כמו „שקר" כי שקר דבר על בעל העיקרים.

ואם תעיין קורא נעים ! בספר יד החזקה על הסדר, תמצא שהרמב״ם הוא המחמיר והראב״ד הוא המקיל, וגם בדינים הנוגעים נגד אומות זולתנו תמצא שהראב״ד יש לו תמיד סבלנות (טאָלעראַנציא) נגדם נגד דעת הרמב״ם ז״ל, ומעיד רבינו שמעון הגדול בתשובותיו התשב״ץ (סימן ו׳) ששמע שהרמב״ם ראה את השגותיו של הראב״ד ז״ל על ספרו יד החזקה, ואמר עליו הרמב״ם „מעולם לא נצחני אלא בעל מלאכה אחת״ עכ״ל התשב״ץ. ואני לא באתי פה חלילה בדברים הללו שכתבתי לגרוע את גדל חכמתו וקדושתו של רבינו הרמב״ם זצ״ל איש האלהים הנורא הזה, רבן של כל בני הגולה, אף כגרגיר החול, איש שגדולי רבותינו ע״ה המליצו עליו „ממשה עד משה לא קם כמשה״, ואני אינני כדאי וראוי להתיר שרוך נעל לצעיר שבתלמידיו, אולם נתכוונתי בזה לתת גם פאר לרבינו הראב״ד זצ״ל להצילו מהמשיג הזה, המחבר ריגייו, אשר חלל כבודו, הרס ולא חמל, וידבר באיש האלהים הנורא הזה.

ב) העד הראשון לכל חכמי ישראל שמעמיד לו החכם המחבר ריגייו שסעודה זו אינה כפשוטה, הוא ספר הזהר, ומהלשון שמשתמש בזה המחבר ריגייו באמרו: „הלא תראה בספר הזהר אמרו בהדיא״ נראה בעליל שסומך עליו כעל דברי חכמי התלמוד בהלכה מפורשת שדבריה סמוכין לעד ושאין להרהר אחריה אף אם אמרה לנו על ימין שהוא שמאל, וכמו שמוסכם אצל רוב העם שהזהר הוא מעשה ידי ר׳ שמעון בן יוחאי זצ״ל ותלמידיו ותלמידי תלמידיו תנאים ואמוראים, וקדושתו ממש כמו יסודי התלמוד המקובלים איש מפי איש עד משה מפי הגבורה, ושבעבור זה משתמשים אצלו תמיד מאמיניו בלשון רבים „אמרו בזהר״ „שאלו בזהר״ כמו שמשמש פה ג״כ המחבר ריגייו, ובעבור היות ספר הזהר לפי דעת מאמיניו ספר קדמון ולכן הביאו המחבר ריגייו ראשונה לפני כל החכמים וגם לפני רבינו סעדיה גאון (שחי זה קרוב לאלף שנים); אך מה תאמר קורא נעים ! בקראך פרושו של המחבר ריגייו על ספר בחינת הדת שהזכרתי שצועק שם ככרוכיא ככל מתנגדי ספר הזהר, שספר הזהר כלו הוא מעשה ידי ר׳ משה דיליאון (שחי עם רבינו בחיי בן הרא״ש ועם הרשב״א בזמן אחד כחמש מאות שנה אחר רבינו סעדיה), והמחבר ריגייו בעצמו כפי ששמעתי הוא הפלוני אלמוני בעל ההערות לספר ארי נוהם שנדפס בימים ההם נגד הקבלה והזהר. בו יוכיח שהוא מזויף מרישא ועד סיפא, וגם מסכים לאלה המחליטים שכת ש״צ הוסיפו עליו עיי״ש בהערות הנ״ל; וא״כ ממילא עדותו זו של הזהר בטלה ומבוטלת. — ואפילו אלה החכמים המאמתים שספר הזהר הוא קדמון, גם המה מודים שהמדרש הנעלם הוא מעשה ידי ר׳ משה דיליאון, והמאמר הזה שמביא המחבר ריגייו לעדותו הלא הוא ממדרש הנעלם?

עוד צריך שתדע קורא נעים ! שהמאמר הזה מהזהר שאנחנו עוסקים בו ודברי הרמב״ם והראב״ד מענין הזה, לקח המחבר ריגייו

מספר בן יוחאי, שמוכיח שכל גדולי ישראל מאז זמן רב לפני ר׳ משה דיליאון ידעו מספר הזהר, וכל הגאונים ידעו אותו וגם הרמב"ם וזולתו, וז"ל הבן יוחאי (צד ק"א ע"ב) „הרמב"ם קבל דברי הזהר (מרבותיו) וכן תמצא מה שכתב הרמב"ם (הלכות תשובה פ"ח) וחכמים קראו בדרך משל לטובה זו המזומנת לצדיקים סעודה, ורבים שאלו עליו (על הרמב"ם) איך העיז להגיד חדשות לנו אשר לא שערום אבותינו ורבותינו בש"ס ומדרשים ? ובאמת דבריו אלה (של הרמב"ם) כתובים מפורש (במדרש הנעלם) (תולדות קל"ו ב׳) (ר"ל שהרמב"ם לקח דבריו מספר הזהר) קרא שם (במדרש הנעלם) ותראה כי כמעט יתאחדו בלשונם (ר"ל הזהר והרמב"ם)" עכ"ל הבן יוחאי. ועתה קורא נעים! הרי לפניך (פה בדברי הבן יוחאי) יחד דברי הרמב"ם (וגם שאלת הראב"ד) וספר הזהר פרשת תולדות כפי שמזווג אותם פה המחבר ריגייו — ומה שאמר הבן יוחאי שדברי הרמב"ם המה ממש דברי מדרש הנעלם, הוא אמת, אך מה שאמר: שהרמב"ם במורה לקח המאמר הזה ממדרש הנעלם, שקר ענה, אולם בהפך המדרש הנעלם לקח המאמר הזה מהמורה.

ג) והעדים זולת הזהר שמביא המחבר ריגייו פה ומעתיק מקצת מהם את דבריהם, היינו: רבינו סעדיה, והרשב"א, ובעל שבילי אמונה, והראב"ן, ובעל מעשי ה׳, וזולתם, המה באמת מתנגדים לדבריו של החכם המחבר ריגייו, והנני להעתיק דבריהם בקצרה למען יראה הקורא בעיניו שהמחבר ריגייו מראה לנו זרות בדברי המחברים האלה, בהפך ממה שנמצא בהם. והספרים האלה לא בשמים המה, החפץ יעיין בהם ויראה האמת עם מי. וז"ל הרשב"א שם: „אל תרחיק להיות לצדיקים לעולם הבא סעודה כפשטות הדברים וכו׳ לפי שהמאכל והמשתה סבות גדולות לשמחת הלב וכו׳ ברבות השמחה יתחזק הכח השכלי שיש בנפש ויהיה יותר מוכן להשיג מושכלות וכו׳, ואולי גם היתה הכוונה בענין יצחק אבינו ע"ה בבקשת המטעמים כשבא לברך את בניו וכו׳ מצורף לזה עוד מה שנתנה התורה במצות התורה הקרבנות, וצותה באכילת המזבח והבעלים והכהנים וכלם משלחן גבוה הם זוכים, וכבר ידעת מה שכתוב ואכלו אותם אשר כפר בהם (שמות כ"ט) ובא בקבלה האמתית בפרושו מלמד שהכהנים אוכלים ובעלים מתכפרים וכו, וידוע מסעודת אהרן וזקני ישראל, גם מסעודת שמואל ובני הנביאים וכו׳, ועל הצדדים האלה ויותר הזקים בהיות המעמדות ההם ר"ל לעולם הבא יותר נכבדים יתכן להיות הסעודות ההם לצדיקים מבשר ודגים נבראו מששת ימי בראשית לתכלית הזה וכו׳" עיי"ש ברשב"א שמאריך הרבה. ואחר זה הולך הרשב"א ומבאר גם על דרך הרמז סעודה זו, אבל אינה מוציאה ג"כ מפשוטה, ואמר: שכמו שהמשכן וכליו שצוה ה׳ לעשות היו כפשוטן ורמזו ג"כ לדברים רוחנים, כן הסעודה הזו תהיה כפשוטה ומרמזת ג"כ לדברים גדולים כמו שהולך ומבאר שם. והמחבר ריגייו דלג על כל הנאמר

בראשית דבריו, ומביא רק רמזיו בשתים ושלש מלות, ומנקר בזה עיני הקורא להביא לו ראיה מן הרשב"א שסעודת לויתן לא תהיה כלל כפשוטה וחלילה וחלילה למאמין כפשוטה. — ועתה שמע נא דברי בעל שבילי אמונה (שהם ממש דברי הרשב"א שהזכרנו) וז"ל „כתב הגאון [הוא רבינו סעדיה] כי בימים ההם ובעת ההיא [ר"ל לזמן התחיה] יתעננו ישראל בלויתן ובשור הבר ויעש להם הקב"ה סעודה גדולה בגן עדן [ר"ל זה הנמצא בארץ הנזכר בפרשת בראשית] כמו שאמרו רז"ל עתיד הקב"ה לעשות סעודה לצדיקים וכו' סרס את הזכר והוא האור שגנז וכו'. אמנם המעיין דברינו אלה בענין הלויתן (ר"ל ברמזים שכתבנו בו) אל יסבור שנרחיק דבריהם ז"ל בסעודות העתידות להיות בהם, חלילה וחס, אבל ר"ל כי הסעודות ההם לא למלאות את הכרס הן באים כאשר יחשבו הפתאים הסכלים, אבל באים להרבות בו הראוי להשיג וכו', ואלה הם הדברים שיש להם נגלה ונסתר, ושניהם אמת" עכ"ל שבילי אמונה. —

וכדברי אלה החכמים שהזכרנו הוא ממש דעת הגאון הראב"ן ז"ל, (בספרו מאמר השכל דף ט' ע"א וז"ל: יש במקום זה ר"ל גן עדן עוד גמול גשמי ממש לזמן התחיה, והוא מה שאמרו רבותינו ז"ל עתיד הקב"ה לעשות סעודה לצדיקים בגן עדן וכו', ודע כי אין הכוונה לצד מלוי הכרס ולהנאת הגרון כי אין זה ענין המכוון, אבל מאשר נודע כי בקצת המאכל והמשתה יתעורר כח הגוף ובהתעוררו תתחזק הנפש וכו' לפי שהמאכל והמשתה סבות לשמחת הלב וכו', ואפשר עוד כי המאכלים המעודנים מזככים הטבע ומרבים השכל, כמו שנאמר ונחמד העץ להשכיל, והדברים הפרטיים אשר יעדו ז"ל לסעודת המשתה דע לא נרחיק לקחת מקצתו על פשטיהם עם מה שנאמין שכלם הערות ומשלים וכו'" עיי"ש שמאריך, ודבריו המה ממש דברי הרשב"א ז"ל שהזכרנו. — ונבוא הפעם אל דברי הרב בעל מעשי ה' שהעמיד לו המחבר ריגייו לעדות ומעתיק דבריו כנ"ל, והמעיין שם בדברי בעל מעשי ה' ימצא גם שם ההפך מדבריו, כי בעל מעשי ה' אמר שם בפה מלא בזה"ל „כי ודאי עתיד הקב"ה לעשות סעודה גופנית לצדיקים לעתיד לבוא כפי המקובל אצלנו וכו'" עיי"ש שמאריך מאד ומצדיק דברי הראב"ד ז"ל במה שאמר על הרמב"ם שטוב היה לו השתיקה (לא כמו שנהג המחבר ריגייו שקלל ורגז בכה ושחק ואין נחת), גם מתרץ את הרמב"ם ז"ל ואמר שסעודה זו הגופנית מהלויתן ויין המשומר יעשה הקב"ה לצדיקים אשר יהיו בחיים עדנה בזמן התחיה ולא להמתים שיעמדו בתחיה, ולענין סעודה זו הגופנית אמר שגם הרמב"ם מסכים היותה גופנית, אך הטובה הרוחנית לצדיקים בעולם הנשמות נקראת ג"כ בשם סעודה *) ועליה כוון הרמב"ם

---

*) ומשנה מפורשת סוף במסכת אבות „והכל מתוקן לסעודה, והכוונה שם השכר

שאמר שהסעודה היא הטובה המזומנת לצדיקים, ושעליה אמרו חז"ל בפה מלא שעה"ב אין בו לא אכילה ולא שתיה אלא צדיקים יושבים וכו' ונהנין מזיו השכינה, ובסוף הדרוש הביא הרב הזה משל ממלך שבנה פלטרין וכו' להזק אמונה זו שסעודה זו לצדיקים בעת התחיה תהיה גופנית ממש לא משל, ומסיים בזה"ל „זאת האמונה (מסעודה הגופנית) לפנים בישראל עפ"י התורה ודברי הנביאים וכתובים ודברי חז"ל מבלתי הוציא אותם מפשוטם" עכ"ל הרב בעל מעשי ה'. — ומה שהביא לו המחבר ריגייו מדברי ר' משה אלבילאדו, עיינתי שם במקומו ואינו מדבר כלל מסעודת לויתן ושור הבר, אולם מפרש שם דברי אגדה ובו יבאר מלת לויתן דאיוב ע"ד הרמז — ונשמע נא הפעם מה בפיו של רבינו הרמב"ן ז"ל שמעמידו המחבר ריגייו לעדות מבלי הזכיר מקומו, וכאשר הפשתי בספרי הרמב"ן ראה זה מצאתי בפירושו על התורה בפסוק ויברא אלהים את התנינים הגדולים, וז"ל: „ורבותינו אמרו כי התנינים הגדולים הוא לויתן ובת זוגו שבראם זכר ונקבה והרג הנקבה ומלחה לצדיקים לעתיד לבוא, אפשר כי מפני זה לא היה ראוי שיאמר בהן ויהי כן כי לא עמדו עוד" עכ"ל הרמב"ן ז"ל. ודי לנו בזה לברר בטול דברי המחבר ריגייו, מה שהביא מן הרמב"ן, ולא נשאר לנו הפעם רק החסיד ר' אברהם ז"ל בנו של רבינו הגדול הרמב"ם ז"ל האומר שסעודה זו היא משל, אולם המעיין בדבריו יראה כי המחבר ריגייו בלבל את דברי החסיד הנ"ל, והפרש רב יש בין דברי החסיד הנ"ל ובין דברי המחבר הזה שלפנינו, כי המחבר שלפנינו אומר בפה מלא שהאמונה בסעודת לויתן כפשוטה היא מתנגדת אל עיקרי אמונה ולא חס המאמין על כבוד קונו, והחסיד הזה לא כן יחשוב, ואעפ"י שלדעתו הוא משל ע"מ אינו מגנה מי שיאמין כפשוטן, ושמע נא דבריו הנעימים והערבים לאזן שומע, וז"ל: „ומי שיקח מדבריהם ז"ל דברים אלו (של סעודה זו) וניוצא בהן, לימות המשיח כפשוטן, יקח, ומי שיתן להם סוד הרי פשוטן משל, יש לו על מה שיסמוך, והוא דבריהם ע"ה שאמרו אין בין העולם הזה לימות המשיח אלא שעבוד בלבד" עכ"ל. ודבריו נמשכים אל מה שכתב שם לעיל מזה וז"ל: „לא נחלוק (על מי שמאמין כפשוטו סעדה זו) וכו' ואין בזה קלקול אמונה, כי כלם מאמינים שבימות המשיח אכילה ושתיה יש, ופריה ורביה, ככתוב והיה כי תרבו ופריתם בארץ בימים ההם נאם ה'" עכ"ל. — ועתה נבוא אל הרמב"ם עצמו,

---

והעֹנש בעולם הרוחני, והלמד מזה עוד דבר אחד, שגם העֹנש הרוחני נקרא סעודה, והוא ע"ד מדרכיו ישבע סוג לב, וכדומה, — והשכר הרוחני הנקרא גם סעודה, גם הוא ע"ד זה שבענו בבקר חסדך, וע"ד אמרו צדיק כי טוב כי פרי מעלליהם יאכלו.

אמת שכתב ביד החזקה שסעודה זו היא משל, אבל בכל זאת לא החליט שהפשוט אינו אמת, ותא חזי מאן גברא רבה דקא מסהיד עליה על זה, הוא הרב הגדול הרמב"ן ז"ל (עיין אגרת הרמב"ן להתנצלות ספר המורה) וז"ל: ואמת שמענו שהרב הגדול [הרמב"ם] מחזיק במדרשי רבותינו ובהגדותיהן, שכל הדברים יהיו כהוייתן בסעודה העתידה ביין המשומר ולויתן וכו', המחכה יראה והמכחיש לא יזכה לראותן, עכ"ל.

ומה שמביא המחבר ריגייו מספר שלחן ארבע לרבינו בחיי שאמר שסעודה זו תהיה דוקא גופנית; כבר אמרתי לעיל שלא נודע בברור אם רבינו בחיי חברו, והספר הזה שלחן ארבע לא אוכל להשיגו לעיין בדבריו בדבר סעודה זו, אך עיינתי בשפתי ישנים שמציין שם כל שעריו של הספר שלחן ארבע הזה ותוכן עניניו, ומצאתי בו שאמר בזה"ל „(שער) ד (מדבר) מסעודת הצדיקים לעתיד לבוא שהיא גופנית ורוחנית" עכ"ל שפתי ישנים, וא"כ דברי השלחן ארבע ממש דברי הרשב"א ויתר המחברים שהעתקנו דבריהם. ובספרו כד הקמח (אות ח' חתן) מבואר באריכות הענין הזה, ולולא כי ארכו לו שם הדברים ראויין היו להיות נעתקים פה, אך אסמוך על המעיינים שיעיינו בו וימצאו חפצם. ועתה נשמעה מה בפיו של הראב"ע וז"ל: שהצדיקים שמתו בגלות יחיו בבוא הגואל וכו' ואז יתענגו בלויתן ובזיז ובבהמות וימותו בפעם שנית ויחיו בתחית המתים בהיותם בעולם הבא שאינם אוכלים ושותים רק נהנים מזיו שכינה (בפרושו לדניאל י"ב, עיי"ש כל הענין).

והנה ערכנו פה לעין הקורא כל העדים שהעמיד לו המחבר ריגייו היינו רבינו סעדיה גאון, הבן עזרא, הרמב"ם, הרמב"ן, והרשב"א, ובעל שבילי אמונה, והראב"ן, ובעל מעשי ה' וכדומה, ובפה מלא כלם עונים ואומרים שסעודה זו תהיה כפשוטה ג"כ, וא"כ לפי דעת המחבר ריגייו ראוי הפעם שגם החכמים האלה יהיו נכללים ביחד עם רבינו הראב"ד ורבינו בחיי והגאון המהרש"א בכלל המון, מחבקי הבלים וכו', ולא נשאר הפעם אצל המחבר ריגייו בכלל החוקרים והחכמים האמתים ואוהבי חכמת הפילוסופיא והשלמים, רק מחבר ספר הזהר; יען שהוא אומר בהדיא שסעודת לויתן אינה כפשוטה! *)

---

*) ימים רבים אחר כתבי זאת הגיע לידי ספר נ"ע הנדפס בלאנדאן שחבר איש שנולד בדת היהודים, ומלעיג שם על דת ישראל, וראיתי שגם הוא מלעיג על ענין הסעודה של לויתן ועל חכמי ישראל המאמינים בה שהיא כפשוטה, ומי לא יראה שם שספר התורה והפילוסופיא היה בדבר הזה נר לרגלו ואור לנתיבתו"). וכבר אמרו חכמינו ז"ל חכמים הזהרו

") אמר המחבר אין לך דת בעולם שיהיו כל ענפיה ופרטותיה תמיד מסכימים עם ההיקש הטבעי ומופתי העיון, ואף היסודות ההכרחיות שבדתות והנראות חזקות, אם נרד פנימו

וטעם הדבר באמת שהניחו חכמי ישראל הדבר הזה כפשוטו; לפי שחכמי ישראל מאמינים אמונה שלמה שתהיה תחית המתים, היינו שיעמדו המתים בגופיהם, נגד דעת האומרים שאין שכר ועונש לגוף כלל כי אם לנפש לבד, עיין הרשב״א שם וכמבואר באריכות בספר העיקרים (מאמר רביעי מפרק תשעה ועשרים והלאה) ובהרבה מחברים זולתם, וכיון שיהיו בגופם יצרכו לאכילה ושתיה, והגאון רבינו סעדיה בספרו האמונות והדעות דפוס ברלין (מאמר ז׳ פרק ב׳) כתב וז״ל: (שאלה) הששית (אשר ישאלון על ענין המתים שיחיו לימות המשיח) אם יאכלון וישתון וישאו נשים? ואומר, כן, (ר״ל כן יהיה שיאכלו וישתו וישאו נשים) כמו שבן הצרפתית אשר החיהו הבורא ע״י אליהו הנביא ובן השונמית ע״י אלישע אכלו ושתו ויתכן שנשאו נשים עכ״ל רבינו סעדיה גאון. וסעודה זו תהיה בזמן התחיה בעולם הזה, ולא בעולם הנשמות, לא כמו שחשב המחבר ריגייו שכוונת התלמוד בסעודת לויתן הוא בעולם הנשמות כמו שנראה מדבריו באמרו: כי פשיטותן יתנגד אל עיקרי אמונה וכו׳ ומרוחניות הנפש וכו׳ וזולתו מהלשונות ומאמרים שהביא כמו שהעתקנו דבריו לעיל, ועיין כסף משנה שם וז״ל: ולי נראה שאין חלוק בין רבינו והראב״ד אלא בשמות בלבד, דלרבינו העולם שאחר המות נקרא העולם הבא, וכו׳ וכו׳ עיי״ש.

ודע שהלשון עולם הבא מצאתי בתלמוד גם על ימות המשיח, עיין כתובות (דף קי״א) בד״ה ודם ענב תשתה חמר אמרו לא כעולם הזה עולם הבא, עיין שם כל הענין.

ויען שהשכר והענש יהיו לגוף ונפש יחד והוא תחית המתים אחד משלש עשרה עיקרים ופנה גדולה בדת, לזאת האמין הרשב״א ז״ל בסעודה זו שתהיה כפשוטה, אף שבכל המדרשות והאגדות בתלמוד נהג הרשב״א להוציא כל דבר זר מפשיטותו ולתת לו מהלכים בין הרמזים ודרכי המחקר, אך פה בענין הסעודה ראה להכרח לקיימה גם בדברים כמשמען, עיין היטב ברשב״א שם כי מאריך הרבה, — ובדרכו הלכו כל גדולי ישראל וכן בדרך זו הלך גם המהרש״א ז״ל אע״פ שבכל התלמוד

בדבריהם, ואמרו הוי זהיר בדבריך שמא מתוכם ילמדו לשקר, ועוד זולתו כמה ענינים שכתב המחבר הזה בעל נ״ע, והודה לה׳ כבר יצאתי נגדו ובטלתי כל דבריו בספרי הגדול שחברתי לתכלית זו, המכונה בשם **זרובבל**.

וגלה רזו מעל שפתותיו להטיל בהם ספקות, פעם ע״י שאלות הגיוניות ופעם על דרך השחוק וההתול, כמו שנוהגין ליצני הדור בענינים של חול; עד מהרה יפול המקדש של הדת ומצותיה יכופפו ויפלו תחתם, ותהיה תל עולם, כי כן דרך הלצון בקטן החל ובגדול כ״ש,

זה דרכו להוציא ממשמעותה כל הגדה זרה, אולם בהגדה זו הניח הדבר כמשמעו מטעם שאמרנו, וראה שהמהרש"א ז"ל היה נזהר בלשונו, כי לא אמר שאין בו רמז כלל; כי גם הוא האמין שיש בו ג"כ רמז כמו כל חכמי ישראל והרשב"א, אולם אמר שיש לנו להאמין בדברים האלה בפשטן, וזהו שדקדק לומר: ואף שהמפרשים (כוון אל הרשב"א ויתר חכמי ישראל) האריכו בדרוש הזה לפי כוונתם, אין הדברים יוצאים ממשמען" עכ"ל. ר"ל מכל מקום אין הדברים יוצאים ממשמען ג"כ; כי המהרש"א ז"ל (לפי הנראה) לא נשארו לו דברים חדשים להגיד בענין סעודה זו על דרך הרמז מפני שכבר שאבו הקדמונים לו כל מעין הרמז בדבר הזה, ובפרט הרשב"א, לכן בא להגיד דעתו בקצרה שגם הוא מסכים לדברי המפרשים הקדמונים שאמרו שאעפ"י שיש בו רמז, מכל מקום אין הדבר יוצא ממשמעותו ג"כ, וראה דבר נפלא ששתי מלות בדברי המהרש"א שדלג המחבר ריגייו (בהעתקתו דברי המהרש"א) המה היו בעוכריו, וז"ל המהרש"א בשלמות: ודע כי יש לנו להאמין בכל הדברים האלה בפשטן, ואף שהמפרשים האריכו בדרוש הזה לפי כוונתם ועיין שם, אין הדברים יוצאים ממשמען ודו"ק" עכ"ל. שתי מלות האלה „ועיין שם" דלג המחבר ריגייו (ואולי שלא במתכוון), וכוונתו של המהרש"א היתה שהרמזים האלה אשר נמצאו במאמר הזה ראוים שיעיין שם הקורא במפרשים האלו, ואולי בעבור זה לא כתב סתם „עיין שם", אולם „ועיין שם" כאלו אמר „גם עיין שם", מעורר את הקורא לעיין גם שם כי שם ימצא דברים טובים ונכבדים.

וכדעת המהרש"א ג"כ דעת החכם הגדול אברבנאל בפרושו על התורה בפרשת בראשית בפסוק ויברא אלהים את התנינים וז"ל: „ואולי שלויתן ובת זוגו שזכרו רבותינו מאלה היו, עם היות שהפילוסופים מבני עמנו ייחסו לאותה הגדה ענינים עמוקים מהחכמה, ואין צורך אליהם במקום הזה" עכ"ל אברבנאל. ומי לא יתבונן במליצה זו שמכלכל פה האברבנאל את דבריו לאמר: „במקום הזה" המורה באצבע שבמקום הזה הוא הכרח גדול ופנה לדת להאמין הדברים כפשטן בכדי לחזק אמונת העיקרית בדת והוא תחית המתים לגוף ונפש יחד דוקא בעולם העשיה שאנחנו בו נגד דעת הפילוסופים האומרים שהשארה לא תהיה כ"א לנפש לבד בעולם האצילות. והנני להעתיק פה בקצרה דעת הרמב"ם בענין הזה הנמצאת בספריו (קבצם כעמיר גרנה הגאון מהרם"א הנזכר). וז"ל הרמב"ם בספרו יד החזקה: ומכללם (שאין להם חלק לעה"ב) הכופר בתחית המתים עכ"ל, ובפרק חלק כתב ג"כ בפרוש כי תחית המתים עיקר התורה, ואין למי שלא יאמין בה חלק בתורת משה וכו', גם באגרתו „תחית המתים" כתב וז"ל: ויהי בשנת אתק"י לשטרות באה אלי מגלה מתימן, לשאול ממני קצת דברים, ואמרו שיש ביניהם אנשים שגזרו ואמרו כי הגוף יכלה ויאבד ולא תשוב הנפש אליו אחרי צאתה, וכי השכר

והענש הוא לנפש לבדה, והביאו ראיה ממה שאמרנו אנחנו וכו' ושאלו ממני להשיב להם על ענין זה, ובארנו להם כי תחית המתים הוא מעיקרי התורה, רוצה לומר להשיב הנפש אל הגוף, ולא יתכן להוציא הפסוקים האמורים בענין זה מפשטן וכו'. עוד כתב שם וז"ל: אומר כי תחית המתים הגלויה וידועה באומתנו המוסכם עליה וכו' הוא חזרת הנפש אל הגוף אחרי הפרדה ממנו, ודבר זה לא נשמע מעולם באומתנו מי שחלק עליו, ואין להוציא הדברים מפשוטן ואסור להשיד לאחד מבעלי חדת שיאמר הפך זה. עוד כתב שם, כי מי שיכחיש דבר זה הנה הוא מכחיש כל הנסים, והכחשת הנסים כפירה בעיקר ויציאה מן הדת, ואין בכל דברינו מה שיורה על הכחשת חזרת הנפש אל הגוף אלא ההפך, ומי שרוצה ליחס לנו סברא הפך סברתנו ויפרש דברינו בענין רחוק כדי שיכריע לכף חובה הוא עתיד ליתן את הדין. ומשפטו משפט כל איש בליעל חושד כשרים, ואי אפשר לשום אדם שיאמר אחר כל כך ברור שבררנו כי תחית המתים שבמקרא משל, עיין שם הדברים באריכות.

והנני לסיים את הענין הזה בדברי הרב הגדול ר' יהודה הלוי ז"ל בעל הכוזרי (כוזרי מאמר חמישי סימן י"ד) מה ששם בפי החבר, המראה שם יתרון גדול לדעת בעלי התורה על דעת הפילוסופים. הנה הוא אומר למלך הכוזר וז"ל: „לא תצטער בחקור איך התהוו הגשמיים ואיך נקשרו בהם הנפשות, ולא תתרחק נפשך מקבול הרקיע והמים אשר מעל לשמים והשדים אשר יזכירום רבותינו, והספורים המקווים מן ימות המשיח ותחית המתים והעולם הבא וכו', והמסופר הצודק המקובל כבר אמת אצלנו היעודים, הניהם יהיו רוחניים או גשמיים, ואם נמשיך דרכי ההגיון לקיים הדעות בם ולבטלם, יכלו החיים בלעדי תולדה" עכ"ל. וז"ל הפילוסוף והגאון בעל אוצר נחמד בבאורו למאמר זה: יהיו רוחניים או גשמיים: אין לנו לחקור על ענין הנפש שכרה וענשה אחר מות הגוף, כי לו יתברך לבדו נגלה זה ואין מעצור לפלאיו, יוכל שיהיו רוחניים ועולם התחיה יהיה לנשמות בלבד כדעת הרמב"ם, או גשמיים ר"ל להגוף עם הנפ"ש כדעת הראב"ד, והוא בפ"ח מהלכות תשובה כתב הרמב"ם ז"ל העולם הבא אין בו גוף, וכתב עליו הראב"ד ז"ל דברי האיש הזה בעיני קרובים למי שאומר אין תחית המתים לגופות אלא לנשמות בלבד, וחי ראשי לא היתה דעת חז"ל ע"ז וכו' (עכ"ל הראב"ד), ואם נסיר לבנו אחר חקירות הקישיות, החיים יכלו בלתי יילד לנו שום דבר אמתי" עכ"ל אוצר נחמד. הנך רואה קורא נחמד! שאין לנו מופת ולא ראיה אם היעודים האלה יהיו רוחניים או גשמיים בעדות אלה שני גאוני עולם ופילוסופים מובהקים והם אומרים שכל היקשי הגיון וכל חיי האדם אין בכחם לברר איזו דעה משתי דעות אלו היא האמתית, מעתה איך הרב המחבר ריגייו לבד זורה הלאה במפולת יד הדעה הזו של נשמיים ברגע כמימריה,

ונזרה היא מלפניו והדת נתנה מכס משפטו *) מני שים טעם כל די יאמר שָׁלֵה שהיעודים האלה לעולם הבא יהיו גשמיים, הֵמָּן יִתְעֲבֵד · וּבַיְתֵהּ נְוָלִי יִשְׁתַּוֵּה, כל קבל די לא יהוי אגרא לגשמא כלל, והמאמין כפשוטו הוא פתי ומחבק הבלים. גזרה גזרתי חקה חקקתי, נאם ריגייו.

הערה:

וידעתי שימצאו אנשים היום שיעקמו שפתיהם ויצחקו בקרבם לאמר צחוק עשה לנו המשיג הזה בהביאו דברי הר"י הלוי ואוצר נחמד, מי לא ידע כי בקר עבות היה להמחברים הללו, כי עוד לא נגה עליהם אור ההשכלה כמונו היום, אנחנו הגברים המזוקקים שבעתים מכל דעה כוזבת, וכבר גזר קיל"ר (במחברת ציון משנת תר"א הגיעו אלי ממנה כמה עלים לתשורה) שאין רוחניים כלל במציאות, ובמלאכים ישים תהלה, לאמר לא היו ולא נבראו **) מכ"ש שדים, ואלה השנים הר"י הלוי ואוצר נחמד אף במציאות השדים מאמינים כמו שמעתיק פה דבריהם המשיג, וכבר נכונו ללצים שפטים. וגרש לץ המבקר ספר ב"י באננאלען, ויצא מדון על המשיג הזה (עיין בסוף הספר הזה) וכל הרוחניים כלה גרש יגרשו מתחת שמי ה'.

אך אתפלא על המחבר קיל"ר, כל כך יש בידו, על העדר מציאות המלאכים והשדים והוא נהבא אל הכלים ויירא לחתום שמו בישר כי אם בסימנים קיל"ר? (כסימני ר' יהודה דצ"ך וכו') ולמה נהבא? הוכח יוכיח בגלוי עפ"י מופתים חותכים, ואמן גדול יקרא כי עלה בחכמה על חכמי התלמוד ורבינו סעדיה גאון, והרמב"ם, ואברבנאל, ור' משה מדעסויא, וחכמים זולתם אין מספר אשר היו בכסלות ויאמינו במציאותם, וכן אריסטוטלוס וזולתו הרבה מן חכמי היונים והרומיים והערביים וזולתן, ואם אין, למה יפסידו אלה מכחישי הרוחניים הזמן היקר לשוא? ולמה ישנו בדברים רק בעבור הרעימה ברעש ורעם. האנשים הכותבים ענינים כאלה בלי טעם וסברא, ידמו כשור וכפרה, המעלים גרה,

---

*) כן היא מליצת הרב המחבר ריגייו בספרו אגרות יש"ר כשבא לבקר איזה ספר קדמון אף מגדולי רבותינו, פתח ואמר בזה"ל: **בשבתי היום על כס המשפט**, ועוד מליצות בדומה לה, כאלה הבאות בפיוט ונתנה תקף. וזולתו השאלות מהמקראות, מליצות נאותות לה' לבדו, עת יושב לכסא ביום הדין לשפוט את כל הארץ.

**) מיום עמדי על דעתי נפלאתי מאד על הפייטן באמרו: ומלאכים יחפזון וחיל ורעדה יאחזון ויאמרו הנה יום הדין! מה למלאכים וליום הדין? על מה ידונו? הלא לא חטאו מעולם? ובמה ידונו? האם במכאובים? או במיתה? הלא נקיי חמר המה! אך הפעם סרה הפליאה, הלא יחילו מאימת יום הדין של המחברים החדשים, בקומם למשפט עמהם, לגזור עליהם שאינם נבראים כלל, ולא באו במציאות.

ובפרט בענינים ישנים אשר כבר נאמרו ונשנו והתפוצצו עליהם הררי עד, (עיין מחברת ציון שנת תר"א צד 158 דברי קיל"ר הנ"ל *).

בצד 60 בפנים ובהערה וז"ל:

(מהמנהגים שאין למו זכר כלל) כגון מה שנהגו לבחור באיש אחד שיתפוש הנער בשעה שנמול וקורין לו סנדק, דבר זה לא נזכר לא בגמרא ולא ברמב"ם וגם הסמ"ג ובעל הטורים ובית יוסף והשלחן ערוך וזולת מהפוסקים לא זכרו מזה כלום, ואינם אלא חדוש שנתחדש בימי בעל המפה (הוא הרמ"א) שכתב כן בהגהותיו (יורה דעה סימן רס"ה) על פי מה שמצא בהגהות מיימוניות (פ"ג דמילה) והן עצמן בנו סברתם על סמך חלוש הנמצא במדרש שוחר טוב על פסוק כל עצמותי תאמרנה, וידוע שאין להוציא שום דין מן המדרשות, גם הילקוט הביא המדרש הזה בתהלים (סימן תשכ"ג) בשם מדרש סוף דבר וכו'. וראוי לידע ולהודיע שאינו רק מנהג מחודש וכו', ותדע שכן הוא (ר"ל שהוא מנהג מחודש) שהרי אפילו שם סנדק אינו נגזר לא מלשון עברית ולא מלשון כשדית, ובעל הערוך לא הביאו כלל, גם ר' אליהו בחור ובעל צמח דוד וכו', אך האמת הוא כי הוא שם יוני וממנו אמרו בלשון רומי syndesos שהוראתו על מי שהוא ממונה לעשות איזו שליחות" עד כאן לשון החכם ריגייו.

---

*) והדע שכל הבקיאות מספרי הזהר וחכמי קבלה וחכמי הטעמים הקדמונים שמסדר שם (על הסדר מציאות המלאכים) (מחברת ציון מצד 158 עד סוף 163 שהזכרנו) הכל לקח מספר נשמת חיים לרבינו מנשה בן ישראל. וראוי לכל קורא משכיל ונאמן רוח לעיין היטב בנשמת חיים אחר אשר יקרא הדרוש בציון מהמחבר הזה, ואז גם זאת לבבו יבין כי יורה המחבר הציון גם נגד השארת הנפש; אך תודה לה' כל הוכחותיו לא מצאו ידיהם; כי המאמין בהשארת הנפש אחר המות היינו שהנשמות קיימות בחיים, וזוכרות כל מה שהיה עמהם בהיותן בגופות, והנשמות הטובות מתענגות תענוג רוחני, כל אחת ואחת כפי מדרגתה; והרעות מהנה מקבלות ענש רוחני ומרגישות צער ג"כ לפי מדרגתן, כמוסכם מכל חכמי הפילוסופים (מלבד הקבלה האמתית אשר קבלו רבותינו מהנביאים); א"כ המאמין בזה, בהכרח צריך שיאמין במציאות הרוחניים זולת ה'; כי הנשמות המה רוחות ולא גופות, ומדוע יהיה רחוק מהשכל מציאות המלאכים והשדים? והטובה הנשמות הטהורות של צדיקים וחסידים, המלאכים, והרעות היינו נשמות של הרשעים, השדים (וכן דעת היוסיפון לרומיים שהשדים המה הנשמות של המתים הללו שלא מצאו מנוחה, עיי"ש כל הענין, וכן הוא דעת פילון היהודי) ומקרא מלא הוא (שנשמות הצדיקים המה מלאכים) ונתתי לך מהלכים בין העומדים האלה (זכריה ז'); וא"כ מי שמכחיש מציאות המלאכים והשדים הוא בלתי מאמין במציאות הרוחניים חוץ לה' יתברך, וא"כ אינו מאמין בהשארת הנפש, והרמב"ם ז"ל וזולתו מקדמונינו שכחשו במציאות השדים, היתה הכחשתם רק על התגלותם לבני אדם, וכל המסופר מהם מעשיות כאלה.

ועתה קוראים נעימים! הבה נרדה לראות את המגדל אשר בנה לו זה החכם ריגייו, אם לא תאמרו כי מגדל הפורח באויר הוא.

א) מה שכתב המחבר ריגייו שהגמרא והרמב"ם והטור והבית יוסף ושלחן ערוך וזולתם מהפוסקים אינם מזכירים כלל המנהג הזה „לבחור באיש אחד שיתפוש הנער בשעה שנמול" אינו כן, והוא באמת מנהג קדום מאד ומוזכר גם בגמרא ובמדרש ובטור ובבית יוסף ובש"ע ובהרבה פוסקים ישנים וחדשים, כמו שאבאר להלן, והרמ"א לא היה הראשון, וגם הגהות מיימוני לא בנה סברא בזה, אך הגהות מיימוני נותן טעם לדבר מדוע מחבבים כל כך המנהג הזה של סנדק, והביא לזה ראיה מהמדרש שוחר טוב שהיו גם מאז ומקדם מחבבים המנהג הזה, שאמרו שם אני עושה סנדיקוס לילדים, וכמו שאבאר להלן דברי המדרש, והמחבר ריגייו לא ירד לתוך דבריו שם בהגהות מיימוני, כי הגהות מיימוני קורא לסנדיקוס בשם בעל ברית, וכן כתב אבודרהם שהסנדיקוס הוא בעל הברית, וכן כתב במהרי"ל (והוא נפטר בשנת קפ"ו לאלף הששי) וזה לשונו: כשנעשה המהרי"ל בעל ברית והוא קרוי סנדק בלשון חכמים וכו' ואמר (מהרי"ל) שגדול מצות בעל הברית ממצות המוהל וכו' [וכן הביא גם הוא המדרש שוחר טוב הנ"ל] וכן אמר התשבי שהלועזים קורין להסנדק בשם בעל ברית ובלעז קוֹמְפַּאְרֵי ובלשון אשכנז גֶיוַאטֶר עכ"ל התשבי, וכן כתב בוקסטארף בשרשים שלו ערך סַנְדָק שהוא האוחז את הילד בשעת המילה (איין געפאטער) וגם נקרא בעל ברית, עכ"ל. וכן מצינו בהרבה פוסקים שקורין להסנדק בשם בעל ברית וכמו שנבאר להלן *) וכן בנוסח הרחמן בברכת המזון בסעודת ברית מילה, יכנה את הסנדק בשם בעל ברית והכוונה בשם בעל ברית כמו אדון הברית, כי בעל בעברית פירושו אדון וכמבואר להלן, וכן נקרא הסנדק בפי הקדמונים לפעמים בשם „שליח" בעברית, והוא העתקה הנכונה מן סנדק, ולפעמים ע"ש פעולתו „תופש

---

*) וצריך שתדע שבכמה מקומות בוחרים לענין זה שני אנשים, אחד והוא הסנדק היושב על הכסא, והשני הוא הנקרא געפאטער המקבל הילד בעזרת הכנסת מיד הנשים המביאות התינוק, ויש מקומות שמכבדים הרבה אנשים להחזיק את הילד וינתן מיד ליד ומזרוע לזרוע עד הסנדק, ויש מקומות שהגעפאטער הוא הסנדק, ועיין שו"ע יו"ד סימן רס"ה שהזכרנו סעיף י"א בהג"ה. — והתאר **קוואטער** בלשוננו וכן השם המקרה **קוואטערשאפט** המה מלות אשכנזיות נשחתות מן gevatter, gevatterschaft וכן השם **גיואטר** שמזכיר התשבי הוא ג"כ נשחת מן gevatter שהזכרנו, וכן נהוג מנהג זה גם אצל הנוצרים מאז ומקדם, שבוחרים איש מכובד **לתפוש הילד** הובא להתנצר היינו לטבלו כמנהגם, ונקרא האיש הזה ג"כ בשם **געפאטער** והכבוד **געפאטערשאפט** בלשון אשכנזית ובלשון רומית baptisimi sponsor ר"ל ערוב הטבילה.

הנערי, וכפי הנראה לא עיין כלל המחבר ריגייו אף בהגהות מיימוני במקומו על הרמב"ם (פ"ג דמילה) וראה רק בש"ע שמביא הרמ"א דבריו. כי אם היה המחבר ריגייו מעיין בו במקומו היה מרים עיניו לעיין בגוף הרמב"ם והיה רואה שם דברי הראב"ד שמזכיר בפה מלא סנדיקום, וז"ל הראב"ד שם: ונהגו אצלנו שהסנדיקום מברך להכניסו (אם אין שם אביו) עכ"ל הראב"ד. והנה הראב"ד הוא פסקן קדמון והיה בזמן הרמב"ם אך גדול ממנו בשנים *) ואחר הראב"ד מזכיר גם החכם אבודרהם את השם סנדק כמו שהזכרנו והוא היה בסוף המאה הראשונה לאלף הששי, והנך רואה קורא נעים! שיותר הרבה משלש מאות שנה לפני הרמ"א כבר מזכיר הראב"ד את שם סנדק וכמנהג ישן נושן, ובאמת הוא מנהג ישן נושן מאד, כי המדרש שוחר טוב מזכירו, והמנהג הזה אינו סמך הלוש כמו שחשב החכם ריגייו ושנתחדש בזמן הרמ"א וכו', חלילה! אין זה סברא ואין זה סמך ולא כדרך אסמכתות ורמזים שנהגו לפעמים המחברים לתלות סברותיהם באיזה דרש הנמצא במדרשים, אבל מדברי המדרש הזה נראה בעליל שהיה מנהג זה מנהג קדום ולמצוה חשבוהו אז (אף אם לא נרצה לקבל הדרוש הזה בעצמו לדבר אמתי ונאמר עליו המליצה הנהוגה „והדרשה תדרש"); כי המדרש הזה הולך ומונה על הפסוק כל עצמותי תאמרנה כל אבר ואבר שעשה בו דוד המלך דבר מצוה, ואמר בראש אני מניח תפלין וכו' וכן הולך ומונה כל אבר ואבר והמצות שעשה במו, עד שמגיע לאברי הברכים, ואמר בברכי אני עושה סנדיקוס לילדים, עד כאן דברי מדרש שוחר טוב. ומי לא יודה שבזמן חבור מדרש שוחר טוב כבר היה נודע השם סנדק ומנהג זה היה מנהג יקר ונכבד מאד, עד שחשבוהו למצוה כנ"ל (אף אם נרחיק להאמין כפשוטו שדוד המלך אמר כן כמו שדורש המדרש). ולכן צדקו מאד דברי הגהות מיימוני בענין זה; כי אחר שהיה בעיניו לפלא בראותו שמחבבים מאד המנהג הזה וכמצוה רבה תחשב, לזאת הביא את המדרש הזה שבו נראה בעליל שגם בימים הקדמונים היה המנהג הזה נכבד ויקר מאד ולמצוה רבה חשבוהו. וא"כ לשוא שמח המחבר ריגייו שגלה לנו דבר יקר שהמנהג הזה חדש הוא באמרו: „וראוי לידע ולהודיע שאינו רק מנהג מחודש". — ואם לא היה אפילו המנהג הזה נמצא בשום מקום רק בהגהות מיימוני, כדאי הוא לסמוך עליו, הלא מראשי חכמי ישראל הוא, והוא היה חבר לרבינו מרדכי ז"ל בעל המרדכי, וגם היה גיסו, והבר לרבינו הרא"ש ז"ל; כי שלשתן היו תלמידי רבינו מאיר ב"ר ברוך מרוטנבורג (נפטר שנת ס"ה לאלף הששי). וז"ל הגאון מהר"ל בן

---

*) וז"ל הרמב"ן בתשובותיו (חלק ראשון סימן ע"ד) ובתשובה להראב"ד מלונל שאמר על ר' משה (בן מיימון) „הוא נער ואנחנו ישישים" עכ"ל.

חביב בתשובותיו (סימן ק"ל): „ומה שכתבת מאן נינהו הספרים, הנה"ה בעלמא! אומר: הלא אם קטן בעל הגהות מיימוני בעיניך, גדול הוא בעיני כל ישראל, כי כפי מה שקבלנו היה חברו של המרדכי והרא"ש ושלשתם תלמידי מהר"ם אשר כל האשכנזים תמיד פוסקים הלכה למעשה כמותו לגדל חכמתו והיותו אחרון וכו'" עכ"ל.

ועתה אסדר כל הגדולים (מלבד אלה שהזכרתי לעיל) שמזכירים המנהג הזה: מהר"מ רוטנבורג רבו בתשובותיו (תשובה תתקמ"ט) מזכיר הסנדק בשם בעל ברית, וכן רבינו פרץ הכהן (נפטר בשנת ק"מ לאלף הששי) מזכיר את הסנדק בשם בעל ברית (עיין מהרי"ל הלכות מילה בתחלתה), ורבינו אליעזר (היה סוף אלף החמישי) כתב וז"ל: דמסירתו (את התינוק) לבעל ברית הוי הכנסתו לברית עכ"ל (הובא בתשובות מהר"ם אלאשקר תשובה י"ח). הטור ביורה דעה הלכות מילה סימן רס"ה קורא את הסנדק בשם תופש הנער, וז"ל: ונוהגין בכל המקומות (שאם אין אבי הבן לברך להכניסו) שיברך אותה (ברכה להכניסו) מי שתופש הנער, וכן כתב הראב"ד [כוון אל מה שהעתקנו לעיל מהראב"ד שאמר שהסנדיקוס מברך להכניסו אם אין אבי הבן] עכ"ל הטור. — הבית יוסף על הטור שם אמר בשם הסמ"ק „שתופס הנער הוא כמו השליח ב"ר" וכן נקרא הסנדק בתשובות הגאונים בשם שליח, ואמרו שם בתשובות הגאונים בשם החסיד ז"ל שהאב בעצמו צריך שיהיה תופס הנער למילה ולא השליח, והחסיד הזה הוא לפי דעת הגאון מהר"ם אלאשקר קדמון גדול מאד ושמו ר' חנינא החסיד איש ירושלים שאמרו עליו שם הגאונים שקבלו מרוב הקבלות הערוכות לו מימי התנאים, עיי"ש בתשובה הנזכרת, וכן מביאים הגאונים שם בתשובה (עיין תשובת מהר"ם אלאשקר שם) כמה מאמרים מתלמוד ירושלמי שקרא את הסנדק בשם שליח, וא"כ נראה בעליל שגם בזמן חכמי תלמוד ירושלמי היה המנהג לבחור סנדק והוא השליח, אך התלמוד אמר שם שמצוה יותר שהאב בעצמו יתעסק בזה ולא אחר וכמו שכתבו הגאונים הנ"ל.

והנה ערכתי לך בזה קורא נעים! את התלמוד ירושלמי ומדרש שוחר טוב, וגאונים קדמאין והראב"ד ורבינו אליעזר והר"מ רוטנבורג ורבינו פרץ והסמ"ק והגהות מיימוני והאבודרהם ומהרי"ל ורבינו יעקב בעל הטורים והבית יוסף והרמ"א ומהר"ם אלאשקר (ומי יודע כמה פוסקים זולתם הנעלמים ממני) שמזכירים מנהג זה.

ב) כתב החכם ריגייו וז"ל:

„וידוע שאין להוציא שום דין מהמדרשות" עכ"ל.

פתח בשור וסיים בבור! מדבר ממנהג, ופתאום נתהפך לו המנהג לדין, ובאמת מוציאים הפוסקים הרבה מנהגים מן המדרשים כידוע לכל לומד התוספות והרא"ש, הטור והב"י, וש"ע ויתר ספרי הפוסקים עד שאין מהצרך להביא דוגמאות על זה, והמתעקש בזה אומרים לו זיל

נמור, או שאל זקניך ויגידו לך, מלמדיך ויאמרו לך. אך אביא דוגמא אחת מהלכה זו עצמה (היינו הלכות מילה) שעסק בה המחבר ריגייו מדי כתבו הענין הזה, והפש בטור יורה דעה הלכות מילה בחורין ובסדקין למצוא מנהג סנדק, והנה בהלכה זו עצמה ובסימן זה עצמו שהתעסק בו החכם ריגייו כתב שם הטור וז"ל: ונוהגין על פי המדרש לעשות כסא לאליהו על שאמר קנא קנאתי לה' וכו' (וכמו שאעתיק להלן המדרש הזה והוא בפרקי דר' אליעזר). ודבר נפלא הוא שהחכם ריגייו כאשר רצה להזק דעת המתירים להתפלל בגלוי הראש הוא נשען על דברי המדרש בעל עמוד ברזל, וז"ל החכם ריגייו (עיין בספרו להלן צד 135 בהערה) ומהרש"ל מביא ראיה להיתר ממה שמצינו שאמר הקב"ה לישראל לא הטרחתי אתכם לקרות קריאת שמע פרועי ראש עכ"ל המהרש"ל וע"כ לשון החכם ריגייו. ודע קורא נעים! שמהרש"ל מביא זאת מהבית יוסף, והב"י (בא"ח סימן ס"א) מביא המאמר הזה מהמדרש, והוא נמצא באמת בויקרא רבה (פרשה כ"ז) וכן מצאתיו עוד באגדת ירושלמי (שהוא ממש דברי המדרש רבה) ונתחבר אחר המדרש רבה.

נ) כתב החכם ריגייו וז"ל:

„גם הילקוט הביא המדרש הזה בתהלים סימן תשכ"ג" עד כאן לשונו.

ראשונה אם מאמר הילקוט הזה הוא מדברי מדרש שוחר טוב, א"כ מה חדוש בא להשמיענו בזה החכם ריגייו? אין זאת כי אם להראות שמצא ג"כ בילקוט שמביא המדרש הזה.

אך גם הבקיאות הזה לקח ממוסף הערוך ערך סנדיקום שמביא דברי הילקוט במזמור ריבה ה' את יריבי, והמזמור הזה הוא בתהלים ל"ה שבו נמצא הפסוק כל עצמותי תאמרנה שהזכרנו, ולא חדש בזה החכם המחבר ריגייו דבר כ"א שהוסיף הסימן מהילקוט „תשכ"ג" ולא יותר, והעמיד הסימן של הילקוט תמורת מזמור ריבה ה' את יריבי שמעתיק המוסף.

ומה שכתב החכם המחבר ריגייו שהילקוט מביא זאת בשם מדרש סוף דבר עכ"ל. לא ארע ולא אבין כוונתו, ומעולם לא שמעתי מדרש ששמו סוף דבר, כי לדעתי שתי מלות אלה סוף דבר המה דברי הילקוט, שמביא ראשונה הפסיקתא רבתי ג"כ קצת מענין זה, או אולי נמצא גם זה בפסיקתא רבתי, כי אין בידי פסיקתא זו לעיין עליו. סוף דבר לא אדע, ואולי שמע או ידע המחבר ריגייו, כי לו ספרים רבים מאד ישנים וחדשים, וקורא כל ענינים חדשים, כי לקח על עצמו טרדות גדולה להריץ אגרות בתמידות לכל באי עולם, ידו בכל ויד כל אדם בו.

ד) כתב החכם המחבר ריגייו וז"ל:

„ותדע שכן הוא (ר"ל מנהג חדש) שהרי אפילו שם סנדק אינו

נגזר לא מלשון עברית ולא מלשון כשדית וכו' והוא לשון יונית וכו'" עכ"ל.

כבר הראית לדעת שאין שם זה חדש, כי כבר מזכיר מדרש שוחר טוב השם הזה סנדיקוס, ועוד מה יעגה החכם ריגייו על שם אפיקומן שהוא ג"כ לשון יונית ממש, האם נאמר שאכילת אפיקומן הוא ג"כ דבר חדש? וכדומה. ואדרבה השם הזה סנדיקוס להיותו לשון יונית זאת לעדה שהוא מנהג קדום מאד עוד לפני זמן חבור המשנה כמו אפיקומן שהזכרנו, והדומה לו מהתבות היוניות שהשתמשו היהודים אז, והנמצאות מהם הרבה במשנה ותלמוד ומדרשים, ואם היה זה מנהג חדש, איך יכנו היהודים למנהגם המחודש בלשון יונית syndicos והיא תבה ישנה בלשון יונית? ומן לשון יונית בא שם זה ללשון רומית syndicus והוראתו איין פערארדנטער אדוואקאט, ראטה געבער בייא איינער שטאדט אונד געמיינדע, ומזה גם בלשון רוסיא סינדיק, וכן בלשון פולניא syndyk וכן היה נקרא אצל היהודים בארץ פולין בזמן ד' ארצות השתדלן בשם סינדיקוס או סינדיק *) ומזה משתמשים גם היהודים אל בעל הברית, ויאות מאד השם הזה אל האיש הנבחר למצוה זו, איש המיוחד והנכבד בעיר כהרב או ראש העדה וכדומה שנתכבד לישב על כסא של אליהו, ואולי במקום אליהו, והמביא את התינוק לפני כס המשפט הזה ומניחו לפני ה' להכניסו בבריתו, וכבר בררנו בספרנו בית יהודה שקדמונינו מחכמי ישראל נהגו להשתמש בתבות יוניות שיש במו הוראות ידועות, אשר אם היו רוצים להעתיקם בלשון הקדש לא מצאו תבה כזו ממש שתהיה כוללת ומקפת כל יסודי הוראה זו של תבה היונית, והשתמשו בתבה זו היונית, ולפעמים נתנו לה תמונה עברית וקבלוה אל לשון הקדש, עיי"ש. — וענין כסא של אליהו כבר נמצא בפרקי דר' אליעזר (והוא לר' אליעזר הגדול תלמיד ר' יוחנן בן זכאי שהיה בזמן החרבן) שהיה גם אז בזמנו המנהג הזה של כסא אליהו ז"ל, וז"ל פרקי דר' אליעזר (הובא ממנו ברד"ק סוף מלאכי, ובאבודרהם הלכות ברכות מילה, וכן הוא בילקוט בשנוי לשון קצת): מכאן התקינו חכמים להיות עושין כסא הכבוד למלאך הברית שנקרא אליהו מלאך הברית שנאמר ומלאך הברית אשר אתם חפצים הנה בא אמר ה' צבאות (מלאכי ג' א') — וכן מביא הטור ביו"ד סוף סימן רס"ה, וז"ל: ונוהגין עפ"י המדרש לעשות כסא לאליהו וכו' עיי"ש.

ולתכלית זו בחרו בגדול הדור והמיוחד שבעיר לשבת על כסא של אליהו ולשמש במקומו להחזיק על ברכיו הילד למול, ונתנו את שם

---

*) עיין בפסקים של מלכי פולין בכסול עלילת דם בלשון רומית ופולניא שהדפסתי בסוף ספרי אפס דמים.

התאר הנכבד הזה סנדיקוס להאיש הנכבד הזה והנבחר מהעדה לשרת בקדש, והוא הנקרא נ"כ בעבור זה בשם בעל הברית ר"ל אדון הברית תמורת מלאך הברית המתואר בו אליהו ז"ל [וכן קורא השמש דבהכנ"ס בקול גדול ואחריו כל העם, כשמביאים התינוק ומוסרים אותו ליד הסנדק: אליהו מלאך הברית וכו'] (ועיין במהרי"ל מה שהביא רב שמריה גאון) וכמו שנאמר הנני שולח מלאכי וגו' ופתאום יבוא אל היכלו האדון אשר אתם מבקשים ומלאך הברית אשר אתם חפצים וגו', וכמו שמסיים שם בסוף הפרשה בפסוק הנה אנכי שולח לכם את אליה הנביא וגו', והפסוק הזה הוא כבאור ופרוש על הקודם, מי הוא האדון ומלאך הברית הזה, וכן דרך המקרא להעמיד בסוף הפרשה פסוק אחד כפרוש ובאור על דבר הנאמר בראש הפרשה או באמצע. עיין ספרנו בית יהודה (צד 42 בהערה) ובספרנו בית האוצר בכמה מקומות.

ה) כתב המחבר ריגייו וז"ל: „ובעל הערוך לא הביאו (את שם סנדק) כלל וכו' אך האמת כי הוא שם יוני וממנו אמרו בלשון רומי וכו' עכ"ל.

מדברי החכם המחבר ריגייו אלו נראה בעליל שלא ידע שום מחבר מוצא שם זה סנדק והוראתו, עד שבא הוא וגלה סודו ופרושו. ובאמת כבר קדמהו בעל מוסף הערוך, ומוסף הערוך היה לעיני המחבר ריגייו ועיין בו כי הוא מזכיר את הערוך ולא דבר ממוסף הערוך כלל והעלימו תחת הכו, וז"ל מוסף הערוך ערך סנדיקוס: הביא הילקוט במזמור ריבה ה' את יריבי, אני עושה כסנדיקוס בשעת מילה ופריעה, פירוש (סנדיקוס) בלשון יוני ורומי, פטרון ופרקליט" עד כאן לשון מוסף הערוך.

ונהזור הפעם אל גוף הענין של סנדק בכלל להראות להמחבר ריגייו שהמנהג הזה לבחור בסנדק הוא הכרח ויש נפקותא רבתא לדינא. הן נודע מהפלוגתא שנפלה בין הפוסקים הקדמונים בברכת להכניסו בבריתו של אברהם אבינו שמברך אבי הבן אם לברך קודם המילה או אחר המילה, ולכן לצאת ידי שניהם בוחרין בבעל ברית הוא הסנדק וכמו שכתב רבינו אליעזר ז"ל: דמסירתו לבעל ברית הוא הכנסתו לברית.

צד 82 בהערה כתב החכם המחבר ריגייו וז"ל:

„כפי הוראת שם מצוה לא היה ראוי להקרא כן אלא מה שצוה לנו הבורא וכו' והנה הצווים האלה הן במנין תרי"ג וכו'" עכ"ל.

פליאה רבה עליו, האם מצות דרבנן לא נקראו בשם מצות? וכן מברכין על נר חנוכה וקריאת מגלה אשר קדשנו במצותיו וצונו, ואמרו בתלמוד והיכן צונו? לא תסור, וכן משמש התלמוד על הכנסת כלה ופדיון שבוים בשם מצוה, ובאמת נקראת כל פקודה שפקדו גדולי ישראל בכל דור בשם מצוה אף שהיא לפעמים רק עצה טובה או הנהגה טובה ובדומה, וכן מצינו כמה פעמים בתלמוד שגדול אחד מגדוליהם מצוה

לדודו או לבניו איזו הנהגה ומשמש התלמוד באלה בפעל צוה. — ובמקרא מצינו שאמר שלמה המלך אל שמעי, מדוע לא שמרת וגו' ואת המצוה אשר צויתי עליך (מלכים א' ב'), ושם לא היתה כי אם צוואת המלך. וכן כי מצות המלך עליהם (נחמיה י"א) והוא מצות המלך דריוש. וכן בירושלמי (פאה פרק א') אתית מצוותא לטיחנייא, ר"ל פקודת המלך או השר (מהעכו"ם).

עוד כתב המחבר ריגייו שם בהערה זו, וז"ל:

„אבל במשך הדורות לא די שנתרבה המספר ההוא (תרי"ג) עד עלותו אל סך י"ג אלפים ותר"ב [כך מספר כל הסעיפים שבארבעה חלקי שלחן ערוך מלבד הגהות ושאר הוספות] אלא גם כל מעשה וכו'" עד כאן לשונו.

פה הטיח החכם ריגייו דברים אשר לא כן, ויפה היתה לו השתיקה פן יחסדהו שומע שהוא כמלעיג על דברי חכמים, ובאמת דבריו אלה תהו המה, בל נטעו בל זֹרעו אף בל שרש בארץ גזעם; כי ידוע לבר בי רב דחד יומא שלכל מצוה יש לה תנאים ידועים, ומסתעפת לסעיפים וענפים הרבה, ואין זאת אצל חכמת תורתנו לבד אף ג"כ בכל המצות הנימוסיות של כל אומה, ובכל יום ויום הולכים ומתרבים ספרי המשפטים והדינים ע"י הרחבת התנאים ובאורי הספקות ושאלות חדשות ומקריים חדשים שיזדמנו פעם בפעם, וכדומה. ד"מ אזהרת לא תגנוב, אף שהיא רק אזהרה אחת, אך תנאיה המסתעפים ממנה יתרבו לאלפים, ומזה יתרבו דיניה, ככה הוא בדיני הנימוסים לכל אומה ולשון וככה הוא בדיני התורה, וכלם נכללים באזהרה אחת הַנכללת בשתי תבות. חכמים! חכמים! הזהרו בדבריכם, כי מכם ילמדו וכן יעשו אחרים *).

עוד כתב המחבר ריגייו שם בהערה וז"ל:

„והנה כבר קדמני בהערה כזאת בעל ספר מצרף הדת בדבריו אלה: אין אומה ולשון מעומסת במנהגים ודינים ומשפטים כמונו (בית ישראל) כי בקום האיש בבקר ועד סגור עפעפיו בלילה יש לו תלי תלים מנהגים ודינים וכו'" עכ"ל (מצרף הדת) ועכ"ל המחבר ריגייו.

יאמר נא המחבר ריגייו אם ראה מעולם הספר הזה מצרף הדת? מבטן מי יצא? ומי הולידו? ומה שם מחברו כי ידע? ובאיזה זמן חי המחבר

*) ימים רבים אחר כתבי זאת מצאתי מאמר במחברת ציון (משנת תרי"א חדש טבת וחדש שבט, בדרוש המכונה מכתב על תכונת הרבנים) להמחבר קיל"ר ובסוף ששם קרא אותו שער הפרץ כי פרץ גדר אשר גדרו רבותינו ז"ל ומזה ככרוכיא שהרבנים יתירו כמה איסורים ובתוכם לרכב על סוס בשבת וכדומה לאלה, עיין שם דף 51. אגב אומר בפה מלא שלקח שם מעמל אחרים כמה ענינים ומקשט א"ע בנוצות זרים. — ואולם הדרוש הזה (המכונה מכתב על תכונת הרבנים שהזכרנו) הוא באמת על פני כלו מלא הזיות, וכעני

הזה? ואיה נדפס הספר הזה? וכבר אמר המחבר ריגייו בספרו זה התורה והפילוסופיא שמחויב כל קורא בספר לדעת ולחקור היטב אחר מחברו וחבורו וזולתו הרבה תנאים כמו שהעתקתי במחברת זו דבריו לא אחת ושתים. — ודע קורא נעים! שהספר הזה מצרף הדת לא היה ולא נברא, אולם החכם בן זאב באחד מספריו מביא זה המאמר שמעתיק פה המחבר ריגייו מספר אחד מצרף הדת, ובאמת החכם בן זאב הוא הממציא מדעתו המאמר הזה ועוד מאמרים קטנים כאלה, אך היה ירא להציע דברים כאלה ברבים מדעתו לכן תלה הדבר באחרים ואמר שכן מצא באיזה ספר וקוראו לשעתו מצרף הדת.

בצד 98 מדבר הרב החכם ריגייו מחולשת שכל האנושי ומראה שם הרבה בקיאות מהתלמוד והספרא עיי"ש, וכל אלה לקח מספר מאור עינים חלק אמרי בינה סוף פרק כ"ז.

מצד 99 עד צד 101 הולך החכם ריגייו ומונה שגיאות מחברים קדמונים ואחרונים וז"ל:

מפורסם הדבר מאד שאסתר היתה בת אביחיל, ואביחיל היה דוד מרדכי, ככתוב בהדיא במגלה; ועכ"ז טעו רבים לחשוב שהיה מרדכי דודה של אסתר, הלא תראה התרגום שני על פסוק ויהי אומן כתב: אסתר הות בת׳ אחוי דמרדכי ע"כ. והראב"ע על פסוק כי הגידה אסתר מה הוא לה, כתב: שהוא דודה עכ"ל. ואחר הטעות הזה נגררו גם הכותבים האחרונים ר׳ אהרן בן וואלף (בבאורו למגלה ח"א), אמרי שפר דף קע"ח, תולדות ישראל דף ק"ס, סדר עבודה דף קל"ט, וספר גורל הצדיקים בתחלתו, כלם נפלו בזה הטעות" עד כאן לשון המחבר ריגייו.

ואני אבוא ואוסיף לו עוד את החכם הגדול מוהר"א בעל שלטי הגבורים שמזכיר גם הוא בספרו זה כמה פעמים שמרדכי היה דוד אסתר, ועוד אוסיף לו גדול וקדמון וסופר גדול הוא היוסיפון (יוזעפוס פלאוויאוס) בספרו הגדול לרומיים וז"ל: אסתר נתגדלה על ברכי אחי אביה מרדכי (קדמוניות לעברים ספר א׳ פרק ו׳).

אך האמת שלא טעו כלל המחברים הללו אך החכם ריגייו המשיג טעה מאד בהוראת תאר דוד בלשון הקדש; כי התאר הזה נאמר על הדוד ועל בן הדוד וכן כתב הראב"ע כמה פעמים לכן הלך הראב"ע גם פה בנתיב כללו, וכן כתב הרד"ק וז"ל (בשרשיו שרש דוד): דוד אחי אביו וכו׳ לעיני חנמאל דודי (ירמיה ל"ב) ר"ל בן דודי; כי כן דרך

המהפך בהררו כן מהפך המחבר שם בלשונו, קר וחם קיץ וחרף יום ולילה מהמהפכים אלה כלם בערבוביא, ומי לא יראה כי לא ידע בעצמו לאן מגמתו, אין זאת כ"א הטביע קנאתו והוא הלך למי"ל.

העבריים כמו שאמר וגם את לוט אחיו ר"ל בן אחיו עכ"ל הרד"ק, והמעיין שם בירמיה יראה שכנים מאד דברי הרד"ק, כי כן נאמר (שם פסוק ז', ח', י"ב), הנה הנמאל בן שלם דודך וגו', ויבוא אלי הנמאל בן דודי עיי"ש. — ומדברי הרד"ק וגם את לוט אחיו ר"ל בן אחיו, יתבארו דברי התרגום הנ"ל אסתר הות בת אחוי דמרדכי והבן, ואמרו בפרקי דר' אליעזר (פרק ל"ו) בן אחיו של אדם כאחיו, וישמע אברם כי נשבה אחיו (היינו לוט בן אחיו) עכ"ל. ואעתיק לך גם התוספת בדברי רש"י (רות ג' בפסוק ועתה כי אמנם) וז"ל: אמר ר' יהושע בן לוי שלמון ואלימלך וטוב אחים היו, ומה הוא אשר לאחינו לאלימלך? לעולם קורא אדם את דודו, אחיו, כענין שנאמר וישמע אברם כי נשבה אחיו (בראשית י"ד) והלא אברהם דודו היה? כך היה בעז לאלימלך בן אחיו וכו'.

אמנם זאת תדע שבמקום שמזכיר הפסוק שניהם דוד ובן דוד, אז הכוונה דוד דוקא, כמו או דדו או בן דדו יגאלנו (ויקרא כ"ה).

עוד משיג שם החכם ריגייו על הרמב"ם, וז"ל:

„דבר ידוע הוא שאין בכל חמשה חומשי תורה מלה בת י"א אותיות, ואעפ"כ כתב הרמב"ם בדיני כתיבת ספר תורה (הלכות ספר תורה פרק ז') נזדמנה לו בתוך השיטה תיבה בת עשר אותיות או פחות או יותר עכ"ל הרמב"ם" ועכ"ל המחבר ריגייו.

אמנם מי לא יראה שהוא טעות המעתיק ברמב"ם ואינו טעותו של הרמב"ם עצמו; כי הרא"ש בפרושו על האלפס הלכות ספר תורה מביא דברי הרמב"ם אלו ולא גרס פחות או יותר, וז"ל הרא"ש דלא כמו שכתב הרמב"ם דאפילו תבה בת עשר אותיות עיי"ש ברא"ש, ואם נאמר שהיתה כוונת הרמב"ם על י"א אותיות היה הרא"ש מעתיק רבותא זו. וכן מעתיק הטור יו"ד סימן רע"ג דברי הרמב"ם וז"ל: נזדמנה לו תבה בת ה' אותיות וכו' והרמב"ם כתב דאפילו בת עשר אותיות וכו', ולא נהירא לא"א הרא"ש ז"ל עכ"ל הטור. וז"ל בית יוסף שם על הטור: ומ"ש רבינו (הטור) בשם הרמב"ם הוא בפרק ז' מהלכות ספר תורה עכ"ל בית יוסף שם. — ויותר מזה נראה לי שהיה נכתב ברמב"ם כזה: נזדמנה לו בתוך השיטה תיבה בת ח' אותיות או פחות או יותר, והיתה כוונת הרמב"ם במלת „פחות" על ש"ש אותיות, ובמלת „יותר" על עשר אותיות, ועל זה כוון הרא"ש שלדעת הרמב"ם אפילו בת עשר אותיות מותר לכתוב חציה בתוך הדף וחציה חוץ לדף, עיין שם ברמב"ם, וכוונת הרמב"ם במלת חציה חציה ממש, היינו מחצה על מחצה [אעפ"י שבתבה בת חמש אותיות צריך שיהיה הרוב בתוך הדף כמבואר בתלמוד מנחות וברמב"ם שם] וזה הוסיף הרמב"ם מדרך סברא, ואולם הרא"ש לא סבירא ליה הכי עיין ברא"ש וברמב"ם ובטור יו"ד סימן רע"ג וביתר ספרי הפוסקים. — מעתה כאשר בררנו שכוונת הרמב"ם שבתבה שיש בה:

יותר מן חמש אותיות מותר לכתוב חציה בתוך הדף וחציה חוץ לדף וגם מחצה על מחצה ממש; א"כ נראה בעליל שלא היתה כוונת הרמב"ם כלל על תבה בת י"א אותיות, כי המספר י"א לא נוכל לחלק מחצה על מחצה ממש, והבן. — והמדפיסים אשר לא ירדו לכוונת הרמב"ם והרא"ש ומצאו בהרא"ש שכתב שלדעת הרמב"ם אפילו תבה בת עשר, תקנו בגוף הרמב"ם יו"ד במקום ח' והמדפיסים הבאים אחריהם העמידו המספר יו"ד בתבת עשר, וכן השבו המדפיסים לתקן ג"כ בשבוש הזה בשו"ע יו"ד ובלבוש. — ולענין הדין יש לי בענין הזה דרוש ארוך, ובררתי ההפרש הגדול בין הרמב"ם והרא"ש, אולם חדלתי להציגו פה, כי אין זאת מלאכתי ואין כאן מקומו.

גם יש לומר שכוונת הרמב"ם באמרו י"א אותיות על תבת האחשדרפנים הנמצאת במגלת אסתר, ווידוע שמגלת אסתר יש לה כל דין ספר תורה חוץ מדבר אחד שנקראת אגרת שאם הטיל בה ג' חוטין גידין כשרה, אבל בכל שאר דברים יש לה דין ספר תורה כמבואר בפוסקים, ועיין שאלות ותשובות מהר"ם רוטנבורג תשובה שנ"א, וא"כ כלל הרמב"ם בדיני ספר תורה לא לבד הדינים השייכים לספר תורה אלא אף הדינים של מגלת אסתר. ואחר כתבי זאת ראה נא מה שמצאתי בדברי רבינו אלעזר מגרמיזא בבאורו לספר יצירה על המשנה שתי אבנים וכו' וז"ל: וי"א אותיות שהיא תבה גדולה שבתורה כמו והאחשדרפנים עכ"ל.

עוד מביא שם החכם ריגייו שגיאה רבה ברמב"ם וראב"ן ז"ל, וז"ל: „מבואר בתורה בהדיא שאין בערכי אדם יותר מחמשים שקל, ואתה תראה הרמב"ם (במורה חלק ג' פרק מ"ם) כותב: ובכלל שאתה תמצא ערכי אדם שמרובה בהם ששים שקלים עכ"ל הרמב"ם, וכמוהו כתב נושא כליו וזקנו של הרא"ש הוא הראב"ן בספר מאמר השכל (דף נ"ב ע"ב)" עכ"ל המחבר ריגייו.

השגה זו אינה שלו והיא להרב ר' וואלף היידנהיים תמצאנה שם במאמר השכל להראב"ן בדף הנ"ל בשולי היריעה [כי הרב היידנהיים הוא המביא לדפוס מחדש ספר מאמר השכל זה ותקן בו תקונים רבים, והוא המעיר ג"כ על השגה זו], אך הרב היידנהיים לא תלה שגיאה זו ברמב"ם ז"ל עצמו [כמו שעשה המחבר ריגייו] אך תלה באיזה תלמיד טועה, ומברר הרב היידנהיים בראיה ברורה שלא יצאה שגיאה זו מיד הרמב"ם; כי בעל שם טוב המפרש ספר המורה מעתיק בפרושו שם על המורה כל דברי הרמב"ם אות באות, ודלג על המאמר הזה כלו, כי לא מצא אותו בספר המורה. — מעתה אשמת החכם ריגייו בזה כפולה ומכופלת *).

---

*) וכן הרי"ם בפירושו למורה שם (שהדפיס בברלין בשנת תקל"ו גם הוא השמיט [יהושפט]

ואני אביא עוד ראיה יותר ברורה שהטעות הזה לא יצא מיד הרמב"ם עצמו כ"א חלו בו ידי תלמיד טועה או המעתיק; כי בפירוש כתב הרמב"ם בפירוש המשניות (שחבר קודם המורה שנים רבות) וזה לשונו. כבר ידעת מדברי תורה שגדול שבערכים חמשים סלעים עכ"ל, (עיין פירוש המשניות ערכין פרק ב' משנה א'). ועיין גם הרמב"ם ביד החזקה חלק שלישי הלכות ערכין וחרמין פרק ראשון הלכה ג', וגם החבור הזה נתחבר קודם המורה.

עוד מקשה שם החכם ריגייו על רש"י ז"ל, וז"ל: „שוב תמצא ראש המפרשים רש"י ז"ל, לפעמים סותר דברי עצמו. 1) בפרושו למסכת אבות (פרק ג' משנה ט"ו) כתב (רש"י): תשחורות לשון זקנה כמו הילדות והשחרות הבל ע"כ. אבל בקהלת (י"א י"א) פירש שחרות: נערות שראש האדם שחור בימי עלומיו עכ"ל (רש"י)?" וע"כ דברי המחבר ריגייו.

אין זה קושיא כלל, כי יכול להיות שחזר רש"י בזקנותו ממה שכתב בילדותו. וכן מצינו להרבה חכמי ישראל, וכן מצינו בגדולי חכמי התלמוד, ואפילו לענין הדין, כגון בפ"ד במסכת ב"מ נשנה במשנה מרבינו הקדוש הזהב קונה את הכסף ובילדותו שנה רבינו הקדוש הכסף קונה את הזהב. וכן בע"ז (פרק ד') נשנה מרבינו הקדוש במשנה עכו"ם מבטל עכו"ם שלו ושל חברו [אבל של ישראל לא] ובילדותו שנה רבי עכו"ם מבטל עכו"ם שלו ושל ישראל. וכן בפרק שלישי דכלאים (משנה ז') ר' מאיר אומר משום ר' ישמעאל כל שלשה דלועין לבית סאה וכו' ר' יוסי בן החוטף אפרתי אמר משום ר' ישמעאל כל שלשה דלועין לבית כור, ואמרו בירושלמי אמר ר' יוסי בי רבי בון בוא וראה מה בין תחלת רבי ישמעאל לסופו [ר"ל מה בין ילדותו לזקנותו] שתחלתו בבית סאה וסופו בבית כור *), ואמרו (ב"ב פרק ט') במהדורא קמא דרב אשי אמר לון הכי ובמהדורא בתרא אמר לון הכי, ונמצא בתלמוד הדר ביה רבא מההיא, ובדומה הרבה **) מעתה אם לענין הדין כך מכ"ש

על שגיאה זו במורה שם, וכתב וז"ל: ונפל טעות בדפוס, וצ"ל שמרובה בהם חמשים שקלים עכ"ל.

*) היא הגירסא הנכונה לא כמו שהוא בירושלמי שלפני דפוס קראקא (עיין הר"ש במשנה שם).

אמר המחבר: לפי פשוטו כוון ר' יוסי שבית כור אמר ר' ישמעאל בזקנותו וא"כ הדין כמו ששנה בזקנותו, אך נראה לי שכוון בו ג"כ לכוונה מחוכמת וכלל דבריו במליצה נעימה, היינו שחכמת ר' ישמעאל נתוספה בזקנותו לעמת ילדותו כהוספת שלשים על אחד, ככור על סאה.

**) וכן מצינו לרבינו הרמב"ם ז"ל שהשיב לאחד החכמים (עיין אבודרהם) אם מוחל

לענין באור המלות ופשטות המקרא המתחדשות בכל יום, וכבר הודה רש"י ז"ל בעצמו בזקנותו לפני נכדו הרשב"ם (עיין רשב"ם על התורה ריש סדר וישב) ואמר שאלו היה לו פנאי היה צריך לעשות פרושים אחרים לפי הפשטות המתחדשות בכל יום במקרא, עיי"ש. ותשובה זו תספיק להמחבר ריגייו על כל הסתירות שמביא להלן מדברי רש"י ז"ל כמו שנדבר מהם פה על הסדר. וחוץ לזה בטלין כל השגותיו אלו עוד מטעמים אחרים כמו שנבררם על הסדר. וגם להשגה זו שהזכרנו פה יש עוד תשובה בדבר, כי מבורר לנו הרב יעב"ץ בספרו לחם שמים וזולתו שהפרוש של רש"י על פרקי אבות מיוחס לרש"י בטעות, וא"כ ממילא קושיא זו של המחבר ריגייו כאבק פורח וכחלום יעוף.

ועתה נבוא אל שאלתו השניה על רש"י שסותר א"ע, וז"ל החכם ריגייו.

„2) וכן על פסוק ארמי אובד אבי פירש רש"י פועל אבד בקל כאלו הוא יוצא לשני, אבל על פסוק הייתי ככלי אובד (תהלים ל"א י"ג) כתב רש"י כל לשון אבדה אין הלשון נופל על בעל אבדה לומר הוא אבד אותה, אלא האבדה אובדת ממנו, עד כאן (לשון רש"י)" ועד כאן דברי המחבר ריגייו.

גם קשיתו זו פורחת באויר; כי גם פירוש רש"י על כתובים מיוחס לרש"י בטעות כמו שבררו כמה חכמים מאחרונים, ובתוכם גם הרב החסיד בעל שם הגדולים *).

והא לך שאלתו השלישית, וז"ל:

„3) וכן על מלת והאספסף (במדבר י"א ד') כתב (רש"י): אלו ערב רב שנאספו עליהם בצאתם ממצרים, ע"כ (לשון רש"י בחומש) אבל בתהלים (ע"ח ל"א) כתב רש"י האספסף הם הזקנים שנאמר בהם אספה לי ע"כ (לשון רש"י)" ועד כאן דברי המחבר ריגייו.

גם קושיתו זו כענן בקר היא, מתשובה הקודמת.

וזאת שאלתו הרביעית, וז"ל:

„4) וכן בפסוק ויגד למלך מצרים (שמות י"ד ה') כתב (רש"י): ליל

לקרות בחומשין בצבור מפני שאלה כן בתשובה אחת להרמב"ם שהורה שמותר לכתב בספר תורה פסול, והוא סותר דברי עצמו ביד החזקה הלכות ספר תורה? והשיב הרשב"א ז"ל וז"ל: איני כחולק על דברי הרמב"ם ועל עדותו שהעיד משום גאוני המערב (שנהגו להיתר) וכו' עד שאני אומר שזו בילדותו שאלה לנו וחזר בו בזקנותו, עד כאן לשון הרשב"א.

*) והאמת אגיד שאין דעתי נוחה מדבר זה שהחליטו שהפירוש על תהלים מיוחס לרש"י בטעות, כי כל מי שיש לו חך לטעום והוא בקי היטב בפרושיו של רש"י, הלא

שביעי ירדו לים, בשחרית אמרו שירה, והוא יום שביעי של פסח ע"כ (לשון רש"י), אמנם בפסוק ונתנו על ציצת הכנף (במדבר ט"ו ל"ח) כתב (רש"י): ושמונה חוטין שבה כנגד שמונה ימים ששהו ישראל משיצאו ממצרים עד שאמרו שירה על הים, ע"כ (לשון רש"י)?" ועד כאן דברי המחבר ריגייו.

החכם ריגייו המשיג טעה פה מאד; כי אין זה בפסוק ונתנו על ציצת פסוק ל"ח כי אם אחר סוף הפרשה, כי אחר שגמר רש"י פרושו על פרשה זו של ציצית, מעתיק בסופו רמזים מר' משה הדרשן, וא"כ המה דברי ר' משה הדרשן ולא דברי עצמו, והמדפיסים אשר לא שמו לב רשמו פסוק ל"ח עוד הפעם בטעות אחר פסוק מ"א שהוא סוף הפרשה עיי"ש ברש"י, ודברי ר' משה הדרשן המה ע"ד דרוש וקבל שכר; כי באמת יום אחרון של פסח היינו יום השמיני הוא יו"ט של גליות, ומן התורה חג הפסח רק שבעה ימים, ואיך א"כ יוכל לרמז בפרשת ציצת על יו"ט שני של גליות? — לכן בפסוק ויגד למלך מצרים לענין הפשט אחז רש"י הדרך האמתי, וגם טעם למה שנוהגים לקרות השירה בשביעי של פסח עיי"ש ברש"י. ואולם פה בהעתקת דברי ר' משה הדרשן ברמזיו שדרש על כל הפרשה הזו של ציצת העתיק רש"י גם זאת ביחד עם יתר הרמזים, מבלי חש אם הוא מסכים עם הפשט האמתי. ואולם אין זאת באמת דעת רש"י לענין הפשט, כי כבר באר רש"י בפרשה זו את הפסוק ל"ח ולא דבר בו מאומה מרמזים, וא"כ רש"י אמת ותורתו אמת ואינו סותר פה כלל דברי עצמו.

ואומר הפעם שלו היה החכם ריגייו מקיים דברי עצמו מה שכתב בצד 84 מספרו זה התורה והפילוסופיא „כללי הלמוד" ר"ל איך צריך להתנהג בקריאת הספרים, לא היה בא לכלל השגיאות והטעיות האלה. ואתה קורא נעים! קרא נא שם דבריו אחרי אשר קרית השגותינו עליו עד הנה, אם לא תאמר אל הרב המחבר הזה:-ריגייו! ריגייו! אתה נאה דורש ואינך נאה מקיים!

ונשובה הפעם אל יתר השגותיו על מחברים קדמונים שם בצד 100, וז"ל:

„אמנם הבאת הפסוקים הפך מכתיבתם הוא דבר רגיל מאד בכל הספרים שהרי גם הזהר (פרשת שמיני דף מ' ע"ב) מביא פסוק ויכון בחסד כסאו (משלי כ"ה ה') ועשה פרוש ע"פ הסוד על מלת בחסד וכו' אעפ"י שהכתוב אשר לפנינו אומר ויכון בצדק כסאו?" עד כאן דברי המחבר ריגייו.

יודה שהוא לרש"י, אולם יש בו הרבה הוספות והגהות מעורבות בתוך דבריו, ובכל זאת: קושית הרב החכם ריגייו פה מבוטלת, או שחזר בו רש"י, או שאינם דבריו בתהלים: והם מזולתו.

קושיא זו אינה שלו, והיא לר׳ יעקב עמדין במטפחת ספרים, והבן יוחאי (צד פ״ג) מטפל א״ע לתרץ קושיא זו ואמר שם שהוא דבר רגיל בספרים להביא הפך מכתיבתם *) עיי״ש בספרו זה בצד הנ״ל וביתר מקומות, ועוד אמר שם הבן יוחאי שכבר (קודם ר׳ יעקב עמדין) נמצאת קושיא זו בספר אגרות רמ״ז. עיין שם בבן יוחאי, ובספרי הזהר הנדפסים במדינתנו נמצאת שאלה זו בגליון ספר הזהר במקומו.

עוד שם בצד זה, כתב החכם ריגייו וז״ל:

עוד תראה הר״ר מנשה בן ישראל עם כל שקידתו בלמודים ייחס בטעות ספר יפה תואר להר״ר מרדכי יפה (בספר נשמת חיים דף ע״ה) תחת היותו לר׳ שמואל יפה, ובספר אור ה׳ לרבינו סעדיה (שם דף קמ״ג) עם כי הוא לר׳ חסדאי כנודע? וכו׳ (עד צד 101). המעט שהצגנו פה לדוגמא מספיק להורות שגם בחירי סגלה עלולים להכשל באבני נגף״ עכ״ל החכם ריגייו.

יאמר נא כל מי אשר בינת אדם לו האם ראוי לכנות את הטעיות האלה בשם אבני נגף שנכשלו בהם גדולי ישראל? וגדולה מזו כי בא לחופף בזה על שגיאות הפילוסופים מה ששגו לפעמים במה שאחר הטבע, שלפעמים גדולה כל כך שגיאתם עד שנמצאו מהם המחליטים שלית דין ולית דיין [וכאשר גם לב המחבר ריגייו בעצמו היה נוקפו על טענתו החלושה, עיי״ש בספרו זה צד 101 בד״ה וכבר מרחוק אריח מלחמה]. ובאמת מה נקל לטעות בין מרדכי יפה לשמואל יפה וביחוד בין חסדא לסעדיה? וטעות כזה הוא טעות הקולמוס של הסופר או המדפיס.

ואחר כתבי זאת עיינתי במקרה בספר נשמת חיים ומצאתי לתמי (במאמר שלישי פרק שנים עשר) וכתוב שם בפרוש: ר׳ חסדאי בעל ספר אור ה׳, יעיין שם הקורא, והספר הזה נשמת חיים לא נדפס רק פעם אחת, וזה שביד המחבר הוא ממש זה שהיה בידי היינו דפוס אמשטרדם שנת ת״ב, ועתה מי לא יודה שבמקומות אחרים מספר נשמת חיים שכתוב ר׳ סעדיה במקום ר׳ חסדאי הוא טעות הקולמוס, וכן מצאתי שנפל טעות זה בדפוס ספר מקוה ישראל להמחבר הזה כמה פעמים.

ומעתה משאלותיו הרבות על הקדמונים לא נשארו אף עוללות ולא נדבק ביד הקורא מאומה אפילו כדמסיק תעלא מבי כרבא.

מצד 102 והלאה הניח החכם ריגייו יסוד מוסד שבאם ילמד החוקר

*) תירוצו זה אינו מספיק, כי הדבר הרגיל בספרים להביא הפך מכתיבתם הוא רק בשנוי הלשון שלא על סדר הכתוב במקרא, וגם זה הוא רק שנוי מעט, וענינו בכ״פ אחד הוא, אבל לא להמיר צדק בחסד, ולדרוש על החסד ברמזים, והקרוב לאמת הוא, כי טעות הוא, ולא במתכוון שנה בעל הזהר. המגיה

עפ"י יסודי הגיון לא יכשל באפיקורסות לעולם; כי כל המכשלה של האפיקורסות באה בעבור שלא למדו עפ"י יסודי ההגיון, עיי"ש דבריו של המחבר ריגייו באריכות.

מעתה ישאל השואל הוא התורני שהתוכח עמו המחבר ריגייו לאמר: מדבריך אדוני המחבר ריגייו! נראה בעליל שהחכם ר' דוד פרידלענדער וכל רעיו וכל תלמידי החכם הגדול ר' משה מדעסויא ז"ל וכל תלמידי תלמידיהם וכל חכמי אשכנז וסופריהם שגזרת עליהם אתה אדוני ריגייו! להלן בספרך זה שהמה כלם אפיקורסים גמורים; בודאי לא למדו עפ"י יסודי הגיון, ועכ"פ לא העמיקו בו, ולפי עדות ר' דוד פרידלענדער (שהעמדת עדותו נגד השמש פה בספרך) היה הרמבמ"ן ז"ל בעצמו ג"כ אפיקורוס, וא"כ מסתמא לא למד גם הוא היטב עפ"י יסודי הגיון [ופן ישיב לנו המחבר ריגייו שעדותו של ר' דוד פרידלענדער אין לקבל? לא ידענו מאיזה טעם, וכי בשביל שלא ידע היטב יסודי ההגיון האם בשביל זה יהיה פסול לעדות! ואם ככה נחשוב חלילה שכל מי שאינו חכם בהגיון הוא פסול לעדות, אזי נוציא לעז על כל הגיטין שנכתבו עד הנה], וכן החכם מיימון בעל גבעת המורה [כפי הנראה מתולדתו שמספר בעצמו] הלך ג"כ בדרך ר' דוד פרידלענדער, ומסתמא גם הוא אינו חכם מובהק בהגיון. ואין צריך לומר אריסטוטלוס היוני שהמחבר ריגייו כבר הורה להלכה בראשית ספרו זה שהיה כופר מוחלט *) מסתמא לא ידע ג"כ היטב חכמת הגיון [אעפ"י שהוא היה אבי החכמה הזאת] ומכ"ש אפיקור ותלמידיו והדומים להם, וכן הקרוב לזמננו מהנוצרים כגון מיבאבא וההולכים בדרכיו, כלם לא למדו או עכ"פ לא העמיקו בחכמת הגיון, אם קבלה היא נקבל, יאמר השואל. אך שמע נא המחבר ריגייו! ואשאלך, יוסף השואל לאמר: אתה אדוני המחבר! באת בספרך זה בכלל להורות לנו היתר למוד הפילוסופיא, וכאשר ראית מרחוק כי נירא לגשת אליה פן נכשל באפיקורסות (כמו שנכשל ר' דוד פרידלענדער וכל חכמי אשכנז וסופריהם הקטנים עם הגדולים תלמידי הרמבמ"ן ז"ל במחקרם ויהרסו כל יסודי האמונה והתירו את הרצועה כמו שאמרת במו פיך בספרך זה) אז אמצתנו באמרותיך וזה תוכן דבריך המובן מכללם: אל תיראו! לכו נא אחרי בפרקים הבאים, שם אתן את דודי לכם, ואלמדכם יסודי האמונה עפ"י המחקר המזוקק לא כלמוד הזה של חכמי אשכנז שהזכרתי, בואו נא עמדי ואנחיל לכם ארץ רחבת ידים המוקפת חומת אש סביב, לא תעבור בארצכם רגל אפיקורסות.

ועתה מי לא ישפוט מכלל דבריך, שיסדת מחקרך שם בפרקים הבאים להלן בספרך זה על יסודי הגיון האמתים הנתונים לך שכם יתר

---

*) מעפ"י שהאמין במציאות המלאכים והשדים.

על חכמי אשכנז וזולתם, כי בלעדי זאת מה הועלת אתה בתקנתך? ונשמע בקולך ונהלין חושים והלכנו אחרין' באשר הלכנו. ויהי כאשר באנו אל הפרקים האלה בספרך אשר במו תאלפנו יסוד אמונת ישראל ופגשנו שם בצד 163 בהערה כתבנית מודעא וכתוב בה כי מספרי הרב ר' הירץ וויזל הוצאת כל היסודות שבפרקים הבאים מיסודי אמונה. ובקראנו דבריך אלה השתוממנו על המראה, ונירא לגשת אל הפרקים האלה פן נספה, ונאמר, לו גוענו בגוע אחינו כל בית ישראל לפני ה' באמונה פשוטה בלי חקירה, ולמה הולכתנו המדבר הגדול הזה להביא אותנו אל המקום הזה לא מקום זרע ומים אין לשתות להשביע נפש שוקקה; כי ר' הירץ וויזל אף שבודאי היה צדיק וחסיד ומשכיל הלא בכל זאת אין די בדבריו מצוא חפץ להיות מובטחים מרשת אפיקורסות אשר יזורו עלינו האפיקורסים, כי החוש מעיד שלא היה כח בשפתיו של ר' הירץ וויזל ומכ"ש בחבוריו לנצח את האפיקורסים כר' דוד פרידלענדער וכל חכמי אשכנז תלמידי ר' משה מדעסויא שלא זזה ידם מתוך ידו של ר' הירץ הרבה שנים, וההכם ר' דוד פרידלענדער משיח לפי תמו באחד מספריו שפעם אחת התוכח רא"א עם ר' הירץ בעניני אמונה בבית הרמבמ"ן וטען רא"א מה שטען והוכיח נגד אמונתנו מן הקצה אל הקצה (לא אדע אם באמת או ע"ד הדוד), והרמבמ"ן עם ר' דוד פרידלענדער ישבו ביהד במקצוע הבית, ושמה הרמבמ"ן על הנצוח שנצח רא"א את ר' הירץ פעם בפעם ויפוצץ כנבל יוצרים כל טענותיו בחזוק אמונה. — מעתה אם ר' הירץ וויזל לא יכול לנצח אף בשפתיו ומכ"ש בספריו את תלמידי הרמבמ"ן, והיו בכל זאת אפיקורסים כאשר הוכחת אתה פה בספרך זה; ואיך תאמר אתה אדוני המחבר ריגייו! שבכחך לתת חרב בידנו מלמודי יסודי אמונת ישראל שלקטת אתה מספרי ר' הירץ להמית בה כל דעה אפיקורסית!!

ועתה סלח לי אדוני ריגייו! — יאמר התורני הזה — אם אומר לך כאשר עם לבבי עתה, כאשר לא אוכל לתת לך אדוני! יתרון בחכמה על חכמי האשכנזים שהזכרת, כן לא אוכל לתת לך יתרון בדעה ובמעשה, אולי מתחפש אתה באדר החסידות ללכוד במכמרתך נפשות נקיים, ואם הרמבמ"ן בעצמו אשר הראה את נפשו בהנהגותיו ובספריו לצדיק ומאמין, ובסתר נפשו גם לפני ר' דוד פרידלענדער בן משק בית חכמתו לעג לכל מצוה וחק כמו שספרת לי אתה המחבר ריגייו בשם תלמידו זה, מכ"ש אתה המחבר שנגמד אתה בחכמה נגד הענק הרמבמ"ן! ע"כ לצדקה תחשב לי ולכל תורני כמוני לברוח מנתיב החקירה ולהרחיק ממנה כמטחוי קשת פן תדבקנו הרעה גם אותנו לאבד שני עולמות. ואם הרמב"ם והדומה לו הלכו בעקב המחקר? יען שהיתה יראתם קודמת לחכמתם, והיו צדיקים גדולים ולבם כתהום לעוסק בחכמה, ואני ובני גילי עדיין לא הגענו להיות עם כלבי צאנם, ע"כ יש לנו לברוח ממנה כמפני המת עכשוב,

משל אומרים לצרעה לא מעוקצך ולא מדובשך, מצד אחד נמצאו בחקירה ובפילוסופיא תועליות כמו שהראית בפרקים הקודמים היינו שמבטלת קצת דעות כוזביות, וכדומה מהתועליות, אולם מצד השני גיהנם פתוחה תחתיה ורעה עולמית, את זה מול זה שקלנו בפלס מאזנים, ואמרנו מוטב שנהיה שוטים בקצת דברים ולא נהיה רשעים לפני הבורא עד יום לקבר נובל *) ומוטב לי שלא אדע אם מותר להתפלל בלא כובע — כמו שידעת אתה אדוני! — ושמנהג כפרות הוא מנהג של שטות, ושמנהג סנדק אינו מנהג קדמון, ושסעודת לויתן הוא משל, ועוד דברים כאלה, אשר תחשב לי בין המעלות האלה שאדעם אם אלמד פילוסופיא, מוטב לי שאתפלל בכובע, ורק שלא אהיה חלילה כופר בה' ובתורתו, אלמד בספר הישר לר"ת אעפ"י שלא אדע כמוך שהר"ת לא חברו, וכן אלמד על הסדר תנ"ך ספרא וספרי וש"ס ופוסקים ראשונים ואחרונים אעפ"י שלא אדע כמה פעמים נדפסו הספרים האלה ובאיזה מקום (כמו שמתהללים רבים היום) ואהיה אנכי מבין דרכם, והמה ידעו את מקומם שנדפסו!

הן אלה קצות הטענות אשר יטען כל תורני שיקרא ספר התורה והפילוסופיא, ועוד כפלי כפלים טענות ושאלות יהיו לקוראיו מהתורניים, מעתה קורא נעים! מה הועיל החכם ריגייו בספרו הזה? כי תחת אשר חשב להבר יחד התורה והפילוסופיא עשאן צרות זו לזו באיבה עולמית, ותחת כי חשב לקרב את התורניים לחקירה ופילוסופיא הרחיקם מרחק רב ויגרשם תחת הרי נשף, מי בקש זאת מידו להבאיש את ריח חכמי ישראל האשכנזים בעיני שונאי המחקר? ומכ"ש את החכם הנחמד ר' דוד פרידלענדער? ומכ"ש את החכם הנורא צבי ישראל הרמבמ"ן ז"ל? לא יפה עשה החכם ריגייו שהעתיק בלה"ק הדברים הללו על החכם הרמבמ"ן ז"ל שהסכים חלילה לבטל המצות המעשיות? וטובה היתה לו השתיקה!

*) וכמאמר אחד מראשי חכמי המשנה: מוטב לי להקרא שוטה כל ימי ולא ליעשות שעה אחת רשע לפני המקום עכ"ל. — ובכל תקף המאמר הזה ואמתתו, לא הס המחבר ריגייו לתת משפט מתנגד לו מהקצה אל הקצה באמרו בענין הזה (כרם חמד כרך ד' צד 154) וז"ל: ומוטב לתעות בדרך נבונה מללכת מישרים בדרך בלתי נבונה עד כאן דבריו, ומלבד שהמשפט הזה בטל ומבוטל מאד בהתנגדותו נגד האמת והצדק, הנה גם המשפט בעצמו הוא מוטעה ומוכחש; כי רק הדרך הנכונה מוביל למחוז החפץ; וא"כ הוא שני הפכים בנושא אחד; כי התועה אינו בדרך הנכונה, וההולך מישרים אינו בדרך בלתי נכונה, השני ישיג המטרה ויבוא למקום החפץ, והראשון ילך בתהו לעזאזל המדברה ולא ישיג חפצו אשר שם מגמתו אליו. — והתלמוד חגיגה על והמכשלה הזאת תחת ידך והביר על ודגלו עלי אהבה, לא קראו דרך נטעה והבן.

מחובת החכם להיות עצור במלין, ואל יפרסם דברי לעז על גדולי ישראל, ובפרט להזכיר נשכחות הנוגעות להלל כבוד גדולי ישראל, כגון מה שמזכיר במקום אחד מספריו על הרמב"ם הקדוש זצ"ל בשלש שנים בשני שכיר — — מי יתן והחרש יחריש והיתה לו לחכמה, אין זה חכם הכותב מה שיודע, אך זה היודע מה שכותב! — ובדבר הזה שהזכיר על הרמבמ"ן ז"ל (בצד 162) אין קין לרעתו אשר גרם בזה: כי כל התורניים מהרבנים והחסידים אשר צווחו מאז כדברים האלה על הרמבמ"ן, אך הזמן השתיקם, ושבו רבים מהם לכבדו, ועתה הנה חכם זה בא והעיד עד מפי עד שתלמידו ורעו בעצמו העידו כך וכך, ממש כדברי מתנגדיו מאז, וכמַפּוּחַ היתה הפעם בשורה זו לפתּח האש ולהגדיל המדורה, ולו היה בכח החכם המבשר הזה המחבר ריגייו להכחיש את ר' דוד פרידלענדער בעדים נאמנים, היו מעשיו רצוים בזה, אך תש כח הנהו להכחישו, כי הוא ידע את הרמבמ"ן רק מפי השמועה ומפי ספריו, ועדיו היו עמו בזמן אחד והיו תלמידיו ואוהביו שלא זזה ידם מתוך ידו כל ימי הייו; א"כ יתנו הרבנים והחסידים והתורניים ליודעיו ומכיריו ואוהביו הנאמנים יותר אמון מאשר יתנו להמחבר ריגייו הרחוק מזמנו וממקומו, ובפרט כי כבר מוסכם זה בלב המתנגדים מאז ומקדם, ויותר נפלא שהמחבר ריגייו בפרושו על ספר בחינת הדת מביא בעצמו שר"ד פרידלענדער היה מהלל מאד את הספר התורה והפילוסופיא (אף שראה בו את זלזולו), ומזה נראה בעליל שר' דוד פרידלענדער היה איש נאמן רוח מאד, כי יען שמצא הספר הזה חן בעיניו לא חש גם על כבוד עצמו. וא"כ מזה מופת שאין עולה לפניו, ולא ידע חנף, וא"כ מה שאמר על הרמבמ"ן רבו, יאמרו המתנגדים, שג"כ אמת, ועוד קשה טובא מה יתהלל המחבר ריגייו בתהלת רד"פ את ספרו? מה תועיל לו עדותו של אפיקורוס? איש העובר ומעביר על דת ישראל לדעתו? איש שחטא והחטיא את הרבים? איש אשר יוציא לעז גם על רבו ואוהבו? כמו שמספר ממנו המחבר ריגייו בעצמו. - - אך האמת הוא שרבינו משה ז"ל היה צדיק וחסיד, ואולי לא ירד רד"פ לסוף דעתו, כמו שאמרו חכמינו ז"ל על רבי מאיר שלא ירדו תלמידיו לסוף דעתו, או אולי לא יצאו הדברים האלה כלל מפי רד"פ, ותלמיד טועה כתבו, או אולי בקש ר' משה לנסות את רד"פ לחקור אחר דעתו, ומי יודע לאיזו כוונה טובה לשעתו ולמקומו כוון רד"פ בכתבו הדברים האלה? ובפרט שלא פרסם בלשון עברית, ובודאי לא נחשד אצלנו רד"פ לא לאפיקורוס ולא לכזבן חלילה וחס, וכבר מצווים אנחנו לדון את כל איש לכף זכות ומכ"ש חכם גדול כמוהו.

רבים מתפלאים על החכם ריגייו כי ערב את לבו לבעט בתלמידי הרמבמ"ן והנלוים אליהם, ובכל חכמי אשכנז, שהמה בחבוריהם הטובים

היו רבותיו, והמה היו הראשונים במאה זו, אשר הניחו יסוד להשכלה (אויפקלערונג) מהם יתד ומהם פנה לחכמה ודעת שנתפשטו בישראל היום בעולם, הזה הוא הגמול אשר יגמול למו חלף טובתם עמו לחשבם למינים ואפיקורסים ? *) ואלה חכמי אשכנז תלמידי הרמבמ"ן ז"ל לִמְּדו את העולם חכמה ודעת בעין יפה וטובה ובמתינות בהשקט ובאהבה ורצון, ולא פגעו בכבוד שום אדם שבזמנם ומכ"ש ברבותיהם ומכ"ש בקדמונים, גם לא הרעישו ברוח שפתם את כל העולם כמו שמרעישים היום כמה מחברים בדברים של מה בכך; אך כבר משלו חכמינו ז"ל ע"ז בחכמתם (בראשית רבה פרשה ט"ז) אומרים לפרת למה אין קולך הולך ? אמר להם איני צריך מעשי מודיעים אותי וכו', אומרים לחדקל למה קולך הולך ? אומר להם הלואי נשמע קולי ונראה, אומרים לאילני מאכל וכו' וכו' עיי"ש.

בצד 107 כתב המחבר ריגייו, וז"ל:

„אמנם מי לנו גדול בין האחרונים מהרמ"א ז"ל? וכשבא חכם אחד ר' שלמה שמו (והוכיחו את הרמ"א) וכו' הנה הוא (הרמ"א ז"ל השיבו (בתשובותיו סימן ז') וכו'". עכ"ל המחבר ריגייו.

מדברי המחבר ריגייו נראה שהיה החכם הזה ר' שלמה איש קטן נגד הרמ"א ובלתי נודע בעולם, ואיך לא ידע המחבר ריגייו שר' שלמה זה הוא הגאון רבינו שלמה לוריא הנודע בשם רש"ל איש גדול ונורא בעמו ראש גאוני הגולה בזמנו ? והרב הגאון התוי"ט מזכירו בתארים נשגבים מאד „הרב הגדול הגאון מובהק חריף ובקי זך ונקי" גם יכנה א"ע נגד הרש"ל בתאר „ננס אצל הענק", ואמר עוד „וקורא אני על הגאון רש"ל זלה"ה המקרא הזה לא יאֻנֶה לצדיק כל און" (עיין תוי"ט סוכה פרק ד' משנה ה'). — וגם הרמ"א ז"ל בעצמו נהג בו כבוד גדול כתלמיד לרבו, וכן מכנהו שם בתשובה זו וביתר מקומות תמיד בתאר „מורי" גם „אדוני מורי". ומעתה ירדה עשר מעלות אחרנית הוכחת המחבר ריגייו בהיתר למוד הפילוסופיא מהרמ"א, ותדע קורא נעים! שתשובה זו של הרמ"א שמזכיר המחבר ריגייו נזכרת ג"כ בתשובותיו של הרש"ל שהזכרנו.

זה דרכו של החכם ריגייו בחפזו, כשימצא בדברי אחד החכמים דבר המסכים לענינו, מגביהו עד רום שמים, וכאשר ימצא בו דבר אחד הבלתי מסכים לענינו, ישפילהו. לכן יקרה לו פעמים רבות שחכם אחד יקר בעיניו על שעה הדא במקום אחד וישפילהו במקום אחר, כפי

---

*) רבינו הקדוש חלק כבוד לאלישע ב"א ונתן מקום לדבריו במשנה דאבות, בין גדולי רבותינו הקדושים. — ור' מאיר תלמידו של אלישע נהג בו כבוד גדול, ולמד ממנו אף אחר שנתפקר במינות, והעלה את נפשו אחר מותו לעדן.

ערך הסכמת החכם עמו באיזה דבר. וכן קרה לו עם הרמ"א שפה היה צריך להסכמתו, מגביהו עד שמים, ובמקום אחר נמצא ההפך.

צד 119 בהערה עד סוף צד 120 כתב הרב המחבר ריגייו וז"ל:

„מחלוקת גדולה יש בין החכמים על הזמן שבו נכתבה המשנה וממי נכתבה. קצתם אומרים שרבינו הקדוש עצמו כתב אותה, וקצתם אומרים שרק סדר אותה בע"פ וכו' ושנים רבות אחרי מותו נכתבה המשנה ע"י חכמים אחרים, והביאו ראיה לסברא זו מהא דגרסינן (תמורה י"ד ב') אמר ר' יוחנן כותבי הלכות כשורפי תורה וכו' ועוד ממה שמצינו במשנה (סוף סוטה) משמת רבי בטלה ענוה וזה בודאי נכתב אחרי מות רבי, ועוד שאנו רואים רבינו שרירא גאון מחזיק ג"כ בדעת הזאת, שהרי כשנשאל מאת חכמי דורו על ענין זה השיב להם (בתשובתו הנדפסת בספר יוחסין ח"ב) בזה הלשון: ודכתבתון כיצד נכתבה המשנה ונכתב התלמוד? תלמוד ומשנה לא אכתיבו אלא תריצו הוו מתרצי וזהירין רבנן למגרסינהו על פה עכ"ל (רב שרירא גאון), ואחריו רש"י ז"ל סבר ג"כ הדעת הזאת וכו' (ב"מ ל"ג ע"ב), וגם קרוב לזמננו התאמץ בעל עץ החיים (הוא הרב האגיז) בהקדמתו על פירוש המשנה להוכיח באריכות שלא כתב רבי המשנה ושלא כתבו רב אשי ורבינא את התלמוד אלא סדרו את הדברים בעל פה וכו'" עכ"ל המחבר ריגייו.

מדברי הרב המחבר ריגייו נראה שמחלוקת זו היא מחלוקת ישנה קודם החכם האגיז בעל עץ החיים על המשנה, ואני בעניי לא אדע משום מחלוקת בזה לקדמונינו זולת דעת החכם חאגיז שהוא הראשון והוא האחרון החולק על המוסכם מכל קדמונינו ובפרט מהרמב"ם שרבינו הקדוש כתב המשנה ורבינא ורב אשי הגמרא *) ומודים כל החכמים שנתוספו כמה מאמרים קטנים במשנה אחר רבינו הקדוש מן האמוראים כגון המאמר משמת רבי בטלה ענוה ויראת חטא (עיין הרמב"ם בפירוש המשנה סוף סוטה על המאמר הזה משמת רבי שהמחבר ריגייו הוסיף ומביא לו ראיה פה) **) וכדומה. וגם אחרי רבינא ורב אשי נתוספו בגמרא כמה מאמרים מן רבנן סבוראי, וגם מהגאונים. והראיות שמביא

---

*) ומצאתי בהקדמת הסמ"ג לרבינו משה מקוצי ז"ל שאמר שנכתבה המשנה אחר שעמדה אמונת ישמעאל, עיי"ש בדבריו, וא"כ משמע מדבריו שנתחברה המשנה אחר זמן רבינו הקדוש יותר ממאתים וחמשים שנה? כבר בררנו בספרנו בית יהודה (צד 222) בהערה, שצריך להיות „אחר שעמדה אמונת הנוצרים" והמדפיסים בכוונה שנו.

**) וכפי הנראה מהתלמוד שם על המאמר הזה נכתב המאמר הזה „משמת רבי" בזמן האמוראים רב יוסף ורב נחמן שהיו אחרי רבינו הקדוש זמן רב, ומה שאמר שם אמר רב יוסף לתנא, וכן אמר רב נחמן לתנא, וכבר הלא לא היו תנאים?

פה המחבר ריגייו שרבינו לא כתב המשנה, לקוחים אצלו מהקדמת המשנה להחכם חאגיז שהזכרנו, יערוך הקורא דבריו של המחבר ריגייו נגד דברי החכם חאגיז הנדפסים ג"כ בכרך מיוחד בסוף ספרו תהלת חכמה (אמשטרודם שנת תס"ט). והחכם חאגיז מביא שם עוד הוכחות וראיות שלא מזכיר פה המחבר ריגייו, ולא באתי הנה להשיב על דברי החכם האגיז אך אשיב על דברי החכם המחבר ריגייו שמביא פה עדות מרב שרירא גאון, ואומר: רואה אני מדברי המחבר ריגייו שלא קרא את תשובת רב שרירא גאון על הסדר, ואם קרא לא דק, כי המעיין בתשובה זו ימצא הרבה פעמים שאומר רב שרירא בפה מלא שרבי כתב את המשנה, וגם במאמר הזה שמעתיק המחבר ריגייו ממנו נראה גלוי דעת רב שרירא שרבי כתב המשנה, וגם התוי"ט (במשנה ג' פרק י' ממסכת בבא קמא) כתב כלאחר יד וז"ל: דבימי רבי נכתבה המשנה כלשון תשובה דרב שרירא גאון בספר יוחסין" עכ"ל התוי"ט. — הרי שגם התוספות יו"ט הבין מתשובה זו בכלל שרבי כתב המשנה, ובאמת הרב המחבר ריגייו לא ירד לסוף דבריו של רב שרירא גאון ונשתבש מאד בהבנת מאמרו זה ואעתיק דברי רב שרירא גאון מתשובה זו בקצור נמרץ מאד על הסדר *) היינו רק אותן המאמרים המורים באצבע הפך דברי המחבר ריגייו, ובראשי דברים לבד הנוגעים לענינגו, והחפץ יעיין בה וידקדק וימצא כי המחבר ריגייו לא כתב כראוי, וזו היא התשובה על השאלה ששאלו לרב שרירא ולבנו (יוחסין דפוס זאלקווא ח"ש דף מ"ד ע"א), וז"ל: וששאלתם כיצד נכתבה המשנה אם אנשי כנסת הגדולה התחילו לכתבה וכתבו מקצתה חכמי כל דור ודור עד שבא רבי וחתמה וכו' ומאי טעמא שבקי רבנן קמאי רובה לבתראי, וכ"ש אם לא נכתב כלום מן המשנה עד סוף ימיו של רבי? ועוד אם סדר הסדרים וכו'? ותו התוספתא ששמענו שרבי חייא כתבה לאחר התימת המשנה נכתבה וכו'? ומה ראה רבי חייא לכתבה וכו' אמאי הניחן רבי ולא כתבן וכו'? וכן הברייתות כיצד נכתבו? וכן התלמוד ר"ל הגמרא כיצד נכתב? וכן

וכהאי גוונא במסכת נדרים (דף כ"ב) תנו רבנן ז' פרושים וכו' אמר ליה אביי ורבא לתנא לא תיתני פרוש מאהבה ע"ש, וכן הלשון תני **תנא** קמיה דרב נחמן בר יצחק (ברכות ל"ט ע"ב), תני **תנא** להא קמיה דרבא (פסחים קי"ג) וזולתן. כבר בררנו כמו שהיו נקראים מחברי המשנה בשם **תנאים**, כן מי ששני הלכתא ספרא וספרי ותוספתא היה נקרא במאמר **תנא**, כמו שכתבנו בספרנו בית יהודה פרק מאה ושנים בסופו, וכן משמע מן תלמוד מגלה (דף כ"ה ע"ב) אי **תנא** הוא לימא הלכה, כמו שגרס האלפס, ועיין בספרנו בית יהודה צד 266 בהערה, וכן גרס בעל מנורת המאור סימן קי"ז.

*) אולם תקנתי השבושים שנפלו בדפוס, ורבו כמו רבו השבושים בה.

רבנן סבוראי כיצד נסדרו אחרי רבינא? ומי מלך אחריהם (ר"ל אחר רבנן סבוראי היינו מן הגאונים) ועד עכשיו? (ר"ל עד זמן רב שרירא ובנו) [עד הנה מסדר רב שרירא שאלות השואלים, ומתחיל תשובתו על ראשון ראשון ועל אחרון אחרון]. הכין הזינא דודאי ששה סדרי משנה רבינו הקדוש תרצינן וכו' ואין להוסיף ואין לגרוע, והכי אמרינן בגמרא דיבמות בפרק חבא על יבמתו מתניתין אימת אתקין? בימי רבי, ודקא אמריתו: מאי טעמא שבקי קמאי רובה לבתראי? לא שבקי קמאי וכו' אלא כולהון מלתא דקמאי גרסי וכו' ותלמוד (ר"ל גמרא) נמי הוו ידעי להון (קמאי קודם רבי) ידיעה ברורה וכו' (עד דף מ"ה עמוד ב') ולא הוה חד מן הראשונים דכתב מדעם עד סוף יומי דרבינו הקדוש וכו' (עד דף מ"ו עמוד ב'), וביומא דרבי וכו' אסתייע מילתיה ותרצינהו וכתבינהו וכו' (עד דף מ"ז עמוד ב') על הדין אורחא תרצינהו רבי לשתא סדרי משנה וכו' קמאי (קודם רבי) לא הוו צריכין לחבורי וכו' ולא הוו צריכי לחברינהו ולמכתב ביניהו עד דחריב בהמ"ק וכו' ולהכי אצטרך רבי לחבורי ולתרוצי ששה סדרי משנה וכו' עד דף מ"ח עמוד א'), ודאמריתו: מה ראה רבי הייא לכתבם (התוספתות) ואמאי לא כתבם רבי? אלו בקש רבי לכתוב ולחבר כל מה שהיה שנוי בימיו ארוכין מילי וכו' אלא רבי עקר הדברים תקן וכתב וכו' (עד דף מ"ט עמוד ב'), ותלמוד (ר"ל גמרא) דשאלתין עלוהי? אפילו ראשוני ראשונים (קודם רבי) אית להון תלמוד וכו' *) (עד דף נ' עמוד א') ולא הוה להון להנך קמאי עד דאפטר רבי חבור כתוב (ר"ל מן הגמרא) וכו' וכד אסתיים משנה ונח נפשיה דרבי אמעוט לבם ואצטריכי למלקט תלמודייהו ולמגרסא ואוסיפו ביה (ר"ל על הגמרא) וכו' ותיקוני ביה (ר"ל בגמרא) הידושי ותולדות וכו' (עד עמוד ב') ומהפשינן על ברייתא דשביחא וכו' ואמרינן להו היכא דמשבחינן להו כההיא דהשולח במסכת גיטין דאמר ליה ר' ירמיה לר' זירא פוק עיין במבלתך וכו' ומידק דייקינן בהו ומסקינן וכו' ולמכתב

---

*) יש לי להביא ראיה מן תלמוד חגיגה (דף ט') שהיו לקדמונים שני גמרות היינו בבלי וירושלמי, ר"ל פירוש אחד על המשנה מחכמי ירושלים ופירוש אחר מחכמי בבל. (והינו ממש מה שבידינו היום מר' יוחנן ומרבינא ורב אשי); כי אמרו שם בחגיגה לעולה ולבא אין שלום וגו' אמר רב כיון שיצא אדם וכו' ושמואל אמר זה הפורש מן גמרא למשנה ורבי יוחנן אמר אפילו מגמרא לגמרא, ופירש רש"י מגמרא לגמרא, מגמרא ירושלמי לגמרא בבלי עכ"ל רש"י, ולכאורה פליאה גדולה, כי רב ושמואל ורבי יוחנן (הנזכרים כאן) היו שלשתן תלמידי רבינו הקדוש ורבי יוחנן זה הוא המחבר תלמוד ירושלמי, ואלה שנים אחריו נתחבר תלמוד בבלי מרבינא ורב אשי, ואיך א"כ מזכיר ר' יוחנן תלמוד בבלי? וכפי שכתבנו הוא על נכון, ועיין בעין יעקב שם מה שמעתיק מתשובת הרמב"ן.

ארמי דתלמוד דנפישי טובא וכו' (עד דף נ"א עמוד א'), אתא דרא אחרינא (אחרי דורות אמוראים הראשונים) ואמעיט לבא והנך מילי דהוו פשטין להון לראשונים וכו' כגון הנך פירושי דלא צריכי וכו' ולמקבעינהו בגמרא הוו השתא בהאי דרא ספוקי וצריכין למקבעינהו בגמרא וכו' וקבעין להו בגמרא וכו' כדאמרינן עירוב שנתנו באילן וכו' אלא הכי אמר להו קבעיתו לה נמי בגמרא וכל דרא ודרא ממעיט לבא וכו' (עד סוף נ"ב עמוד א'), ולפום הכי איתוספא הוראה וכו' עד רבינא, ובתר רבינא איפסיקא וכו' ורבינא סוף הוראה, ובתר הכי אע"ג דודאי הוראה לא הוות הוו סבוראי דמפרשי וכו' ואיקרו אינהו רבנן סבוראי וכו' וכמה סברי אקבעו בגמרא וכו' *) — ודכתבתון כיצד נכתבה המשנה ונכתב התלמוד? תלמוד ומשנה לא אכתיבו אלא תרוצי הוו מתרצי וזהירין רבנן למגרסינהו על פה אבל מנסחי דכתיבי דאמרינן בתמורה דברים שבע"פ אי אתה רשאי לאמרם בכתב שנאמר כי על פי הדברים האלה ונו' אלה אתה כותב ואי אתה כותב הלכות וכו'. ע"כ דברי רב שרירא גאון מה שנוגע לעניננו, ומשם ואילך מדבר מרבנן סבוראי על הסדר ומן הגאונים על הסדר עד סוף התשובה.

ועתה מי לא יראה איך עדותו זו שהביא לו החכם ריגייו מתשובה זו לרב שרירא היא שלא כדת, וגם לא ירד במחילת כבודו לסוף דעתו של דבריו האחרונים של רב שרירא „אבל מנסחי דכתיבי" ולכן העתיק דברי רב שרירא מקוטעין. ועתה שמע נא הפרוש האמתי של המאמר הזה דרב שרירא בד"ה ודכתבתון כיצד נכתבה המשנה ונכתב התלמוד וכו'; כי המעיין בתשובה זו על הסדר עד המאמר הזה, ימצא שכבר השיב להם הגאון על שאלה זו, ואם כן למה בא בפעם הזאת שנית בשאלה זו ודכתבתון וכו'? אך באמת בא פה בדבר חדש להודיע לשואליו מה שלא ידעו ממנו, הייגו אם יש איסור בכתיבת תורה שבע"פ. וכן נראה בעליל משאלותיהם שהיה הדבר הזה נעלם מהם לגמרי, כי שאלוהו על המשנה אם אנשי כנסת הגדולה התחילו לכתבה, וכתבו מקצתה חכמי כל דור וכו'? והנה אחרי שהשיב להם הגאון על כל שאלותיהם אחת לאחת, ותמו כל תשובותיו על שאלותיהם בדבר המשנה והברייתות והתוספתות והתלמוד, ר"ל הגמרא, בא בפעם הזאת והעיר אותן על איסור כתיבת תורה שבע"פ שהיה נעלם מהם, וזהו שאמר ודכתבתון כיצד

---

*) הסמ"ג (מצוה ע"ד) מביא מאמר מתלמוד ירושלמי (דפרק אלו מציאות) רבנן סבוראי זבנין חד כרי דחיטין וכו' — עיי"ש. ונפלא הדבר מאד בעיני, מה לרבנן סבוראי בתלמוד ירושלמי? אם לא שנאמר שרבנן סבוראי הוסיפו ג"כ דברים בתלמוד ירושלמי! וזה באמת פליאה! ועיינתי בתלמוד ירושלמי שם במקומו (דפוס קראקא ישן מאד) ונאמר שם רבנן סביוא ולא אדע פירושו של סביוא אם הוא לשון זקנים או שם עיר. או יש איזה שבוש

נכתבה המשנה ונכתב התלמוד? תלמוד ומשנה לא אכתיבו [ר"ל לא היו רשאין לכתוב כלל מעולם] וכו' [ואף עכשיו שהותרו לכתוב] זהירין רבנן למגרסינהו על פה, [ר"ל זהירין התלמידים ללמוד את המשנה והתלמוד על פה], אבל מנסחי דכתיבי [ר"ל מנוסחאות הכתובות שבידם היינו נוסח המשנה של רבינו הקדוש ונוסח התלמוד שכתבו רבינא ורב אשי, כי בכל פעם ששכחו איזה מאמר או דין או מסופקים, מעיינים לשעתן בספרים הללו הנכתבים אשר בידיהם. ואולם ללמוד מהם אסור אף היום, ומביא לזה מאמר התלמוד דתמורה] דאמרינן בתמורה דברים שבע"פ אי אתה רשאי לאמרן בכתב וכו'. — [ועיין יוחסין (ערך ר"נ דיבנה) בד"ה „ואני אומר כי אעפ"י שנכתבה המשנה וכו'" ונראה שלא ראה היוחסין דברי תשובה זו, הרי אומר „ואני אומר" עיי"ש].

וכן היו נוהגים באמת אף בדורנו הרבה גדולי ישראל לגרוס המשנה והגמרא ובדומה מספרים הנ"ל בעל פה דוקא, ולא היו מעיינים בהם כי אם בדבר ספק או בעת ששכחו מה מגירסתם, וכן נהג הגאון רבינו אליהו מווילנא ותלמידו הגאון ר' זלמן (המכונה ר' זעלמעלע) ע"ה. כי אף שהתירו בזמן רבי הכתיבה לא התירו כ"כ ללמוד מהן רק בדוחק ובפרט לתלמידים היו שונים דוקא ע"פ. — ומה שכתב החכם קוניץ בספרו בית רבי (בהקדמתו שם דף י"ב ע"ב, ובתוך ספרו זה שם דף ל"ד ע"א) שרבי חייא למד את התלמידים המשנה של רבינו הקדוש מתוך הכתב שכתב למענם ששה סדרי משנה על עור צבי? (ממעשה דר' חייא שמעתיק שם מהתלמוד כתובות ק"ג ב', ב"מ פ"ה ב') אך המעיין שם בתלמוד יראה שהחכם קוניץ ראה מחזה שוא, כי בפרוש אמרו שם בתלמוד על הששה סדרי משנה הלשון ומתנינא (וכדמפרש רש"י שם על פה) ולא אמרו שם וכתיבנא אלא על חמשה חומשי תורה, — וכן נאמר הענין הזה בירושלמי דשקלים (פרק חמישי), ואמרו שם וכתיבנא ה' חומשי וכו' ומקרינא ה' ינוקי (שרש קרא נאמר רק על דברים שבכתב ועל תנ"ך) בה' חומשי, ומתנינא שיתא ינוקי ואמרנא להו עד דהדרנא ואתינא אקרו אהדדי (ר"ל ה' חומשי תורה) ואתנו אהדדי (ר"ל המשנה על פה), עד כאן לשונו.

הדפוס כי מהדורא זו דפוס קראקא היא באמת מלאה שבושים ומשבושים, וזולתה אין בגבולי. — וראיתי בספר הנצחון להגאון ר' ליפמאן מילהויזן בחלק הנוסף מאחד מחכמי הנוצרים בלשון לאטינא שמעתיק סבוראים בלשון לאטינו asademici והוראתו ידועה תלמידים, עיי"ש, וא"כ הוא מסכים עם השם רבנן כמו שכתבנו בספרנו בית יהודה, והנה אחד אמר לי שמלת בירושלמי שבת ראיה לדברים הללו כי אמרו שם הדין סבורא דלא יליף ולא שמע נראה מזה שפירושו תלמיד, עכ"ל.

ואולם הראיות שמביא החכם חאגיז שלא כתב רבינו הקדוש את המשנה ורבינא ורב אשי לא כתבו התלמוד, כבר בררנו במקום אחר שכל ראיותיו בטלות ומבוטלות ובפרוש אמר הבה"ג הלכות סופרים שזקני בית שמאי וזקני בית הלל הם כתבו מגלות בית השמונאים ועד עכשיו לא עלה לדורות *) עד שיעמוד הכהן לאורים ותמים והם כתבו מגלת תענית בעלית חנניה בן חזקיה וכו' עיי"ש, והם היו קודם רבינו הקדוש זמן רב. ומזה נראה בעליל שהיתה ליחידים מחכמי הזמן מותרת הכתיבה, כי לכאורה יהיה קשה מאד, הלא נראה ברור מהתלמוד (בפרק ג' דיומא) בד"ה אסתר סוף כל הנסים, שמגלת חנוכה לא נתנה לכתוב לכל הדעות, עיין שם בתלמוד **) וא"כ איך כתבו זקני בית שמאי וזקני בית הלל מגלת בית חשמונאים שהיא מגלת חנוכה? ***) אלא כמו שאמרנו שליחידים היתה מותרת הכתיבה (עיין הרמב"ם בהקדמתו ליד החזקה) והרבה מגלות כאלה היו שזכרו חז"ל שהיו נקראות מגלות סתרים כמו שכתב בעל הליכות עולם בתחלת ספרו זה, ועיין רש"י שבת דף ו' ע"ב ושם דף צ"ו ע"א בד"ה מגלת סתרים, ונקראו מגלות סתרים כי לא היו בפרהסיא, ועיין רש"י שם, וזה שאמר הבה"ג ועד עכשיו לא עלה לדורות, ר"ל עדיין היא נסתרת ולא הותרה לרבים, ועל דברי רש"י (עירובין ס"ב ע"ב) בד"ה מגלת סתרים שכתב שלא היתה נכתבה שום אות מדבר הלכה רק מגלת תענית, וכן על מה שכתב (שבת י"ג) בד"ה מגלת תענית שכתב לפי ששאר כל משנה ובריתא לא היו כתובין עיי"ש; נדבר בהשגותינו על דברי החכם חאגיז, אך זאת נוציא הפעם מדברי רש"י שזולת ההלכות היה מותר לכתוב, [וכן מצינו באמת שהיתה נכתבה מגלת בית חשמונאים כמו שהזכרנו, וכן מגלת יוחסין נכתבה, ורבינו הקדוש מזכיר בעצמו במשנה דיבמות פרק החולץ אר"ש בן עזאי מצאתי מגלת יוחסין בירושלים וכתוב בה איש פלוני וכו' וכן מביא התלמוד (שם דף מ"ט ע"ב) משום בן עזאי כמה עניני אגדות ממגלת יוחסין]. ולא אבין דברי רש"י, הלא הוא בעצמו כתב בפרוש (גיטין דף ס' ע"א) שאפילו הגדות היה אסור לכתוב? וצריך עיון. — גם תמיה לי שמצינו כמה אמוראים אחרונים שצווחו על כתיבת הגדה (תמצאם בספר מאור עינים שאספם יחד והציגם לעין הקורא) והלא ידענו שכתבו מגלת בית השמונאים ומגלת יוחסין שיש בהם הגדות ג"כ? ואם

---

*) בילקוט שמעוני על התורה סימן תתמ"ב הלשון „לא עלתה בידינו".

**) ודברי התוספות במגלה דף ז' עמוד ע"א בד"ה נאמרה לקרות ולא נאמרה לכתוב, צריכים עיון רב.

***) אולי היא מגלה יהודית הנמצאת בספרי האפוקריפי (ר"ל מגלות נסתרים).

נאמר שגם הגדות היו מותרין בסתר דוקא ולא בפרהסיא, א"כ מדוע מדקדק רש"י ואמר דוקא על הלכות שהיו נכתבות בסתר?

אמר המחבר: הנה מקום אתי פה להזכיר עוד קצת ספקות שהעירותי עליהן במקום אחר, כתלמיד השואל, כי תורה היא וללמוד אני צריך, ואומר:

א) מדוע לא זכר רבינו הקדוש במשנה שום דין מדיני חנוכה? הלא דבר הוא! וכן לא נזכר בתוספתא דשבת בפרק במה מדליקין, ורק בגמרא מדבר מדיני חנוכה שם בפרק במה מדליקין (דף כ"א). ונראה שם מהגמרא שכבר בזמן שמאי והלל היו דינים מיוסדים בענין הדלקת נר חנוכה, והיו ישיבותיהם מחולקות אם פוחת והולך או מוסיף והולך? וכן לענין הלל ותפלה בחנוכה, נזכר במסכת תענית (פרק ד') בגמרא ירושלמי ובבלי, ובגמרא ערכין פרק קמא. גם אינו מזכיר רבינו הקדוש במשנה את שם חנוכה כ"א בבבא קמא (בפרק הכונס סוף משנה אחרונה) בשם ר' יהודה ולענין היזק שפטור, וכן במסכת בכורים (פרק א') וזולתן בכמה מקומות במסכת מועד, אך לענינים אחרים. ולא לענין דין חנוכה. וכן נזכר שם חנוכה בספרי (פרשת ראה, ופרשת תבוא) אך גם שם לא לענין דין חנוכה, (ועיין הרמב"ן על התורה ריש פ' בהעלותך מה שמביא בשם המדרש, [וצריך עוד עיון במכלתא, עיין תוי"ט סוכה (פרק ג' משנה י"א)].

ואולי הטעם בזה שלא זכר רבינו הקדוש דיני חנוכה; מפני שמגלת חנוכה בעצמה היתה אסורה לכתוב בפרהסיא כנ"ל, ולולא שהותרו רוב החכמים הקדמונים לכתוב מגלת אסתר היתה גם היא אסורה, כי יש מאן דאמר בגמרא יומא (דף כ"ט) „שאסור לכתוב מגלת אסתר" וכיון שהותר לכתוב מגלת אסתר, הותר ג"כ לכתוב דיניה במשנה, וקבעו לה מסכת (היא מסכת מגלה). ומצאו לזה אסמכתא, (כדאיתא בירושלמי (מגלה פרק ב' סוף הלכה ג') וז"ל: „שמעון בר בא בשם רבי יוחנן (כתוב) וזכרם לא יסוף מזרעם (אסתר ט'), מיכן שקבעו לה חכמים מסכת" עכ"ל *). ומסכת חנוכה שמזכיר הרב מוהר"ן הירץ בהקדמתו לספר אגדת בראשית (הנדפס בלעמבערג), אין ספק שהוא מאיזה אחרון.

ב) אם כתיבת דברים שבע"פ הוא באמת איסור גמור והמקובל באומה עד משה רבינו שנצטוה כן מפי הגבורה, בין יתר האזהרות הכתובות

*) ההיתר הזה לכתוב לרבים מגלת אסתר יוכל להיות שלא זמן רב אחר מרדכי ואסתר, והיתה המגלה הזאת מן המגלות סתרים עד זמן היתרה. ועל ידי זה נבין היטב מה שנאמר במגלה (הרבים נתקנו בזה) „והימים האלה נזכרים ונעשים בכל דור ודור" שכאשר יצא זה ההיתר הוסיפו החכמים את הפסוק הזה וכיוצא בו. ויוכל להיות שרבי עקיבא היה המוסיף כי אמרו עליו חז"ל שתקן במקרא, וכן נראה די גלוי שבזמן הלל הוסיפו כמה תיבות בספר ד"ה כמו שהארכנו בזה במקום אחר.

והמקובלות, א"כ ממילא נוכל לשפוט שבודאי לא היה כח ברבינו הקדוש להתיר כתיבת דברים שבע"פ לדורות עולם; כי אין כח בב"ד להתיר דבר האסור, לדורות עולם, כי אם לשעתו; וא"כ קשה טובא מדוע לא הזכיר רבינו הקדוש במשנה „דין איסור כתיבת תורה שבע"פ" כמו שמזכיר במה דינים שהותרו לשעתן מאיזו סבה; למען לא תשכח אזהרה זו המקובלת מפי הגבורה, וכמו שמזכיר שלשה סדרים מן המשנה היינו זרעים (לבד ברכות) קדשים וטהרות (לבד מעט מסכתות כגון נדה וכיוצא בו), ושלשה סדרים הללו הלא המה חצי המשניות שכבר לא היה נהוג בזמנו, וגם מסכת שקלים ורוב מסכת יומא וכדומה?

ג) אפילו הלשון „תורה שבע"פ" או „דברים שבעל פה" כמדומה לי שלא נמצאו בכל המשנה, וכן בגמרא בפי אחד מן התנאים, ואף בגמרא ומדרשות שמצאתי הלשונות הללו, המה יוצאות רק מפי אמוראים, אבל התנאים יכנוה בשם „הלכות" *) חכמים ובקיאים יראו וישפוטו, ואם שגיתי בזה, יהיו דברי אלה בטלין.

ד) רוב המדברים בתלמוד מאיסור זה של כתיבת דברים שבע"פ מצאתי שהמה תלמידי רבינו הקדוש, היינו רבי יוחנן וריש לקיש האומרים בעצמם, או אחרים אומרים משמם, והוא רבי יוחנן האומר „כותבי הלכות כשורפי תורה, והלומד מהן אינו נוטל שכר" וקשה איך היה מתיר ר' יוחנן זה לעצמו לכתוב תלמוד ירושלמי? ולא עוד אלא שחבר תלמוד אף על המסכתות הכוללות דינים שאינן נהוגין בזמן הזה, כגון על סדר זרעים וכדומה? — ואם נאמר שהמסכתות הללו היו עוד יותר מהכרח לכתבם בספר יען אינן נהוגין וישתכחו מכל וכל; א"כ קשה על רב אשי ורבינא שהיו אחריו והניחום ולא כתבום בתלמוד בבלי? ואם נאמר שרב אשי ורבינא לא היו צריכים לכתוב מפני שכבר כתבם ר' יוחנן בירושלמי.

---

*) אמר המחבר: אגב גרסאי מצאתי בארבעה מקומות שמזכירים תנאים הלשון תורה שבע"פ, אך המקומות הללו אינם בטוחים אצלי לסמוך עליהן, כי נפלו אצלי בספק, לכן כל זמן שלא יהיו נמצאים מקומות אחרים היותר בטוחים להשען עליהם, תהיה השערתי זו שהזכרתי קיימת, ואציין פה המקומות הללו, ואציגה עמהן גם ספקותי.

א) בשיר רבה (בפסוק ישקני מנשיקות פיהו) בד"ה רבי יהודה ורבי נחמיה ורבנן, וז"ל: „רבי נחמיה אומר שתי תורות נאמרו אחת בפה ואחת בכתב" עכ"ל. ורבי נחמיה (בר פלוגתא דרבי יהודא) הוא ר' נהוראי התנא, והיה בזמן רבי שמעון בן יוחאי; אך יכול להיות שיש פה טעות במדרש, וצריך להיות ר' יודן (במקום ר' יהודא) ור' חוניא (במקום ר' נחמיה), והמה היו אמוראים, ונזכרים אלה שנים ביחד במדרש שם לעיל לפני המאמר הנזכר, וכן הלשון „רבנן" הנזכר פה מורה באצבע שאלה השנים היו אמוראים; כי הלשון „רבנן" הוא מלשון האמוראים (עיין בדברי בית יהודה פרק ק"א).

וא"כ קשה מדוע יצאו הלכות האלו מכלל כל התלמוד ירושלמי? גם ר' יוחנן עצמו הוא בעל המאמר (בירושלמי דברכות פרק ה') „ברית כרותה הלומד אגדה מתוך הספר לא במהרה משכחה?" ואם נאמר שלדעת ר' יוחנן לא היה אסור לכתוב רק הלכות, אבל הגדות היו מותרות, נגד דעת ר' יהושע בן לוי ויתר האמוראים האחרונים שאסרו לכתוב ההגדה (ועיין בשמות רבה פרשה מ"ז); א"כ קשה על התלמוד דתמורה (פרק ב') שמביא שם להיתר כתיבת דברים חדשים של הלכות, ראיה מרבי יוחנן וריש לקיש, שהיו מעיינים בספרי דאגדתא בשבתא? ואם נאמר שלדעת ר' יוחנן מותר לכתוב גם ההלכות וגם ההגדות, אך חדשות דוקא, וכמו

ב) בילקוט על התורה רמז תתקנ"ה בשם הספרי וז"ל: „יורו משפטיך ליעקב מלמד שכל ההוראות אינן יוצאות אלא מפיהם וכו' [ועיין דברי רבא יומא דף כ"ו], ותורתך לישראל מלמד ששתי תורות נתנו להם לישראל אחת **על פה** ואחת בכתב, שאל אגניטוס הגמון את רבן גמליאל כמה תורות נתנו לכם, א"ל **שתים** אחת בכתב ואחת **על פה**' עד כאן לשונו. — אך יוכל להיות שרבן גמליאל זה הוא בנו של רבינו הקדוש, והנזכר ג"כ במשנה; כי רב סדר הספרי. גם יוכל להיות שהמאמר הזה הנוסף פה בספרי על התלמוד יומא שהזכרנו, תלמיד טועה כתבו בזמן מאוחר; כי יש בו שבוש גלוי, כי מן „וְתוֹרָתְךָ" שהוא לשון יחיד, לא נוכל להבין יותר מאחת (כי לפי הדרוש הזה היה צריך להיות „וְתוֹרוֹתֶיךָ") ואיך אמר **מלמד ששתי תורות** וכו'? ובעבור השבוש הזה שכתב תלמיד טועה, הוסיף הוא ג"כ תעתוע זה בשבוש של ההגמון ששאל כמה תורות מן **ותורותיך**, ויותר ראוי לנו לשבש המאמר הזה מלשבש המסורה בתיבת **וְתוֹרָתְךָ** שלפנינו, ובפרט שכלל מונח מן הגאונים שכל ההגדות הנמצאות חוץ לש"ס אינן מחוורות כ"כ, והתלמוד יומא שם אינו מזכיר זאת, והתלמוד ככר דחה הספרי, ואפילו אם היה כן בתלמוד, היינו מבטלים דבריו נגד המסורה כמו שאמרו הפוסקים שיש לשמוע אל המסורה נגד התלמוד בענינים כאלה שאינם לדין ולהלכה, **ועיין תים** (בראשית י"ד).

ג) במסכת שבת (דף ל"א) וז"ל: „מעשה בעכו"ם אחד שבא לפני שמאי וכו' א"ל שתים תורה שבכתב **ותורה שבע"פ** וכו'" עכ"ל. אך להיות שהמעשה הזה מתחיל בלשון „**תנו רבנן**" שהכוונה בו כך שנו **האמוראים** (והמה האמוראים הקדמונים בעלי הברייתות), ויוכל להיות שהאמוראים ספרו כל זאת **בלשונם ומליצתם**, (עיין ספרנו בית יהודה פרק ע"ה ופרק קי"א צד 261), ועוד ראיה לזה שבאבות דר' נתן מספר זה המעשה בשנוי רב (עיין שם פרק ט"ו).

ד) בספרא (פרשת בחקותי פ"ח סימן י"ב) נזכר ג"כ תורה שבע"פ עיין שם, אך גם שם יוכל להיות שדברי אמורא הן, **כי רב חברו**, עיין הקדמת הרמב"ם ליד החזקה, ועיין פלפול עצום בזה בהקדמת בעל מדות אהרן, וא"כ רב כתב בלשונו ומליצתו.

שאמרו שם בתלמוד מלתא חדתא שאני (ר"ל דברים חדשים מותרים לכתוב), וכמו שכתב רש"י (שבת דף ו') בד"ה מגלת סתרים, שדברים חדשים מהלכות היו כותבים התלמידים, וזהו מגלת סתרים וכמו שהזכרנו ועיי"ש ברש"י; וא"כ קשיא מעיקרא על כלל איסור כתיבת דברים שבעל פה, כי כלם כחדשים, לבד מהלכות למשה מסיני, כמו שאמרו בעירובין (כ"א ע"ב) על הפסוק חדשים גם ישנים וז"ל רש"י שם בד"ה דברי סופרים: חדשים שנתחדשו בכל דור ודור לגדור גדר וסייג עכ"ל רש"י, ועיין תוספות שם אחר זה בד"ה מפני מה לא נכתבו (כמו שאעתיק דבריו להלן אחר זה), ושם בתלמוד אמר רבא מאי דכתיב ויותר מהמה בני הזהר, וכולל שם התלמוד בלשון דברי סופרים כל תורה שבע"פ, וז"ל רש"י שם: לעיל מיניה (בפסוק זה) כתיב דברי חכמים כדרבונות, אלו דברי תורה שנמסרו למשה על פה שנחלקו בהן חכמי ישראל לאחר שנתמעט הלב ושכחו וכו' עיי"ש ברש"י. והרמב"ם (סוף ס' אגרות הרמב"ם בתשובתו על ענין הקדושין) כתב וז"ל: בארתי (בספר המצות) שאין כל דבר שלמדין אותו בהיקש או בקל וחומר או בגזרה שוה או במדה מי"ג מדות הוא דין תורה וכו' ושם בארתי שהוא מדברי סופרים, ואפילו בדבר שהוא הלכה למשה מסיני מדברי סופרים קרינן ליה, ואין שם מהתורה אלא דבר שהוא מפורש בתורה וכו' או דבר שאמרו חכמים שהוא מן התורה, והן כמו שלשה או ארבעה דברים בלבד עכ"ל עיי"ש. ועיין היטב בכסף משנה ומגיד משנה הלכות אישות פרק א' בתחלתו. (ומה שכתוב שם בהגה"ה מהלכות טומאת מת פרק ב' צריך עיון). ועוד קשה מנין לו להתלמוד דתמורה שספרי דאגדתא שהיו מעיינים בו ר' יוחנן וריש לקיש בשבתא היו בו דברים חדשים? אם לא שנאמר שלדעת מסדרי התלמוד כל דברי אגדה חדשים המה, כי המצאות החכמים המה (ר"ל שאמרום מסברות עצמם ולא מפי קבלה, עיין מבוא התלמוד לר"ש הנגיד) וא"כ היתה מותרת בהם הכתיבה; וקשה א"כ למה לר' יוחנן ולריש לקיש ההיתר משום עת לעשות לה'? עיי"ש בתלמוד.

ה) הטעם שלא כתבו תורה שבע"פ אמר רבא (שם בעירובין) וז"ל: מפני מה לא נכתבו? עשות ספרים הרבה אין קץ ולהג הרבה יגיעת בשר, וכתב רש"י לכך לא נכתבו (דברים שבע"פ) שאין קץ לעשות ספרים הרבה בכל אלה, עכ"ל רש"י. וא"כ נראה מזה שמה שלא כתבו תורה שבע"פ לא היתה זאת מחמת איסור רק מחמת יגיעה כי רבה היא תורה שבע"פ. ואיך נשמע מזה שהיה אסור לחכמי הדור לכתוב כל מה שיהיו יכולים וכמה שירצו? ודברי רבא אינן סברא אלא גמרא, כי הוא מאריה דתלמודא כנודע בש"ס. והתוספות שם בד"ה מפני מה לא נכתבו, כתבו וז"ל: וגם בהלכות למשה מסיני לא נתנו כדי שלא ישתכחו, עכ"ל התוספות, ונראה ממנו שרק הלכות נתנו למשה על פה

(המה הנודעות בתלמוד בשם הלכה למשה מסיני) ואולם דברי סופרים (ר"ל מה שחדשו החכמים) לא נתנו למשה אף בע"פ ועיין בריטב"א בעין יעקב שם מה שמקשה על דברי התוספות אלו, וזהו מסקנת הרי"ף שם: ומכאן יש ללמוד שלא נאסרו לכתוב דברים שנתנו על פה, אלא דברי הלכה למשה מסיני, אבל דברי סופרים שלא נתנו על פה אלא הסופרים הדשו אותם יש לכתבם שלא ישכחו אותם, עד כאן דברי הרי"ף. וא"כ מדברי תוספות אלו (כמסקנת הרי"ף) משמע שלא היה איסור כלל לכתוב דברים שבע"פ כ"א ההלכות למשה מסיני? (ועיין לעיל מזה מה שהעתקנו מדברי הרמב"ם באגרותיו שאלה היו רק ג' או ד') ובתשובות חות יאיר סימן קנ"ב נמצא פלפול ארוך מאד בדברי התוספות אלה, הרוצה יראה משם.

ו) מה ששאלו שם בתמורה ואי הות ליה אגרתא מי אפשר למשלחא והא אמר וכו' כותבי הלכות כשורפי תורה וכו'? עיי"ש בתלמוד, וקשה מדוע פריך תלמודא מי אפשר למשלחא ולא פריך מי אפשר למכתבא; כי הכתיבה אסורה, וכדאמרי שם לקמן; נראה מזה שכוונתם בכותבי הלכות כשורפי תורה, הכוונה רק לכתוב לאחרים אבל לעצמו מותר, וזה שדקדק התלמוד „מי אפשר למשלחא" פי' מפני שבכך הוא מלמד לאחרים, וזה אסור. — ובזה ג"כ בטלה הוכחת החכם האגיז שהוכיח מדברי התלמוד הללו שהזכרנו, שלא כתב רבינו הקדוש המשנה וכו' עיי"ש.

ז) לפי דעת החכם האגיז האומר שרבינו הקדוש לא כתב המשנה ורבינא ורב אשי לא כתבו התלמוד אך רבינו הקדוש רק סדר המשנה וכן רבינא ורב אשי רק סדרו התלמוד עיי"ש, לא אדע איכה יצויר המון דברים בעל פה כאלה הבלתי ברורים ובלתי מסודרים והנמצאים רק בזכרון בני אדם שונים באין סדרים, והמשונים ג"כ לפעמים בתוכן הענין, לסדרם ולבררם באין כתיבה!

ח) הרמב"ם והרבה גדולי ישראל כלם פה אחד אמרו, שהטעם שרבינו הקדוש היה מתיר הכתיבה בדברים שבעל פה הוא משום עת לעשות לה' הפרו תורתך, עכ"ד. ובאמת לא מצינו המאמר הזה יוצא מפי רבינו הקדוש, אבל מפי תלמידיו ר' יוחנן וריש לקיש (עיין גיטין ס' ותמורה שם)? וגם הם לא אמרו זה אלא בהגדה? וגם המאמר הנוסף פה בתמורה „אמרו מוטב שתעקר וכו'" שהוא כבאור על עת לעשות לה' הפרו תורתך, הוא בודאי רק מאמרו של ר' יוחנן, כי המאמר הזה מוטב שתעקר וכו' הנזכר בש"ס לאיזה ענין, מצאתי תמיד שהוא מאמר ר' יוחנן או הוא בעצמו אומר כן או אחרים אומרים משמו, או ר' יוחנן אומרו בשם רבו ר' שמעון בן יהוצדק, ולדוגמא עיין פרק הערל בד"ה והכתיב לא יומתו — וכן בעל המאור בריש פרק כל כתבי תלה החיתר לכתוב דברים שבע"פ

משום עת לעשות לה׳ רק ברבי יוחנן וריש לקיש שהיו מעיינים בספרי דאגדתא בשבתא עיי״ש ? — ואפשר לומר הטעם שהרמב״ם וסיעתו תולין הדרוש הזה עת לעשות לה׳ ברבינו הקדוש; יען שמצינו לרבינו הקדוש שהורה במקום אחר להתיר איזה איסור על זה האופן, משום עת לעשות לה׳, והוא בפרק הרואה במשנה אחרונה לענין שאילת שלום בשם עיי״ש, ועיין רש״י שם שכתב שהוא דרך כלל בכל מקום.

ט) מהמאמר שהביא התלמוד שהיו ר׳ יוחנן וריש לקיש מעייני בספרא דאגדתא בשבתא, נראה שאיסור כתיבת תורה שבע״פ הוא משום שאין קורין בהן בשבת מפני בטול בית המדרש שצוה לשמוע הדרשה, ובעבור שאין קורין בהן בשבת א״כ אינם לצרך כלל בשבת, וע״כ אין מצילין אותן מפני הדליקה, כי לא הותרו להציל כ״א דברים ההכרחיים לצרך השבת, אבל זולת זה אסור, ויש בהם חלול שבת; וכיון שאין מצילין אותם מפני הדליקה, לכן הכותב תורה שבעל פה הרי הוא כשורף תורה בידים, כי הוא הגורם לזה, (ועיין רש״י שבת בפרק כל כתבי דף קט״ו בד״ה כותבי ברכות). — ואפשר שהמליצה „בשבתא" (שם בתמורה וגיטין אצל ר׳ יוחנן וריש לקיש דהוו מעייני בספרא דאגדתא) הכוונה „בשעת הדרשה" כי כן מצינו לר׳ יוחנן עצמו שמשמש במליצה זו „בשבתא" סתם, וכוונתו „שעת הדרשה" והוא בגיטין (דף ל״ח ע״ב) וז״ל התלמוד שם: אמר רבי חייא בר אבא אמר רבי יוחנן „שתי משפחות היו בירושלים אחת קובעת סעודתא בשבתא" ושם הכוונה גלויה בשעת הדרשה, וכן מפרש הרא״ש שם במסכת גיטין.

וזולת הספקות הללו שהזכרתי העירותי עוד על כמה ספקות הנוגעות לענין הזה; ולהיות דרכיה של תורה דרכי נעם, וכל נתיבותיה שלום, ודברי רבותינו הקדושים כלם תמימים אין בהם נפתל; לכן ראוי לעיין עליהם ואז בודאי ישובו הדברים אל מכונם ועל בורים, אך צריך לי לזה ג״כ כח וזמן וספרים ידועים, ושלשתן אלה נעדרו ממני בימים ההם, ובפרט שאין פה המקום לדבר מזה, ובודאי יראו חכמים ויעיינו והמת יורוני דעת, ומה ששגיתי יבררו לי, כמו שנאמר מזקנים אתבונן.

צד 121 כתב המחבר ריגייו וז״ל:

„בכמה מקומות שאמרו הלכה אני אומר וכו׳" עיין שם בדבריו.

תדע קורא נעים! שהמאמר הזה כלו וכל המאמר שם בהערה השניה בצד זה עם כל הבקיאות הנמצא שם, הכל כאשר לכל לקוח מספר הליכות עולם (שער השלישי פרק ראשון).

צד 123 כתב המחבר ריגייו הערה אחת, ומדבר בה מזמן כתיבת התלמוד בפלפול ובקיאות, וכל הערה זו מתחלתה ועד סופה לקוחה מספר בן יוחאי (צד קי״ז ע״א) בד״ה תלמוד בבלי, ועיין להלן בהשגותינו על **צד 134**.

צד 127 אחר שמוכיח המחבר ריגייו שאין ללמוד הגדות מפני שלא נוכל לעמוד על כוונתן; כתב וז"ל:

„ואם תאמר שבדרך הזה נהיה חסרים חלק גדול מהתלמוד? גם זה אינו אמת; כי ראוי לך להתבונן שמתחלה דברי הגדה לא נתנו ליכתב כמו שאמרו במסכת סופרים פ"ז, ולכן אמר ריב"ל (בירושלמי דשבת) הדא אגדתא הכותבה אין לו חלק וכו׳ כי לדעתו ראוים הדברים להשאר במדרגת סוד כמוס וכו׳" עכ"ל.

חי אני! שאינו שומע (במחילת כבוד תורתו) מה שמוציא בפיו, הן אמר שאין ללמוד ההגדות מטעם שלא נוכל לעמוד על כוונתן, וא"כ אם נלמד בהן אפילו אלף פעמים יהיה הלמוד לשוא כי הדברים ישארו לפנינו כספר החתום, ואיך א"כ יאמר שבעבור זה אסרו אז לכתוב ההגדה כדי שישארו הדברים בסוד כמוס, ומשמע מזה שיוכל החכם לעמוד על כוונתן? וא"כ הביא ראיה לסתור דבריו! ועוד קשה הלא גם הלכות היה אז אסור לכתוב? ולדעת החכם תאגיז בהקדמת המשנה נראה ההפך שדוקא הלכות היה אז אסור לכתוב אבל אגדות היה אף אז מותר לכתוב? גם מעיקרא דדינא לא דבר החכם ריגייו נכונה, כי מעולם לא אסרו חז"ל ללמוד הגדות ואדרבה מצינו לחז"ל שהיו רבים מהם מזרזים על למוד הגדות, ואמרו אם רצונך להכיר את מי שאמר והיה העולם לך אצל הגדה, והמערערים לא ערערו על גוף ההגדות כי אם על הכתיבה מטעם דברים שבעל פה אי אתה רשאי לאמרם בכתב וכמו שהארכנו בזה בספרנו בית יהודה. — וא"כ מה זה שהביא המחבר ריגייו ראיה לאסור הלמוד מדברי קצת חכמי התלמוד שאסרו רק הכתיבה?

צד 128 הולך המחבר ריגייו ומשלים את דבריו הראשונים שהזכרנו לפני זה שראוי שלא נעיין כלל בהגדות, ומסיים בזה הלשון: „כדרך שהזהירנו הרמב"ם ז"ל (פרק י"ב מהלכות מלכים ומלחמות): לא יתעסק אדם בדברי ההגדות ולא יאריך בדברי המדרשים ולא ישימם עיקר שאינם מביאים לא לידי אהבה ולא לידי יראה עכ"ל (הרמב"ם) ועכ"ל המחבר ריגייו.

המחבר ריגייו מעתיק דברי הרמב"ם שלא בשלמות וע"כ נראה שיש חזוק לדבריו, ובאמת אינו מזהיר הרמב"ם על מניעת למוד המדרשים והאגדות בכלל, וכוונתו רק על אלו האגדות המדברות על אופנים ופרטים מענין ביאת המשיח, וז"ל הרמב"ם: ויש מן החכמים שאומרים שקודם ביאת המשיח יבוא אליהו, וכל אלו הדברים וכיוצא בהן לא ידע האדם איך יהיו עד שיהיו, הדברים סתומים הן אצל הנביאים גם החכמים (ר"ל חכמי התלמוד) אין להם קבלה בדברים אלו, אלא לפי הכרע הפסוקים ולפיכך יש להם מחלוקת בדברים אלו וכו׳ ולעולם לא יתעסק אדם בדברי ההגדות ולא יאריך במדרשות האמורים בענינים האלה וכיוצא

בהן, ולא ישימם עיקר שאין מביאים לא לידי יראה ולא לידי אהבה, ובן לא יחשב הקיצין וכו' אלא יחכה ויאמין בכלל הדבר (ר"ל מביאת המשיח) כמו שבארנו עכ"ל הרמב"ם. וחוץ לזה הרמב"ם אינו מצוה לעשותם עיקר והמחבר ריגייו רוצה לאבד זכרם מכל וכל. גם לא עיין המחבר ריגייו בהקדמת הרמב"ם לסדר זרעים בד"ה הדרש הנמצא בתלמוד, ואם היה מעיין שם היה משבר קולמוסו בזה וזורקו לים המלח.

עוד קשה מדוע יתרעם המחבר ריגייו בספרו זה (צד 69) בהביאו את דברי הראב"ד וז"ל המחבר ריגייו: „אי שמים! דברי ההגדות אשר תוכן רצוף סודות עמוקים, יקראו (מאת הראב"ד) מִשְׁבְּשׁוֹת הדעות!" עכ"ל. הלא כפי היסוד שהונח פה מהמחבר ריגייו לית נגר ובר נגר שיוכל לדעת התוך הנמצא בהגדות; וא"כ מי לא יודה שהקורא בהן יוכל להשתבש בדעות?

צד 130 אחר שדבר המחבר ריגייו עד הנה במעבר לדף מהמכשולים המניעים מלמוד האגדות ודרשותיהן, ושבעבור זה מהראוי למנוע הלמוד בהן, הוסיף בצד זה בשולי היריעה הערה אחת, וז"ל:

„בספר הליכות עולם לר' ישועה הלוי שער ד' פרק ד' הבטיח המחבר (כפי הנראה מן הלוח) לדבר בו בדרכי המדרשות ואסמכתות למוצאידהם לבד המדות המקובלות ושרשיהם, אבל חפשתי בכל הדפוסים של הספר ההוא ומצאתי שבכלם חסר הפרק הזה מעיקרו ואינו במציאות, והשתוממתי על המראה למה יבטיח המחבר לדבר בזה הענין ולא ימלא הבטחתו? וכן לא יעשה! לכן לבי אומר לי כי המחבר ההוא להיותו חוקר נכבד גלה דעתו על ענין המדרשים באופן בלתי מסכים עם דעת ההמון בהם, ולכן לא רצו המדפיסים להדפים הפרק ההוא, או שאחד מן הרבנים הנצב על מלאכת הדפוס עכב על ידן, והבוחן לבות יודע איך קרה הדבר" עכ"ל.

המחבר ריגייו שמח כי מצא לו הון רב בדברי הרב הגדול בעל הליכות עולם, ונעצב על אבדתו זו הגדולה האבודה ממנו וחבל על דאבדין! וחשד את המדפיסים והרבנים ששלחו ידם ושללו ממנו אוצר בל כלי חמדה. ואני אומר כי לשוא שחק ורגז ואין נחת, אבדתו זו ערוכה בכל ושמורה, ומידי תבוקש, ואנכי אחטנה להדרינה למריה בלא הכרזה ובלא סימנין.

אך טרם אחזיר לו אבדתו אומר: שהמחבר ריגייו במחילת כבוד תורתו טעה מאד בפרוש המלות של דרכי המדרשות; כי חשב שהכוונה בם עניני אגדות הזרות ומדרשים הסתומים, אך כוונתו האמתית של בעל הליכות עולם במלות דרכי המדרשות אל המדות שהשתמשו חכמי התלמוד *)

---

*) „מדרש" כפי הקדמונים מחכמי המשנה הכוונה הלכות ודינים מפנים

ודרשו בהן חוץ הי"ג מדות שהתורה נדרשת בהן וחוץ הל"ב מדות דרבי אליעזר בר"י הגלילי; כי יש עוד מדות הנוספות על אלה שהזכרנו. וכמו שיבורר במה שיבוא הכל באר היטב, וזה שכוון בעל הליכות עולם באמרו: לבד המדות וכו', ור"ל חוץ המדות כנ"ל.

והנני הפעם להראות לכל קורא שאבדתו זו נמצאת בשלמותה בספר הליכות עולם במקומו שם בשער ד' ומצויה אצל כל אדם, ואיננה אבודה כי אם מהמחבר ריגייו, ואם ריק הוא, ממנו הוא, והמסתכל שם היטב יראה כי לא יחסרו כ"א שתי מלות אלה „פרק רביעי" ולא יותר שנשמטו בשגגה מידי המעתיקים, ששכחו לציין אלה שתי תבות „פרק רביעי" לפני דבור המתחיל: דין אם למקרא; כי המאמר הזה דין אם למקרא הוא התחלת הפרק הרביעי (אשר כבר נתיאש ממנו המחבר ריגייו, אך תוחלתו נכזבה כי לא נמצא בו מה שזמם מצוא בו). וידובר בפרק הרביעי הזה ענינים המסכימים ממש עם כל מה שמצוין עליו בלוח, היינו: שמדבר בדרכי המדרשות וכו' לבד המדות וכו', אולם לא כבוונת המחבר ריגייו בבאור המלות הללו, אך כמו שפרשנו. — ועתה אסדר על הסדר תוכן ארבעה פרקיו של שער ד': בפרק הראשון הולך המחבר בעל הליכות עולם ומונה על הסדר כל המדות, בשמותן לבד, מה שידבר בהן בכל השער הרביעי הזה, היינו מהי"ג מדות דרבי ישמעאל, ומהל"ב מדות דר"א בר"י הגלילי, ומהמדות שהמה חוץ לאלה המדות הנקראים אצלו בשם דרכי המדרשות. — ובפרק השני הולך ומבאר הי"ג מדות דר' ישמעאל, ואח"כ בפרק השלישי הולך ומבאר הל"ב מדות דר"א בר"י הגלילי עד המאמר דין אם למקרא ומן המאמר הזה דין אם למקרא (שהוא לפי האמת התחלת הפ' הד') הולך ומבאר המדות הנקראות אצלו „דרכי המדרשות" שהמה הוספות על הל"ב מדות, וזה שכוון במאמרו „לבד המדות וכו'" ר"ל הוספה על המדות הל"ב, היינו דין אם למקרא וכו' עד סוף הפרק שהוא הפרק הרביעי והאחרון שבשער הרביעי. ואתה קורא משכיל! קרא נא על הסדר ספר הליכות עולם ותדקדק בו כי אז תדע ותשכיל האמת עם מי, וביחוד תדקדק בפרק הראשון משער הרביעי.

וזולת הדברים והאמת האלה, יש לי עוד עדות ברורה כשמש שמן המאמר דין אם למקרא הוא התחלת הפרק הרביעי שהוא הפרק האחרון; כי בפרק ב' משער הרביעי הזה בסוף התשובה לדיני בנין אב (והוא בדפוס אמשטרדם דף ל' ע"א והיא המהדורא אשר לפני) מורה באצבע המחבר בעל הליכות עולם אל דין אם למקרא שהזכרנו, ואמר עליו בפה מלא שהוא נמצא בפרק האחרון מזה השער עיי"ש.

קדמונינו מן לשון הכתוב שבתורה, ע"י היקש ודרישה ופלפול, ועיין בספרנו בית יהודה (נד 299).

ואחרי שהחזרתי להמחבר ריגייו אצל אבן הטועים את אבדתו שכבר אמר נואש (אף שמאד טעה בסימניו שנתן לאבדתו) באתי גם אני עתה להכריז על אבדה אחת קטנה האבודה באמת בספר הליכות עולם שלא הרגיש בה המחבר ריגייו, וממש בשער ובפרק ובמקום הזה, היינו לפני התחלת המאמר דין אם למקרא (שהוא סוף פרק שלישי כמו שבארנו) נחסרה המדה הל״ב מן הל״ב מדות דר״א בר״י הגלילי שהולך ומסדר שם. והיא המדה האחרונה ממוקדם ומאוחר שהוא בפרשיות, ובלתי ספק כאשר נשמטה ע״י שכחה המדה הזאת האחרונה (הכוללת ערך שתים או שלש שורות) שהיתה סיום הפרק השלישי (כפי שהוכחנו) נשמטו עמהם גם שתי תבות אלו „פרק רביעי" — ולבד זה מצאתי בו בפרק ראשון משער הזה שנחסרו בו כמה תבות כמו שיראה המעיין שם:

צד 134 כתב המחבר ריגייו וז״ל:

„ואמרו חז״ל (פרק אלו קשרים, וירושלמי פ״ח דדמאי, ופ״ה דשקלים, ובראשית רבה פרשה כ״ד) אם הראשונים כבני אדם אנו כחמורים" עכ״ל.

מי לא יתפלא בקראו הבקיאות הרב הזה שהראה במאמר הזה השגור אף בפי התינוקות היום, ועל מה ולמה, ישאל כל קורא, התאמץ המחבר ריגייו לחפש אחר מאמר זה בחורין ובסדקין בכל מקומות הש״ס בבלי וירושלמי ומדרשים לציין את מקומו בסימני הדפין והפרקים, הלא צריך לזה זמן רב מאד? אך האמת שבקיאות זו באה לו בנקל, והוא למאור עינים (אמרי בינה פרק י״ד) הנודע למבקר גדול שטרח ויגע הרבה לציין תמיד כל המאמרים בספרו מכל מקומותיהם והיה לו בזה הכרח ללבן הרבה ענינים בדרז״ל וביתר ספרים. — וכן בעל הבן יוחאי שאהב גם הוא להראות בקיאות רב שלא מהצרך ואשר לא נולדו על ברכיו וגנובים מאחרים אשר טרחו ימים רבים ביגיעת בשר, אף הוא מביא בספרו זה (צד כ״ד) המאמר הזה אם ראשונים וכו׳ ומציין ג״כ אות באות המקומות הללו שמציין המחבר ריגייו, ובודאי לקח גם הוא ממאור עינים. ומי לא ידע שהמחבר בן יוחאי לקח כל בקיאותיו מספר פחד יצחק המראה כל מבוא על דרך ערכין, כמו שנמצא ספר זה גם כן ביד המחבר ריגייו, וממנו הוציאו בקיאותם המחברים שיש בידם הספר פחד יצחק, (כי רחוק מי שימצא בידו הספר הזה, גם הוא ספר גדול מאד ויקר מחירו). המחברים הללו מחויבים להזכיר (במקום שמסדרים על ידו באיזה דרוש הרבה בקיאות) לאמר בפה מלא: הבקיאות הרב הזה על הסדר בענין הזה שסדרתי פה הראני בעל פחד יצחק! או עכ״פ בהקדמת חבורם לאמר: הבקיאות הרב שנמצא בספרי זה הנני חייב תודה לספר פחד יצחק, כי בעזרו עשיתי לי כל העשר הזה! כמו שהקדים הרב הגדול בעל ספר החינוך בהקדמתו ואמר בפה מלא, שכל הבקיאות

הרב שבספרו החנוך חייב תודה לאחרים ; לא כן עושים המחברים שהזכרתי .

ובאמת בהסיר מקצת ספריהם הללו את בקיאות הללו שסדרו מעטל אחרים , ישארו לפעמים ספריהם במקומות רבים כבדים ריקים , ויש להמליץ בדרך צחות על קצת הספרים הללו החדשים שאומר כל ספר וספר מאלה אל מחברו לאמר : לולי פחד יצחק היה לי כי עתה ריקם שלחתני !

צד 135 כתב המחבר ריגייו הערה גדולה מאד בבקיאות רב ופלפולים להתיר לילך בגלוי הראש , עיי"ש בדבריו .

דע קורא נעים ! שרוב הדברים שם לקוחים מספר צרור המור להרב הגאון דעמדין והוא תשובה ח' מספרו זה הנקראת בשם כסוי חמאה , והרב הגאון הזה מסיק שם לאיסור , אולם בשקלא וטריא שלו מביא ראשונה גם הראיות להיתר , והמחבר ריגייו עזב כל הראיות לאיסור ולקט מתשובה זו כ"א הראיות להיתר , ובסוף הערה זו מסיים המחבר ריגייו וז"ל : ועיין בספר אגרת אלאסף עכ"ל . ולא ידעתי ראשונה מי היא אגרת אלאסף זו ושאלתי עליה והגידו לי שהיא מחברת אחת להחכם הרב דארוד ושם מדבר מהיתר לילך בגלוי הראש ; ועוד קשה טובא שהמחבר ריגייו מיחס השקלא וטריא בענינים כאלה אל הפילוסופיא , הלא המה שייכים לידיעת התלמוד ?

צד 157 לענין מה שכתב הרמב"ם ז"ל במורה וחכמי ישראל המקובלים שטעם השחיטה הוא כדי למנוע הצער , וכתב המחבר ריגייו שם בהערה וז"ל :

„אך מה יענו במה שהתירו הפוסקים (יו"ד סימן י"ח סעיף ז') אעפ"י שהוליך והביא בה כל היום עד ששחטה שחיטתו כשרה ? והלא אין צער גדול מזה" עכ"ל .

קושיא זו כבר שאלו כת שבתי צבי ברצותם לחזק אמונת הגלגול בבהמות , אך באמת קושיא זו פורחת באויר ; כי המעיין בפוסקים הללו יראה שרק בעוף התירו על אופן זה , ובדיעבד דוקא ולא לכתחלה , ודוקא אחר שחיטת סימן הראשון , מפני שהעוף הוכשר ברוב סימן הראשון , כי בזה כבר נטלה החיות ובטלו כל הרגשות החיים . עיין ביורה דעה שם סימן כ"ג ובש"ך סימן י"ח וסימן כ"ג ועיין בלבוש .

וחוץ לזה שכתבנו פה בבטול שאלתו זו , בטלה שאלתו זו גם מטעם אחר המבואר אחר זה .

צד 158 מביא המחבר ריגייו דברי הרמב"ם מסוף הלכות מקואות ומעילה , כאלו חזר הרמב"ם מדעותיו שכתב במורה בקצת טעמי המצות , ואמר : „והנה זה יורה על הולשת הטעמים הנזכרים במורה וכו'" עכ"ל .

א) הענין הזה לקח המחבר ריגייו מספר בן יוחאי (דף קכ"א ע"ב עיי"ש בדבור המתחיל ענק עמנו רבינו הגדול רש"י ז"ל :

ב) לא אמרו כלום; כי נוכל להשיבם ע"ז, שמה שכתב הרמב"ם בהלכות מקואות ובסוף מעילה, כתב כתלמודי, אך במורה כתב כחוקר, וכן מצינו באמת כמה פעמים סתירות מדברי הרמב"ם במורה לדבריו בספרי התלמודיים. אך הרמב"ם ז"ל בכבודו ובעצמו הקדים רפואה למכה זו במורה (חלק ג' פרק מ"א) בפרושו לפסוק עין תחת עין, עיין שם דבריו, ובמפרשו ר' שם טוב, ותנוח דעתך, ומאמרו זה (של הרמב"ם שם) לא ללמד על עצמו יצא אלא ללמד על הכלל כלו יצא — ומלבד תשובה זו העומדת לבטל דבריו, יש עוד תשובות בדבר, ולרווחא דמילתא נציגם לעין הקורא; ידוע שספר המורה כתב בזקנותו, ואלה הספרים התלמודיים כתב בילדותו (ויהיה ע"ד הדר ביה רבא מהחיא, והרבה כיוצא בו שהזכרנו לעיל בבטול השגות המחבר ריגייו על רש"י). — גם את ספריו התלמודיים כתב לכל אדם, וספר המורה רק ליחידי סגלתו.— וגדולה מזו כתב הגאון בעל כנסת הגדולה שהרמב"ם סותר את עצמו גם בדינים בספרו יד החזקה נגד פרושו למשנה (שכתב ראשונה בראשית ימיו), ועיין תשובות הגאון חוות יאיר (תשובה קצ"ב) המדבר מענין זה באריכות ובבקיאות נפלא.

ואחרי הדברים והאמת האלה הנני אומר, שהמחבר ריגייו מעיקרא דדינא משתבש, כי המעיין היטב ברמב"ם סוף מעילה שם בתחלת דבריו יראה ההפך, כי לא שלל הרמב"ם טעמי המצות וחקירתן כלל, באמרו וז"ל: ראוי לאדם להתבונן במשפטי התורה הקדושה ולידע סוף ענינם כפי כחו, ודבר שלא ימצא לו טעם ולא ידע לו עילה אל יהי קל בעיניו וכו', אמרו חכמים חקים שחקקתי לך וכו' עיי"ש. ועתה קורא נעים! עשה אזנך כאפרכסת ושמע נא דברי הרמב"ם מה שכתב אחר זה בסוף הלכות תמורה, וז"ל שם (טרם בא שם לתת טעם שכלי לדברי התורה והיה הוא ותמורתו יהיה קדש): אעפ"י שכל חקי התורה גזרות הם, כמו שבארנו בסוף מעילה; ראוי להתבונן בהם, וכל מה שאתה יכול ליתן לו טעם, תן לו טעם, הרי אמרו חכמים הראשונים, שהמלך שלמה הבין רוב הטעמים שלכל חקי התורה עכ"ל. — גם המעיין בעין חודרת בסוף הלכות מקואות באמרו: ואעפ"י כן רמז יש בדבר וכו' עיי"ש, יראה ויתבונן אנה פניו מועדות, ואל מה הוא קולע. — והמעיין היטב בספרו יד החזקה על הסדר ימצא הרבה פעמים שנתן טעמים למצות החקיות כגון בגלוח הזקן וכדומה, ואם כן דברי המחבר ריגייו בטלין ומבוטלין.

צד 167 בהערה כתב וז"ל: „גם יש כת בבני הודו הנקראים בראהמינען על שמו (של אברהם אבינו ע"ה) עכ"ל.

המחבר הזה כתב זאת כדבר ברור וידוע לכל שהכת הזאת נקראת ע"ש אברהם אבינו ע"ה, ובאמת לקח זאת מדברי מהרנה"ו במגיד חדשות, וגם לא לו הדברים האלה והמה לקוחים מספר נשמת חיים לר' מנשה

בן ישראל שאמר בן ע"ד השערה בעלמא עיי"ש בספרו. – ולי נראה שנקראים בראהמינען ע"ש מחוקקם בְּרַאמָא, ואולי הוא בְּרַמוֹן בנו הבכור של אדם הראשון, לפי אמונת ההודיים; כנראה בספר הדת שלהם נקרא שַׁסְתָּר, עיין בספרנו בית האוצר מחברת שניה העתקה קצרה מספר הדת הזה.

צד 186 בהערה צבר המחבר ריגייו תלי תלים של בקיאות על המאמר חסידי אומות העולם יש להם חלק לעולם הבא עיי"ש, ואולם כל דברי בקיאותיו שם לקוחים על הסדר מהמודעה להחכם קוניין לספרו בן יוחאי, וזולתו ממחברים.

מצד 190 והלאה עד צד 203 מאריך הרב המחבר ריגייו מיום הזכרון, ראש השנה, והרבה להציע ספקות ושאלות קטני הערך, ומכנה את הדרוש הזה בתאר חקירה עמוקה עפ"י דרכי הגיון, ועל כל אלה אמר שפליאה רבה בעיניו שלא עמדו על זה הענין כל החכמים, וספקותיו והתרת ספקותיו בדרוש הזה הוא חדוש יקר שלא קדמו בו שום אדם. וגם האברבנאל שהעיר על קצת הספקות הללו, אך תשובותיו של האברבנאל לא יתכנו בשום פנים, ואחר שהכביר לנו המחבר ריגייו מלין והשלים כל הספקות, הגיש לפנינו פרק האחרון והוא מצד 203 עד סוף הספר, בו ישמיענו היתר הספקות הללו, ומכנה את הפרק הזה בשם תכלית יום הזכרון, ואחר איזה הקדמות שהקדים כתב וז"ל:

„השם שקראה התורה לזה היום המקודש יורה ג"כ יושר סברותנו בו, כי הנה התורה אמרה זכרון תרועה מקרא קדש ומלת זכרון מורה שיש דבר שנזכור באותו יום וכו', אמנם אמרו תרועה ראוי שנחקור מה היא התרועה ועל מה תרמוז ונאמר וכו', וזהו לפי דעתנו תרועת הממלכה מאותו מין שנזכר בזמן שמשה שמואל את שאול שנאמר ויריעו כל העם ויאמרו יחי המלך (ש"א יו"ד כ"ו), אף כאן מלת תרועה היא סימן מלוכה וירמוז על יום בריאת האדם וכו', א"כ כוונת התורה באמרה זכרון תרועה הוא שנזכור אותו יום שבו מלך הי"ת על כל הנבראים וכו', ואמתת הענין הוא שבעבור שנהגו כל האומות הקדמוניות להריע תרועה גדולה ביום המלכת מלך לכן הועתקה מלת תרועה אל ההמלכה עצמה, לכן עיקר מצות השופר הוא הכוונה שרמזנו וכו' שבאותו יום היתה מלכות השם בעולם" עכ"ל.

והדברים האלה המה תכלית ותמצית כל הדרוש הארוך הזה מה הוא ראש השנה ומה הוא יום הזכרון ויום תרועה, ובאמת כל הדברים האלה היה יכול להגיד בארבע וחמש שורות ולמה הרבה דברים ללא יועיל? ואחרי כל דבריו אלה של המחבר ריגייו שאמר שדברים חדשים גלה לנו פה שלא קדמו שום אדם, וגם תשובות האברבנאל שהעיר על קצת ספקותיו לא יתכנו בשום פנים, תמה אני איך יכול החי

להכחיש את החי? כי דברי המחברים הקדמונים שמהם לקח המחבר ריגיו יסוד כל הפרק הזה עודם חיים וקיימים בספריהם, ומי לא יראה כי דבריו אלו לקוחים מהאברבנאל על התורה פרשת אמור, וז״ל האברבנאל שם: „הבחינה השניה לפי שתקיעת שופר מורה על המלכת מלך וכמו שנאמר במשיחת שלמה (למלך) ויתקעו בשופר ויאמרו יחי המלך שלמה (מלכים א׳ א׳) כאלו ביום הזה (של ראש השנה) בתקיעת שופר יאמר ה׳ מלכנו וכו׳, ועי״ז אמרו בגמרא אמרו לפני בראש השנה מלכיות כדי שתמליכוני עליכם״ עכ״ל האברבנאל, ועיין בפרושו להחדש הזה לכם, וביתר מקומות מפרושו על התורה, וכן הוא בסדר התפלה לראש השנה, וכן כתב רבינו סעדיה גאון שהיום תחלת הבריאה שבו מלך ה׳ עלינו, וכן כתב הראב״ע שנקרא יום תרועה וזכרון תרועה שהוא זכר למלכות ה׳ (וכמו שמביאו המחבר הזה בעצמו), וכן כתב ידידיה האלכסנדרוני (כמובא ממנו במאור עינים) שראש השנה הוא זכר לתחלת מעשה בראשית. וכדעת ר׳ אלעזר בפרק קמא דר״ה וכדעות הנ״ל, ועיין בספרנו בית יהודה צד 81 בהערה. וכן כתב במנורת המאור חלק שני כדברים האלה ממש הטעם של תקיעת שופר בר״ה, וגם רבינו בחיי בן הרא״ש (שהמחבר ריגייו יחשבהו בין שונאי המחקר כמו שהעתקנו לעיל דבריו) גם הוא ז״ל כתב כדברים האלה של האברבנאל וגם הוא היה למעין להמחבר ריגייו בענין הזה, וז״ל רבינו בחיי בספרו כד הקמח (אות רי״ש בערך ראש השנה): „במצוה זו (של תקיעת שופר בראש השנה) רמז למלכותו יתברך שביום זה (של ראש השנה) ברא העולם והיה מלך כי אין מלך בלא עם ובדרך מלכי הארץ לתקוע בשופר תחלת מלכותם כענין שנאמר (מלכים א׳ א׳) ויתקעו בשופר ויאמרו כל העם יחי המלך שלמה, ועל כן צונו יתברך שנתקע בשופר ביום זה בתחלת מלכותו ללמד כי מלך אלהים על גוים אלהים ישב על כסא קדשו״ עכ״ל רבינו בחיי. ובעבור זה נראה לי שצוו הקדמונים לקרוא הקאפיטל מ״ז המדבר כלו מזה הענין. — ואולי לבעבור הזכיר מלוכת ה׳ בראש השנה בא המנהג לילך לנהר או לבאר בראש השנה לחדש שם המלוכה כדאמרי אין מושחין מלכים אלא על גבי מעין שנאמר ויאמר המלך אל בניהו בן יהוידע, כמו שכתבנו בסוף ספרנו בית האוצר מחברת שניה עיי״ש.

תמו ההשגות על ספר התורה והפילוסופיא,
ונספחו עליהן עוד קצת השגות על ענינים זולתם
מהמחבר הזה שהוספתי כמה שנים אחר זה.

בספר כרם חמד מחברת רביעית צד 18 מוכיח המחבר ריגייו שבערך זמן ירמיה המציאו לכתוב על העור המעובד בקנה ובדיו, וגם שם דיו לא נמצא רק בירמיה, וכתב שם בהערה וז"ל:

„אפשר לומר כי השם דְיוֹ נגזר מן השם דַי בתוספת כנוי הנסתר, וטעם הנחתו הוא, כי קודם המצאה זו היו עמלים בני אדם עמל רב להרות או לחוקק על העץ או על האבן בחרט או בעט כל מה שרצו לכתוב, אך אחרי כן הוקלה המלאכה מאד ע"י ההמצאה לכתוב בדיו על היריעה, לכן הראשון שהמציא התחבולה זאת אפשר שאמר: ראו כמה מועילה המצאה זו, כי דַיוֹ במעשה קל כזה להשאיר רושם המכתב על היריעה זמן רב, ומזה נשאר למשקה ההוא שם דְיוֹ בחלוף קצת בנקודות. והנה לפי זה ידמה קריאת שֵׁם זה לקריאת שֵׁם מַן שנקרא כן בעבור שאמרו איש אל אחיו מן הוא" עכ"ל.

השערה זו אשר שער בנפשו המחבר ריגייו אין בה טעם וריח, ועתה שמע נא קורא נעים השערתי בדבר הזה, ואתה תשפוט ותבחר.

דע שנקרא לדעתי דְיוֹ [בלשון העברית המאוחרת, וכן בלשון ארמית (בתרגום יונתן שם) דְיוּתָא] הוא על שם הזיבה והנטיפה והוא משרש דוה בעברית, (וכן נקראת הנדה בשם דָוָה ע"ש נזילת הדם), כי בראשונה היו חוקקים בעט ברזל, ואח"כ היו מושחין הלוחות בצבע ואח"כ המציאו דבר נגר וזב. ועיין בספרנו שרשי לבנון (הוא מחברת הראשונה מבית האוצר) שרש דבב שאמרנו שעיקר השרש דב זב דו טף משותפים המה, והונחו ראשונה על שם הקול הנשמע בדבר הנגר טיף או דיב או דיו או זיב, ומזה נקרא בדרך השאלה המדבר דובב (ע"ד תזל כטל אמרתי), וכן מַטִיף (משרש נטף). ומן טף עשו בתלמוד השם טִפָּה (איין טראפּפּע), ומזה מִפְטִיף (טראֶפּפֿעלין, טרייפּעלין, טריפּען, טראפּפּען ווייזע) ובן בלשון אשכנזית השם tropfe והפעל trúfen tropfeln וכדומה נגזר מן הקול הנשמע בעת הנטיפה טְרִיף טְרִיף, וכן בלשון הסלאוואנית שממנו בלשון רוסיא капля וכל הפעלים הנגזרים ממנו נגזרו מן הקול הנשמע קַאפּ קַאפּ, ומזה בלשון פולניא בהוספת אות ר (הנהונה ברוב הלשונות) кroplia ובלשון אשכנזית נקרא הדְיוֹ בשם

טינטע (tinte) [ואלה הקוראים דינטע משתבשים], נראה לי שהוא מלשון רומית tinctura משרש tingo והוראתו המשיחה בדבר זב ונגר, והצביעה, ויען שעל פי רוב הדְיו הוא צבע שָׁחור ע"כ העתיקו הנוצרים הקדמונים מעתיקי התנ"ך ברומית השם דְיו (בירמיה ל"ו) Atramentum שהוראתו צבע שחור (שווארץ) וכן בלשון רוסיא נקרא הדיו чернила (שוואֶרצע).

ופן ישאל השואל לפי מה שאמרנו ששרש דוה הוראתו רק הטפטוף והזיבה, איך נפרש כל שרש דוה הנראה ממנו שהוראתו בכל מקום חֹלי, וכמו שפרשו המפרשים בכל מקום לשון חולי וכמו שמפרש הרד"ק גם והדוה בנדתה (ויקרא ט"ו) שענינו והחולה, וכן תזרם כמו דוה (ישעיה ל') ואמר והיא הנדה, וקראה חולה, לפי שאין אשה רואה דם שלא תחלה וראשה ואבריה כבדים עליה עכ"ל?

על זה אשיב אמרים לו, ואברר לו ששרש דוה אין הכוונה חלי כמו שחשבו המפרשים, אך הוראתו היא הנטיפה והנזילה, והושאל על כל חולי שיש בו נזילת ונטיפת הדם או הלחה הראשונה היא הנדה, ומזה והדוה בנדתה, תזרם כמו דוה, וכן כל היום דוה (איכה א') הכוונה נדה; כי המקונן מדמה הכנסיה בשם אשה נדה המתועבת בעיני כל כמו שהולך במשל הזה בכל הפרשה שם. וידוע שבארצות המזרח מרחיקין עצמן מהנדה, ותועבה היא לדרוך בארבע אמותיה. וכמו שאמר לעיל; חטא חטאה ירושלים על כן לנידה היתה, כל מכבדיה הזילוה כי ראו ערותה; גם היא נאנחה ותשב אחור. טמאתה בשוליה, וזה שאמר אח"כ השיבני אחור נתנני שוממה כל היום דוה, ר"ל תמיד אני בנדתי, וכן אמר אח"כ בפרשה זו היתה ירושלים לנִדָּה ביניהם *) ומה שנמצא תאר דוה כמה פעמים בתנ"ך אצל הלב. כמו כי רבות אנחותי ולבי דוי (איכה א'), על זה היה דוה לבנו (שם ה'), עלי לבי דוי (ירמיה ח') וכדומה; אין הכוונה חלי רק נטיפת הדם, וכמו שיאמר האשכנזי: מיר בלוטעט דאס הערץ, (אדער טריפט), דאפיר זאל ער שאָן בלוטען. — ולא תמצא שרש דוה שיבוא אצל חלי הראש וכדומה מהאברים, וכמו

---

*) ויען שהנדה היא מופרשת ומרוחקת בתכלית הריחוק מכל אדם בארצות המזרח, לזה הושאל שם „נִדּוּי" בתלמוד והרבה פעלים „מְנַדִּין" וכדומה על הרחקת איש עברי שמרחיקין אותו מקבוץ העם בעבור איזה חטא, ויש מן הפשטנים שאמרו שכרת הנזכר בתורה, ונכרתה הנפש ההיא מעמיה וזולתו, כוונתה לרחק ולגרש את האיש הזה מן האומה הישראלית, והוא הנדוי התמידית. — ועיקר הוראת שרש נדה, טלטול והרחקה במקום.

שנאמר כל ראש לחלי וכל לבב דוי (ישעיה א׳), וכן והסיר ה׳ ממך כל חלי וכל מדוי מצרים וגו׳ (דברים ז׳) הבדיל הכתוב בין חלי ובין מדוי, ואין זה כפל לשון במלות שונות, כי הנגינה הפרידתם הפרד עצום; כי על חלי בא אתנחתא המפסיק היותר גדול. ומדוי מצרים ידועים, היינו השחין המוריד לחה סרוחה, והטחורים הנוזלים דם וכמו שמפורש במקום אחר יככה ה׳ בשחין מצרים ובעפלים (והמה הטחורים כפי הקרי) (דברים ל״ח). — וכל דוה הוא חולה, אך לא כל חולה הוא דוה. ונקראת המטה ומצעיה המטונפת מזוהמת החולי השוכב בה מן הדם והלחה והדומה לזה, בשם „ערש דְוָי״ (תהלים מ״א) (ע״ד בדמעתי ערשי אמסה), דוי הוא שם, ערש של דוי. ובעבור המאוס ומקום המטונף שבמטה שבה החולה, אז לטובה ורפואה גדולה לחולה להחליף את משכבו, וזה שאמר שם כל משכבו הפכת בחליו. ומזה שהונח שרש דוה על הנטיפה והנזילה בדבר נגר, נקראת המשקה ג״כ בשם דוי. וידוע בארצות המזרח שנוהגים לטבל את הלחם בדבר נגרי, וכמו שנאמר וטבלת פתך בחמץ (רות ב׳) ובתלמוד נודע זה הרבה, ונשאר עוד אצלנו מנהג הטבול בסעודת ליל פסח. — ונקרא הדבר הטבול שטובלין בו הלחם לדעתי בשם דוי־לחם. וזה: המה כִּדְוֵי לַחְמִי (איוב ו׳) והכ״ף של כדוי הוראתה „במקום״ או „בתמורה״. וזה פירוש הפסוקים על הסדר: איוב הולך ומבאר שעתה בחליו ובעניו הוא מוכרח לאכול דבר המאוס ולטבול פתו בדבר אשר עד הנה געלה נפשו לנגוע בו, וזה שאמר: מאנה לנגוע נפשי המה כדוי לחמי. ויהיה תרגומו: וואס מיר זאנסט עקעל וואר צו בערירען, מוס פיר מיך יעצט אלס בראד־טונקע זיין. — ובספרי שרשי לבנון מחברת שלישית בררתי הפסוקים הללו על אופן אחר, ופרשתי כדוי לחמי כמו ריר בְּשָׂרִי כי בלשון ערבי הבשר נקרא אל לחם, עיין רש״י בצפניה ב׳ ולְחֻמָם כגללים, ועיין שם תרגום יונתן ופירוש הרד״ק ובשרשים לרד״ק. — והַלָּמוּת ברונו מלשון יחלמו בניו ויהיה שם אל סַם הרפואה הַמַּבְרִיא (שטארקענדעס מיטטעל) ויהיה דוי לחם נגד ריר הלמות, ור״ל כמו שנפשי מאנה בדוי לחם (ר״ל ריר בשרי) כמו כן מאנה נפשי בריר הרפואה, עיי״ש.

והרד״ק ז״ל בשרש דוה הביא ג״כ ויכרות את מַדְוֵיהֶם (שמואל ב׳ י׳) אולם כבר ברונו בספרנו שרשי לבנון מחברת א׳ שהוא משרש מד עיין שם. — ואולי יוכל להיות שגם הוא מן השרש שלפנינו דוה, והמה בגדים ארוכים הזוחלים ונוזלים על הארץ (איינע שלעפפע) ואולי מדויהם פה המה ממש הבגדים שנקראו בתנ״ך בשם נטיפות (משרש נטף, טריפען) הַנְּטִיפוֹת והשֵׁרוֹת (ישעיה ג׳), השהרונים והַנְּטִיפוֹת (שופטים ח׳). — ועד היום בגד ארוך מאד אשר יסחב בארץ, לנוי יחשב אצל איש הערבי,

וכן משורר אחד ערבי באחד משיריו, יספר בו גבורת דודו שנפל שדוד בשדה קרב, ואמר: בשבתו שָׁלֵו בבית, היו שערותיו השחורות תלויות לו, גם סחב בגד ארוך על הארץ, אך בלכתו לשדה קרב אז היה כחיה רעה וטורפת.

עוד שם בכרם חמד בענין זה מביא המחבר ריגייו איזה חדושים מחכם אחד נוצרי מבאורו לתהלים, ובסוף הענין מוסיף גם מדעת עצמו איזה חדושים, וגם כתב שם השערותיו במלות על מות לבן ועל־מות ועלמות, ולא אעתיק פה דבריו הרוצה יראה משם, ועתה קורא נעים! שמע נא דברי בענין זה: דע שעלמות, ינהגנו עַלְמוּת (תהלים מ״ח) הוא משרש עלם, והוראתו העיקרית כח וגבורה, עצמותינו מלאו עלומיו (איוב ל׳) (ונרדף עם שרש אלם שהוראתו גבורה), ובעבור זה הושאל שם זה על מי שהוא בימי הנעורים עֶלֶם וַעַלְמָה, וממנו הושאל על הזמן הארוך כי הדבר החזק, מתמיד, ועבדו לעולם (שמות כ״א), אגורה באהלך עולמים (תהלים ס״א), כי הזמן יגביר על כל ומנצחו, וכמו שנקרא הכח בשם נֶצַח, כאבי נֶצַח (ירמיה ח׳) פירוש חזק והוא תאר נֵצַח ישראל (שמואל א׳ ט״ו) פירוש חזקם וכחם (עיין שרשים לרד״ק) וזולתם. וממנו הושאל על הזמן, ויחי עוד לנצח (תהלים מ״ט) פירוש לזמן רב, וכדומה, מפני שהזמן מגביר על כל ומנצחו; ופירוש הוא ינהגנו עַלְמוּת (תהלים מ״ח) ינהגנו לעולמים ע״ד תשועת עולמים (תהלים מ״ה) או ינהגנו בגבורה ונצחון, כי כל פרשה זו מ״ח היא תודה על איזה נצחון שנצחו אבותינו כמו שיראה הקורא בפרשה זו על הסדר, ואמר ינהגנו; כי שרש נהג נופל על ממשלת מלך והנהגת עמו ע״י השגחה תמידית כרועה נאמן המשגיח על צאנו; כמו נוהג כצאן יוסף (תהלים פ׳) ועיקר שרש נהג הונח על הנהגת הצאן והבהמה כעדות הכתובים בתנ״ך, וכן השרשים הנרדפים לשרש נהג כמו שרש נהל ושרש דבר (בהוראת הנהגה) וזולתם (כמו שדברנו מזה באריכות בספרנו שרשי לבנון מהברת א׳), ויהיה העתקתו פה: ער לייטעט אונז מיט שטאַרקע, מיט זיג, או: ער ווירד אונז עוויגליך לייטען; — ומזה במשקל אחר: למנצח לבני קרח על עֲלָמוֹת שיר (תהלים מ״ו) כאלו אמר למנצח לבני קרח על הגבורה או על הנצחון שיר; כי המעיין שם בפרשה זו על הסדר יראה שהיא מדברת על איזה נצחון שנצחו אז אבותינו.

אחר כתבי זאת ראה זה מצאתי בירושלמי דסוכה (פרק לולב וערבה) וז״ל: הוא ינהגנו עלמות (תהלים מ״ח) עלמות בעולמות, (ואמר המפרש שם שהוא מלשון בריא וחזק כמו בימי בחרות). עלמות בזריזות, כהדין עולימתא (ר״ל כעֶלֶם הזה) וכו׳ עיי״ש.

ואולי יהיה להשם עלמה (עלם ועלמה פירוש נער ונערה) עוד הוראה

אחת מעין יסוד הוראתה (היינו הוראת הגבורה והנצחון) ויהיה עלמה גם שם לגבורה ונצחון, ומזה יהיה דרך גבר בעלמה (משלי ל׳); והמפרשים שפרשו פה במשלי בעלמה כמשמעו אשה צעירה בעולה שלא ניכרת בה הבעילה (עיין הרד״ק בשרשיו שרש עלם), לא יכון הנמשל מהפסוק שאחריו כן דרך אשה מנאפת אכלה ומחתה פיה וגו׳ · כי הוא הנמשל והוא המשל! — ויהיה לדעתי העתקתו של גבר בעלמה, „דער העלד אים זיג׳.

ומן עֲלָמוֹת (ינהגנו עלמות שהזכרנו) יהיה ג״כ למנצח עַל־מוּת לבן (תהלים ט׳) כאלו אמר למנצח על הנצחון, כי גם המזמור הזה מדבר על הנצחון, ופי׳ לַבֵּן כבר באר לנו הרד״ק בשרשיו בשם אביו החכם ז״ל שהלמ״ד היא לשמוש והוא כמו אֶל בֵּן והוא שם משורר אחד ששמו בֵּן שהיה בין המשוררים בזמן דוד כמו שנזכר בספר דברי הימים שנאמר ועמהם אחיהם המשנים בֵּן ויעזיאל וגו׳ (ד״ה א׳ ט״ו י״ח), עיין סוף ספרי בית האוצר.

או יהיה ינהגנו עֲלָמוֹת, לעיר ששמה עֲלָמוֹת, והיא עיר בַּחוּרִים בנחלת בנימין, ותרגום יונתן (שמואל ב׳ ג׳) עד בחורים „עד עֲלְמוּת״, ובדברי הימים (א׳ ו׳) נזכרת העיר הזאת ונקראת עָלֶמֶת והיא הנזכרת ביהושע (כ״א י״ח) בשם עַלְמוֹן (עלם ובחור נרדפים בהוראתן) והרד״ק אמר שיוכל להיות שהעיר הזאת נקראת ע״ש איש משבט בנימין ששמו עָלֶמֶת (ד״ה א׳ ח׳, שם ט׳) עיין רד״ק (שמואל ב׳ ג׳) ויהיה ינהגנו עלמות כמו תפלה (ע״ד מי יובילני עיר מצור) שה׳ ינהגם אל העיר הזאת, כי נראה מקאפיטיל זה שהיתה להם מלחמה עם אויביהם שלקחו מהם גם עיר ציון וירושלים ויתר הערים.

ויש לי ראיה ברורה שעלמות גם שמינית לא היו כלל כלי זמר, רק תכונת השיר והמליצה כמו מכתם וכדומה; כי כן נאמר בפירוש בד״ה (א׳ ט״ו) בִּנְבָלִים על עֲלָמוֹת וגו׳ בְּכִנֹּרוֹת על הַשְּׁמִינִית, ור״ל על הכלי זמר נבל היה מנגן השיר הנקרא עלמות וכו׳

ובענין המלות אַל תַּשְׁחֵת שנמצאו בראש המזמורים נ״ז נ״ח נ״ט ע״ה כתב שם המחבר ריגייו ג״כ דבר הבלתי רצוי, ואמר שמסתמא היו רגילים בני ישראל בימי הנביאים להתפלל בכל עת צרה שקרה למו את התפלה שהתפלל משה על מעשה העגל הנמצאת במשנה תורה (דברים ט׳ כ״ו) ה׳ אלהים אל תשחת עמך ונחלתך וגו׳ ובלתי ספק קבעו אל תפלה זו נגינה מיוחדת, וכאשר באו אח״כ לנגן מזמורי תהלים בזאת הנגינה עצמה כתבו בהתחלת המזמור אלה המלות למנצח אל תשחת, ורצו בזה להודיע שהמזמורים הללו ינוגנו בנגינה שנגנו אל תשחת, ע״כ תוכן דבריו של המחבר ריגייו, ועל דברים כיוצא בהן נוכל לומר להמחבר אל תשחת!

ובאגרת השניה אחר זה בכרם חמד זה אמר „שגם הראב"ע הרגיש בדברים האלה אלא שלא מצא הראב"ע מהם בתנ"ך שיהיה מופת אל השאר ואני מצאתיו (דברים ט"ו כ"ו) „וכוונתו אל אל תשחת זה, ומה שמציין שם אל הראב"ע לתהלים פרשה ד' וליתר מקומות, לא ירד המחבר ריגיו במחילת כבודו לכוונת דברי הראב"ע.

ולא אדע על מה ולמה מטפל א"ע בדברים כאלה? כי מי יוכל לבוא לתכונת הדברים מימים קדמונים? מי יודע אולי אַל־תַּשְׁחֵת שם איש המנצח בבלי שירו, והוא חבר לכבוד דוד ולכבוד אסף, וחבר מכתמים (עיין מה שכתבנו על המכתמים הללו בספרנו בית האוצר) וגם הפרשה ע"ה אעפ"י שאינה מסומנת בשם מכתם, הלא נמצאו בה ג"כ סמני המכתם היינו שכופל אמריו כמו כל המכתמים לפי השערתנו (כמו שבררנו שם) ואמר הודינו לך אלהים, הודינו — ולרשעים אל תרימו קרן, אל תרימו למרום קרנכם — וכל קרני רשעים אגדע, תרוממנה קרנות צדיק. ומה שאמרתי שיוכל להיות שהוא שם איש פרטי; יען שמצינו שם איש פרטי אַל קוּם (משלי ל') ואולי היה נקרא כלי זמר ידוע בשם „אל תשחת", ונקרא כן לאיזו סבה ידועה אז, או ע"ש איש ששמו כן, ואולי היה נקרא המשורר או הבלי זמר שעל שמו בשם „תַּשְׁחֵת" ויהיה אַל כמו עַל כמו אַל אודות הרעה (ש"ב י"ג וכמו שמפרש הרד"ק וכן מפרש התרגום יונתן) וכן אַל פשטתם (שמואל א' כ"ז) מפרש ר' יונה בן גאנח כמו עַל ואמר הרד"ק שיפה פירש ר' יונה עיין טעמו ונימוקו בשרשים לרד"ק, ויהיה אל תשחת כמו עַל עֲלָמוֹת, עַל שושן עדות, עַל ידותון, וקרוב הוא שנקרא הכלי זמר ידותון ע"ש המשורר ידותון, וכן מצינו ג"כ אֶל הנחילות תמורת על הנחילות, ומצינו ג"כ בתנ"ך הרבה מלות אֶל שהוא כמו עַל, וימליכהו אֶל הגלעד ואֶל האשורי (ש"ב ב') והרבה עוד זולתו בתנ"ך שפרושו כמו עַל — ואל תתמה על מה שאמרתי שאַל תשחת או תשחת יהיה שם איש פרטי? הלא מצינו בדברי הימים שמות בני אדם: אַל שָׁפָט, הוֹתִיר, והוא היה בן הימן המשורר, ועוד לו שנים אחים ששמם: גִּדַּלְתִּי וְרוֹמַמְתִּי (עֶזֶר) (דה"א כ"ה ד'), ואלה כלם היו משוררים; ואם דרך משל היו אלה שני אחים בני הימן גדלתי ורוממתי מחברים ג"כ (כאביהם הימן המשורר) איזה מזמורים והיה כתוב בראש המזמור: למנצח אל גדלתי ורוממתי; אז היה החכם המחבר הזה ג"כ אומר השערתו שהוא בנגינת שהיו מזמרים בנים גדלתי ורוממתי הנזכר בישעיה א' פסוק ב'.

וזמן רב אחר כתבי זאת נזכרתי שפילון היהודי בספרו העתים המעתק באמרי בינה (פרק ל"ב) יספר שהמזמור ע"ה בתהלים חבר יהוידע הכהן על יואש בן אחזיה שנשאר מזרע דוד והתפלל עליו שלא ישחית ה' את זרע בית דוד, אחרי תם זרע שלמה, ושרן עליו כתות משוררים המזמור הזה, עיי"ש. והמעיין במזמור הזה ע"ה ימצא שנסמן עליו

„למנצח אל־תשחת". — ואין ספק שבכל המזמורים שנסמן עליהם אל־תשחת היתה דרך תפלה על הצלה כגון מזמור נ"ז „בברחו מפני שאול" וכן נ"ט „בשלוח שאול וישמרו את הבית להמיתו" — וזולתן.

ואולי מה שנרשם למנצח לדוד לְהַזְכִּיר, הוא גם כן שם משורר, כי מצינו שהיה משורר אחד מבני אסף ששמו זַכּוּר (ד"ה א' כ"ה), ואל תתמה על שנוי השם מן זַכִּיר אל הַזְכִּיר? כי בשמות תמצא תמיד השתנות, עיין לדוגמא שמות האנשים הנמצאים במלכים לאלה הנמצאים שנית בד"ה ותמצא שנוי רב, ואף בספר אחד תמצא הבדל כמו יהושפט ויושפט, עֻזיהו ועזריהו וזולתם אין מספר.

עוד שם באגרתו השניה (והוא מכתב י"ד בכרם חמד זה) בצד 78 כתב על על מות לבן השערה חדשה וז"ל: „עַל מוּת לַבֵּן, גם זה היה שיר מתחיל באלה המלות מות לבן, ואולי קרה מקרה שנשבה פעם אחת בחור רך וטוב מבני ישראל במלחמה, והאויבים האכזריים רצו להמיתו והאב הזקן אשר רק בזה הבן היחיד שם מחסהו התנדב למסור עצמו למיתה אל האייבים להציל את בנו, והנה זה המעשה או מקרה דומה לזה העיר את רוח אחד מן המשוררים לשיר עליו שיר, בו התחיל לדבר מול האב לאמר: מות! לבן היקר הזה. . ." עכ"ל. ישפוט נא הקורא על זה.

עוד שם בכרם חמד זה צד 99 כתב המחבר ריגייו וז"ל: „אך כמעט שעברתי וכו' מצאתי שהראב"ע כתב שני באורים מחולפים זה מזה וכו' גם על ארבעה ספרי תורה האחרים וזה בעיני חדוש גדול לא מצאתי זכרו עוד בשום מקום" עכ"ל.

ואני תמה עליו שאמר כדברים האלה שלא מצא בשום מקום? יעיין נא הקורא בקונטרס אחוז להגאון ר' יוסף קנדיאה וימצא שם כדברים האלה וז"ל: ויש בידי הכל ספר צפנת פענח בכתב יד והוא באור יפה על דבריו (ר"ל על פירוש התורה להראב"ע) וירד בחדריו כי מצא (פירוש) ארוך להראב"ע על התורה, אולי הוא (הראב"ע) בעצמו כתבו במהדורא קמא או בתרא, עכ"ל הגאון ר' יוסף קנדיאה שם.

ואגב אעיר את הקורא עוד על ענין קטן בספר כרם חמד זה צד 202 ושם מעתיק החכם שד"ל מאיזה פירוש קדמון על אבות ושם נזכר מאמר מן התלמוד ברכות (פרק א') וז"ל: „ואתנה לך את לוחות האבן והתורה והמצוה אשר כתבתי להורותם, לוחות כמשמעו, תורה זו משנה, מצות אלו מצות וחקים, אשר כתבתי אלו נביאים וכתובים, להורותם זה תלמוד" וכו' עכ"ל.

ופליאה על החכם שד"ל שלא העיר שם שהמפרש הזה מעתיק דברי התלמוד שלא כנוסח הכתוב שם, וז"ל התלמוד שם (והוא בדף ה' ע"א): „לוחות אלו עשרת הדברות, תורה זו מקרא (וכדמפרש רש"י

בחומש) והמצוה זו משנה, אשר כתבתי אלו נביאים וכתובים" וכו' ?

במחברת ציון בחדש אלול משנת תר"א (מצד 185 עד סוף צד 189 משיג המחבר ריגייו על דרוש אחד מספר כרם חמד חלק חמישי דף ס"ח, והוא על אודות הנבואות האחרונות שבספר זכריה (ט' י"ד) וזמן כתיבתן, וכפי הנראה רצה הדורש להוכיח שנכתבו זמן רב אחר זמנו המקובל לנו, ואין כרך זה מכרם חמד (כמו יתר הכרכים) נמצא בגבולי, זולת כרך רביעי, לכן לא אוכל לשפוט על השגה זו בפרוטרוט, כי נעלמו ממני עניני הדרוש הזה ועל מה יסודותיו הטבעו. אך מצאתי בהשגה זו של המחבר ריגייו מאמרים מתבודדים שהמה בלתי רצויים בעיני, ותוכן כוונת המחבר ריגייו בענין זה שאלה החמש פרשיות האחרונות קדומות הנה לפני זכריה זמן רב *).

א) תרגום יונתן ורש"י וזולתם בפסוק וישב ממזר באשדוד (זכריה ט') פרשו „ממזר" כמו זר ונכרי עיי"ש, ואינו כחברו לא יבוא ממזר בקהל ה' (דברים כ"ג) שהכוונה בו הנולד באיסור, ובאמת גם הוא משרש הזה ומהוראה זו כי הממזר זר ונכרי הוא בבית אביו, ור' יהודה בן בלעם אמר כי ממזר פה הוא שֵׁם לגוי (עיין הראב"ע בפירושו לפסוק הזה). ועתה שמע נא דברי המחבר ריגייו שמשיג על רש"י וז"ל:

„אין אנו רשאים להוציא מלת ממזר מהוראתה הפשוטית אחרי כי לא מצאנוה בכל התנ"ך רק שתי פעמים" עכ"ל.

מי לא יראה כי הוכחה זו תעלה בתהו, אדרבה יען שלא נמצאת מלה זו בתנ"ך רק שתי פעמים נוכל להוציא אחת מהוראתה, כי אם היתה נמצאת מלה זו הרבה פעמים בתנ"ך ותמיד על הוראה זו הנולד באיסור אז היה קשה להוציאה פעם אחת מהוראתה זו, ועכשיו שנמצאת זולת זו שבזכריה רק פעם אחת, מדוע לא נוציאה מהוראתה זו ? ובפרט כי לא נוציא אותה משרשה העיקרי ומהוראתה העיקרית. וממיסדי הלשון הונחה מלה זו על מי שהוא זר ומוזר ר"ל נכרי (פֿרעמד) אם במשפחתו ובית אביו ואם בעירו ומדינתו, ויובן כפי הענין. בחומש שם הכוונה על הזר בבית אביו ופה בזכריה על הזר בעיר ובמדינה כמו שכתבנו לעיל. — ואם היתה נמצאת אפילו הרבה פעמים מלה זו בתנ"ך בהוראה אחת, היינו רשאים להוציאה פעם אחת מהוראה זו למיטב הבאור, כי כן נהגו כל המפרשים והמתרגמים והמבארים לדוגמא. הנה ידוע לדרדקי דבי רב שמלת זָרִים (מן היחיד זָר הנמצא הרבה פעמים בתנ"ך תמיד בהוראת נכרי (פֿרעמד), ובכל זאת הוציא רב סעדיה גאון כמהפכת זרים (ישעיה א') לא לבד מהוראתו אף משרשו, ומפרש כמו זֶרֶם,

*) הקורא המבין יעיין באבן עזרא בהקדמתו לספר זכריה בד"ה ורבותי ספרי חכמים פסיו בצרפת וכו'.

כלומר כמהפכת זֶרֶם מים, ובדרכו הלך הרד״ק בשרשיו שרש זרם, ואמר שהם שני משקלים כמו קֶדֶם וקָדִים, או יהיה תאר בפלס שָׁבִיר ופרושו כמהפכת גשם זורם ושוטף, עיין ברד״ק שרש זרם, וכמוהו רבים. — ועתה שמע דברי הרד״ק בפירוש ממזר פה, הנה בשרשיו מפרש נ״כ כמו רש״י ות״י, ובפרושו למקרא כתב על הפסוק הזה וז״ל: וישב ממזר באשדוד: יש מפרשים שם אומה, ויש מפרשים ממזר מעריות ישראל שישבו לבדם בערי פלשתים ויבדלו מהקהל וכו׳, ויש מפרשים כמו זר וכן לא יבוא ממזר ושני הממי״ן נוספות כמו שני הממי״ן במלת נהרסו ממגורות, והכוונה שהפלשתים יהיו זרים עיי״ש:

ב) ומסיים המחבר ריגייו וז״ל:

„לכן יראה כי הנביא (פה בזכריה) ירמוז (במליצה זו וישב מַמְזֵר באשדוד) אל לכידת העיר (אשדוד) ע״י שר צבא תקיף וגבור אשר לא רצה (הנביא) להזכירו בשמו רק נתן בו סימן ואמר שיהיה ממזר, והמלה כפשוטה (הנולד באיסור) ומלת וישב פרושה שישב בה כאדון כי ילכוד אותה עם היותה עיר בצורה מאד. ולדעתי תרמוז הנבואה הזאת אל המסופר בישעיה כ׳ א׳ ששלח סרגון מלך אשור את תַּרְתָּן שר צבאו על אשדוד וילחם בה וילכדה *) ואפשר שהיה תרתן (שר צבא הזה) מַמְזֵר, כמו שיש קצת רמז לזה בשמו שאולי נקרא כן (בשם תַּרְתָּן) בעבור כי נבעלה אמו לשני אנשים, כי תרתן בארמי פרושו שנים״ עכ״ל. ועל סברא זו בונה שם מגדל הפורח באויר עיי״ש.

הורני נא קורא נעים! מה אומר ומה אדבר הפעם על דברים כאלה? הי אני! כי גם דרדקי דבי רב לא יקבלום, ולכן לא אטפל בתשובה על דבריו, ורק אומר לחדודי שבלשון ארמית תַּרְתֵּין פרושו שְׁתַּיִם ולא שְׁנַיִם, ושְׁנַיִם בארמית תְּרֵין. וא״כ לפי סברתו של המחבר ריגייו היו לו שְׁתֵּי אִמּוֹת ולא שְׁנֵי אָבוֹת!!

נ) אחרי אשר הביא שם המחבר ריגייו ראיות לבטל הדרוש הזה שהזכרנו, פגע בפסוק אחד שם (בזכריה ט׳): „ועוררתי בניך ציון על בניך יון״ העומד לימין הדרוש הזה ולשטנה רבה להמשיג המחבר ריגייו ביסוד השגתו וביסוד בנינו שבנה בענין הזה, ויירא ויצר לו מחמת הפסוק המציק הזה, ויאבק עמו, וירא כי לא יכול לו, ויגע

---

*) וזה לשון הפסוק על הסדר שם: בשנת בא תרתן אשדודה בשלוח אותו סרגון מלך אשור וילחם באשדוד וילכדה, בעת ההיא דבר ה׳ ביד ישעיהו בן אמוץ לאמר לך ופתחת השק מעל מתניך״ ונו׳.

בכף ירכו של הפסוק הזה, והוא צולע על ירכו, כי שנה את המסורה בכתוב, וז"ל המחבר ריגייו:

„כי אפשר שחסרה אות אחת בתחלת מלת יון אם בעבור היותה מטושטשת או בעבור עצלות איזה מעתיק קדמון, והיה כתוב מתחלה: בניך ציון על בניך ציון (במקום על בניך יון) עכ"ל.

אהה ה' אלהים! וכי בשביל תת איזה חזוק לדבריו נבטל את המסורה המקובלת, ואף דברי התלמוד הקדושים לנו ולזרענו עד עולם אינם נשמעים במקום שהם נגד המסורה (כמו שכתבתי לעיל בשם רבותינו גדולי הפוסקים) ואיך נבטל המסורה נגד דברים של מה בכך שיעלו על הלב? וזכר נא קורא נעים! דבריו של המחבר ריגייו כמו שהעתקנו דבריו לעיל מזה, באמרו „אין אנו רשאים להוציא מלת ממזר מהוראתה הפשוטית" ולשבש המסורה אנו רשאין!! — ושם יָוָן הנזכר פה אינו הכוונה דוקא הגריכִּין; כ"א אומות רבות הנכללים בשם יון לדעת תרגום יונתן שם, שהעתיק בניך יון „בני עַמְמַיָא" — ויוכל להיות שהכוונה בבניך יון על האומות יוצאי חלצי יון כמו: אֱלִישָׁה וְתַרְשִׁישׁ כִּתִּים וְדֹדָנִים הנזכרים כמה פעמים בתנ"ך, (וצריך עיון ברמב"ן על התורה פרשת בלק בסופו בפסוק וצים מיד כתים, כמדומה לי שמדבר הרבה מן יון) וכן ביואל הנביא (שהיה לדעת קצת בן שמואל הרמתי, ולדעת קצת נבא בימי יהורם בן אחאב, ולדעת קצת בימי מנשה) והוא אומר ובני יהודה ובני ירושלים מכרתם לבני היונים (יואל ג'). — וכן בישעיה ס"ו תרשיש וגו' תובל ויון האיים הרחוקים וגו' — והבן עזרא שם בזכריה אמר שלדעתו כוונת כל ענין הנבואה שם על יהודה חשמונאי שידו גברה על היונים עיי"ש.

ד) כבר אמרנו שמטרת המחבר ריגייו בהשגה זו להראות שהחמש פרשיות בסוף ספר זכריה שבתרי עשר נתחברו זמן רב קודם זכריה, היינו בערך זמן ישעיה הנביא והושע הנביא ונספחו לספר זכריה, וכמו שיבואר עוד במה שיבוא. ועתה שמע נא סברותיו האחרונות שהביא להזק דבריו, וז"ל:

„האמנם יש מצד אחד יתרון לסברתנו (היינו שהפרשיות הללו נכתבו בזמן קדום הנ"ל) במה שנוכל על ידה לפרש איזה פסוקים מהן בהצטרפות אל ימי בית ראשון פירוש יותר פשוט ממה שהיה אפשר לפרשם על קורות בית שני ואביא אחד מהם לדוגמא אשר ממנו יצא תוספת חזוק אל השערתנו: כאשר נהרג זכריה בן ירבעם מלך ישראל ע"י שלום בן יבש (מלכים ב' ט"ו י') לא נמשכה מלכות שלום שמלך תחתיו רק ירח ימים (שם י"ג וי"ד) כי מנחם בן גדי הכהו בשומרון, ובתוך אותו חדש עצמו נגע ה' את עזיהו מלך יהודה בצרעת בבואו להקטיר על המזבח (ד"ה ב' כ"ו י"ט) והמצרע חשוב כמת הרי שלשה מלכים נכחדו ביום אחד,

זיתכן שלזה רמז הנביא אשר לפנינו באמרו (י"א ח') [שם בזכריה] ואכחיד את שלשת הרועים בירח אחד מבלי הכנס בדוחק המפרשים וכו', מלבד כי הפסוק אומר ואכחיד בזמן עבר ואי אפשר לפרשו לעתיד מבלי השחתת כל כוונת המשל והנמשל" עכ"ל.

הקורא דבריו בהתחלת המאמר הזה שאמר שיפרש פירוש יותר פשוט, איך ישתומם ברגע כמימרא בראותו שפרושו היותר פשוט שהבטיח נתהפך אל דרוש יותר רחיק, בחשבו את עזיהו למת גמור אעפ"י שהיה חי, ורק בעבור שהיה מצרע!! ואם אמרו חז"ל מצרע חשוב כמת או סומא ועני חשוב כמת? הוא רק דרך מליצה *) ולא לחשוב את הסומא ואת המצרע או העני למת גמור, והמצרעים והעניים גם לדעת חז"ל חייבים במצות, אף שמת פטור מן המצות. ואם יגנוב איזה עני או מצרע חפץ מה, ייסרוהו בשוטים, וגם הוא מרגיש וצועק, וכן מולידים המצרעים בנים ובפרט העניים, ומבניהם תצא תורה. וכן אמרו חז"ל שעזיהו הוליד בנים בעת שהיה מצרע, שחוק עשה לנו המחבר הזה בהוכחותיו המשמחות אלהים ואנשים, ופן יאמר החכם ריגייו שכיון שנצטרע א"כ הדל לנהוג המלוכה ולא היה מלך מן אז ובנו היה שופט? לא אמר כלום, כי הכתוב מעיד שמלך עד יום מותו ואחר מותו מלך בנו.

עוד אשאל את המחבר ריגייו באמרו „ובתוך אותו חדש עצמו נגע ה' את עוזיהו" מנין הוא יודע שעזיהו נצטרע באותו חדש שמתו המלכים האלה? כי מהכתובים לא נדע, וכי לא ידע ולא ראה החכם ריגייו בסדר עולם וברש"י ורד"ק ורלב"ג ואברבנאל המבוכה הגדולה בחשבון השנים של מלוכת עוזיהו בכלל שנתקשו מאד? ועיין פלפול עצום מזה במאור פרק משקין בית השלחין (מ"ק פ"א).

ומה שאמר המחבר ריגייו: מבלי הכנס בדוחק המפרשים וכו', נראה מדבריו שכל המפרשים פרשו לעתיד ולא לעבר; אין אמת בדבריו, כי רש"י והרד"ק שניהם מפרשים על עבר, וכן פירשו ואכחיד בעבר (כי נכתבה הוא"ו בקמץ, המהפכת העתיד לעבר) והכל בבית ראשון.

ה) ומסיים שם המחבר ריגייו וז"ל:

„יראה לי נכון לומר כי האיש זכריהו המבין בראות האלהים אשר חי בימי המלך עוזיה (דה"ב כ"ו ה') ואולי גם בימי יותם בנו, והיה

---

*) ודברי רש"י ז"ל בשנת מות המלך עוזיהו (ישעיה ו') שנצטרע, הם ע"ד דרוש, ואולם הפשטנים כגון הראב"ע והדומים לו פירשו כפשוטו, שמת, וכן נראה מהברייתא שהדברים כפשוטן שמת עוזיהו, וכמו בשנת מות המלך אחז (שם י"ד) (עיין במדרש תהלים דף פ"ג ע"ב.

נביא בלי ספק אחרי כי נקרא כתאר מבין בראות האלהים, הוא עצמו בעל הנבואות האלה [שבסוף ספר זכריה שלפנינו], ולדמיון שמו עם שם זכריה בן ברכיה הנביא בעל הנבואות הראשונות שבספר קרה שהמאספים והמסדרים ספרי הקדש במצאם נבואות נקובות בשם זכריה המבין ספחו אותן אל נבואות זכריה בן ברכיה ועשו משניהם ספר אחד כאשר הוא לפנינו" עכ"ל.

וכמה לא חלה ולא מרגיש החכם הזה שלפנינו:

א) האין זה השערה של מה בכך לומר מפני שזה הנביא בן ברכיה (שאליו מיוחס הספר הזה בכתוב) היה נקרא זכריה ע"כ טפלו לסוף ספרו גם כן נבואות מנביא אחר (שחי לפנינו זמן רב) ששמו גם כן זכריה!

ב) אם כדבריו היה יותר נכון לטפלו אל ספרי נביאים שהיו בזמן ישעיה או אל ישעיה עצמו (כי בזמנו היה ועל זמנו נבא לפי דעתו)? וכבר מצינו שהז"ל מיחסים שני פסוקים שבישעיה אל אביו של הושע שהיה בזמנו או קודם מעט שלפי מעוטם להיות מהם כדי ספר טפלו דבריהם בספר ישעיה.

ג) הלא היו יכולים לעשות מנבואותיו של זכריה המבין ספר מתבודד? והנה ספר עובדיה הוא רק מפרשה אחת וכאן חמש פרשיות, ויהיה גדול אף מספר יואל ויונה ונחום וחבקוק וחגי ומלאכי.

ד) מדוע העלימו שמו של זכריה המבין ולא כתבוהו בתחלת נבואותיו כמו שעשו אנשי חזקיה בסוף משלי שהוסיפו מאחרים זולת שלמה במה פרשיות וקראו שם בעליהם עליהם? כי החכם ריגייו אומר שידעו ששמו זכריה וגם ידעו שהוא זכריה המבין. ואינו דומה לנבואות של בארי אביו של הושע? כי המה היו רק שני פסוקים, ובפרט שאינו מכלכל הזמנים.

ה) מעיקרא דדינא קשיא, מי הגיד להמחבר ריגייו שזה זכריה המבין הנזכר בד"ה היה נביא בלתי ספק? כי לדעת רש"י ומפרשים זולתו בראות האלהים הוא כמו ביראת אלהים וכן מעתיק המתרגם הארמי (המיוחס לר' יוסף האמורא) הפסוק הזה: דמליף בְּדַחֲלְתָּא דה"י עכ"ל;

ויהיה א"כ משרש ירא ולא משרש ראה? ואפילו אם נלך בעקב מפרשים אחרים שבראות פרושו בנבואת, מי הגיד לו שחבר ספר? והרבה נביאים היו שלא חברו ספרים כלל, כי לא כל מתנבא מליץ וסופר. ולפי דעת חז"ל היו נביאים המתנבאים המונים המונים שלא חברו ספרים כלל. ומי יודע אם לא יראה לנו המחבר ריגייו גם ספרי אלדד ומידד שנאמר בהם ויתנבאו במחנה! ועוד וכי אמר הפסוק שהיה נביא בעצמו, אלא שהיה מורה ומלמד בנביאות ה', וכדמתרגם רב יוסף דמַלִיף, או היה מורה לעם דרכי התורה והנביאים. או היה מהיר בספרי הנביאים

ומֵבין הוא הבינוני פועל בהפעיל, ונקרא המְלַמֵד „מֵבִין" בספר ד"ה מֵבִין עם תלמיד (דה"א כ"ה), והרבה בספרי ד ה ובנחמיה (הספרים הנכתבים אחר שוב היהודים מגלות בבל) יבוא השרש בין תמורת למד, דוק ותמצא כדברי. ומֵבִין אינו כמו נָבון בכל התנ"ך, כ"א בתלמוד מצינו לפעמים שמשמש במֵבִין במקום נָבון. — ועוד הלא גם הפעל נבא נמצא שם אצל המשוררים כמה פעמים בד"ה, והכוונה רק על המליצה וכן וגם נביאים העמדת (נחמיה ו' ז') שהכוונה מליצים, ועיין ספרי בית יהודה צד 123 בהערה.

ו) ויותר נפלאו דבריו של המחבר ריגייו באמרו „קרה שהמאספים והמסדרים ספרי הקדש במצאם נבואות נקובות בשם זכריה המבין ספחו אותן אל נבואות זכריה בן ברכיה" עכ"ל.

יאמר נא ההכם ריגייו מי היו אלה המאספים והמסדרים ספרי הקדש, לא אנשי כנסת הגדולה? *) ומי היה זכריה הנביא בן ברכיה הזה לא אחד מראשי אנשי כנסת הגדולה? ומהמאספים והמסדרים ספרי הקדש? ומוסיף עוד המחבר ריגייו איזה דברים שאין בהם יסוד ושרש. ראה הוא אומר שהמאספים והמסדרים הללו ידעו שמחבר חמש פרשיות אלה היה זכריה המבין כמו שאמר במצאם נבואות נקובות בשם זכריה המבין, וכמה פה מהבלבולים אשר נלאיתי לפרטם. וכפי הנראה מדברי החכם ריגייו בא זכריה הנביא והתקשט בתכשיט שאינו שלו, חלילה! אין זה פעל חכם המוני, ומכל שכן חכם ונביא אלהי כזה אשר ארבות השמים נפתחו לו, ומחזה שדי חזה.

והפסוק הזה המדובר בו נראה לי לפרש על זה האופן. וז"ל המקרא: ויהי לדרוש אלהים בימי זכריהו המבין בראות האלהים, ובימי דרשו את ה' הצליחו האלהים (דה"ב כ"ו ה'), ר"ל, לבו וחפצו של עזיהו היה לדרוש את האלהים בכל חפציו ועניניו ועסקיו, וזה היה בימי זכריה המלמד, או המלמדהו, בהשגחת אלהים; וכן היה, שכל זמן שהיה עוזיהו דורש את ה', הצליחו אלהים. והוסיף שם הכתוב אחר זה לספר מלחמתיו על הסדר והצלחותיו. — ופירוש הַמֵבִין, „המורה והמלמד לזולתו" כנ"ל. ופירוש בִּרְאוֹת האלהים „בהשגחת ה'" וכמו שנאמר לעיל

---

*) כי לפי דעתו של החכם ריגייו נכתבו הנבואות האלה שבסוף זכריה מאת זכריה המבין שהיה בזמן ישעיה ונבא על זמנו של ישעיה; וא"כ כבר היו דברי נבואותיו לעיני אנשי כנסת הגדולה, כי לא מצינו שפליג אדם מעולם על דעה זו המקובלת שאנשי כנסת הגדולה היו מאספי ומסדרי התנ"ך, אף כי יש מי שאומרים שגם אחרי אנשי כנסת הגדולה נתחברו איזה נבואות ומגילות או סופרים המאוחרים בזמן מהם, ונספחו אח"כ אל התנ"ך, אבל כל אדם מודה שמה שהיה מצוי מהנבואות עד זמנם, היו המה המאספים והמסדרים.

מזה שאמר זכריה בן יהוידע במותו על זקנו של עוזיהו „ירא ה' וידרוש ו'" (שם כ"ד כ'), וכן היה לתקופת השנה (שם להלן). ומזה נראה שהיה זכריה המבין זה מלמדו בתורת ה' וביראתו, ואולי מלמדו בתכסיסי מלחמה, כמו שהולך ומספר אחר זה כל מלחמותיו והצלחתו, כי שרש ראה הוראתו לפעמים מִלְחָמָה, וז"ל הרד"ק שרש ראה: וימיתהו במגידו בִּרְאֹתוֹ אותו (מלכים ב' כ"ג) פירוש בהלחמו אותו. וכן נִתְרָאֶה פנים (מ"ב י"ד ודה"ב כ"ה), ומזה מפרשים למה תִּתְרָאוּ (בראשית מ"ב), ומלחמות בני ישראל נקראו במקרא מלחמות ה', כי מִלְחֲמוֹת ה' אדוני נלחם (שמואל א' כ"ה) וכדומה.

ואשובה הפעם אל ראש דבריו בתחלת הענין הזה ואומר: כבר הקדמתי לעיל מזה שמטרתו של המחבר ריגייו פה להראות שהנבואות האלה בזכריה מפרשה ט' עד סוף פרשה י"ד (היינו סוף הספר) נכתבו זמן רב קודם (היינו בערך זמן ישעיה והושע), וז"ל: „היה אצלי קרוב אל הודאי היות נכון להקדים זמן הנבואות ההן, לא לבד קודם בית שני אלא גם קודם גלות עשרת השבטים, וזה בעבור המצא בהן כמה פסוקים יורו הוראה ודאית על זמן היות מלכות ישראל בקיומו כמו והכרתי רכב מאפרים וסוס מירושלים (זכריה ט' י'), כי דרכתי לי יהודה קשת מלאתי אפרים (שם ט' י"ג), וגברתי את בית יהודה ואת בית יוסף אושיע (שם י' ו'), והיו כגבור אפרים (שם י' ז'), אשר אלה והדומים להם לא ישתנו מאומה ממליצת הנביא ישעיה וכו' או ממליצות הושע וכו' ורבים עוד הרומזים בלי ספק על שתי הממלכות [יהודה ואפרים] בזמן קיומן טרם גלות המלך הושע בן אלה ע"י שלמנאסר, כי הנה זה הוא המובן בפשוט של שמות אפרים וכו' בכל פעם שיבוא זכרם סמוך אל שם יהודה להורות על מלכות עשרת השבטים אשר בשומרון" עכ"ל המחבר ריגייו.

והנה בדברים הללו יש קצת טעם, ע"כ עברתי עליהם ראשונה בעין טובה [אף שהמעיין היטב ברש"י ורד"ק יותרו לו כל הספקות הללו בלי שום דחוקים, והכל על סדר נכון וישר כי הוא נאמר על גאולה האחרונה, וכן מזכיר יחזקאל יוסף ויהודה על גאולה האחרונה], אך כמעט נמרתי השגותי אלה והנה אנה ה' לידי ספר מבוא התנ"ך להחכם בן זאב וראיתי כי הדברים האלה לקוחים מספר המבוא מבלי הזכיר שמו וליחס אל עצמו, כמליצתו שהעתקנו לעיל, באמרו „לסברתנו". ועתה אערוך דברי החכם בן זאב בספרו זה במבוא הפרטי לספר זכריה וז"ל:

„החלק השני מפרשה ט' עד סופו וכו' דומה כאלו הנביא (נמצא) עוד זמן רב לפני גליות הארץ (ר"ל עוד לפני הגלות הראשון גלות שלמנאסר) וכו' ומי לא יראה בעינים פקוחות בפרשה י' (ו' י"ד) *)

---

*) המה הפסוקים הללו שמזכיר המחבר ריגייו ורק הספרש ביניהם שבמבוא שם נזכרים

עוד שני הממלכות יהודה וישראל קיימים בעודם שרוים בארצותם ולא נסו עוד להניד רגל מארצם, ועוד אשור בגאונו וכו' וכו', והחלק השני יש לו שתוף ודמיון יותר לנבואות הנביאים שבין הושע לירמיה בלשונו ושאתו וכו' וכו', ולולא הקבלה ישפוט כל קורא מעיין, כי כותב החלק הראשון איננו כותב החלק האחרון, אבל נביא אחר קדם לו זמן רב, והקודם במקום מאוחר בזמן למה שחלק אחד יש לו שתוף ודמיון עם יחזקאל ודניאל וכו'" עכ"ל החכם בן זאב.

עוד כתב המחבר ריגייו, וז"ל:

„והנה אודה גם אנכי היות קצת מן הנבואות האלה שבסוף ספר זכריה נעלמות מאד כמובנם וכו' או בעבור שיודיעו דברים שלא נתקיימו עד היום וימצאו קיומם לעתיד לבוא באחרית הימים" עכ"ל.

גם אלה הדברים לקוחים מהמבוא שם (זולת עוד דברים אחרים שנלאיתי להעתיקם) וז"ל החכם בן זאב שם:

„ומי לא יראה כי כל פרשה י"ד ככל הפרשיות שלפניה רומזות לאחרית הימים לגאולה שאין אחריה גלות *) והעד לכלם (זכריה י"ד י"ד) והיה ה' למלך על כל הארץ ביום ההוא יהיה ה' אחד ושמו אחד":

סוף דבר

ידידי יש"ר! אחרי השמעתיך השגותי על ספרך התו"ף וענינים זולתו, הפוך בהם והפוך בהם, ואם יש אתך מלים השיבני, למען תצדק בדברך תזכה בשפטך, ואם שגיתי הואל הורני, חי אני! כי חפצתי צדקך, ואם אין, תן תודה, ובזה תגדיל שמך, כי אמת הפצת וטוב וישר הנך — אך טרם אצא מזה, לכה נא ונוכחה עוד על דבר אחד נגדה נא לכל עמי:

ואתם אחי ועמי! שמעו נא ואספרה: בספרי תעודה בישראל נמצא בשלשה או בארבעה מקומות המלות האלה „לאלף החמישי" במקום הראוי להיות „לאלף הששי". אמת הדבר כן נמצא, ולא אתנצל פה על הטעות הקלה הזו איך נפלה בספרי, יהיה איך שיהיה, טעות מוחשת היא; אך כל אדם חוזה שלא במתכוון כתבתי החלוף הזה, וכמו שיתבאר במה שיבוא. והנה על החלוף הזה העיר המחבר ריגייו באחד מספריו (כמו

הפסוקים ברמיזה ברשימתם והמחבר ריגייו מעתיק אותם בשלמות.

*) וכן הנה דברי רש"י והרד"ק שהזכרנו לעיל שנאמרו פסוקים רבים (מפרשה ט' עד סוף הספר) על גאולה האחרונה.

שהודיע לי במכתב המשכיל ג"ב בעל כרמי חמד, וגם שלח לי בכתב העתקה מהשגה זו שהשיג עלי בזה המחבר ריגייו), אך המחבר ריגייו לא נתקררה דעתו בהערה זו לבד אולם התאמץ לעשות מן טעות זו הקלה שבקלות שבוש גדול ליחס אלי כוונה אשר לא נוכל ליחסה אף לבר בי רב דחד יומא, אמר: שהמחבר ספר תעודה בישראל יחשוב תמיד שהמליצה לאלף הכוונה אחר האלף, דרך משל באמרו בצד 144 שר' מאיר אלדבי היה בשנת ק"כ לאלף החמישי יחשוב שהכוונה ק"כ שנה אחר האלף החמישי, עד כאן תוכן דברי המחבר ריגייו בהשגתו זו, ועוד לא השיב אחור ימינו, והודיע אל מגידי חדשות בלייפציג בלשון אשכנזית לאמר: שהדפים השגות על ספרי תעודה בישראל, וכוונתו היתה אל השגה זו שהזכרתי, ואחר זה נשלשו הדברים האלה בדרך כלל (באננאלען להחכם יאסט) בבקרת שכתב בחור אחד מבראדי לאמר: ספר תעודה בישראל כבר השיג עליו המחבר ריגייו במה שיש בו די, וכוונתו ג"כ אל השגה זו — והמחבר ריגייו קרא דבריו באננאלען (כמו שיראה הקורא להלן שבמו פיו יספר המחבר ריגייו שקרא אלה הדברים בין יתר דברי בורות שכתב הבחור הזה), ולא השיב על זה דבר ושתיקתו כהודאה דמיא.

ד) עדי ושהדי כי לו היו הדברים ממש כמו שחשדני המחבר ריגייו, הייתי מודה ברבים לאמר: אמנם שגיתי, ובדי תודה הייתי כופף ראשי, אך האוכל להודות על עלילות דברים כאלה? הלא כחשו בפניו יענה ספרי לכל קוראיו! כי אם נאמר שזאת ממש היתה כוונתי במליצת „לאלף" כמו שחשדני המחבר ריגייו, היה ראוי להיות כן בכל ספרי במקום שהזכרתי לאלף? (ופעמים רבות אין מספר נזכר בספרי „לאלף"), וספרי הלא גלוי וידוע לרבים. הביטו נא וראו בו אם לא תאמרו על המחבר ריגייו כי אין בפיו תוכחות, ולדוגמא עיין בצד 144 שכתבתי בטעות שר' מאיר אבן אלדבי היה בשנת ק"כ לאלף החמישי, ימצא שם הקורא בצד זה שסדרתי על הסדר מי ומי המה החכמים שהיו עמו במאה זו (היינו במאה הרביעית לרבנות) וחשבתי אחר ר' מאיר אלדבי את ר' משה בוטרילו ואמרתי שחי בשנת קס"ט לאלף הששי! וזולתו עוד אחרים שחיו במאה זו לאלף הששי! יעיי"ש הקורא. — וזולת זה ראוי להתפלא על המחבר ריגייו שהוא כל כך פחז כמים בהשגותיו תמיד, שאינו משים על לב אף במקום שהסתירה בדבריו מניה וביה; כי אם נסבים לדבריו שזה כלל אצלי שלאלף הכוונה תמיד אצלי אחר האלף; א"כ בזכרי בספרי פעמים רבות אין מספר „לאלף הששי" מוכרח לאמר: שכוונתי על האלף השביעי שעדיין לא בא!!

ואם הייתי טועה אפילו לפעמים טעיות רבות גדולות ועצומות, היה מהראוי למבקרים לדין אותי לכף זכות, בידעם כל עניני, מצבי, מעמדי,

תולשת נופי בחולי מתמדת . עוני וחסר כל , די מחיה *) וספרים, אש־
תעזר אלהי כמעט בדרך פלא הביאני עד הלום , ללמוד וללמד , ולהבר
חבורים , במצב הזה , כי די שאני חי . — יהי שם ה' הגדול והנורא
מבורך כי הפליא לעשות עמדי חסד חנם — ואם ראוי באמת לכל אדם
שידינני לכף זכות , עליך ידידי ! הוא מוטל והכרח לדון אותי לכף זכות
בהעריך מצבי לערך מצבך , וכי תעבוד עבודתך בשמחה ובטוב לבב
מרוב כל אשר ברכך ה' אלהיך . כן יוסיף ה' לך כהנה וכהנה , בריות
גופא , ועשר , וספרים כאות נפשך , והיית אך שמח כל הימים) ומכ"ש
לבקרני בדבר קל הערך , ומכ"ש להוסיף עלי חטא ופשע אשר לא חטאתי
ולא רשעתי . ובפרט שטעות כזו הוא דבר המצוי בספרים עפ"י רוב ,
מטעות הסופרים , וגם החלוף הזה בטעות סופר אלף החמישי במקום אלף
הששי ארעך בשלשה ספרים נכבדים . ראה נא בספר קורא הדורות (דף
י"ט) שמעתיק דברי היוחסין על זמן הרמב"ן ז"ל ולא הרגיש בטעות
שנפלה ביוחסין שכתב שנת ך' לאלף החמישי תמורת לאלף הששי ,
וגם טעה בעל קורא הדורות עוד פעם שנית בדברי עצמו באמרו
שהרמב"ן עלה לירושלים שנת כ"ז לאלף החמישי לבריאת עולם אחר
שהביא בעצמו ראיה לדבריו מדברי הרמב"ן שאמר חמשת אלפים וכ"ז ,
וכן לא הרגיש שלשלת הקבלה המעתיק דברי היוחסין אלה ג"כ בטעות ,
עיין שם בספריהם איש איש על מקומו , ועיין בספרי בית יהודה בהערה
לצד 319 . וא"כ מה תחפוץ מאלפי הדל בתעודה בישראל ? ועתה קוראים
נעימים ! לכו והגידו להמחבר ריגייו מה לך לבקר מומי זולתך בחלוף הזה ,
וליטול קיסם זה מבין עיני זולתך , ריגייו ! ריגייו ! טול אותו קיסם מבין
עיניך , בהערותיך שכתבת על ספר ארי נוהם אשר העלמת שם שמך ,
ואתה הוא הפלוני אלמוני כותב ההערות האלה שם , ראה ! כתבת שם
בהקדמתך על ר' מרדכי קורקוס חכם מתושבי ווינציאה וכו' שהיה בשנת
תל"ב לאלף החמישי עכ"ל — ובאמת צריך להיות לאלף הששי ! —
ועתה הגד נא ידידי ריגייו ! האם גם כוונתך במליצת „לאלף החמישי"
„אחר האלף החמישי" ? לא אגמלך כתגמולך עלי , אף כי מצאתי פה
מקום לשלם לך חוב בחוב , אלף בעד אלף , חלילה לי ! האלף לך איש
שלומי ! אשר הגדלת עלי עקב , ואלף וכיוצא בם יהיו לך למנה ,
ולנוטרים את פריך , ואנכי חי נפשי ! כי בוש אבוש להתפאר בבקרת
כזאת , היה אתה שר האלף , ואלוף אלופים , ואנכי אהיה הצעיר באלפי
והקטן בשבטי .

---

*) עיין ילקוט תבוא תתק"מ על הפסוק והיו חייך תלואים לך מנגד , ועיין בהקדמת ספרי בית יהודה מה שהעתקתי דברי ר' שמעון (בן יוחאי) שאמר לבא בבישא תליא (וסוף בירושלמי תרומות) .

ואחר הדברים והאמת האלה מי לא יצדיקני שביושר וצדק כתבתי בסוף ספרי בית יהודה שהמחבר ריגייו תלה בי בוקי סריקי בהשגתו עלי על הטעות לאלף החמישי, וסיימתי שם דברי בזה"ל: אקוה כי יודה המחבר ריגייו ברבים לאמר: יש"ר העויתי ונבהלתי להשיג שלא כהוגן, עד כאן דברי שם.

אך תוחלתי נכזבה כי עדיין המחבר ריגייו עומד על דבריו, לשוא קויתי ממנו לעשות ענבים ויעש באושים כבראשונה; כי אחרי שקרא המחבר ריגייו דברי אלה בסוף ספרי בית יהודה לא רצה להודות על שגגתו זו הנושנת לאמר שטעות זו שטעיתי היא טעות גדולה ובאלף לא בטל, ואיך יוכל להזור בו, כמו שכתב אל אחד מאוהביו לעיר אדעסא. והנני מעתיק פה סוף דבריו, רק שמתי בקצה היריעה הערות, וז"ל:

גם בספרו בית יהודה מצאתי דברים הרבה טובים ומועילים, ובפרט אם הקורא בו לא ישכח מקום הולדת המחבר ומטרת אמרותיו נגד בני מדינתו, ואף כי קצת מדבריו לא ינעמו לחך אנשי מדינות אחרות *) בעבור כי יותר מדאי תקע עצמו להאמין בדעות זרות **)

---

*) מי המה המדינות אחרות? ומי המה אנשיה אשר קמו נגד ספרי זה? אדרבה מכל פנה ועבר ממדינתי ואף ממדינות אחרות מהרבה חכמים גדולים ועצומים שלחו לי תודות ותהלה בעבורו, כעדות מכתביהם אשר בידי, ורק בחור אחד איש פולניא המתגורר בבראדי, (קרוב למקום מושבי כחמש פרסאות) שלח מכתב בקרת אל אנאלען של החכם יאסט, והיא היא הבקרת שמזכיר להלן במכתב הזה החכם ריגייו, בקרת מלאה דברי בורות וכסילות, הראה בה סכלותו והעדר ידיעתו, וזולת הבחור הזה אין פוצה פה ומצפצף, ובהפך כל גדולי עיר בראדי, חכמיה וסופריה, קציניה ורוזניה ובראשם עטרת תפארת ישראל הגאון המופלא איש המדות החכם הכולל האב"ד דקרייז דשם כלם כתבו אלי תודות רבות בעד ספרי זה ומהללים בשער יקרו ותפארתו, ואיני מתהלל בפועל כפי כי אף הוא וכלו מתום הוא אין בו שגיאה או טעות וכדומה, חלילה לי מחשוב זאת. והנני מבקש מכל חכם אשר ימצא בו איזו שגיאה גדולה או קטנה לעוררני עליה במכתבו אלי, ואודה אם שגיתי, ואתקן את אשר העויתי, באחד מספרי שאדפיס אי"ה ואזכיר את שם המעיר בכבוד ודי הודה. — עמדו נא וחפשו בחפש מחפש בכל מגידי הדעות ובכל ספרי העתים היוצאים בימים ההם, אם תמצאו אותי בין המבקרים? (אף שבקשו ממני כמה ממגידי הדעות וכותבי ספרי העתים היוצאים בימים ההם לשלוח להם בקורות וכדומה) והתמיד נחבא אל הכלים הייתי; יען ראיתי עפ"י רוב כי המבקר לא האמת מגמתו רק להראות חכמתו, ועפ"י רוב מתכבד בקלון חברו, והנני נשבע בחי העולם! כי גם הבקורות אשר כתבתי במחברת זו יהוספט הוא נגד רצוני, אף כי באמת היצדק אנוש מאלוה? אם מעושהו יטהר גבר? כמאמר נעים זמירות ישראל עם חסיד תתחסד וגו', ועיקר הטעם שבאתי הפעם בבקרת זו כבר כתבתי בראשית ספרי זה.

**) מה המה הדעות הזרות אשר אליהן כוון אליו המחבר ריגייו? כמדומה לי שבכל:

ובסודות הקבלה *) ולהגדיל תפארת כל הקדמונים בלי הבחנה **)
(וכבר באה נגד ספרו זה בקרת קשה בעלי אנגאלען להחכם

הבורי הנני משתדל לבטל כל דעה זרה ולשרש אחריה ולקעקע כל שרש פורה ראש ולענה וכן כתב עלי החכם המופלא יאסט באחד מספריו החדשים.

אך מי חכם ויבין איזו דעה תקרא אצל החכם ריגייו בשם זרה? הזאת אולי היא דעה זרה שהחזקתי שם דברי רבותינו ע"ה ואמרתי עליהם שהיו צדיקים וחסידים מוסף על תורתם וחכמתם, ושנתקיים בהם מה שמובטח על צדיקים וחסידים כמותם ותגזר אמר ויקם לך? או מה שאמרתי שם (ככל בעל דת עברית הבא במסורת הברית אשר כרת עמנו ה' בהר חורב והמאמין בדברי חז"ל) שיעמדו שני משיחים לישראל משיח בן דוד ומשיח בן יוסף? ושיעשה ה' בגאולה האחרונה אותות ומופתים כיום צאת מארץ מצרים? ושתהיה תחית המתים שיעמדו מאשמניהם לעת שיעלה רצון מאת הבורא? או יען שהתגוללתי בעד הגדות של רבותינו הנראות זרות לעינינו? כמו שצעק על זה ככרוכיא הבחור הזה המשיג באנגאלען.

*) יודע כל קורא איזה ספרי קבלה החשובים בעיני (הראוים להיות באמת חשובים בעיני כל משכיל) ואיזה בלתי חשובים, ומה כוונתי בחכמת הקבלה בדרך כלל, החכמים יראו וישפוטו, ובאותו מקום בדברי על הקבלה שקרא הגר עלי הבחור באנגאלען, לא הבין מה שכתבתי, כי אנכי לא הגדתי שם דעתי, אולם הייתי כמסדר דעות חכמינו האחרונים גאוני ישראל ואמרתי שנמצאו שלש דעות מחכמי ישראל אלה על הקבלה, מהם שאחזו בה בשתי ידים, וקדושה היתה בעיניהם, ומהם שהיו מתנגדים עליה, ומהם שאסרוה לגמרי בתכלית האיסור, ואני מה כי אגיד דעתי להימין או להשמאיל, ולשום ראשי בין הרי ישראל הגדולים האלה? וכמו כן במציאות השדים שלא רציתי לחוות דעתי ולתת ראשי בין ההרים המיימינים והמשמאילים.

**) מה אעשה בכך מקובלני מרבותינו ע"ה ליקר ולפאר את חכמינו הקדמונים בזמן גנו? ולא אדע אל מי מקדמונינו כוון פה המחבר ריגייו? אם לא אל הרב החסיד אלהי ר' יצחק לוריא ז"ל שהבחור הזה מגנה אותי באנגאלען על אשר הזכרתיו בתארים גדולים כיאות להחסיד הזה, אשר העידו עליו גאוני זמנו שהיה מוסף על חסידותו גם גדול מאד בש"ס ובפוסקים, וחכם גדול בקבלה, ומשורר בעברית וארמית, ומי לנו גדול ממרן הבית יוסף שנהג בו כבוד גדול? ואם שאמרתי שם שהרב החכם הכולל הגאון ר' יוסף קנדיאה ז"ל הרבה לספר בשבח אותותיו ומופתיו בספרו שבחי האר"י? היוכל איש כמוני להכחישו? או להלחם עם מי שתקיף ממני? חכם לא אהיה אם אלחם נגד ר' יוסף קנדיאה, ולכסילות לא יחשב לי אם יד לפה אשים ואחשה. ואף אם אומר שכל האותות והמופתים האלה המה גוזמא בעלמא; לא נוכל לחייב בזה את הקדוש האר"י ז"ל, כי הוא לא כתב שבחיו אולם ר' יוסף קנדיאה, וגם את ר' יוסף קנדיאה לא נוכל לשפוט, כי מי יודע איזו סבה הביאתהו לזה, ואיך יוכלו ננסים כמוני לשקול על כפות ידינו את הענק שבענקים הזה ר' יוסף קנדיאה? כמו ששוקל בחלומו המחבר ריגייו כל ילידי הענק מקדמונינו, וגם את האר"י העצום והגבור

יאסט № 17 — 24 april 1840 pog 150 *) בכל זאת יש לו קצת התנצלות בבחינת מקום מושבו ותכונת בני ארצו אשר לא יאות עדיין לשום לפניהם מאכלים דקים וצרופים, באין כח לעכל אותם **) לכן אף אני לא ארים נגדו שבט הבקרת לכתוב שום השגה נגד חבורו זה, כי לא נתנה המשרה הזאת על שכמי ***) ובפרט אחרי ראותי כי בסוף ספרו בית יהודה צעק חמס עלי בעבור כי נשאני לבי לגלות טעות גדולה ומפורסמת שנפלה בספרו תב"י ****) הנה הוא אומר עלי שם שאני תליתי בו בוקי סריקי, אכן אני מעולם לא נתכוונתי בזה להשפיל

שעלה במאזניו וימצאהו קל מסובין במשקלו, ראה זה דבריו (במחברת ציון משנת תר"א צד 163): אל תבטחו בהאר"י המשגה ישרים בדרך רע! וכן שוקל שם את הרקנטי איש האלהי ז"ל, וז"ל: ומה יתן ומה יוסיף לשון רמיה ועדות שקר אשר העיד הרקנטי (פרשת וישב) על החסיד ר"י בן הראב"ד? עיי"ש. וכבר הראיתי מחברת זו יהושפט כמה וכמה גדולים מחכמי ישראל ששוקל במאזניו המחבר הזה ויעלם מהבל יחד. — ריגייו! ריגייו! אם איזה רוח נשאך באחת הגיאיות וירדת פלאים בבור שחת, האם תחפוץ להושיט לך ידי, לנוס אל בור גם אני אחריך? אל מנוחתך לך! אקרא אחריך, ואחוז בגדילים אשר בארבע כנפותי, ואקרא בקול: עיזי דבי טבחא שמיכא מנאי!

שומו שמים! על דברי בלע כאלה לומר על הגאון הרקנטי אחד מגדולי רבותינו הפוסקים הקדמונים, שלשונו לשון רמיה ועדותו עדות שקר! הוא הרקנטי שכל גדולי רבותינו חולקים לו כבוד, והגאון הגדול החכם בכל החכמות רבינו מרדכי יפה בעל הלבוש השתדל לפרש ספרו זה על התורה. גם תדע קורא נעים! שהמחבר ריגייו שקר ענה באמרו שהרקנטי העיד (כאלו ראה בעיניו) כי הרקנטי אמר ושמעתי, עיין רקנטי דפוס לובלין שנת שנ"ה עם פירוש הגאון רבינו מרדכי יפה הנ"ל בעל הלבושים, וא"כ הרקנטי בעצמו אינו מספר זה לדבר ברור, עיין שם במקומו.

*) היא היא הבקרת שהזכרתי. — ידידי הרב ריגייו! המה אני עליך כי תתאר את הבקרת הזאת בתאר קשה? אם קשה היא בעיניך כאבן, הלא תמם יהלוך לפני כמים, כי הוא מעשה מקשה, קרחה, אל נא ידידי! לא הבקרת קשה, כי אם המבקר, וכבר התנצל לפני החכם יאסט במכתבו הנחמד ע"ד הבקרת הזו, ואמר שאין לסמוך על המבקר הזה בענין הזה.

**) מי הגיד לו תכונת בני ארצי? וכי לא ידע בעצמו המחבר ריגייו שיש במדינות פולין ורוסיא הרבה מאד מופלגים וגאונים חכמים ומשכילים? ואף נעירי ימים חריפים ובקיאים, ואף בין החסידים שבמדינתנו יש לומדים מופלגים, יזכר נא המחבר ריגייו מה שכתב לי על אנשי מדינתי ומדינתו עיין בראש הספר.

***) מדוע לא? והם על גדולים וטובים ממני הרים שבט עברתו, ומה חדל אני? לא טוב אנכי מרבותי אשר קטנם עבה ממתני, ומי נתן לך המשרה על אלה?

****) הוא הטעות לאלף החמישי שהזכרתי, אשר עלה לגדולה אצל המחבר ריגייו.

כבודו ולבזות מעשי אצבעותיו חלילה! *) רק טעות רשמתי והטעות נשאר טעות בלי ספק **) ואיך אוכל לחזור בי ממה שכתבתי ***) כמו שהוא מאיים אותי בדברים האלה: אקוה כי יודה ברבים בפה מלא לאמר יש״ר העויתי ונבהלתי להשיב שלא כהוגן? ****) — אוהבך ייש״ר.

הערות במגלת אסתר, והנה נוספות לספר יהושפט וקראתין בשם ענפי הדסה °) .

הראנו מחדש בדפוס חכם משכיל וסופר מצוין מבני עמנו הערותיו במגלת אסתר, דברים זרים, אשר לא קוינו מאתו. חי אני! כי לבי היה רחוק מלהאמין זאת ראשונה עד שראו עיני, ואין זאת כי שגגה יצאה מאתו, ורוח חזית הטעתהו.

מי האמין כי אחרי דורות מספר רב, כאלפים ושלש מאות שנה, יחתרו אנשים באשמנים קדומים, אחר עפר איש אלהים קדוש, להעלותו בכף מאזנים, ולעמתו יניחו עפר מושל בליעל, אויל רועה רוח, והיה כי שקול ישקלו שניהם יחדו, א״ש האלהים זה יעלה מהבל, וכסיל זה

---

*) האין זאת כנקי הריקי אם אמר יאמר בכלל גדול אני בכל לאלף הכוונה **אחר האלף**?

**) כבר הודיתי בפה מלא על הטעות זו, ועוד היום אבכה בכל נפשי, אריד בשיחי ואהימה, כי גדול עוני מנשוא, כי כמה תקלות גרמתי לכל העולם בטעותי זו, וכגדל החטא שחטאתי ושעויתי ושפשעתי בזה כן הגדלת חכמה נפלאה בגלותך טעות כזו, ואין קץ לטוב הצפון לך לעולם הבא, כי הצלת בזה את כל העולם מרדת שחת, מלבד הטעיות האלה שכבר גלית שאם היו נשארים חלילה היה שב העולם לתהו ובהו, כגון המדאי והעדים וכדומה.

***) כי הוא אמר ויהי! חי וקים דברו נצב, לא ישוב ריקם, חלילה! ההרים ימושו והגבעות תמוטינה, והערתו לא תמוט, אף כי יסודתה תהו ובהו.

****) וכן אקוה גם היום כי יודה ברבים ולא על הענין הזה לבד אך על כמה ענינים שכתבתי במחברת זו יהושפט, ויאמר בפה מלא ישר העויתי ונבהלתי להשיב שלא כהוגן ולדרוש שלא כיושר ושלא בצדק, ואקוה שבשמחת לב ידבר הדברים האלה, ותודה והכרה אשא ממני כל הימים. — שמר תם וראה ישר כי אחרית לאיש שלום.

°) מחברת זו הנקובה בשם **ענפי הדסה** נדפסה בעיר אודיסא עוד בשנת תרכ״ה, ולגדל יקרתה אמרתי לספחה אל הספר פקד יהושפט, כי פה מקומה להגלות בזה בקורי בהודה של החכם ריב״ל על יש״ר. המו״ל ספרי ריב״ל **ב. נאטאנזאהן**.

הרשע ירד מכֹבד! הן זאת ראשית משנה זה הסופר, וזולתה כהנה וכהנה דברים זרים ובלתי נכונים המהבילים את הקורא, מצאנו ראינו בדבריו.

הדברים האלה חרבות ופתיחות היו ללבבי, ויעוררוני לכתוב בספר קצת הערות על מגלה זו, ואין מדרש בלא חדוש, ובארתי דרך אגב עוד איזה דברים וענינים במגלה זו, כיד ה׳ הטובה עלי, חכמים יראו וישפוטו, ומה ששגיתי יבינו לי, כי כל מגמתי תמיד לישר דברי רבותינו וסופרי קדמונינו נוחי נפש, ולחזק גם קבלתם, גם הסכמתם הכללית, ואם ימצאו קוראים חכמים בדברי שגיאות, ואמרות בלתי מיוסדות, עלי יהיו כלנה! ולא תגרע בזה קבלת קדמונינו, וגם הסכמתם הכללית, כי צדק ילין בה, ואתי תלין משוגתי, ואז גם בזה אמצא נעם, ואומרה לנפשי: „שובי נפשי למנוחיכי", אם מעשיך בלתי רצוים, הלא כוונתך רצויה, כי אמת חפצת בטוחות.

קרעמניץ, ט"ו חשון תר"ו. י"ב לעווינזאהן.

חִידָה לְבֵן יְהוּדָה
בַּעַל הַתְּעוּדָה *)

חִקְרֵי לֵב תָּרוּ בְּחֶלְקַת מְחוֹקֵק סָפוּן,
וּמָצְאוּ תַּחַת עֵץ נֶחְמָד אוֹיֵב צָפוּן;
אַחַר פָּגְעוּ בְּעֵץ הַמּוֹר רֹאשׁ בְּשָׂמִים,
וְתַחְתָּיו נֶחְבָּא אִישׁ צַדִּיק תָּמִים;
הָלְאָה צָעֲדוּ, וְהִנֵּה כּוֹכָב רַב אוֹרָה,
וְקוֹל קוֹרֵא בְּדִבְרֵי תוֹכֵחָה וּמְאֵרָה:
וְאָנֹכִי הַסְתֵּר אַסְתִּיר אוֹרִי מִכֶּם,
וְעַל הָאוֹיֵב אֲצַוֶּה לְהָצֵר לָכֶם,
וּקְטוֹרָה בְּאַפִּי לֹא תִהְיֶה לְרֵיחַ נִיחוֹחַ,
לֹא תֵרָגְעוּ וְלֹא תִמְצְאוּ מָנוֹחַ.
הָאֹתִיּוֹת מִלְּפָנִים חֲקוֹר הַשֵּׂכֶל וְדֵעָה
שָׁלֹשׁ אִם תַּשִּׂיג מֵהֵנָּה יִהְיֶה לְּךָ מֵאָה.

*) החידה הזאת איננה נמצאת בין כתבי יד ריב"ל, אשר נפלו לי לחבל, והי' אנה לידי את המליצה היקרה הזאת ע"י החכם המשכיל מו"ה יהודה ברד"ת (לענזאר באודיסא), אשר עשה חסד עם החיים והמת, לתתה על ידי לדפוס; גם הואיל החכם הזה לפתור אותה כיד חכמתו, זכרה לו אלוה לטובה! ועתה הנני קורא לשלום, לרחוק ולקרוב, אל המשכילים והחכמים בעמנו אוהבי ריב"ל וספריו, אולי ימצאו איזה דברים, מכתבים, שירים, מכתמים וכדומה, מהרב החכם ריב"ל ז"ל, אנא יעשו נא עמדי החסד הזה להמציאם אלי, ומשכרתם שלמה מאת ה'.

המו"ל ספרי ריב"ל בערנהארד נאטאנזאהן.

וזה החלי בשם ה׳ צבאות ואומר:

א) מודעת זאת לכל בע"ד שזו המגלה (ר"ל אסתר) היא כתובה ברוח הקדש, ככל ספרי הכתובים, והיא עוד יותר במעלת קדושתה מספר קהלת, שהוא רק מחכמתו של שלמה (כמבואר בדברי חז"ל), ועל אסתר אין פלוגתא כלל, שמטמא את הידים, וגם כל דיני כתיבת ספר אסתר המה כל דיני כתיבת ספר תורה, (חוץ מדבר אחד שנקראת אגרת, שאם הטיל בה ג' חוטין גידין כשרה.

ב) שכותבי ס' אסתר—בהתלבשות רוח הקדש—היתה כוונתם רק לספר שגם הגדול מעשה ה' לישראל (בהשתלשלות דרך הטבע והזדמנות קרובות כמעשה מכירת יוסף ורדת יעקב מצרימה, וכדומה), וע"כ בספורים צדדיים הנוגעים אל המעשיות הנזכרים דרך אגב להבנת הענין העקרי, לא דקדקו בהם הסופרים, ולא היו מאריכים בהם, כי לא באו לכתוב היסטאריע כוללת, והנו מנהג סופרי התנ"ך בספורים כאלה, בררו את הדברים הצריכים להם לגוף ענינם, והשאר עזבו.

וע"כ בהם מתעמלים כמה מחברים חדשים ושואלים ודורשים בספורים הצדדיים המוזכרים כלאחר יד במגלה זו, וכל דבריהם הבל ורעות רוח. וד"מ כמו שדרש דרש החכם יש"ר (במחברתו **מפתח למגלת אסתר** שנדפס מחדש בוויען בשנת תר"ה), שבא כותב מגלה זו כמבשר המלכה החדשה אשר מלפנים לא היתה היא המלכה הפרסית, (עי' שם בדבריו צד 32 *) ושכותב המגלה כוון לספר שישב אחשורוש אז דוקא בשושן בזמן הזה, וכדומה לספר כמה חדושים הנוגעים להיסטאריע הכללית, כאלו כותבי מגלה זו שמו מגמתם גם לזה. — ובפרט שכל הענין של זו המגלה היה כבר כתוב על ספר ד"ה למלכי פרס, ובודאי היה הכל שם באריכות.

ג) מדתי כל ממלכה גדולה ומתוקנת אשר כבשה תחת ידה כמה מדינות שונות ועמים שונים ומתוקנים; שתשאר כל מדינה מתוקנת שכבשה וכל עמי הארצות האלה בנימוסיו והנהגותיו אשר נתגדלו עליהן ואשר הורגלו בהן, הן בעבודת אלהיהם, והן בהתנהגותיהם בדרך ארץ. (וזהו הנקרא היום בשם „Tolerantia"), ועל ידי זה לא בנקל יקום מרד באומות אלו הנכבשות, אולם עפ"י רוב יעבדו את מלכם זה הכובש בלב ונפש.

ואם נעיין במגלה זו ובספרי ד"ה המתוקנים לקדמונים מאומות העולם, נראה כי היה זה החוק של פאליטיקא שמור ונשמר מאד במדינות פרס ומדי, היינו שכל עם ומדינה

---

*) המגלה זו של הפאסט ע"י דריוש, כבר מזכיר גם שם בבאור על זו המגלה החכם מו"ה אהרן ח"ז המעתיק לנ"א מגלה זו, בפסוק הרצים רוכבי הרכש האחשתרנים, עיי"ש. אך מה שדרש זה החכם יש"ר שם בענין טוב כד"ה: ורצוי להתבונן כי בשעת ראשונה וכו', ידע הקורא שבספר יוסיפון לרומיים כתוב בפירוש, שכאשר שם כבר כתר מלכות על אסתר שלח המלך שלוחים הנקראים בלשון פרס בשם "angaria„ (ונודע המודע בתלמוד כמה פעמים אנגריא), וכבר בארו סופרים קדמונים, כי לא היתה זאת הפאסט של דריוש כפאסט שלנו, גם לא היתה קבועה בכל המדינה כנהוג אצלנו, רק הסוסים היו מוכנים ועומדים אצל המלך לבד, ורק לצרכיו, אך לא לזולתו וליחידים. כלל הדבר אין זה כלל דבר כפאסט שלנו, ובזה מלא נוכל להמליץ על זה, לא זו הדרך ולא זו העיר!

שכבושה תחת ידם, ישארו בנימוסיהם, ולפי עדות הסופרים הללו שהזכרנו נמצא ג"כ שכאשר כבשו מלכי פרס ומדי איזו מדינות הדשות, השאירו לפעמים גם את מלכי המדינות שלנו שכבושות על כסאותם, כמו שהיו, ואך שמו עליהם מסים וארנוניות.

ד) גם זאת היתה מדתי פרס ומדי, שהמלך הכולל לא היה בכחו לשנות מדעת עצמו איזה חק דתי, הכתוב בספרי דתם, ותמיד היו לפניו שבעה משיבי טעם המלומדים היטב בספרי חקי המדינה, ואלה משיבי טעם השבעה היו נקראים בשם **מבארי הדת** (געזעטץ אויסלעגער) *) ושאל המלך תמיד את פיהם **בבאור** איזה **דין ומשפט** בכל דבר הספק **), אך בדבר אשר היה נודע להמלך ענין הדת די באר, לא היה צריך לשאול עליו את שבעה משיבי טעם אלו, אולם היה גוזר ועושה בעצמו ***).

ה) המליצה בסעודה זו הגדולה שעשה אחשורוש **והשתיה כדת**, ר"ל **הסעודה** בכלל (כי **הסעודה** נקראת בעברית בשם **משתה** וגם בשם שתיה) היתה כפי חקי **הדת**, היינו לפי חקי המדינה, והוא שאין לכוף את הקרואים לשנות בסעודה ממנהגם והרגלם, אבל להניח כל איש ואיש על מנהגו והרגלו, הן באופן ישיבתו, וכן באופן מאכליו כדומה, וזהו **אין אנס** וגו' לעשות **כרצון איש** ואיש.

ו) המאון של ושתי לבוא בפקודת המלך לפני העמים והשרים להראות, הביא המלך למשפט לפני השבעה מבארי הדת, (ועי' היטב ביוסיפון לרומיים). ונראה שושתי המלכה היתה מאחד העמים הללו שבארצות המזרח שאסור לאשה להראות לאחרים זולת בעלה, וכנהוג עד היום בארצות המזרח בערביים וישמעאלים והפרסיים החדשים. וזולתן, — בטוח היה לב ושתי המלכה בחקי המדינה של פרס ומדי, שאין לכוף לשום אדם לעבור על נימוסי עמו ומנהגי אבותיו, ועל כן לא עלה שום פחד ענש על לבה, והמלך הגיש דין זה לפני **המבארים** הללו משיבי טעם השבעה שיבארו לו, אם דין זה „שאין לכוף שום אדם לשנות מנהגו ונימוסו של עמו" נוהג גם בנשים נגד בעליהן, ושאין הבעל יכול לכופה לשנות מנהג עם ארצה? ויבארו לו אלה המבארים (שבידם היה הכח והחכמה בבאור הדינים) לאמר: הנשים נגד בעליהן מחויבות לבטל כל מנהגי עמם ונימוסי אבותיהן ולנהוג מנהג בעליהן בכל דבר, ולעשות רצונם, והאשה הממאנת והעוברת, נופלת תחת ענש המאון, ואת הדת היא מחללת, וענוש תענש זאת האשה בגירושין מבעלה לעולמים. — ומזה שכתבנו מובנת על בוריה הפקודה שיצאה אח"כ בגלל הדבר הזה „להיות כל איש שרר בביתו ומדבר כלשון עמו", פירוש **ומדבר** כלשון עמו—הוא כפירוש הרלב"ג ז"ל **להתנהג** כמנהג עמו.

ז) מנימוסי האומות הקדמוניות עובדי אלילים היה לפעמים, לכבד את בני אדם החשובים והגדולים בכבוד זה הנתן לאלהים, וגם עשו לפעמים את הגדולים מבני אדם

---

*) „מבארי הדת" הללו היו נקראים בלשון העברית בשם יודעי העתים (ד"ה א' י"ב) ובני יששכר יודעי בינה לעתים וגו'. „המשפט והגזרה" מכונות בעברית המאוחרת בשם „עת", בידך עתותי (תהלים ל"א). ומזה ועת ומשפט ידע לב חכם (קהלת ח'). וכן נאמר כאן: ויאמר המלך לחכמים יודעי העתים ; כי כן דבר המלך לפני כל יודעי דת ודין.

**) כל ספר חוקיי לא ימלט שיצטרך לפעמים לבאור כנודע. גם בלתי אפשר שיהיו כל הדברים אשר יקרו בזמן מהזמנים כתובים בספר הזה, ולפי המקריים המתחדשים שלא עלה על לב הכותבים ראשונה לזכירם. אמנם חכמי הדור בהזדמנות איזה דבר חדש שלא נמצא מוזכר בספר הדת, הנה מדמים מלתא למלתא, ועפ"י שקול דעתם, כנודע. וכבר דברנו מענין הזה הרבה בספרנו זרובבל במאמר הכולל.

***) ובזה יבוטלו דברי החכם יש"ר שם (צד 20) מה שמפלפל שם, והניח ליסוד מוסד שהמלך אחשורוש גזר ועשה כל מה שלבו חפץ, עיי"ש כל דבריו בזה הענין.

לאלהים, כידוע בכל ספרי ד"ה והקדמוניות, וגם נבוכדנצר צוה להקריב קרבנות לפני דניאל. — ולפי עדות היוסיפון לרומיים צוה אחשורוש לתת זה הכבוד הראוי לאלהים בבריעה ובהשתחויה, להמן, בכל עת אשר יתראה חוצה. (וידוע שהבריעה היא בברכים, והשתחויה היא בנפילת פנים, וז"ל הרמב"ם (הלכות תפלה פרק ה' הלכה י"ג): כריעה האמורה בכל מקום על ברכים, השתחויה זו פישוט ידים ורגלים עד שנמצא על פניו ארצה, עכ"ל הרמב"ם, והוא מן תלמוד ברכות (ל"ד ע"ב). — ודע קורא משכיל! שבכל המקרא לא מצינו כריעה והשתחויה ביחד רק אל ה' יתברך, כמו נשתחוה ונכרעה (תהלים צה), ואף קידה והשתחויה שתיהן יחד מצינו על הרוב אל ה' יתברך ומעט לפני המלכים.

וע"כ לא היה רשאי מרדכי מצד דין תורה לכרוע ולהשתחוות לפניו על זה האופן מדי ראה את המן, כפי הגזרה, (וכן כתב היוסיפון לרומיים בפירוש עיי"ש), ובעבירה זו הדין הוא „יהרג ואל יעבור" ובפרט שהיתה זאת בפרהסיא. — וראה נא איך כותבי המגלה דקדקו בדבריהם, וכל עבדי המלך וגו' כרעים ומשתחוים להמן כי כן צוה לו המלך, ומרדכי לא יכרע ולא ישתחוה *) וירא המן כי אין מרדכי כורע ומשתחוה לו, הרי, שהזכיר הכל ביחד הכריעה וההשתחויה, ונראה מהכתובים שרק הכריעה וההשתחויה מנע מרדכי מהמן, אבל הכבוד וההדור הראוי לאיש גדול, נתן לו, בכל עת שראה אותו, היינו הדור קימה, שקם וזע ממנו, וזהו שאמר הכתוב אח"ז, כאשר כבר נודע למרדכי שאחשורוש היה במשתה אסתר והבטיח לה עד חצי המלכות, וכי קרובה ישועתו לבוא, אז מנע ממנו אפילו הכבוד של הדור קימה, וזהו שאמר (שם ה' ט') וירא המן ביום ההוא וגו' ולא קם ולא זע ממנו, (ועי' בבאור להחכם וו"ז הנ"ל).

והנה זה החכם וו"ז בבאורו למגלה זו טען על מרדכי שטעה בחסידות שלא רצה להשתחות, כי מצינו שאברהם השתחוה לפני בני חת וכו' עיי"ש בבאורו, ואחריו החזיק גם הרב יש"ר אולם בהרבה דברים קשים נגד מרדכי, כאשר אזכיר מקצת דבריו אלה פה למטה בגליון **), ואין זאת טענה חדשה נגד מרדכי, כי כבר פסק שפתיו נגדו החכם שאינו מבני בריתנו, הוא החכם הנוצרי המפורסם קלעריקוס (Cleric. in lib. Esther.) וז"ל:

---

*) ואפשר מה שדקדק הכתוב פה אצל מרדכי בלשון עתיד „לא יכרע ולא ישתחוה" (ולא בלשון עבר לא כרע ולא השתחוה, או בלשון הבינוני לא כורע ולא משתחוה כמו שכתב אצל עבדי המלך), כוונת הכתוב בלשון העתיד על האיסור, כאילו אמר מרדכי לא היה יכול להיות כורע ומשתחוה, לא היה רשאי.

**) וז"ל (צד 9): „מה היה מרדכי ממאן לכרוע ולהשתחות להמן וכו' אין בזה שום התנצלות וכו' ואם מפני שלא רצה להשתחות לבן אדם הנה טעה בהתחסדות, כי דבר זה לא נאסר לנו מן התורה, ואברהם השתחוה לע"ה, ויעקב ובני ביתו לעשו. גם בני יעקב ליוסף ורות לבועז, ודוד ליהונתן ולשאול וכו', ולמה זה מרדכי לבדו יתחסד יותר מכלם? ואם תאמר שחשב שלא יגביה המן וכו' למה א"כ לא השתחוה כשראה שהגיע הדבר לאזני המן? ואיך יביא עצמו וכל בית ישראל בסכנה עצומה בהקשותו את ערפו על דבר קטן כזה? אם תאמר כי הוא לא ידע שהגורל הזה יקח נקמתו מכל היהודים, תשובתך בצדך כי גם אחרי שידע שהמן כתב הדת להשמיד את כל היהודים לא קם ולא זע ממנו (שם ה' ט') וכו' וכו'. ואף דבר קל כזה לא רצה מרדכי לעשות בזמן שראה השעה משחקת להמן ומדת הדין מתוחה על ישראל ואין נוכל למצוא לו התנצלות? והנה הכתוב עצמו גלה לנו הטעם למה לא רצה לכרוע שנאמר כי הגיד להם אשר הוא יהודי, שמענו מזה שרק מפני יהדותו לא כרע להמן וכו'. ולפי שאין בשרשי דתנו ואמונתנו מה שיאסור ההשתחויה לבן אדם, הוכרחנו לומר, כי המתנהג כן לא ירד אל עומק תכלית כוונת התורה, ולכן ישים העיקר טפל, והטפל עיקר" עכ"ל זה הרב יש"ר. — מה נאמר ומה נדבר אם זה הרב יורד אל עומק כוונת

„מעשה מרדכי נגד המן יורה שמרדכי היה גאותן מאד, כי הפקיר אומה שלמה רק מפני גאותו, שלא נתן כבוד לאיש גדול שנוה המלך" עכ"ל זה החכם הגולרי.

והנה באמת לא עלה כלל על מחשבות מרדכי, שזה המן יכול עשות עמו איזו רעה (ומכ"ש עם כל עמו בית ישראל) בעבור מניעה זו של כריעה והשתחויה (שהוא כבוד אלהים, שאסור לאיש יהודי, ויהרג ואל יעבור), כי מרדכי סמך כעל משען ברזל על חקי פרס ומדי „שכל איש ישאר חפשי בדת אבותיו" ובהיותו איש יהודי שעל פי דתו אסור לתת לבן אדם תמותה את הכבוד הראוי לאלהים, והיה לבו בטוח שלא יוכלו לכופו לזה, וזהו המליצה „אשר הוא יהודי", מרדכי הצטדק לפני השרים אשר בשער המלך ויאמר: לא מטעם זה אני איני כורע ומשתחוה לפני המן, יען שלא יקרה בעיני פקודת המלך, חלילה! אבל מטעם „אשר אני יהודי" ר"ל מטעם איסור על פי דתי, וא"כ איש היהודי יוצא מכלל פקודה זו. ולא עליו היתה הגזרה כלל וזהו הנאמר שם „ויגידו להמן לראות היעמדו דברי מרדכי כי הגיד להם (סבת מניעתו) אשר הוא יהודי" — והפעם נודע להמן כי כל איש יהודי מסתמא לא יכרע ולא ישתחוה לפניו; בעבור שתמנעהו דת תורתו; לזאת חשב המן מחשבות להשמיד את כל היהודים. וכאשר אכל קורצא די מלכא אמר: „ודתיהם שונות וגו' ואת דתי המלך אינם עושים", סבב כי כל מעשה היהודים שעושים הכל כאשר לכל שמה בהפך כל דתות שבעולם, ותכלית כוונתם היא רק למרות פי המלך, וע"י זה המה חייבים כליה.

מכל הדבה הרעה הזו שהוציא המן לפני המלך על היהודים, לא ידע מרדכי מאומה; כי מעולם לא עלה על לב מרדכי (שהיה חכם ומלומד גם בדתי פרס ומדי; כי הלא ישב בשער המשפט, וכמבואר אח"ז) שיחשוב המן זאת לו לרעה, ומכ"ש להרע לו חנם, ומכ"ש להרע לכל היהודים בעבור איש אחד אפילו אם חטא וברעה גדולה כזו, וידע מרדכי כי גם הוא וגם בני ישראל הגוי כלו שומרים ביתר שאת כל חקי המדינה והמלך, וכמבואר אח"ז, וכבר בא הנסיון שמרדכי בעצמו הציל את המלך ממות, ונודע הדבר להמלך ולראשי שרי המדינה, וגם נרשמה הצלתו זו בספר הזכרונות! ולפי עדות היוסיפון לרומיים כבר היה מרדכי בעבור הצלתו זו נרשם בספרי המלך בין המצוינים מאוהבי המלך, ידידו ויקירו. ונצטוה להיות תמיד מצוי בהיכל המלך בעבור זה, כמקורב למלכות. — ויותר שהיה מרדכי צדיק וחסיד היה גם חכם מופלג כמו שמזכירו במאמרים הללו היוסיפון לרומיים, ולולא היה חכם מופלג לא היה יכול להיות אח"ז משנה למלך גדול כזה, וידוע שבארצות המזרח היה המשנה למלך מנהיג בעצמו כל המדינה (עיין מה שכתבנו בספרנו בית יהודה פרק כ"ו בהערה), ואין ספק א"כ שידע מרדכי היטב גם את דתי פרס ומדי וע"כ ישב ראשונה תמיד בשער המשפט, ואח"כ נתמנה למשנה למלך כי איך היה בוחרו אח"כ המלך לכהונה גדולה כזו והוא נעור וריק מהנמוסי המדינה.

התורה, ויודע להבחין בין עיקר וטפל, והפילוסוף כמרדכי ! !. ועוד יותר יש להפליא על זה הרב יש"ר שפה בצד זה (צד 9) הוא מוכיח מהפסוק „ולא קם ולא זע" שאף אח"כ שכבר ידע מרדכי מהשמדת כלל ישראל, בכל זאת לא קם ולא זע (ומכ"ש שלא השתחוה), ותיכף בדף השני שאחריו (היינו צד 11) שכח הרב יש"ר מה שכתב פה ואמר „שמה שצעק מרדכי ברחוב זעקה גדולה ומרה, אולי נכנסה בלבו חרטה גדולה על שלא השתחוה להמן, וחשב עצמו אשם בדבר, כי בסבתו נסיבה הרעה הזאת לכל ישראל" עכ"ל. גם שכח פה הרב יש"ר מה שכתוב „ולא קם ולא זע" נאמר אחר זעקה זו, ובאמת הטעם שאפילו לא קם ולא זע אח"כ, היה מפני שכבר ידע מרדכי שעלה בחר הצלחתו והצלחת עמו, כי המלך הבטיח לאסתר לעשות כל חפצה.

ולסיומו יודע היטב דתי המדינה, וידע היטב הנהגת עמו ישראל, לא חזו עיניו שום דעה שיכולה להצמיח לעמו, ולכן כאשר נתודעה לו פתאום הגזרה שיצאה על עמו, הכיר תיכף כי נעשתה זו התועבה נגד חוקי המדינה מקצה אל הקצה, ובודאי ע"י איזו רמאות שהסיתו את המלך באיזו מלשינות שקר; ולכן מיד כשמעו את זו הגזרה, קרע בגדיו וילבש שק ואפר ויצא **בתוך העיר** ויזעק זעקה גדולה ומרה; בכדי לעורר לבות העם הרב אשר בעיר המלוכה זו הגדולה, ולבות עם רב מאומות שונות ועמים שונים שגרו בה, על הדת והגזרה הקשה הנתונה **לאבד עם אחד** מן העמים הרבים השונים הגרים בכל המדינות המשועבדים לממלכה זו, **שלא בדין ומשפט**, ונראה די גלוי מהכתוב שדת זו שיצאה על היהודים החרידה גם את לב יתר האומות שגרו שם, והוא והעיר שושן נבוכה. (וכמו שהעיר על זה המבאר החכם וו"ז נ"י עיי"ש בפסוק הזה). — ופירוש „**נבוכה**" כבר באר שם הראב"ע וז"ל: ענינו בלבול כאדם שהשתבש ולא ידע מה לעשות. — ולפי עדות היוסיפון לרומיים נעק מרדכי וקרא לאמר: „**אהה! מי שמע כזאת לאבד אומה שלמה על לא חמס בכפה**" — ובודאי חשב בזה שיתעוררו כל הגרים מכל האומות השונות הללו, ויבאו כלם בקובלנא לפני המלך לעוררהו על המעשה זה שעשה שלא בחקירה ודרישה; וכנראה באמת מן האגרת השניה (שמעתיק היוסיפון לרומיים) ששלח אח"כ המלך לבטל גזרתו זו הראשונה שנעשתה ע"י המן. וכתב שם המלך בהתגלותו כמתחרט לאמר: ראו, כי סמכתי על האיש הזה המן בן המדתא **העמלקי** אשר בא לגור אתנו, **ולא חקרתי ולא דרשתי** היטב אם אמת בפיו, כי זה האיש רמאי, ואלו היהודים לא די שלא הרעו ולא פשעו כלל, אולם בהפך המה **מקיימים כל פקודות המלך תמיד ביתר שאת** עכ"ל המלך אחשורוש באגרתו השניה.

והנה הרב יש"ר ימלא שחוק פיו ומתלוצץ על מרדכי שלבש שק וזעק ברחוב, ואמר עליו שנהג מנהג שגעון כאיש מבוהל וכו' עיי"ש בדבריו.

והנה כל מי שיש לו עינים הלא יראה כי ככה היו נוהגים כל גדולי ישראל בבוא עליהם פתאום איזו צרה; וישב ראובן אל הבור וגו' ויקרע את בגדיו. ויקרע יעקב שמלותיו וישם שק במתניו (בראשית ל"ז). (ובאור חז"ל ידוע על פסוק באיכה „בצע אמרתו" כביכול קרע פירפורו) — ויקרע יהושע שמלותיו ויפול על פניו ארצה וגו' הוא וזקני ישראל ויעלו עפר על ראשם (יהושע ז'), וכל זה היה על שלשים וששה איש בערך שנפלו במלחמה. — והרבה כזה בתנ"ך. וכן לבישת השק בעת צרה היה מנהג בישראל, ועשו כן גם גדוליהם, כמו שהזכרתי לעיל שעשה כן יעקב אבינו, וזולתו הרבה גדולים כמוזכר בתנ"ך כמה פעמים.— ודע **שהשק** הזה הנזכר בתנ"ך שלבשו אותו בזמן הצרה ואבל, היה **מלבוש ידוע** של צמר שחור (שווארצעס פיך) כמבואר בשרשים לרד"ק, ובספרי ד"ה לאומות שונות. ודע קורא נעים! שמנהגים הללו בעת צרה ואבל לקרוע בגדים, וללבוש שק, ולתת אפר על הראש, המה דברים שהיו נהוגים מאז בכל ארצות המזרח אצל כל האומות המזרחיות כעדות סופרי היונים והרומיים (וכן נראה בספרי התנ"ך) וגם נהגו המנהגים הללו גם אצל היונים והרומיים כעדות סופרים הללו, וביחוד היו המנהגים הללו נהוגים ביותר אצל הכשדיים והמדיים · וידועים הדברים הללו לכל קורא ספרי ד"ה וספרי קדמוניות.—גם לא עיין החכם יש"ר במגלה זו היטב, כי שם נאמר שלא מרדכי לבד בתחלת שמיעתו לבש שק ויזעק, אלא הכתוב מספר **שבכל** העיר שושן בשמעם **נתבלבלו** בדעתם, וגם **מרדכי** עמהם וגם **כל היהודים** שבכל המדינה מקום אשר באה הדת התאבלו וזעקו. ולבשו שק וגו' — ראה הלא כה יאמר הכתוב הרצים יצאו דחופים וגו' והדת נתנה בשושן וגו' והמלך והמן ישבו לשתות **והעיר שושן נבוכה, ומרדכי** (כאשר ידע) וילבש שק וגו' ובכל מדינה ומדינה וגו' אבל גדול וגו'.

(והפסוק ב׳ ויבוא עד לפני שער המלך וגו׳ הוא כמאמר המוסגר) — (עיין הבאור שם).

ח) הדבר המקובל באומתנו מאז בספרי התלמוד ובכל ספרי ישראל „שהמן היה מזרע עמלק" וזהו המכוון באמר „האגגי" הוא דבר ברור ואין מאן דפליג ע״ז, וכן מעתיק היוסיפון לרומיים אמר „האגגי" הנזכר פה אצל המן במגלה זו באמר „עמלקי". וכן אמר אחשורוש בעצמו באגרתו השניה שהזכרנו (הנעתקת ביוסיפון לרומיים), שאמר שם אחשורוש בזה הלשון: „המן בן המדתא העמלקי אשר בא לגור אצלנו" ואמר עוד שם: „המן זה עמלקי הוא, ואינו מזרע פרס" עיין שם כל דברי אחשורוש באגרתו השניה. — והיו עוד עמלקים זולת המן מפוזרים במלכות פרס, ויוכל להיות שהמה השונאים של ישראל הנזכרים פה במגלת אסתר „והרגו בשונאיהם". והסופר היקר מבני עמנו מהר״ש ל״ץ בספרו הנכבד מחקרי ארץ (שהדפ״ס בוויען שנת תקע״ה) שרוב דבריו לקוחים מגדולי סופרי האומות קדמונים ואחרונים, כתב שם בערך שדה העמלקי וז״ל: „וכמלוך שאול על ישראל נקם את נקמת בני עמו מאת העמלקים כי הכה בהם מכה רבה (ש״א ט״ו) אמנם לא עשה עמהם כלה כהשמידם עד באו אנשים גבורי חיל מבני שמעון בימי חזקיה מלך יהודה ויכו את שארית הפליטה לעמלק וישבו בארצו ובעריו (ד״ה א׳ ד׳), ואז נכחד עמלק מהיות לגוי עד עולם; כי המעטים אשר נשארו ממנו נפוצו אנה ואנה אלה הלכו אל ארץ פרס ואלה נסעו לגור אל ארץ (laconia) אשר בארצות יון וברבות הימים נאבדו בין גויי הארצות" עכ״ל. — ולפי האגרות של אחשורוש כפי הנוסח המועתק בתוספות מגלת אסתר ליוונים הנמצאת בביבליא של הנוצרים נראה די ברור שזה המן בעצמו או אביו המדתא בא לארץ פרס מארץ יון (עיין שם בפרשה xvi). ועתה אחרי הדברים והאמת האלה, לשוא השתומם החכם יש״ר מה לעמלק עם מוקדון? ובחנם דרש כל הדרוש בענין הזה (עיין שם מצד 51 והלאה).

ט) והנוגע לתכונת נפשו של זה האיש מרדכי שהרב יש״ר קם עתה כאלפים ושלש מאות שנים אחריו ויעלהו במאזנים וימצאהו חסר יושר וצדק, נעדר מכל חכמה ובינה ומדה ישרה ונכונה, ויתארהו בתואר איש המוני, ולא המוני לבד, כי אם איש מבוהל, ובלי שכל וישוב הדעת, גאותן, ושהיה מבקש שררה לראות את אסתר על כסא המלכות בעם עובדי עבודת אלילים, וגזר לה גם להעלים דתה ואמונתה, אשר על ידי זה תתגאל במאכלים האסורים, והכל בשביל שררה כזאת, ועוד ועוד דברים כיוצא בהם על זה האיש מרדכי, דברים שאסור לשמוע. כלל דבר יתאר את מרדכי הכל בהפך מן הקצה אל הקצה מדברי הסופרים הקדמונים שהיו קרובים לזמן מרדכי היינו כותבי התוספות מגלת אסתר ביונית הנמצאת בביבליא להנוצרים *)

---

*) ודבר נפלא הוא שבכל מקום הצריך להרב יש״ר לאמת לו איזה דבר, הוא נשען על הספורים המסופרים בדברי התוספות האלו כעל עמוד ברזל, עיין בדברי הרב יש״ר שם צד 57 וצד 58 שכאשר מביא לו שם ראיה מהתוספות האלו הוא אומר בזה הלשון „שם בהוספות אחר הגידה בפירוש שעיקר שנאת המן וכו'" ובצד 48 כתב וז״ל: „ודבר זה מצאנו מפורש בתוספות שנכתבו בסוף מגלת אסתר וכו ואף כי אנחנו וכו' מאמינים כי רק כ״ד ספרים נכתבו ברוה״ק, אבל מקום על הספורים שבהם (ר״ל בכל ספרי אפוקריפא) ראוי לסמוך כעל דבר אמת, כמו שאנו סומכין על כל המסופר בספרי חשמונאים ונס ח׳ ימי חנוכה על פיהם" עכ״ל זה הרב יש״ר. ומדוע רק פה אינו מאמין הרב יש״ר להתוספות האלו שמרדכי היה חכם וצדיק והתפלל, וכדומה? ! ואגב אעיר את הקורא, מה שכתב הרב יש״ר שמה שאנו עושים חנוכה הוא עפ״י ספרי החשמונאים הבל יפלה פיהו כי חנוכה נעשה ע״י חכמי הסופרים הקדמונים והכהנים החשמונאים תיכף בזמן הנס, ועליהם אנו סומכים, ולא על ספר החשמונאים, ואילו היה מקובל באומה מפי חכמי התלמוד, לא היינו סומכים כלל על המסופר בספרי החשמונאים והיוסיפון לרומיים עשות חג בימים ההם. והנה חג ח׳ ימי חנוכה עשו עוד היהודים לפני חבור ספר החשמונאים זמן רב.

והיוסיפון לרומיים, ואח״ז חכמי התלמוד ראשונים ואחרונים, שכלם פה אחד מגביהים זה האיש מרדכי הגדול בחכמה ובצדקות עד לשמים, והרמב״ם מונה אותו ג״כ בין אנשי כנסת הגדולה כמו חז״ל. וחז״ל בסדר עולם משיחים לפי תמם ואומרים שהיה מרדכי „נביא״ ונמנה שם עם יתר הנביאים הקרובים לזמנו, עיי״ש. ורוח הקדש פה במגלת אסתר צווחת ואומרת „כי מרדכי היהודי וגו׳ וגדול ליהודים וגו׳ רוח הקדש מעידה פה במלות הללו די באר, שמלבד גדולתו אצל המלך אחשורוש, והיה משנהו, היה גם אצל היהודים גדול מאד ורצוי לרם, והשתדל רק לטובת בני ישראל, ודרש טובתם כל הימים. מעתה היש צדקות וחסידות יותר מזה, הכל בהפך דברי החכם יש״ר, שמצא לאיש רק אוהב שררה לו ולמשפחתו .

ומה שטען החכם יש״ר על מרדכי ומונה בין חסרוניו גם זאת שצוה להרוג טף ונשים והוא נגד החמלה וחקי הצדק, עיין שם בדבריו בצד 14 — כבר אמרנו לעיל שיוכל להיות שהשונאים הללו הנזכרים במגלה שהרגו היהודים בשונאיהם, המה היו עמלקים, וא״כ עשה כדין תורה: מחה תמחה את זכר עמלק. וה׳ צוה לשאול ע״י שמואל על עמלק: והמתה מאיש ועד אשה מעולל ועד יונק, — ובלא זה הלא היהודים עשו בזה רק תשלום רעה, כמו שהמן צוה להרוג גם טף ונשים, וזה מותר מדין תורה, וכנראה בכל התנ״ך שנהגו כך, לשלם גמול רעה, ודוד המלך אמר בפה מלא: אשרי שישלם לך את גמולך שגמלת לנו אשרי שיאחז ונפץ את עולליך אל הסלע .— וא״כ לפי הנחת זה החכם יש״ר לא היה גם דוד המלך צדיק, וא״כ לא היה צדיק כי אם אחשורוש, כי אותו יכנה החכם יש״ר (שם צד 20) בפה מלא בתאר צדיק, מוסף על התאר חכם שתארהו, וז״ל: „בזאת ראינו גבורת המלך (אחשורוש) וטוב שכלו וטו׳ והמושל הצדיק הזה וכו׳ עיי״ש בדבריו .

ומה שטען החכם יש״ר שמרדכי זה לא שפך אפילו לבו בתפלה ולא עמד בתענית, כמו שנהגו כל אבותינו הקדושים שהתפללו בעת צרה והתודו על חטאתם וישבו בתענית (עיין שם בדבריו בצד 10 והלאה) .—

מאין ידע זאת החכם יש״ר שמרדכי לא צם ולא התפלל? והנה בתוספות על מגלת אסתר הלא מבואר שמרדכי התפלל. וגם נעתקה שם תפלת מרדכי, וכבר הבאתי לעיל דברי החכם יש״ר בעצמו שסומך על דברי התוספות הללו כעל דבר מפורש במקרא :— וכן היוסיפון לרומיים מספר לנו די באר שמרדכי התפלל וגם הוא מעתיק תפלה זו שהתפלל מרדכי אז, וא״כ נראה בעליל שהיתה תפלת מרדכי נודעת בכל בני ישראל. ובאמת תיכף ברגע השמועה הרעה שהגיעה לאזניו, היה מרדכי טרוד מאד, לחקור ולדרוש היטב מאין יצאה זו הגזרה? ומי הסבה? גם השתדל כאיש חכם ומיושב להשיג העתקה מגזרה זו, כמו שנראה מהכתוב ששלח לאסתר את ההעתקה, ואח״כ כאשר גמר כל הענין הנחוץ, קם והתפלל כעדות זו שהזכרנו. וכן נראה מיעקב אבינו כאשר שמע פתאום הבשורה הרעה שעשו אחיו הולך לקראתו עם ארבע מאות איש נאמר: ויירא יעקב מאד ויצר לו; ולא התפלל תיכף אך ראשונה עשה סדר טבעי ויחץ את העם וגו׳, ואח״כ קם והתפלל „אלהי אבי אברהם״— ובקריעת ים סוף מצאנו (שצעק משה אל ה׳) ויאמר ה׳ אל משה מה תצעק אלי (שמות י״ד ט״ו) וז״ל רש״י שם: למדנו שהיה משה מתפלל א״ל הקב״ה לא עת עתה להאריך בתפלה שישראל נתונים בצרה, עכ״ל.

ודברי צעקתו של מרדכי ראשונה בתחלת השמועה, כבר העתקנו לעיל דברי היוסיפון לרומיים מה היתה צעקתו, וכבר אמרנו שכוון בזה לעורר לבב כל הגברים מאומות שונות,

---

כי על ספר זה השמונאים אמר בה״ג בהלכות סופרים וז״ל: זקני בית שמאי וזקני בית הלל הם כתבו מגלת בית חשמונאים ועד עכשיו לא עלה לדורות, עד שיעמוד הכהן לאורים ותמים .

ולהזכירם שגם להם יוכל לשזדמן כזה. — ועוד מי שצועק בעת צרתו הגדולה והפתאומית, הזאת מחשב לו לשגעון וכסילות? וכמה פעמים מצינו בתורה שמשה רבינו וגם אחיו אהרן כאשר באה להם איזו צרה פתאומית נפלו על פניהם לפני כל קהל עדת ישראל, כגון במעשה דמרגלים (במדבר י"ד) ויפול משה ואהרן על פניהם לפני כל קהל עדת בני ישראל, וכן אצל מעשה קרח (שם ט"ז) וישמע משה ויפול על פניו. ודוד המלך אשר לבו היה כלב הארי התפעל ג"כ בשמעו פתאום כי נהרג בנו אבשלום ויבך ויאמר בני אבשלום בני בני, וכדומה הרבה. וכבר הזכרנו לעיל שקריעת הבגדים ולבישת שק ואפר נהגו כל גדולי ישראל מאז, וגם היה מנהג זה נהוג בכל האומות הגדולות הקדמוניות והמתוקנות.

וראה נא דבר נפלא שלבישת השק הזה של מרדכי, הבלתי רצויה בעיני החכם יש"ר, היתה נחשבת בעיני כל חכמי הזמן של מרדכי והכמים שאחריו, לפעולה יקרה ונפלאה; הרי יספרו לנו חכמי התלמוד הקדמונים שהטביעו אז על המאורע זו הגדולה מטבע אחת לזכר הנס ולזכר וכבוד למרדכי, **שק ואפר** מצד אחד **ועטרת זהב** מצד השני (בראשית רבה ל"ט). ומה יקר באמת הרעיון הזה, להעמיד לעין הרואה ציור קטן, הכולל כל המאורע זו, היינו: **תמול— שק ואפר והיום—עטרת זהב!**

ומה שהביא לו החכם יש"ר (צד 16) ראיה שמרדכי היה איש ההמוני בעמו, ולא מן המיוחסים שבדור, וזה באמרו בתחלת הספור: איש יהודי היה בשושן הבירה ושמו מרדכי, כי כן מנהג כותבי ספרי הקדש בבואם לספר מציאות איש מן ההמון לומר תחלה שהיה איש אחד במקום פלוני ואח"כ להגיד שמו, כמו ויהי איש אחד מצרעה ושמו מנוח, ויהי איש מהר אפרים ושמו מיכיהו, ויהי איש אחד מן הרמתים, ואיש במעון, ורבים כן, ואם פעם אחת מצינו איש היה בארץ עוץ איוב שמו וכתוב אחריו והיה האיש ההוא תם וישר, אין ללמוד מזה כלום, כי איוב היה איש פרטי וכו' עיי"ש בדבריו של החכם יש"ר.

כל זה הוא בהפך דעת חז"ל (במסכת מגלה והובא גם בילקוט שמואל א' א'), שאמרו שם שאלקנה היה **נביא**, ואיך יחשבהו החכם יש"ר לאיש ההמוני, וביחד עם נבל איש אביגיל? ובכלל אמרו שם חז"ל בהפך וז"ל: ושמו אלקנה: — הרשעים קודמים לשמם, נבל שמו, שבע בן בכרי שמו, אבל הצדיקים שמם קודמים, ושמו אלקנה, ושמו בועז, ושמו **מרדכי**, דומים לבוראם, ושמי ד', מיתיבי והא כתיב ולרבקה אח ושמו לבן וכו' עיי"ש בהתלמוד. — ובאמת דברי הדורש זה בהלמוד כוונתו על **הרוב**, ולא לכלל בכל מקום, וכמו שבאר לנו הבן עזרא בראש ספר איוב וז"ל: ואל תתמה על מלת איוב שמו, כי איננו רשע כלל? והנה כתוב ה' איש מלחמה ה' שמו, והפך הדבר ויהי איש אחד מהר אפרים ושמו מיכיהו, אולי בעל הדרש על הרוב הנמצא עכ"ל הבן עזרא. — מעתה חכמים יראו וישפוטו! *).

גם מהתפלאת הרב יש"ר פליאה רבה מאד לאמר: אחרי אשר נהפך היגון לשמחה ואבל ליום טוב, שלח מרדכי ספרים אל כל היהודים וצוה לעשות פורים בכל שנה ושנה, ומדוע לא עורך אותם אפילו בדבור אחד לתת שבח והודאה לאלהי ישראל על זה הפדות? אלא כאשר בעת צרה לא זירז אותם לישא לבבם אל כפים אל אל בשמים, כי עתה כן היתה הרוחה **שכח אל מושיעם**, ולא זכר להודות לה' חסדו ונפלאותיו, וזה דבר תימה! ואם היה אז

---

*) והרבה יש לדבר בדבר כזה, והרבה שגיאות יש לראות בדברים אלו של הרב יש"ר שסותרת, אך אסמוך על הקורא, כאשר יעיין היטב בדבריו.

מזבח בני בירושלים, איך לא עלה על לבו להקריב שם קרבנות תודה בעדו ובעד כל קהל ישראל על גודל הטובה וכו' וכו', הלא רק בזה ישלמו בני ישראל תודתם לפני גואלם יתברך במלא כרסם בשר ויין, ובשלוח מנות איש לרעהו *) כאשר קיים עליהם מרדכי היהודי בימים ההם, וכאשר נתפשט המנהג אף בימים האלה?" עכ"ל הרב יש"ר (שם לד 15), (ועיין שם גם בלד 14 דברים כיוצא בם עיי"ש היטב). ועתה נבוא להשיב לו על תלונותיו ונאמר:

א) בכל החגים בתורה נאמר „מקרא קדש" ולא יותר, ובאה הקבלה (ועי' רש"י שמות י"ב פ"ז בשם חז"ל במכילתא) קרא אותן קדש לאבילה. ושתיה, וכסות. ולא מצינו בכל התורה שצוה להתפלל אז, אבל באמת על התפלה והודיה לה' כבר מצוה ועומד כל אדם בישראל, ולספר מעשי ה' וחסדיו ברנה.

ב) זה הרב יש"ר לא זכר פה ולא פקד שתקנו אז קריאת מגלה, וכמו שנאמר ככתבם וכזמנם, נזכרים ונעשים, וזכרם לא יסוף מזרעם. — וקריאת המגלה נעשה למצוה מדברי סופרים, ומברכין עליה בשם ומלכות שעשה נסים לאבותינו בימים ההם בזמן הזה, וכל זה מקיימים היהודים שתי פעמים קודם המשתה שהוא בערב הבא. גם נאמר במגלה לבד מהמשתה, גם שמחה ויום טוב, והוא השמחה בתודה לה' ולספר מעשיו, ולתת צדקה לעניים, וזה כבר מפורש בתורה כמה פעמים מה הוא ענין היום טוב והשמחה בחגים הנעשים לזכרון הטובות. פסח שבועות וסכות, ושמחת לפני ה' אלהיך „ושמחת בחגך" אתה והגר והיתום והאלמנה וזהו הנאמר פה שמחה ויום טוב ומתנות לאביונים. — וכן מצינו אצל נחמיה ועזרא שאמרו להקהל בראש השנה לכו אכלו משמנים ושתו ממתקים ושלחו מנות לאין נכון לו, וילכו כל העם לאכול ולשתות ולשלח מנות ולעשות שמחה גדולה. — גם שכח החכם יש"ר שהיהודים מאז ועד עתה אינם באים למשתה ולסעודה זו לבד. אך אחר כי יענו את נפשותיהם יום שלם לפני קריאת המגלה', והוא צום אסתר, ומתפללים אז ברוב התחנונים והודה וצועקים לפני ה', וכל הצום הזה והתפלות הללו שלא תקן להם מרדכי ואסתר. כמו שנאמר שם לקיים את ימי הפורים האלה בזמניהם כאשר קים עליהם מרדכי היהודי ואסתר המלכה וכאשר קימו על נפשם ועל זרעם דברי הצומות וזעקתם **).

ג) בדבר הנס של פורים מקפיד הרב יש"ר בדבר אחד הנס הזה, במה שבדא לו מלבו דבר זר וז"ל (לד 45): נסיתה מלחמה קשה בכל המדינות ביום י"ג אדר (בין היהודים והגוים שונאיהם), ואין ספק כי נפלו גם מן היהודים חללים הרבה ביום ההוא בעודם עומדים על נפשם, כי היתה חרב איש ברעהו, וכזה וכזה תאכל החרב, אך הכתוב העיד כי לבסוף שלטו היהודים בשונאיהם ואיש לא עמד בפניהם' עכ"ל. — חכמים יראו וישפוטו, סופרים יתבוננו וישתוממו.

יא) אך מי היה אחשורוש זה דאסתר? ובאיזה זמן היה?, כבר נתחבטו בזה הרבה מחכמי הנוצרים האחרונים, ואזכיר קצתם מהמפורסמים שמזכיר סופר נוצרי אחד ***), וז"ל:

---

*) לא הזכיר פה „ומתנות לאביונים" וזאת עשה בכוונה; כי הצדקה היא רצויה מהקרבנות.

**) זעק „הם הוראתו תפלה" והרבה כמותו בתנ"ך, ומזה גם ויזעק זעקה גדולה ומרה שנאמר אצל מרדכי, והיה צועק אל ה'! ובזה ג"כ יבוטלו דברי החכם יש"ר שאמר במרדכי צעק כמשוגע ומבולבל ומדוע לא התפלל?

(*** holb. iud. ges. u. s. w. altona und. flensburg 1747. t.2 s. 601.

„marsham מוכיח שזה אחשורוש היה נכד של המלך cyaxares*). והחכם scaliger מוכיח שזה אחשורוש היה xerxes, וכך עומד זה החכם על דעתו זו, עד שגזר אמר שמי שחולק על דעה זו, הוא כסיל ובור גמור. — bellerminus מוכיח שזה אחשורוש הוא artaxerxes ארוך היד. — והסופר הגדול השר ראָקוועס (roques) מוכיח בראיות שזה אחשורוש הוא דריוש היסטאספים (darius histaspis) (והוא דריוש דעזרא). — עוד סופר אחד vignales מוכיח שזה אחשורוש היה cyaxares (הנזכר לעיל)" עכ"ל.

ואח"ז קם החכם הנוצרי הנודע אייכהארין במבוא התורה ומוכיח בראיות שזה אחשורוש היה xerxes (והוא דעת סקאַליגער שהזכרנו לעיל. — וכן החכם הנוצרי iusti גם הוא מוכיח שזה אחשורוש היה xerxes זה הנזכר. כמו שמצאתי בשמו בדברי החכם dr. m. horschezki בהעתקתו לנ"א מקדמוניות (fla. ios.) ספר י"א וספר י"ב **). וזה המעתיק בעצמו אמנם אינו מסכים לדברי האומרים הללו שזה אחשורוש הוא xerx s הנזכר, אבל מסכים לדעת האומרים שזה אחשורוש הוא artaxerxes (היינו ארתחששתא ארוך היד שהזכרנו), ודעה זו היא באמת דעה קדומה מאד, כי כן הוא דעת התוספות היונית על מגלת אסתר שהזכרנו, שנתחברה זמן רב קודם חרבן בית שני, והיו מחבריה קרובים לזמן מאורע זו של אסתר ואחשורוש, וכן היוסיפון לרומיים (flav. ios. iud. alt. b. xi. cap. 6) גם הוא הולך ומספר לפי תמו פעמים רבות שזה אחשורוש הוא artaxerxes וגם יוסיפון הוא קדמון מאד כי היה בזמן חרבן בית שני. ומי חכם כמוהו בהיסטאריע. ושלשים אלף ספרים מלשונות שונות היו לפניו (בעת שחבר ספריו ברומא) והוא הקבוץ של ספרים הנפלא של החכם עפּאַפראָדיטוס.

וראיתי להחכם וו"ז המעתיק לנ"א והמבאר ספר מגלת אסתר, שגם הוא מזכיר שיש דעות שונות על אחשורוש זה ועל זמנו, וסוף דבר מסכים זה החכם שהדבר הזה בכלל נשאר לנו בספק. — וכן מסכים גם החכם בן זאב במבוא למגלה זו, שאין למצוא פשר לדבר הזה, ונשאר בספק עד ביאת הגואל.

ויהי בעודנה הכלינה עינינו ובצפיתנו צפינו לראות יום יבקע כשחר מביאת זה הגואל להוציאנו מבור הספק בדבר האחשורוש זה, והנה כאלוס הגואל עובר לפנינו ובידו **מפתח למגלת אסתר**, ונשמחה לקראתו, לשמוע מאי הוה עלה דאחשורוש? והנה הוא בא כמבשר דבר חדש, שזה אחשורוש היה דריוש היסטאספים (שהזכרנו). ובאמת אין זה דבר חדש אבל ישן נושן אשר שיבה זרקה בו, כי כבר הוכיחו זאת בראיות הרבה חכמים נוצרים, ובראשם הנוצרי הסופר הגדול השר ראָקוועס שהזכרנו ***) ואולם כבר קמו חכמים אחרים ובטלו דבריהם בטוב טעם ודעת.

---

*) הוא היה מלך מדי בזמן נבוכדנאצר.

**) והסופר המפורסם געזעניוס גם הוא כתב בספרו השרשים ערך אחשורוש, שזה אחשורוש דאסתר נראה שהוא xerxes, ואמר: שבעל"פ תכונת זה הגבר תורה שהיה אחשורוש זה, איש כסיל, בער איש אכזר, כמו שנראה כל זה ממגלה זו, עיי"ש בגעזעניוס. וכן באמת כל סופרי ישראל והאומות קדמונים ואחרונים ובכללם גם כל חכמי התנאים והאמוראים, כלם פה אחד אומרים שנראה ממגלה זו שאחשורוש היה כסיל גדול ואכזר. ובכל זאת אומר הרב יש"ר שאחשורוש זה היה צדיק וחכם, כמו שהעתקנו לעיל דבריו.

(*** Continuation aux discours hist. et crit. de saurin per. M. roques כמו שמזכיר שם הסופר. holb שהזכרנו.

יב) אמנם מה שנוגע לשני ימות מרדכי זה שהסופרים הללו הגוים והיהודים שהזכרתי המפלפלים בדבר אמתות זה, תמהים שהיה מרדכי לכל הפחות בן מאה וחמשים וארבע שנים, בזמן מאורע זו דמגלת אסתר. כי הכתוב אומר איש יהודי וגו' אשר הגלה וגו' עם יכניה מלך יהודה, ומגלות יכניה עד זמן ארתחשסתא זה ארוך היד, הוא זמן קנ"ד שנים, עיין היטב במבוא להחכם וו"ז המעתיק מגלת אסתר ובמבוא להחכם בן זאב, ובדברי המעתיק החכם horschezki הנזכר? כבר אמר החכם וו"ז הנ"ל שם שיוכל לומר שהמאמר אשר הגלה מירושלים וגו' הוא נמשך אל אבותיו של מרדכי ולא על מרדכי עיי"ש בדבריו ובדברי החכם בן זאב שהזכרנו.

ובאמת נעלמו מכל הספרים הללו דברי החכם פילון היהודי (והוא היה עוד קודם יוסיפון) שכתב במחברתו העתים (המועתק בא"ב פרק ל"ב) ומביא שם לפי תמו שמרדכי האריך ימים מאד, היינו שמונה עשרה שנה יותר על שנות יצחק אבינו (יצחק חי ק"פ שנים, ומרדכי קצ"ח) עיי"ש בא"ב ובהערה, שמביא שם גם דעת חז"ל (מנחות ס"ה ושקלים פרק ה') מאריכות ימי מרדכי, וכבר נודעת פליאת התוספות (ב"ק דף פ"ב) איך יצויר שמרדכי יחיה כל כך שנים רבות, עיי"ש בתירוצם, ועיין בפירוש הרמב"ם בפירוש המשנה דפ"ה דשקלים.

ואם באמת זקנה רבה כזו היא פליאה ולזרות תחשב, בכל זאת איננה כל כך זרות ליחידים אחד בדור או בכמה דורות, ולפי עדות הסופר הקדמון שטראַבאַ (strabo p. 444) עוד בימיו האנשים סיסרים והלדיקים (פראַמע) ונזירי בשר מההודיים האריכו ימים ממאתים עד שלש מאות שנה. — וזה הסופר שטראַבאַ חי אחר מרדכי זמן רב מאד, כי הוא חי בימי הקסרים הרומיים אויגוסט וטיבעריוס. — ובזמננו זה מספר לנו הרופא הופלאַנד (dr. Hufeland's Macrb b. 1.) מאנשים יחידים בזמנינו שחיו ערך מאה וחמשים שנה ויותר, עיי"ש.

גם נראה די באר שהיה דור זה של מרדכי דור של זקנים שהגיעו **רבים** אל זקנה מופלגת מאד, הלא נאמר (עזרא ג') **ורבים** מהכהנים והלוים וראשי האבות **הזקנים** אשר ראו את הבית הראשון ביסדו זה הבית בעיניהם בוכים וגו' — והנה מזמן חרבן הבית עד זמן שהקימו הבית מחדש היה זמן רב ערך **תשעים** שנה, והיו אלה **הזקנים הרבים** בזמן החרבן עכ"פ בני שמונה עשרה שנה או פחות מעט מזה, (כי היה בכחם להבין ולשפוט במלאכת הבנין ביופי והדר) וא"כ חיו אלה ערך **מאה ועשר** שנים. ומי יודע אם לא יד ה' עשתה זאת בכוון, להאריך ימי הדור ההוא, למען יזכרו הבנין הראשון. וכן עשה עם מרדכי.

ועל דבר השמות הרבים שמיחסים חז"ל למרדכי, כגון „מרדכי בלשן" (הנזכר במקרא) וגם פתחיה? הנה הנם ככל השמות הללו הרבים שמיחסים חז"ל לכמה אנשים מצוינים שבתנ"ך על אופן זה. — ומעולם דמיתי שכל השמות הללו הרבים שמיחסים חז"ל המה רק ע"ד דרוש, אמנם ראה נא את זה מצאתי שם בדברי פילון הנ"ל שמזמן יואש המלך בן אחזיהו מלך יהודה התחיל המנהג בישראל שנקראו הגדולים באומה בשני שמות גם בשלשה. ועיין שם היטב בדבריו מענין הזה; כי הרבה יש לכל חוקר קדמוניות ללמוד מתוך דבריו שמה, אף כי מעטים בכמותם. — וכן היו באמת גם מהנשיאים והתנאים והאמוראים שנקראו בכמה שמות, כמו שדברתי כבר מזה בחלק שני מספרי **בית יהודה**, ועיין היטב בספרי **שרשי לבנון** מחברת א' ערך אסתר ובהערה שם. ועיין בספרי **זרובבל** מענין הלל הנשיא שהיה שמו גם חזקיה, והוא הנזכר בספר ד"ה (א' ג'). — ואל יפלא בעיניך דברי אלה הלא הלל היה בסוף בית שני ואיך יהיה נזכר בספר ד"ה? כי אם תעיין שם בספרי זה זרובבל, תמצא שובר להידקק זו.

קרעמניץ תר"ו, יצחק בער לעווינזאהן.

פתרון החידה

משא החידה הזאת בכלל הוא ענין גדל־ערך כמוס באוצר ספרי קדשנו, ואשר על דברי ימי הפורים סובב סובב עליו, הלא המה: השלשה שמות מרדכי, אסתר והמן, אותם לקח לו המחבר ליסוד מוסד לבנות עליהם מבנה חידתו זאת. והנה טוריה שנים עשר, מלאים יופי ומפיקים הדר, כלם אומרים כבוד לעושם, תהלתו עומדת לעד!

ועתה נעבור על כל הטורים ההמה בפרט, שנים שנים (בעבור החרוז) ונראה מה יהיו פתרוניהם. הטור האחד והשני פה ירמוז המחבר על בעלי התלמוד אשר בעין שכלם החדה, מצאו על כל ענין ספור או מאורע שקרה לאומה, מצאו להם רמז בתורה כמאמרם ז"ל: ומי איכא מידי דלא רמיזי באורייתא, וחקרי לב פה הוא תאר הכבוד לבעלי התלמוד ועניננו, כי בעלי התלמוד אחרי חורש בשדי התורה, אשר נתנה לנו על יד משה הנקרא מחוקק (דברים ל"ג כ"א בת"א שם; ב"ב ע"ו א') מצאו תחת עץ נחמד הוא עץ הדעת (בראשית ב' ט') אויב צפון, הוא המן, כמאמרם ז"ל (חולין ע"ט ב') המן מן התורה מנין? המן העץ, פירש רש"י שם יתלה על העץ. הטור השלישי והרביעי רומז על מאמרם ז"ל (חולין שם שם) מרדכי מן התורה מנין? דכתיב: מר דרור, ומתרגמינן מירא דכיא, פירש רש"י וקרי ליה ראש לבשמים לצדיקים. — הטור החמישי והששי רומז על מאמרם ז"ל (מגלה פ"א, תרגום שני ב' ז') א) ולמה נקראה שמה אסתר? שאומות העולם היו קורין לה כוכב הנוגה על שם אסתהר; ב) (חולין קל"ט ב') אסתר מן התורה מנין? ואנכי הסתר אסתיר, פירש רש"י בימי אסתר יהיה הסתר פנים, ומצאוהו צרות רבות ורעות, הטור הזה והשלשה ההולכים אחריו, ואשר שמות אסתר המן ומרדכי נקראים עליהם על דרך המעטאנאמיע כוללים במלות מעטות המאורע הנוראה אשר אירע לישראל בימים ההם ובזמן הזה, אשר כפשע היה בינם ובין כליון חרון המרחף על פניהם, לולי ה' שהיה להם. ועתה בהראות לנו המחבר את עשר כבוד חקרי לב של בעלי התלמוד, ואיך היו עיניהם משוטטות בכל, וכתפוחי זהב במשכיות כסף כן דבר מהם על אפניו, הנה הוא פותח לנו פתח קטן כנקב של מחט להגיע על ידו אל רחב העולם ומסיים בשני הטורים האחרונים, כי אם עיניך לנכח יביטו להשיג את האותיות מלפנים, ר"ל ראשי האותיות, שלש אם תשיג מהנה, ר"ל כי יעלה בידך להשיג משלשה שמות אלה מכל אחד ואחד האות הראשונה, אז יהיה לך מאה, ר"ל מצאת החידה, כי ר"ת מאה הם מרדכי, אסתר, המן.

תשובה להחכם אר"ם בווילנא על קבלת מחברתו כליל יופי

יקירי !

מכתבך ומחברתך כליל יופי הניעוני מהפאָסט לנכון. תודה וברכה לך אדוני! כי זכרתני אתך, וגם כבד כבדתני בפרי עשתנותיך, אשר ברכך ה' אלהיך, עוד תנוב בשיבה, וכל פריך דשנים ורעננים יהיו! ואשר רצונך יקירי, לשמוע משפטי על פעלך זה, הנני הפעם כבן זכאי, לא אדע אם אומר או לא אומר. מפני ענות צדקך, אמרת כי הפרזתי על המדה, בתתי לשיריך יתר שאת ועז, אמנם שהדי בשחק נאמן סלה, כי בתם לב דברתי אז, ועוד מימים רבים אתי ילין משפטי זה, דברתי כבר, דברתי זה לא כביר במכתבי העבר, ואדבר גם היום, כי שיריך לחכי לשד השמן, ומדברך נאוה, אטעם בם כל טעם כבדגן שמים, וכמוהם גם השיר החדש אשר שרת מליץ נכבד ומפאר, ליום הושת נזר המלוכה על ראש אדונינו רוח אפינו משיח ה', קיסר רוסיא יר"ה, אך חסרון שירך זה, הוא רק קטן כמוהו, מי יתן והיה כפול שבעים ושבעה, כי זה הקיסר המשוח הוא מרגניתא דלית ליה טימא, — הכרתי בשירך זה כי בחפזון יצא מתחת ידך הרהבה, וביותר הדרוש הנמצא שמה, — ואנכי אחרי ראי ממכתבך זה ענותך כי רבה היא! וכי האמת טובה לך עשרת מונים מכבודך, לכן לא אכחד תחת לשוני כי דרושך זה, אם טוב אולי היה לשעתו בהגדת בעל פה, כרוב הדרושים הנאמרים בהקהל והבנוים על שקלא וטריא של פסוקים ומאמרי חז"ל בפי דורש חכם, המטיף לעם בצח לשון, במעל ידים, בנשיאת כתף ורקוע רגלים, וכבר אמר החכם על דומה לזה, שהמה כמלאכים חרתין לצפרא וכו' או כחוטם שעוה, אשר תצדד אותו כחפצך לכל פאה, אם טובה דרשה כזו להשמעות אזנים, אך לא למראה עינים, לשלחה כמו שהיא על פני חוץ בפרסים הדפוס, כי באמת מצאתי בו דברים בלתי נוסדים, וכי שקל ישקלו בכף מאזנים יעלו שמים, ובפרט בענינים הללו שכבר הפוצצו עליהם הררי עד, ותליסר אלפי גמלי מעינין מדרשי' להימין ולהשמאיל, ואתה ברגע אחד ובמפולת יד באת להכריע בין אלפי חכמים גדולים ועצומים

הלוחמים בדעותם מני דור דור. אקוה כי תודה אדוני לדברי, אם תעבור עליהם במתינות וברוח משפט ורוח נכון, וכמדת טובך וענותנותך, והיא מדה כסגלי החכמים והשלמים, הרואים טרפה לעצמן, ולולא כי הפצרת בי יקירי לחוות דעתי ומשפטי, חי אני! כי הייתי מעלים זאת תחת חכי ואדום, ולא דברתי מזה מטוב ועד רע, כי אין זה מלאכתי להיות מבקר בפום-בי ספרי זולתי; מתבודד הנני במלאכתי אשר חלק לי אלהים, אינני מתגדר במלאכת זולתי, ואינני מתחבר אל להקת סופרי זמננו, הקטנים עם הגדולים, ה׳ עליהם יחיו! אף כי אוהב חכמים אנכי מנוער, והלואי הייתי יכול להתאבק בעפר רגלי השלמים והטובים שבהם, כמו שהייתי בימי חרפי, בהיותי הולך ונוסע בארץ, ושמשתי תלמידי חכמים, לאלף ארחותם, וזה כשלשים וחמש שנה, הנני כצפור בודד על גג, נטוע כבמסמרות למשכני וערשי, וכמה פעמים נקראתי להבר משכילים לאמר: לכה אתנו! נבוא יחדו במכתבים רצוא ושוב, כים אח־ יהיה לכלנו, ונהיה מהמבקרים והשופטים המודיעים לחדשים, כהוברי שמים וכו׳ וכו׳ אך בדי תודה והשתהויה השמטתי מהם, ובהשתחויתי נערתי חצני, ושבתי למקומי להיות נחבא אל הכלים כבראשונה, ע״כ לא תמצאני יקירי! חבר לשולמית ולא לבכורי העתים וזולתם, ואני אינני בקי אפילו בשמותם. וחי אנכי! כי לא ראיתי מהם כ״א מעט ובמקרה, כי לא נמצאו מהם בעירי, וידעתי גם ידעתי כי יש ביניהם לפעמים דברי חכמים גדולים וענינים יקרים, מגדולים חקרי לב להולכי תם, מהם הנודעים לי רק בשם, ומהם אוהבי ומיודעי מנוער, אשר נפשי קשורה בנפשם, ובכבודם אתימר, אך נתבטלו במעוטם, ורובם מהמתערבים בחבורות הללו כל מגמתם להיות רועשים ומרעישים ארץ ומלואה, ידם בכל ויד כל אדם בם, זה בונה וזה סותר בדברים על מה בכך, זה חונף למען יחנף — בשם שאני רוקד כנגדך!! זה מותיב שלא כהוגן, וזה מפרק שלא כהוגן, זה בא ומאזנים בידו, שוקל, סופר, מונה ומבקר, שופט ודן החיים והמתים אשר באשמנים מאלף דור, וגם הקדושים אשר בארץ, זה מבזה וזה מקלל, כנערים שובבים מבני הכפרים האכרים, הרצים בפרשת דרכים, מבהלים האורחים מהיהודים האמללים הנוסעים לתמם, ועפרו עליהם בעפר, ירוצו אחרי העגלות ויקראו אחריהם מלא, וכמוהם רוב המבקרים החדשים, לכן המשכיל בעת ההיא ידום, לא ישים לבו לא לברכתם ולא לקללתם, כי שתיהן כמוץ גרן המה, את אשר יכבדו אינו מכבד, ואת אשר יקלו אינו מקלל, וכל מגמתם לפרוק עול התורה ועול שמים, ולשום קהלה בכל דבר קדוש באומה, יש מהם שישימו על דבריהם מעטה לכסות את צאתם, ויש מהם אשר גברה בם העזות, ומצח אשה זונה היה להם, יקיאו כל אשר בקרבם בגלוי, ושמחים בצאתם. ואני ידעתי, אם פנים בפנים, או מפי אנשים ישרים, כמה יחידים מאלה המכסים, לא אגלה שמותם, — חי אני! כי טובה החסידות הסכלית מהשכלתם, כי היא איננה מזקת כל כך, שומר נפשו ירחק מהם ומחברתם, ומהם היתה הנסבה כי ירדה ההשכלה פלאים, והחסידות עשתה לה כנפים עד לשמים. . . . .

עתה אשובה למטרת השגתי על הדרוש בכליל יופי, ואומר:
א) המליצה „ה' אחד" אין הכוונה אחדות במספר (איינער) לשלול הרבוי, אבל הכונה כמו „אין כמוהו" (איינציג) „אין לו דמיון" וכמליצה בתהלים מאין כמוך ה', וכן נוכל לומר על שם עצם פרטי ד"מ ראובן אחד, והכונה אחד הוא, (כי בלשון העברית מובלע דבור המציאות „איזט" התפוח אדום), ור"ל ראובן אחד הוא ר"ל אין לו דוגמא, וכאלו אמר שלם בתכלית השלמות, ולהיות אין שלם בעולם ויאמר כ"א ע"ד ההעברה על כל נברא, ואין שלם או אחד, כי אם ה' לבדו, ומזה ג"כ אחד היה אברהם, ר"ל השלם מן האנשים שבבני גילו (ועיין כוזרי מאמר שני סימן ב' בר"ה ועל הדרך הזה נאמר אחד לשלול) וכו'.

ב) מה שבאר לדבר חדש שמלת „אחד" פה פירוש „לבדו" ונמשך אל „אלהינו" כבר באר כן הרשב"ם על התורה בפסוק הזה עיי"ש. ועיין גם טוב הלבנון להגאון בעל נצח ישראל בבאורו לחוה"ל (שער א' פרק א') ואמר שלא בא הכתוב בתיבות ה' אחד למעט השניות כי היה לו לומר ה' אלהינו הוא יחיד, עיי"ש.

וראה דבר נפלא שלא מצינו גם הלשון „אלהים אחד" בכל התנ"ך, כי אם „אל אחד" ויבוא אל עם כנוי אלי ולא יותר, ולא יאמר אלנו, או אלך או אלהנו בלא יו"ד ורק ברבים אלהינו, אלהיך וגם פה נאמר „אלהינו מן אלהים הנפרד, א"כ לא היה יכול הכתוב לאמר פה ה' אלהינו אחד, כי הוו שני הפכים בנושא אחד, כאלו אמר מלכינו (ביוד הרבוי) אחד, לזאת היה הכתוב מוכרח להוסיף עוד אחר „אלהינו" השם הויה עצם פרטי, והוא אחד, ונופל עליו אח"ז התאר „אחד" וכן נאמר: והיה ה' למלך על כל הארץ, ביום ההוא יהיה ה' אחד, ושמו אחד. וכן הבין התרגום יונתן בזכריה והיה ה' למלך וגו' יהיה ה' אחד, שהכוונה בו שיקבלו אז כל הארץ מ' כותו, ויעבדוהו שכם אחד עיי"ש. וכן מפרש שם הבן עזרא, והיה ה' למלך וגו' יהיה ה' אחד פי' יהיה ה' למלך אחד.

ג) שאמר שלא נמצא בדבריהם אחדות או יחוד ה', הלא כבר נמצא בסדר התפלות שתקנו לנו קדמונינו, ומיחדים שמך וכו' שמע ישראל וגו' ובפירוש הפסוק של שמע ישראל וגו' ה' אחד ופי' „שמך" הוא „הויה" שם עצם הפרטי, — וקרבנו מלכנו לשמך הגדול (הוא הויה ב"ה) ולי' דך באהבה וכו' שמע ישראל וגו' ה' אחד, הרי שהבינו רבותינו מסדרי התפלה בתיבות ה' אחד את היחוד והאחדות. אף שיוכל להיות שזו המליצה לקוחה פה לסדר התפלה אח"כ מן ספרי המדרשים, שכמו שהוכחתי כבר שהרבה מן תפלות יוצר של חול נלקח מן ספרי חז"ל קדמוני קדמונים. ובילקוט (דברים סימן תתל"ו, והוא מן המדרשים) כיון שישראל נכנסים שחרית לבתי כנסיות ולבתי מדרשות ומיחדין שמו ואומרים שמע ישראל וגו' ועוד שם בשם הספרי: ה' אלהינו: עלינו ליחד שמו ביותר, ועוד שם כמה פעמים הלשון הזה.

גם מה שאמר שאין כלל בפסוק שמע ישראל זה שום כוונה אל **אחדות** או **יחוד** גמור, הוא סותר א"ע אחרי זה, ד"מ: הוא הכופר **באחדות**, — וכל אשר יכוון **יחוד** ה' הזך והנקי, — ותקבל באמונה שלמה את היחוד הזה, וכן הרבה.

ד) בהביאו הפסוק: „יהיה ה' אחד" לא הביאו בשלמות והיה ה' למלך על כל הארץ ביום ההוא יהיה ה' אחד ושמו אחד, כי משם נראה די גלוי שהכוונה שה' יהיה למלך אחד, כמו שבאר שם הראב"ע.

ה) מה שכתב שהתאר מלך הוא מן ילך, כבר הקדמתיו בספרי שרשי לבנון ערך מלך.

ו) „מלכותא דארעא כעין מלכותא דרקיע". הנה לפי דבריו של המחבר היה ראוי להיות מלך אחד כולל על כל הארץ פה, כמו שאין בשמים כ"א מלך אחד על כל העולם, ואנחנו ראינו ההפך מראש ימות קדם עד היום, שיש מלכים רבים בעולם, וכן נראה שמסכים עם השי"ת, כי כפי הכתוב בדניאל, יש שרים ממונים בשמים על כל מלך ומלך.

ז) כל יסוד הענין הזה אם יותר טוב במדינה ממלכת זקנים או מלך אחד, כבר נכתבו על זה ספרים רבים כחול הים, להימין ולהשמאיל, ונלחמו מכל אומה ולשון חכמים מופלגים בזה במועצות ודעת, וגם האברבנאל בתוכם. ואנחנו רואים ארץ ישמעאל ופרס ומלכי אפריקא המתנהגות ע"פ מלך אחד, ואין לך עושק וגזל משפט כמו במדינותיהם, וארץ שווייץ מתנהגת עפ"י זקנים, והיא ממלכה טובה וישרה. ומי יבוא אחרי החכמים הלוחמים בענין הזה להכריע ביניהם, כי צריך לזה דעת רחבה ובלתי מוגבלת בחכמת הפוליטיקא להכריע בראיות חזקות אשר עליהן אין להשיב. וזה הוא באמת דבר מוסכם אצל חכמי התלמוד שדוקא מלך אחד במדינה הוא הצלחת המדינה כמו שאמרו: „דבר אחד לדור" אמר משל ההמוני, כל בית אשר לו הרבה בעלות הבית לא ינוקה לעולם, ועוד צריך לדעת שמהנהגת המדינה בימי קדם אצל עם ישראל, אין להביא כלל ראיה לא להימין ולא להשמאיל לזמן הזה ובמקומות הללו, והאמת שלא כל המדינות שוות, יש מדינה שהכרחה שתתנהג ע"י זקנים. ויש מדינה שאי אפשר להצלחתה כ"א ע"י מלך אחד.

ח) אמר: „ששלמה אמר ע"ד ההתול: כי גבוה מעל גבוה וגו' וממשלתם תחל א"כ מן הרבים ויוצאת ויורדת אל היחידים שהוא רק תהפוכות והפך כל טבע המציאות שהוא לצאת תמיד הרבים מן היחיד".

בכל הדברים הללו אין דבר אחד מתום. — ועוד אומר שמהוכחותיו אלו נוציא היקש: שבמדינה שיש שם רק מושל אחד על כלם, צריך להיות א"כ במחוז עכ"פ שני מושלים קטנים ממנו, ובפלך עכ"פ ארבעה מושלים יותר קטנים, וכן למטה ולמטה עד שבכפר צריך להיות עכ"פ עשרים או שלשים מושלים היותר קטנים!!

אבל באמת שהכוונה בתאר שומר, נוטר נטורי קרתא, וכל אשר תגדל העיר כן ירבה הנטורי קרתא, והכוונה הפאליצייא ובארצות פרס בימי קדם היו

נקראים אלה בשם עיני העדה או אזני העדה, כמו הנעהיים פאליציייא בימינו, שמודיעים כל דבר אל המלך ושריו, וכן גם היום אצל מלכי כינא. וכל אשר יתרבו אנשי הפאליצייא, ושפלים תחת שפלים, כן יתרבה העשק, ד"מ ראש השוטרים בעצמו לא יוכל ללכת בכל מקום ומקום לדרוש ולחקיר וכדומה, ומוכרח לתת על יד השומרים שלמטה מהם, עד שיבוא אל הפחותים והשפלים שהמה הרבים, ובפרט בעיר גדולה, ובהמון הרבים ההם אי אפשר שיהיו כלם אנשי יושר, ואין זה הגזל בא מהראשים הגדולים, כי אם מהקטנים ומשרתיהם, ומכ"ש שהמלך וכסאו נקי, ואין הפירוש של וגבוהים עליהם אל קבוץ גדול ביחד של שרים, כמו שחשב המחבר, אבל הכוונה על שימרים יחידים זה גבוה מזה, וזה עוד גבוה מזה, עד ראש השומרים. והכוונה בכל הפסוק הזה, שאל תתמה שעושקים בעיר גדולה (שם מדינה הונח בלשון ערבית גם על עיר גדולה, ולפעמים על עיר המלוכה) והלא שם שומרים הרבה בסתר להביט אל כל עול? יען שרבים המה, ובין רבים אי אפשר שיהיו כלם צדיקים. אבל יתרון ארץ בכל הוא, ור"ל בכלל טובה שמירה זו אם לא בפרטי פרטים לפעמים, כי המלך לבדו לא יוכל להביט בעצמו אבל צריך למשרתים רבים תמיד, כי אפילו המלך לשדה, (ר"ל בעל הבית עשיר אשר לו שדות רבים) גם הוא לא יוכל לראות בעצמו בכל מקום, ומלאכתו נעשה ע"י שומרים אחרים, ומרבה עבדים מרבה גזל.

ט) ויתרון ארץ וגו' אבל יתרון כל ארץ אשר הוא בכל וכו' וכו'. לפי יסוד הדרוש הזה, היה ראוי שיאמר הכתוב גם פה ויתרון מדינה בכל הוא ולא „ארץ" כי כבר הוכיח שמדבר רק ממדינה.

י) מה שהביא ראיה מהפסוק (משלי כ"ח) בפשע ארץ רבים שריה, א"כ לפי הנחתו היה מחויב שיאמר בפשע מדינה. גם ראינו שכל מלכות ישראל היה ראשונה ממלכת זקנים, והיתה הנהגתה טובה, ושמואל הזהירם בדבר המלך.

ונראה לי שהפסוק „בפשע ארץ" הכוונה כשנעשה מרד במדינה שמרדו במלך או בזקנים המושלים, שאז כל דאלים גבר. והלשון „בפשע" מורה המרידה, כמו ויפשע מואב וכיוצא בו הרבה. וכן פושע ישראל, המשליך מעליו עול התורה (אבטרינניג).

שם צד כ"א וז"ל: „ואני נוטל עליה עוד שאלה אחת והיא הפוכה מן הראשונה וכו' ואנכי שואל שהיא ללא צורך" וכו' וכו'.

יתבוננו נא הקוראים, ומה על יראת ה' שהיא מדרגה קטנה ושייכה כפי הנראה לילדים ולקלי הדעת, תמהו רבותינו ז"ל ושאלו: אטו יראה מלתא זוטרתא היא? מכ"ש דכ"ש אהבת ה' שהיא מדרגה גבוהה מאד, ובפרט כפי תנאיה פה „בכל נפשך" וכמבואר אפילו נוטל את נפשך, וזהו מדרגת אברהם אבינו ויצחק בנו, ומדרגת חנניה מישאל ועזריה, ומדרגת ר' עקיבא וחבריו (שהיו סורקין את בשרו, ומעלה זו עוד גדולה מחנניה מישאל ועזריה שאמרו עליהם חז"ל אלמלא נגדוהו וכו') והגיעו אלה הקדושים המעטים למדרגה זו ע"י קדושה וטהרה וע"י חקירה מופלגת באלהות, וז"ל הרמב"ם הלכות תשובה שרק

עפ"י ידיעה תהיה האהבה אם מעט ואם הרבה, ואמר שאי אפשר להשיג האהבה אם לא אחר ידיעת חכמות רבות ונשגבות, ובפרט אהבה כזו המפורשת פה בתנאיה אפילו נוטל את נפשך, והתורה הלא נתנה להמון, אשר לא ידע שום חכמה ומדע, וידענו מר' עקיבא שהיה פלסוף גדול מוסף על קדושתו, ועליו אמרו שנכנס בפרדס החקירה באלהות בשלום ויצא בשלום, ואמרו במדרש: נתגלה לר' עקיבא מה שלא נתגלה למשה. ויפה אמר רבינו בחיי הזקן, שאהבה כזו שיש בה מסירת נפש בפועל, היא מדרגה שלא תתכן מכל אדם, לפי שהיא למעלה מן היכלת הבשרית!! ואצל המחבר שלפנינו מלתא זוטרתא אהבה כזו, וטבעית היא בלב כל אדם ובכל אומה שבעולם, שמצינו בתורה הלכה למעשה, שאיש עברי היה מקלל את ה', ומצינו שאמר קרא והתקצף וקלל במלכו ובאלהיו. ומצינו בבני ישראל אחר שהאמינו בה' ובמשה כעדות הכתוב אצל קריעת ים סוף, בכל זאת עשו תיכף אחר ג' חדשים את העגל, וכמה פעמים קראו תגר על ה', ולא האמינו בנפלאותיו וימרו את פיו, ואת קדוש ישראל התוו, וכן אחר כך בניהם ובני בניהם, אבל באמת שהתורה צותה מצוה זו להמון רק כפי החלק והגזרה, ויוכל לקיים מצוה זו אהבת ה' בכל נפשו, או הנביא או הפלסוף המובהק כאברהם ור' עקיבא וחבריהם מה שהשיגו כן ע"י הפילסופיא הטהורה או אנשים פשוטים המאמינים הענשים עפ"י חק וגזרה, אף שהוא נגד טבעם, כמו לא תחיה כל נשמה שצותה התורה, וצותה להמית ע"ז מישראל, וצותה לא תחום עינך עליו שהוא נגד הטבע, וכמו שאומר איש באחיו, ונאמר האומר לאביו ולאמו לא ראיתיו וכו', וכמו שצותה על לא תחמוד, וצותה לגרש אשתו האהובה אם זנתה, וצותה לגרש את בניו שילדו מאשה פסולה, והלכה למעשה בימי עזרא ונחמיה שהבדילו את נשיהם הנכריות ובניהם, והוא נגד הטבע, אבל הוא מכח האמונה והדת לבד. והשאלה איך תצויר לצוות על האהבה? שאלה זו נשאלה ג"כ על אהבת איש לאיש שצותה התורה: „ואהבת לרעך כמוך" „ואהבתם את הגר", ומה יענה המחבר על זה, האם גם פה אינה מצוה, ורק טבעית? ואם טבעית למה נצטוו? ובאמת כל הענין הזה בכלל הוא דרוש ארוך מאד, וכבר כתבו על זה עוד חכמי הרומיים ופלסופי ישראל והאומות בהמון ספריהם, והמחבר שלפנינו רוצה לעמוד על יסוד הענין הזה בעמדו על רגל אחת!

ויהי כאשר מצא המחבר פסוק אחד (דברים י"א א') עוד הפעם ואהבת ונו' אמר עליו אע"פ שהוא דבר טבעי, מ"מ רצה ה' שיקבל שכר על האהבה, שהכפל יורה שהוא בא רק למצוה ולקבל שכר, וע"כ לא אמר שם עוד בכל לבבך, עיי"ש.

טרם אענה על דבריו אלה, הנני ראשונה להראות להמחבר בדרך כלל עוד פסוק אחד בתורה שאהבת ה' היא מצוה, (והוא דברים למ"ד ט"ז): אשר אנכי מצוך היום לאהבה את ה' אלהיך, והלא הוא דבר טבעי לפי דעת המחבר. ואחר זה הנני להראות לו עוד הפעם שמפרש צווי אצל אהבת ה' (שם בפרשה י"א והנאמרת ג"כ יום יום תיכף אחר פרשת שמע ישראל) והיה אם

שמוע תשמעו אל מצותי אשר אנכי מצוה אתכם היום לאהבה את ה׳ אלהיכם ולעבדו בכל לבבכם ובכל נפשכם, הרי לך צווי, יהרי לך גם בכל לבבכם ובכל נפשכם, שהמחבר מורה עליו באצבע, ולא מצא בפרשה זו י״א בפסוק א׳, ולו היה רואה תיכף אח״כ בפרשה זו בפסוק י״ג היה מוצאו .

צד כ״ב כתב המחבר וז״ל: „שמע ישראל וגו׳ שאין פירושו „כמו שהבינו בו רבים כי ה׳ הוא אחד ואין שני לו כמוהו, כי זה הוא דבר הסותר א״ע כמבואר כבר בספרי חכמת מה שאחר הטבע כי ב׳ אלהות שוים הוא דבר נמנע׳ עכ״ל .

לא אמר כלום, כי הוא אינו מדבר פה עם פלסופים והוקרים גמורים, כ״א עם כלל המון, וע״כ צריכים לצוואה זו, ואם היתה הפלסופיא האמתית מסכמת שאפשר להיות שני אלהות בעולם כמו שחשבו הפרסים והכשדים, אז לא צותה התורה להאמין נגד האמת, אבל כל מה שצותה התורה להאמין הכל הוא מסכים עם הפלסופיא הטהורה והאמת, אבל לאו כל עלמא גמירי בפלסופיא, ולכן באו המצות הללו להעם כחק, ואשר בכחו להתפלסף בדבר הזה יחקור, ואז יודע לו עפ״י החקירה מה שנצטוה עפ״י הגזרה והחק. מדברי המחבר הזה נראה גלוי שכל דבר בדת שהוא נודע ע״י המעטאפיזיק לא באה התורה לצוות עליה, א״כ באו בתורה כמה מצות שלא לצורך, כי הם כדברים הסותרים א״ע, ד״מ: לא יהיה לך אלהים אחרים על פני, כי זה בלתי מוסכם עם הפלסופיא שיהיה אלהים רבים בעולם, וכן לא תעשה לך פסל וכל תמונה, כי לפי הפלסופיא, הבורא אין לו דמות וצירה כלל, וכן הצווי שלא לעבוד צבא השמים, ולהשתחות להם, כי הכל הוא נגד המעטאפיזיק .

(עד כאן מצאתי בכ״י של החכם ריב״ל ז״ל)

אור לארבעה עשר [1]

מאמרי הגדה (Mythen)

בדברי חז"ל ע"ה לתשובת חכם נוצרי.

להבין משל ומליצה, דברי חכמים וחידותם.
(משלי א—ו)
כי לא דבר רק הוא מכם (דברים ל"ב).
ואם רק הוא מכם הוא (תלמוד ירושלמי סוכה).

כאשר קם וואָלטער בצרפת וטען מה שטען נגד ספרי דת הנוצרים, השיבו כהני הנוצרים המלומדים תשובה כוללת, לאמר: „פֿינדעט מאַן דונקלע אונד שווערע שטעללען דאַרין, זאָ מוסס מאַן אַנפֿאָנגליך מיט עהרפֿורכֿט דאַס יעניגע אַנבעטהען, אין וועלכֿעם אונז דיא שוועכֿע אונזערער איינזיכֿט ניכֿט צו לאָססט איינצודרינגען; דענן דיא געדאַנקען גאָטטעס זינד זאָ וויט פֿאָן דען געדאַנקען דער מענשען ענטפֿערנט אלס דיא היממעל פֿאָן דער ערדע ענטפֿערנט זינד (ישעיה נ"ה ט') וכו' וכו'" [2]

ויישר חילם של הכהנים הנוצרים, כי יפה אף נעים השיבו, ע"ד שהזכירו גם חז"ל: „ואם רק הוא מכם הוא" כי כן הוא מחובת כל איש אמון לדתו, לבטל דעתו וחכמתו נגד רבותיו, וכן אנחנו בני ישראל תלמידי חכמי התלמוד אשר מפיהם אנו חיים והמלמדים אותנו דברי אלהים חיים, בדיני התורה והמצוה והמדות והמוסר וכדומה; אם נמצא באגדותיהן ומליצותיהן שלשה או ארבעה גרגרים הנראים כזרים, בין אלפי אלפים ורבי רבבות מאמריהם הנפלאים, והנגלים לכל קורא, שכלם דברי

---

1) הרב הגדול הגאון המפורסם ר' דוד לוריא מבוחאוו אחרי קבלו הקונטרס הזה אור לי"ד מהרב המחבר בכתובים, ענהו במכתבו זה: כבוד ידידי וכו' מו"ה יצחק בער לעווינזאהן נ"י. הקונטרס על האגדות כלו יפה ואך עליו יאמר: כי קצורו הוא חסרונו, כי היה מהצורך לבאר עוד איזה הגדות שרשמתי לו. גם לתועלת גדולה יהיה חבורו קטן הכמות ורב האיכות „תער הסופר" לחברו עם זרבבל יחד. ידידו דוד לוריא מבוחאב ישן.

2) Noṙnot. d. Jrrth .d. H. v. Voltaire uebers. Presb. 1781 T. 2 Haupts XII

חן ומלאים חכמה ומפיקי מדע, חסידות ומוסר השכל, וכדומה; אז מחובותינו לתלות החסרון בשכלנו, ולא בהם, כי בלתי אפשר שחכמים גדולים וידועים כמותם — מוסף על צדקתם ותמימותם — אשר נפגע בספריהם בכל שעל ושעל, בהלכותיהם, היינו בדיני המשפטים ויתר המדעים, דעה שלמה ומופלגת, חכמה רמה ונשגבה, ובפלפולם ומשאם ומתנם בהלכות הללו עם רעיהם החכמים, המה מפלסים כל רעיון וכל מלה בפלס השכל הישר, ומרחיקים כל רעיון או מלה המתנגד אל שכל הישר כחוט השערה [3]) — ופתאם בקצת דברי אגדות יתהפכו אלה החכמים עצמם למאמיני כל זרות אשר לזר יחשב בעיני קטן האנשים! וצדיקים כמותם ובעלי מוסר ומדות הדורשים כל מדה נכונה, ומלמדים את האדם לבחור לשון ערומים, ולהתרחק משפה מגונה ודבר און כמפתן ונחש, לפתע יתלכדו הם בעצמם לדבר אל העם איזה דברים מגונים וכו', אך זאת כי דעתנו קצרה. — כאשר שאלו את סוקראַט (Socrates), להגיד משפטו על ספרי הערַאקליטוס (Heraklitus) כאשר מאמריו סתומים וזרים מאד, ענה סוקראט, ואמר: „יש בספריו מאמרים שהבנתי מהם, והמה נפלאים מאד ויקרים, ומזה אני מקיש על השאר שאף אלה הבלתי מובנים לי גם הם טובים ויקרים כמוהם" (Diog. Laertius II. 22), כן נאמר על דברי חז"ל הללו.

ובפרט שכבר הקדימו חז"ל בעצמם הקדמות כוללות, בם יורו לנו שיש בדבריהם לפעמים חידות נעלמות שאין תוכן כברן, וכי ידברו לפעמים ברמזים, המרמזים לדברים גבוהים וקדושים, והסתירום תחת מעטה זר למניע אותם מהמון, ואמרו כי הולכים בדרכיהם הללו על דרך רבותיהם סופרי התנ"ך, וכמו שדברנו מזה במקום אחר באריכות, והחזקנו דברינו אלה בעדיות מחכמי ישראל וחכמי הנוצרים הבקיאים הגדולים בליטעראטור התלמודית.

גם היו אלה המאמרים הזרים המעטים גם בנוסחי התלמוד שהיו לפני הרמב"ם וזולתו גדולי חקרי לב, והניחום כמו שהם לפנינו, ולא אמרו אולי שלטו בתלמוד ידי זרים מתנגדינו למען תפוש בית ישראל מאמיניו ומקדישיו, וזה אות כי היו לפני הרמב"ם וכל גדולי חכמינו המאמרים הללו חשובים ויקרים כמו יתר דברי האגדה, והבינו בהם, ומצאו להם

---

[3]) וכאשר יאמר לפעמים חברו איזה דבר שהוא נגד הכתוב כל שהוא, אז יטעון נגדו מיד ויאמר לו „מי כתיב!" וכיוצא בו ממליצות כאלה, ואם יאמר חברו איזה דבר שהוא נגד השכל הישר כל שהוא, מיד יטעון נגדו ויאמר לו: „ותסברא!" „סלקא דעתך" „כד נייס ושכיב" וכו' וכדומה עד שמישרים הענין ויעמידוהו על אדני האמת.

שובר, ועיין בפירוש המשניות להרמב"ם סנהדרין ריש פרק חלק בד"ה : ומדמים אותם בדברים הפחותים ההמוניים.

וזה לי ימים אחדים, הגיעני מכתב מאת ידידי הרב הגאון הגדול החכם השלם המפורסם הגביר והנכבד פאר ישרון כבוד מ' **דוד לוריא** נ"י הנודע בשם ר' **דוד ביחעווער** מן ר"ח טבת תרי"ג, בה יגיד לי שאדון נוצרי (חכם ונכבד בעמו נודע לאיש אוהב מישרים, ואשר אהבת האדם בכלל נוגעת עד לבבו, באין משוא פנים) חראה לו — לפני איזה ימים — קונטרס קטן שכתב נגד התלמוד, בו הולך ומונה מאמרים אחדים (ונער יכתבם) בדברי **האגדות** שבתלמוד ומדרשים אשר אין דעתו נוחה מהם, והוקיעם נגד השמש, (ואשר כבר צוחו מתנגדי התלמוד, ואין זה חדשות), וזה האדון החכם כי רוכלא קא אזיל ומזכיר גם ארבע וחמש מליצות שהשתמשו חז"ל באגדותיהם, אשר העדר הצניעות ושפת און מבין שורותם יזעקו, ומהם גם **בהלכות** שבתלמוד כתובות וקדושין בדברי אישות, לכן טוען זה הארון החכם קבל עם, ויאמר להשמידם מהתלמוד, וימחו מספר החיים, לא יבואו בקהל ה' פן ישחיתו את ילדי העברים, כאשר השחיתום עד הנה, כי מאמרים כאלה אש צרבת המה, יעירו ויעוררו בלב הנער חשק עגבים, ויבערו שניהם יחדו, ואין מכבה.

והנה זה ידידי הרב הגאון מהרד"ל הנ"ל מבקש ממני לעיין בדברי זה החכם הנוצרי, והנני קמתי הפעם וציינתי הדברים הללו כיד ה' הטובה עלי, ואומר:

תם אני לא אדע ולא אבין טענותיו של זה הארון הנכבד והנבון; כי בקצת דינים בדיני אשות שמזכיר התלמוד מליצות כאלה, כגון מטענות בתולים וכדומה, המה באמת דברים ההכרחים להזכירם כי לדינא הם בכל אומה ולשון, ומעתה לא ילמדו הנערים גם החומש? כי הוא המקור לדינים הללו: „ואקרב אליה ולא מצאתי לה בתולים", „והוציאו את בתולי הנערה אל זקני העיר", „ואלה בתולי בתי ופרשו השמלה לפני זקני העיר", „נערה בתולה וגו' ומצאה איש בעיר ושכב עמה" וכדומה, ועוד „ארור שוכב עם כל בהמה", „ואיש אשר יתן שכבתו בבהמה", „ואשה אשר תקרב" וגו', וכל דיני עריות עם מליצותיהן, ד"מ: „כי את מקורה הערה", „והיה אם בא אל אשת אחיו ושחת ארצה", „ודבק באשתו והיו לבשר אחד" וכדומה הרבה, ואף במליצה הפשוטה „והנערה טובת מראה מאד בתולה ואיש לא ידעה" „וראית בשביה וגו' הבוא אליה ובעלתה", וכל אשה ידעת איש למשכב זכר" והמונים כאלה, וא"כ גם החומש טעון גניזה! — ועל טענות זה הארון על המליצות המעטות אשר **בהגדות** שמזכיר, הלא כפלי כפלים וגם יותר מבוררות, ועוד ועוד נמצאו בספר הקדוש שיר השירים, על הסדר, מתחל ועד כלה, ובפרט בספר הנביא אלהי יחזקאל, עיין לדוגמא על הסדר קאפ' ט"ו וקאפ' כ"ג ואשר באמת כבר התלוצצו על המליצות בשיר השירים ויחזקאל כמה כופרים אויבי ה', כוואָלטער והדומה לו, וכן המליצה בספר איוב „תטחן לאחר

אשתי יעליה יכרעון אחרין" ובפרט המליצה בשיפטים „רחם רחמתים לראש גבר" [1]), וכדומה.

מעתה ישים נא אל לבו כל משכיל אוהב מישרים נוצרי ועברי אשר ספרי התנ"ך לשניהם מראש ועד סוף כיום קדש קדשים המה, ואם ד"מ באיזו ארץ רחוקה באיי הים, הבלתי נודעת למו דת יהודית ולא נוצרית, ולא ידעו ולא קראו את התנ"ך, ובא א"ש אחד ומלומד כהאדון שלפנינו — והסדיר על הסדר מהתנ"ך כל הפסוקים הללו שהזכרנו והדומה להם, והעתיקם בלשון המדינה לפני חכמיהם הגדולים וראשיהם הישרים לאמר: שפטו נא אדוני! היש עול גדול מזה ללמד עם הנערים את הספרים הללו? והנה זה פריה! הפסוקים הללו שסדרתי לפניכם, ולא עוד אלא שאומרים שיש בזה סודות מסודות ה'!! מעתה האם לא נעלמה ידיעת התלמוד מרוב חכמי הנוצרים ושריהם הנכבדים, כמו מאלה יושבי האיים הרחוקים ידיעת ספרי התנ"ך?

והנה באמת מאמינים היהודים והנוצרים שיש בספר שיר השירים סודות גדולים, ושכלו קדש קדשים, ומסוד ה' אל יראיו, וראינו ששלמה המלך איש אלהים והחכם מכל אדם, לא השתמש במליצות אחרות להלביש בהן סוד ה' כי אם מליצות החשק, הלא דבר הוא! ולכן אנחנו בני ישראל יד לפה נשים, אם גם חכמי התלמוד (תלמידי הנביאים) וגם המקובלים הליטו סודות ה' במעטה מליצות הדומה לאלה. ועל דבר המליצה דאייב שהזכרנו ודשופטים בשירת דבורה, והמליצות הפשוטות ביתר ספרי התנ"ך ובפרט ביחזקאל, מלבד שיוכל להיות שגם בהם יש לפעמים סודות וסתרי התורה, כי פי ה' דברם, נאמר ג"כ בדרך כלל שהנביא אלהי הלבישם בסות המליצה הנהוגה בעם, כי באמת מליצות כאלה אם זרות הנה אולי לאיש איראפא, אינן זרות כלל לאזן אנשי המזרח, כידוע לבקי בלשונות הללו, וגם חכמיהם וחסידיהם ומלמדי העם, גם המה ישתמשו לפעמים במליצות כאלה שמשתמשים העם, כי מררכי הלשון המה, וכבר אמר החכם „ההרגל מיפה החסרון"; ראה נא הבן סירא (והוא חברו בלשון ארמית הסורית), החכם הזה הוא המלמד מוסר ומדות ודעת ותבונה לכל העולם וספרו יקר ונכבד ונעתק ברוב הלשונות היקרות, ונספח מהנוצרים אל הביבליא, והנה שמע נא מליצתו ותשתומם. הוא אומר: (קאפ' כ"ה ל"ד) „ואן (אנתתך) לא איתה בתרך, בסרך קצץ, הב לה, ושריה

---

[1]) ואפשר תהיה גם המליצה „רחם גבר" כפירושו של חכם אחד מחכמי זמננו, שהוא כמו „רחם הגויה", תאר לאבר הזכר. — ואני אביא לו ראיה חזקה לזה הבאור; כי בלשון סוריא נקרא אבר הזכרות „גברא" עיין תרגום המכונה ליונתן (דברים כ"ג) ויזנב בך, שכתב: „וקטע בית גבריהון" והכן. — ומזה ג"כ המליצה „כח גברא" והמליצה במקרא (משלי ל) ודרך „גבר" בעלמה.

מן ביתך", והכונה „כרות לך את הערוה, ותן לה. — ובשם בשר (פֿלייש) ישתמש הארמי והסורי אל זה האבר, כמו העברי בתנ"ך אשר בשר תמורים בשרם (יחזקאל כ"ג), גדלי בשר (שם ט"ז), רר בשרו את זובו או החתים בשרו מזובו (ויקרא ט"ו), הכל הכוונה ערות הזכר, וכן ערות הנקבה יתואר ג"כ בשר, דם יהיה זובה בבשרה (שם ט"ו).

מעתה המאמרים הללו במליצות כאלה בדברי הגדה שבתלמוד, יש גם מהם שתוכם רצוף מסוד ה' או מאיזה ענין אחר יקר, ויש מהם מליצות המתהלכות בלשונות המזרחיות, כעם ככהן, כמלומד כבלתי מלומד, — ואם כי זרות המה היום בזמננו ובמקומות מושבותינו באיראפא.

הנה נודע כאשר נתפשט התלמוד מארצות המזרח מארץ שנער ובא אל ספרד ראשונה ע"י ר' משה השבוי, — זה זמן פחות מאלף שנה — ומספרד נתפשט בצרפת ואיטאליא ואשכנז וכדומה, ה"ה צריך התלמוד לבאורים ופירושים, כי לא הבינו לשונו על בוריה, והיא לשון ארץ בבל אז בזמן ההוא שחברו התלמוד; והנה ההלכות שבהב, נתפרשו פעם בפעם, כי הוא לדינא, ותקנו פעם בפעם הגרסאות מהשבושים שנפלו בו, ובפרט בלשון הזרה כמוה, ועד היום מתקנים בהלכות שבתלמוד גרסאות עפ"י ידיעת לשונות בני קדם, וע"פ ידיעת קדמוניות, שמתגלות בכל יום ויום, ועפ"י ידיעות אחרות ובקיאות גדולה בכל חלקי ספרי רבותינו הקדמונים. ואולם בחלק ההגדות שבתלמוד נשתיירו עוד כמה מאמרים ותיבות בלי פירוש מספיק, ונשתבשו כמה תיבות מסופר לסופר וממעתיק למעתיק, כי לא היה דפוס בעולם, ולהיותם מאמרים לא מעניני הדינים לדעת מה יעשה בישראל במצות התורה, לא רבים עסקו בהם. והנה בדורות האחרונים התחילו יותר לחקור בהם החכמים ודורשי לשונות בני קדם מבני ישראל וחכמי העמים הבקיאים בלשונות הללו, והראו באמת נפלאות בתקון השבושים בתבות והאותיות לפעמים שנתחלפו מהמעתיקים, או באותיות הדומות במכתב, וכדומה, וכמו שהראיתי גם אני תהלה לאל הרבה כזה באגדות ומדרשים ותרגומים הארמים והסורים על תנ"ך.

גם נודע לכל, שמעת שנתפשט התלמוד באירופא, נשאלו לפעמים חכמי הדור כל אחד במקומו ובזמנו, מאת תלמידיהם, לבאר להם איזו הגדות בתלמוד, הנראות לפעמים לדברים של מה בכך, או למעשה זר וספור בלתי מוסכם עם שכל הישר, ופירשו להם, מהם: שקבלו מרבותיהם עד הגאונים ורבנן סבוראי והאמוראים מיסדי התלמוד, והראו בהם שובר אל חידותיהם הסתומות, וגלו מצפוניהם בסודות ורמזים באלהות ובנפש ובמדות ובמוסר, ומהם: שחקרו בעצמם עפ"י רחב שכלם וידיעותיהם הרחבות בחכמות ודברי הימים וקדמוניות וחכמת הלשון בלשונות בני קדם, והראו

בזה באורים יקרים הפלא ופלא, כגון רב האי גאון, רבינו חננאל, רבינו נסים גאון, הרמב"ם, אבן עזרא, הרשב"א וזולתם, ומהאחרונים המהרש"א, הכותב, והבונה, וזולתם בכל דור, איש לפי ידיעותיו, ובקיאותיו ושכלו, ובפרט כאשר החלו להתגלות יותר הקדמוניות, והספרים הישנים שהיו טמונים בבתי עקד הספרים כתבי היד, ועין לא ראתם, ונתגלה יותר ידיעת לשונות בני קדם, והמון קדמוניות ונסתרות, מדרכי ארצות המזרח, ששם נתחבר התלמוד, ללשונותם בארצותם. — וע"י זה נתגלה לנו פעם בפעם יותר ויותר באורי התיבות ומאמרים שלמים הסתומים בתנ"ך ובאגדות ותרגומים, ומדרשי חז"ל, ונתגלו ע"י זה תקונים הרבה בגרסאות התלמיד והתרגומים והמדרשים, ותקון השבושים שנפלו ע"י המעתיקים והסופרים השונים בכתיבת ידם, ולכן קצת המאמרים שהיו מאז כמו זר נחשבו, תחוינה עינינו בם היום דברי חכמה ומוסר השכל ויראת ה', כמו בכל המאמרים זולתם, ואם נשתיירו עודנה קצת מאמרים מעטים אשר עדיין לא נתבררו, נקוה כי ימים יבואו וגם הם יתישרו בעזר החונן לאדם דעת, ע"י התגלות יותר ויותר הידיעות הנזכרות.

ועתה אבוא לתשובת שאלות זה החכם האדון ואימר:

אחרי שהתבוננתי בעזר ה' במאמרים הללו, ולפי קט שכלי ובקיאותי שחנני ה', נראה לי שאינם זרים כלל, ואם לא אבוא לבאר כל שאלותיו ופליאותיו של זה האדון. כי אם „ארבעה עשר מאמרים שהאיר ה' עיני בהם, כי באמת יש עוד כמה מאמרים שלא אוכל הפעם להולמם כראוי בעמדי על רגל אחת, וכי יחסר לי רב חכמה ודעת ובקיאות יותר וידיעות שלמות, מאשר מנע ה' ממני, וגם מחוסר ספרים הנני מאד, אמנם אבטח בה' ובצדקת רבותינו ע"ה, כי גם המה יתישרו בטוב טעם ודעת מחכמי הזמן — ממדינתנו וחוץ למדינה — אשר קטנם עבה ממתני, ואיך נאבד בידים חלילה דברי קדמוניות מחכמי קדם, בעבור שלא נוכל היום עוד לרדת לסוף דעתם, בגלל חסרון ידיעתנו בקדמוניות וסתריהן ובלשונות בני קדם, וכמו שאמרו חז"ל „וכי בשביל שנדמה נעשה!" והלא בכל אומה ולשון מתוקנת וחכמה, יקדישו ויעריצו כל דבר עתיק וישן נושן.

א

„אמר רבי יוחנן משום רבי יוסי מנין שהקב"ה מתפלל? וכו', מאי מצלי? אמר רב זוטרא בר טוביה אמר רב יהי רצון מלפני שיכבשו רחמי את כעסי וכו', תניא אמר ר' ישמעאל בן אלישע" וכו' (ברכות ז' ע"א).

הטרם תדע שהכל היא מליצה על תגבורת מדת הרחמים על מדת

הדין, וכן אמר ה׳ אל משה כשהתפלל לפניו „פני ילכו והניחותי לך" ונאמר „כי רגע באפו" עיי"ש בתלמוד כל הענינים הללו וכיוצא בם על הסדר — וידוע שיש לפניו כביכול „עת רצון" כמו שנאמר: ואני תפלתי לך ה׳ עת רצון. ונאמר: בעת רצון עניתיך.

ובכלל אומר הלא המליצה זו „יהי רצון" הכוונה „לו" „הלואי" ומקרא מלא מצינו שאמר ה׳ יתברך מי יתן והיה לבבם זה להם ליראה אותי ולשמור את כל מצותי כל הימים, ר"ל „הלואי" וא"כ הלא גם השם יתעלה כביכול מתפלל!

ב

„מאן הויא ליומא וכו׳ וכו׳" — (יומא דף י"ח)

בימי קדם היה רבוי הנשים דבר רגיל, וכל אבותינו הקדושים וגדולי ישראל זולתם לקחו למו נשים רבות, וגם פילגשים, וכוונת הצדיקים הללו היתה, לא חלילה לתאוה עצומה ולהשביע א"ע ממשגל, אך או למען הרבות בנים, או למען חסידות להשמר מן החטא, כי אין אפוטרופוס לעריות, והמכשול קרוב מאד. ושמע נא דברי נוצרי קדמון מאד והקדוש להנוצרים אויגוסטינוס (St. Augustinus), — וז"ל [1]: „דיא פאַטריאַרכען האַבען בייא פיללען וייבערן איינע גענוירע קיישהייט בעאָבאַכטעט אַלס פערשיע-דענע אנדערע וועלכע נור איין וייב האַבען" עכ"ל. — והדברים הללו שאמר אויגוסטינוס על אבותינו הקדושים הקדמונים הנזכרים בתנ"ך, כגון אברהם, יעקב, דוד, ושלמה וכדומה, נאמר אנחנו גם על רבותינו אלה הקדושים בעינינו.

גם נודע שהפילגש היתה בלא חופה וקרושין ובלא כתובה, רק התנה עמה שתהיה מיוחדת רק לו לבד, והיתה הפילגש הזו לפעמים רק על זמן ידוע, כפי שהתנה עמה, ובניה הנולדים לה ממנו, זרע כשר המה, ומצינו גם אצל גדולי ישראל במקרא שהיו למו לפעמים פילגשים בעיר אחרת, ובאו אליהן לפרקים, ולא גרו עמהן בעירם, כמו שמצינו אצל השופט הגדול לישראל שבחרו ה׳, הוא גדעון בן יואש, אשר עשה טובות רבות לישראל, ובטל ע"ז מישראל, וה׳ דבר עמו, ועשה נפלאות לישראל על ידו; ראה הכתוב אומר: „ולגדעון היו שבעים בנים יוצאי ירכו כי נשים רבות היו לו, ופילגשו אשר בשכם ילדה לו גם היא בן וישם את שמו אבימלך" (שופטים ח׳) וגדעון הלא היה יושב בעפרת ולא בשכם.

---

1) בהעתקה אשכנזית.

נם נודע שמלת „יום" בלשון הקדש יש לפעמים שמורה זמן, וכשיאמר „מאן הויא ליומא" הכוונה שתהיה לו על זמן כנהוג בפילגשים, וראיה גדולה שלא היתה הכוונה בלשון „ליומא" על יום אחד, הרי התלמוד אומר שם שקודם הנשואין צריכה האשה לישב ז' נקיים ? — גם אין הכוונה חלילה „מאן הויא ליומא" על שם זנות, כי התלמוד אומר שם על זה המאמר „תבעוה להנשא" גם אמרו שם „שהיה מכריז" ומי סכל אשר יכריז ברבים אם יתכוון לזנות ? — ולהיות האמוראים הללו רב ור' נחמן שהיו רגילים (עיין רש"י שם) לבוא פעם בפעם אל שתי העירות האלה, רב לדרשיש ור"נ לשכנציב, רצה כל אחד מהם לקחת לו על זמן פילגש שמה, וכמו שהיה אז המנהג לקחת פילגשים על זמן, ולהיותם מתעכבים פעם בפעם שם בעירות האלה, עשו זאת מטעם חסידות, ולהשמר מחטא. גם יורה לנו שם התלמוד בפירוש שלא נתיחדו עמהן. — ואחר כל הדברים הללו, נראה בבירור שם שלא יעשה כן איש ההמוני, כי אלה הקדושים עשו זאת לרוב חסידותם ובכדי להשמר מן רשת החטא המזורה על בני הארם, לא כן בני הארם הפשוטים, להם לא הותר על אופן זה, ויוכל לצמות מזה רעה בזמן מהזמנים, כמבואר שם בתלמוד, מעתה התלמוד וכסאו נקי.

ומה שהביא פה הארון הזה אחר מאמר זה דיומא „מאן הויא ליומא" גם המאמר דקדושין „ואי הואי נסיבנא בארביסר הוי אמינא וכו'" ומשלבן יחד להראות גנות קדמונינו, הנני אי"ה להשיבו גם על זה במאמר מיוחד להלן.

ג

ירושלמי דמגלה. שאנטונינוס מל עצמו ונתגייר,
וכן מה שאמר התלמוד בפ"ק הנזקין) שנירון קיסר נתגייר,
ולא נשמע מזה בשום ספר דברי הימים לרומיים ? —

דע שהתלמוד אמר על אנטונינוס רק שמל עצמו, ומסדר התלמוד אמר שאולי זה הוא שאומרים עליו שנתגייר, אבל לא אמר לדבר ברור שנתגייר. — וענין זה שמל עצמו יוכל להיות, כי לא היה זה דבר חדש גם אצל חכמי יון הגדולים, כמו שמצאנו שפיטאגארום הפילוסוף מל עצמו מן כהני המצרים, בכדי שילמדוהו המיסתורין שלהם, (עיין חלק שני מספרי בית יהודה צד 212 בהערה), ונראה מזה שאף כהני מצרים חשבו אז זאת לחטא ללמד לאיש שאינו נמול את סודותיהן. וא"כ אין מהתימא אם גם אנטונינוס פיוס עשה זאת למען קחת לקח מתורתנו מפי רעו רבינו הקדוש, ובודאי דבר כזה לא עשה אנטונינוס בגלוי, ויירא מן הרומיים 1).

---

1) והחכם בעל ה"ב פרק ז' דף ע"ג כתב בענין זה סברא אחרת היינו שלפי שיטת התלמוד „כל הכופר בעבודת אלילים כמודה בכל התורה כולה', „כל הכופר בעבודת אלילים

עוד אומר אני שבקהלת רבה (פרשה ט' בד"ה ר' זעירא הוה מהמר למיחמי לר' יוסי בר"ח) ימופר ג"כ זה המעשה ושם הגירסא „אנטלימוס" ולא „אנטונינוס", והיה זה אולי איזה חכם או שר יוני או רומי איש מפורסם ונודע בימים ההם. ובתחלה דמיתי אולי נפל במדרש איזה שבוש מטעיות הכותבים או המדפיסים שלא בכוונה, אבל כאשר התבוננתי היטב מצאתי שהשם הזה יש לו באמת יסוד ושורש ביונית „Antlema" ובאמת כל שמות אנשים ביונית וברומית יש להם שרש ובאור והוראה, כי נבנו משמות או מפעלים בלשונות הללו 2).

ועל דבר נירון קיסר (Nero) כבר מביא המלומד הנפלא ר' שמואל שולם בהגהותיו לספר יוחסין (בערך רבי מאיר), בשם כמה סופרים קדמונים מן האומות האומרים שנירון קיסר ברח מרומא, ולא היה נודע לרומיים אין עכ"ל. מעתה אם התלמוד מספר על רבי מאיר אחד מגדולי חכמי התלמוד שיצא מחלציו לדבר ברור. א"כ הוא אמת ויציב, והמכחיש זה עליו להביא ראיה.

ד

„ויברכהו ה' (שופטים י"ג אצל שמשון) ברכו באמתו אמתו כבני אדם וזרעו כנחל שוטף„ עכ"ל (סוטה דף י').

ראשונה אברר פה תיבת „אמתו". דע שהנפרד מזה „אַמָּה", והוא מלשון התלמוד אַמַּת המים, ובלשון רומית „Canalis" (איין קאנאל, רינגע, ראָהרע), ובלשון רומית ואשכנזית ישמשו בלשון הזה על הגידים וכלי הגוף שנמשכים ונוזלים דרך שם כבצנור איזו ליחות, וכן הוא פה בל' התלמוד (ובמקרא נכלל בשם „מקור" (קוועללע) ונמצא „מְקֹרָהּ" הערה (ויקרא כ' י"ח) והכוונה היובה (פלוסס), והוא פה ליחת הדם, ושאר ליחות היוצאות מהנדה). — וכן נקרא הזרע של אדם בשם „מָקוֹר" (תהלים ס"ח כ"ז) וכן בשם „מַיִם" (ישעיה מ"ח א').

נקרא יהודי", וכבר נודע שאנטונינוס זה חבר בלשון רומית ספר מהולל נגד עבודת אלילים והוא מודפס בקובץ הספרים של הקדמונים לנוצרים Justin mart.

2) וראיתי אמנם למפרש חדש על מדרש קהלת ע נ ף י ו ס ף, שכתב שאנטלימוס הוא אנטוניטס, משמע מדבריו שאנטונינוס היה נקרא ג"כ אנטלימוס, אני בעניי לא אדע זאת, כי דבר חדש הוא בעיני, והמפרש הזה איננו בר סמכא אצלי בדברים כאלה, כי הנני רואה בכל באורו שאין לו מבוא כלל לא בלשונות המזרחיות ולא בלשון היונית והרומית, ועפ"י רוב אפילו בביאורים פשוטים שמביא ממחברים שקדמו לפניו, אין בהם טעם וריח, ובכלל אומר שאין לנו עוד באור טוב על המדרשים, וחי אני כי בוש אבוש לפעמים בראותי כי לא ירדו לכוונת המאמרים.

ועתה אבוא לגוף המאמר הזה. התלמוד אומר שברכו באמתו, ר"ל שברך את מקורו ללדת הבנים חזקים וגבורים, בדומה לו. — וידוע שמעוט הזרע, או שאינו מוליד כלל, או עכ"פ מוליד חלשים, ורבוי הזרע מוליד גבורים. — וקרוב לזו המליצה מצינו בתורה שברך יעקב את יוסף: „ברכת שדים ורחם" (בראשית מ"ט). — ויהיה הפעם לשון התלמוד פה „ברכו באמתו וזרעו כנחל שוטף" ממש המליצה שאמר שלמה המלך (משלי ה'): שתה מים מבורך (כנוי אל אשתו) ונוזלים מתוך בארך. — יפוצו מעינתיך, חוצה (ר"ל זרעך, פי' בניך), ברחובות „פלגי מים" (משל לרבוי הבנים) וגו' „יהי מקורך ברוך ושמח מאשת נעוריך". — והפסוק הזה האחרון „יהי מקורך ברוך" הוא ממש המליצה אות באות „ברכו באמתו" ר"ל „ברכו במקורו".

ה

ותזנה עליו פילגשו (שופטים י"ט) ר' אביתר אמר זבוב מצא לה ר' יונתן אמר נימא מצא לה, אשכחיה ר' אביתר לאליהו (הנביא), א"ל מאי קא עביד קודשא בריך הוא? א"ל עסיק בפילגש בגבעה וכו' וכו', אמר רב חסדא לעולם אל יטיל אדם אימה יתירה בתוך ביתו כו' שכל המטיל אימה יתירה בתוך ביתו סוף בא לידי שלש עבירות גלוי עריות ושפיכות דמים וחלול שבת" עכ"ל (גיטין ו' ע"ב).

ראשונה אומר יען שקודם זה המאמר מביא זה ר' אביתר (הנזכר פה) הפסוק הילד בזונה (יואל ד' ו') ומבאר שאין הכוונה בתאר זונה אל מנאפת כי אם אל מוכרת מזון (כבאורו בכמה מקומות מתנ"ך) ויפה הוכית ר' אביתר זה עיי"ש בדבריו, ולזה מביא אח"כ מסדר התלמוד גם את דברי ר' אביתר זה על הפסוק ותזנה עליו פילגשו, שגם שם אין הכוונה זנות ממש (כי אז היתה אסורה עליו) אלא שהוא ג"כ מלשון מזון היינו שמצא במאכלו דבר נמאס, והקפיד על דבר קל ע"כ מאס בה, וההקפדה זו הקטנה והטלת אימה עליה בדבר קל כזה, גרמו שהלכה לה אל בית אביה ותעזבהו, וזה גרם אח"כ עבירות רבות גלוי עריות ושפיכות דמים וכו' כמסופר שם בפרשה זו. — והמוסר היוצא מזה הוא האמור שלעולם אל יטיל אדם אימה יתירה בתוך ביתו. — ועתה אבוא לבאר בעזר ה' דברי ההגדה (Mythe) והחידיי המשולבים במאמר הזה בדבר העסק של קודשא ב"ה ששאלו ר' אביתר זה לאליהו הנביא, ותשובת אליהו הנביא שהוא עוסק בפילגש בגבעה, ונאמר:

אני בעניות דעתי רואה פה בזה המאמר „ההגדיי והחידיי" ענין נפלא יקר, וכנהוג באגדות לפעמים לדבר על אופן המשל והחידה, ולהסתיר תחת כנפיו למוד וענין יקר.

יש דברים בהנהגות העולם וקורותיו ותמורותיו המתהיות והשתלשלות הסבות הנראים לפעמים בעינינו רק למקרה והזדמנות, וכאלו לא נתהוו בכוונה מיוחדת מאת גבוה על כל גבוה מלך העולם; יען נראות חלילה כעול ממנו וכפעולה בלתי צדק וישר, ואיך אפשר ליחס לה׳ מקור הצדק והיושר, מקור החכמה והמדע, התמורות הללו והקורות, וכאלו עזב ה׳ את הארץ, ויעש אדם כדגי הים וכרמש אין מושל במו, וכבר באו בתנ״ך מגדולי הנביאים שאלות ופליאות ותרעומות על אופני סדרי המערכה ותמורות כאלה בעולם, וגם אחרי הנביאים בכל דור ודור ישאו ויתנו חכמי הפילוסופים, יחקרו ויתפלאו וישאלו על ענינים כאלה.

אך האמת היא שחקר אלוה לא ימצא האדם, לרום שמים איך יעוף קצוץ כנפים, גבהי שמים מה ירע אנוש נבער מדעת, והדברים האלה המה מסתרי פליאות, וסוד אלוה, וה׳ הוא הצדיק, וכל מעשיו מפולסים במאזני הצדק והיושר והחכמה והדעת והתבונה, וכמו שנאמר ע״י אבי הנביאים: הצור תמים פעלו וגו׳ אל אמונה ואין עול צדיק וישר הוא. והשגחתו על כל בני האדם בכלל ובפרט, וכמאמר חכמי התלמוד „אין אדם נוקף אצבעו מלמטה אא״כ מכריזין עליו מלמעלה״.

גם רואות עינינו שרוב השתלשלות הסבות והתמורות וקורות העולם בין בני האדם, והיותר נפלאים ונוראים שנתהוו ושהרעישו את העולם כלו — היתה ראשית התחלתם עפ״י רוב מדבר קל שבקלים, הנראה ראשונה בהתחלתו למקרה קל, אשר אינו כדאי להרהר אחריו, וכמעט יהיה בלתי אפשר שמדבר הבל וקל כזה, יתהוה אח״כ איזה דבר, ומכ״ש שיצמח מזה דבר גדול וענין נורא, ענין המרעיש אלפי אלפים בני אדם, ויכריעם לטבח, ולהפילם במהמורת הפגעים הנוראים והרעות הגדולות. ולפעמים ראינו שתהיה התחלתה זו רק מפסיעה קטנה שעושה אדם אחד קטון האנשים, או מדבור קל, וכדומה, והולכת ומשתלשלת סבה אחר סבה, הקטנה הולידה את הגדולה ממנה, והגדולה עוד גדולה ממנה. — וכל זה שהזכרנו פה נראה לכל מי שיביט בעין חודרת ובהשכל, בקריאתו על הסדר ספרי קורות העתים לכל אומה ולשון.

והנה אחד מגדולי המקריים בספרי התנ״ך, ועל אופנים הללו שהזכרנו היינו מהתחלת מקרה קל וקטן, הוא המעשה של פילגש בגבעה: „אשה אחת פילגש באה במקרה עם בעלה ללון במקום אחד, וקצת אנשי בליעל עשו עמה עול״ ודבר כזה או בדומה לו איננו מקרה נורא ומופלג, ועל לב מי יעלה שממקרה זה הקטן, יתהוה אח״כ ענין גדול ונורא? ושיהרגו על ידי זה כמה אלפים ורבבות מישראל, והיתה חרב איש ברעהו, ישראל בישראל אחיהו, ואבד כמעט גם כל השבט בנימין עד שלא נשארה מכל שבט בנימין שום נקבה, ומהזכרים רק שש מאות איש. והשנאה צמחה כ״כ בין כל השבטים ובין שבט בנימין, עד שנשבעו שלא ליתן להם אפילו נשים, כלל הדבר למחות מתחת שמי ה׳ השבט בנימין כלו, עד לאחד,

והשבט הזה הלא הוא החביב בעיני ה׳ והנקרא בברכת משה בתאר „ידיד ה׳״! והשכינה בחרה לשכון בין כתפיו!

והנה מעין חקירתנו הלא נעלמה מכל וכל סבת הרעה זו הגדולה שנתהוית ולעינינו נראה הלילה כעול גדול בעולם, כי לפי ראות עיני בשר אי אפשר שיצאה כל זאת הרעה מהסכמת ה׳ וברצונו הצדק, וכמעט נראה בזה המעשה שעזב ה׳ את הארץ למקרים חלילה, כטענות הכופרים בהשגחה, והרחוקים מהתורה והאמונה מכל וכל.

בזו החקירה והפליאה העצומה מהתמורות בעולם המתהות על אופנים הללו והדומה להם, נשאו ונתנו ביניהם שני חכמים מחכמי התלמוד א ב י ת ר ורעהו, ויכונה אצלם פה בדרך כלל כל התמורות הללו בתאר פ י ל ג ש בגבעה כדרך התלמוד לתלות כל חקירה הכל בתנ״ך 1), ולהיות באמת מקרה זה של פילגש בגבעה מהדברים היותר מפליאים בענין הזה בכל התנ״ך כי לא נמצא שם כדוגמא זו.

גם תדע שהתלמוד יכנה תמיד כל פליאה או ספק בשם „אליהו״ (הנביא), כמו שדברנו מזה באריכות בספרנו א פ ס ד מ י ם יעוין שם.

גם תדע שאחד מהדברים המקובלים בתלמוד שפינחס (בן אלעזר בן אהרן הכהן) זה א ל י ה ו, וכמעשה זה של פילגש בגבעה היה אז פ י נ ח ס כ ה ן ג ד ו ל, ושאלו על ידו באורים ותמים, וה׳ ענה שילכו למלחמה על בנימין, כמו שנאמר „וישאלו באלהים וגו׳ ויאמר ה׳ יהודה בתחלה וגו׳ וישאלו בה׳ האוסיף לגשת למלחמה עם בני בנימן אחי ויאמר ה׳ עלו אליו וגו׳, וישאלו בני ישראל בה׳ וגו׳, ו פ י נ ח ס בן אלעזר בן אהרן עומד לפניו בימים ההם לאמר האוסיף עוד לצאת למלחמה עם בני בנימן אחי אם אחדל, ויאמר ה׳ עלו כי מחר אתננו בידך״.

ואחר שהקדמנו אלה הדברים נבוא בעזר החונן לאדם דעת אל כלל הענין הזה, ונאמר:

הכתוב מראה לנו התחלת זה המעשה מ ד ב ר ק ל „ותזנה עליו פילגשו״ זו הסבה הראשונה, והסבה זו הולידה סבה אחרת שהלכה ממנו, ואח״כ הורה, ובאה עם בעלה ולנו בגבעה, והלאה והלאה, עד שצמחה ונולדה ונתגדלה הרעה זו העצומה, וה׳ ה ס כ י ם על המלחמה זו, והרעה הגדולה זו.

והנה התחלתה היתה ק ל ה מ א ד היינו. „שזנתה פילגש תחת בעלה״, וחכמי התלמוד הלכו בזה המעשה אל התחלה עוד יותר קלה. היינו התחלת

---

1) ושמות הסכמיים כאלה במליצות התלמוד מדברי הכתובים הוא דבר מצוי מאד בתלמוד ומדרשים, ואינם חדשים להבקיאים השלמים בדברי חז״ל. — ד״מ דבר נאה ויפה באיזו שמועה כמו בשם „בפתור ופרח״ (שמות כ״ה) שהיה דבר נוי למנורה. והבלתי מתקבל על הלב כמו בשם „לא ירד בני עמכם״ (בראשית מ״ב) וכדומה הרבה.

„דבר הכל וקפדנות בדבר קל מאד", ואמרו שהזנות פה אינו נאוף, (שעכ"פ יש בזנות חטא ועון, והקפדה ראויה לבעלה) אבל הוא סבה אולת וקלה, ויכנו אצלם פה המקריים היותר קלים בתאר „נימא" ובתאר „זבוב" כי התאר „נימא" יבוא בתלמוד על דבר היותר קל כאמרו „כמלא נימא" וכדומה, והתאר „זבוב" במקרא יבוא ג"כ על דבר היותר קל „זבובי מות יבאיש" וגו' (קהלת י'), ירצה בו הכתוב להגיד כי דבר גדול ונכבד מאד יפסד לפעמים ע"י דבר קל והבל. והלשון עסק אצל השי"ת בלשון חז"ל מורה הסדר באיזה דבר שעושה ה' בעולם, להוציא מחשבתו הנעלמה בראשיתו, מכל האדם — אל הפועל 2).

ומעתה יובן זה המאמר החידיי על בוריו, ונבין מענין העסק של השם יתברך בפילגש בגבעה, ומה לאליהו פה. — ויורה לנו דרך כלל זה המאמר החידיי שכל המקריים והתמורות הגדולות הנפלאות בעינינו וזרות מאד והמתהוות מהתחלת דבר קל הערך מאד, לא במקרה והזדמנות עורת נעשו, חלילה! אבל הוא עסק של קודשא ב"ה, ר"ל הכל נעשה בהשגחתו המופלגת, וכיון שבהשגחתו הוא, אין ספק עוד שבודאי נעשה בצדק ויושר וחכמה.

ויתר צדדי הפרטים במאמר הזה ע"פ כלו, הולכים לבצע המשל החידיי הזה, ואינם בנמשל, והבקי בתהלוכות השרים בעלי ענג ותאוה בארצות המזרח עם נשיהם ופילגשיהם הרבות שעל דבר קל הערך שימצא בגופה או במאכלה ירחיקו אותן מביתם, והתלמוד להיותו נעשה בארץ המזרח ובקי מאד בכל עניניהם, מדבר במשליו כפי דרך אנשי המזרח והנהגתם.

ובכלל אומר מה שנוגע לפרטי המשל כבר באר לנו הרמב"ם ז"ל במורה דרכי המשל, ועיין היטב בספרנו „בית האוצר" מחברת הראשונה „שרשי לבנון" במבוא לספר שיר השירים.

וכבר הראינו לדעת (בספרנו „ימין צדקי") בדרוש אחד מדרושינו באריכות, ובהמון ראיות שהרבה חקירות עמוקות בהשגחת השי"ת וביתר עניני המעטאפיזיק חקרו ודרשו חז"ל, והסתירום מן ההמון, וכתבום בדרך חידה כל שאלה וכל ספק שהיו להם בדבר ההשגחה ובמעטאפיזיק, בכדי שהחכמים יעמיקו בהן, וההמון אשר לא יקשה לו כלל, יעבור עליהן להמון, כעל דבר מעשה וספור בעלמא, ואם היו הקושיות הללו מבוארות עד שגם ההמון יבינן, יגרום זה להם היזק גדול, ויזיקו גם לחברת מן האדם, כמו שנראה בימינו מן רוב האפיקורסים מההמון, שלא למד וריק מכל חכמה, טוען טענות נגד ההשגחה ונגד ה' בכלל ותורתו, מה ששמעו מפי איזה חכמים שלא נזהרו בדבריהם, ושמע ההמון והותרה הרצועה.

---

2) ולדוגמא עיין ברבית רבה (סדר מקץ פ' צ"א): „ויאמר ישראל למה הרעתם לי וגו' אמר הקב"ה אני „עוסק" להמליך את בני במצרים, והוא אומר למה הרעתם לי, הה"ד למה תאמר יעקב וגו' נסתרה דרכי מה'" וגו':

וחכמי התלמוד נזהרו תמיד בשאלות כאלה מלבררם, וכמו שעשו פה שהסתירו במעשה זו של פילגש בגבעה, וההמון הקורא יעביר עליו, והיה בעיניו כספור מעשה, וידעו חכמי התלמיד להוציא לפני ההמון עכ"פ מספור הזה ענין מוסרי „שלא יהיה אדם מטיל אימה יתרה בתוך ביתו, ויִמנע מהקפדנות".

ו

(גטין פ' הנזקין)

א) בדבר טיטוס קיסר רומא שמכנים אותו שם בעלי התלמוד בתאר רשע, ומספרים ממנו תועבות גדולות ומעשים רעים וחטאים מאד, וזה הכל בהפך ממה שמספרים עליו כל סופרי האומות הקדמונים, ועמהם גם היוסיפון (אשר לא זזה ידו מידו) ואמר עליו בפה מלא שהיה צדיק וישר בכל דרכיו? —

ב) בדבר „היתוש' המסיפר שם ספור זר כל השומע ישום?

דע שגם אנכי רבות נפלאתי מעודי על דבר טיטוס שגנוהו חז"ל, עד שבאתי אל חדרי ספרי ד"ה המספרים לְתֻמם מחיי הקיסרים שברומא, וקריתי חיי זה הקיסר טיטוס, והנה ראה זה מצאתי בפי סופרים שונים, שמע נא יקירי! דבריהם: „טיטוס בעלותו על כסא אביו אחר מותו 1) נתהפך מיד במעשיו ומדותיו מן הקצה אל הקצה, עזב רשעו ודרכיו הרעים, ויעש מן היום ומעלה רק הטוב והישר בכל מדרך כף רגלו, עד להפליא; כל מפעליו היו רק בצדק וחסד, יודעיו ומכיריו מאז הפליאו את הנצחון הזה הגדול שנצח את נפשו, יותר מכל הנצחונות הגדולים שנצח במלחמותיו את מתקוממיו ואויביו". — מעתה יקירי! צדקו חז"ל, שידעוהו מירושלים, עת חי חיי רשע, וגם צדקו סופרי האומות והיוסיפון שידעוהו אח"כ ברומא, עת חי חיי צדק ומישרים.

עוד שמע נא מה שמספרים הסופרים מחייו, וז"ל: „מלכותו נמשכה זמן קצר, וכל ימי משך מלכותו, חלו בארצו ארץ איטאליא ובעיר רומא, רעות רבות וצרות, ושרפות כבירות, ודבר כבד מאד, עד שנעשתה הארץ זו הטובה שמה וחרבה; וכמה עירות גדולות וכבודות מארצו, כגון: הערקולאן פאָמפעיא, סטאַבעאַ, וזולתן, נתהפכו כרגע כסדום ובנותיה ע"י ההר ועזוף המוריק אש — וימת הקיסר טיטוס בשנת הארבעים ושתים לימי חייו"

---

1) וזה היה אחר חֻרבן טיטוס מירושלים, אחר שהחריבה.

עכ"ל 1) ועיין בספרי בית יהודה (צד 21 בהערה) ספור נפלא (בשם גדולי הסופרים) השייך לענין הזה שכתבתי פה.

כל אוהב אמת יראה פה בעינים פקוחות, כי כל הרעות הגדולות הללו שקרו אז לרומיים ובחיי הקיסר זה טיטוס, היו עונשים מן השמים בעבור הרעות שהסבו אלה לבני ישראל ולארצם ולמקדש ה׳.

הן ראית מהמדובר לפני זה שטיטוס היה כנעוריו רשע גמור, ואחר ששב מירושלים לביתו תיקן את מעשיו, וגם היו לו מן אז חיי צער וצרות רבות במדינתו.

מעתה נבוא בעזר החונן לאדם דעת לבאר המאמר הגדיי זה לרבותינו ז"ל בענין היתוש דטיטום (מוזכר במקומות שונים ובגרסאות שונות, היינו במסכת גיטין בפרק הניזקין, ובפרקי דר׳ אליעזר, ובב"ר פ׳ י׳ ובויקרא רבה פ׳ כ"ב, ובמדרש תנחומא פרשת בלק) והחכם בעל מאור עינים חבר על ענין זה פרק מיוחד בספרו (הוא פרק ט"ז מא"ב) ותוכן דבריו הוא: שהשנויים האלה בפי הספרים הללו שהזכרנו, זאת לעדה שאין זה מעשה אמתי, ועוד מוכיח זה החכם בעל מאור עינים שם, ומראה שמעשה זה הוא „מעשה בדוי" מחכמי התלמוד, כמו שנוהגין המשוררים והמליצים, עיי"ש כל הפרק. עוד מזכיר שם החכם בעל מאור עינים שסופר אחד נוצרי בדורו פירינטיללה שמו, בספוריו על מלכי יון, יספר מעשה זה של היתוש הנכנס בחוטם, על אנטיוכוס איפיפאני צורר היהודים בימי החשמונאים, הנודע בנס חנוכה, והסופר הזה יספר זה המעשה סתם, ולא באופנים הזרים והנפלאים שמספרים רז"ל, עיי"ש במאור עינים.

ולי נראה שזה הספור של היתוש הוא משל וחידה, ושמעו נא דברי: „אלהים המפליא לעשות הטביע בנפש האדם חק, שאחרי עשות האדם איזה דבר רע נגד בני האדם, שלא ינוח ולא ישקוט לבבו, והיא החרטה וההרגשה בלב הנקראת בשם (געוויססענסביססע), כאלו לבבו בקרבו ינשכהו, וזהו „ויך לב דוד אותו" (שמואל א׳ כ"ד), ופי׳ ויך פה מלשון נקירה ונשיכה, כמו (יונה ד׳) „וימן האלהים תולעת בעלות השחר למחרת ותך את הקיקיון וייבש", (עיין בספרי שרשי לבנון מחברת א׳ שרש ידע); חרטה זו נקראת בתלמוד ג"כ בתאר המורה נקירה (לאָכֿערן) והיא הל׳ נקיפה „לבו נוקפו" 2) והוא ממש כמו ויך לב דוד אותו שהזכרנו.

חרטה זו והרגשת כאב הזה המוסרי והרוחני, כתוהה על הראשונות,

---

1) Истор. Кайд. С.-Петербургъ 1843. част. 1 Ст. 271.

2) וז"ל הרד"ק בשרשיו שרש נקף „ואחרי עורי נקפו זאת" (איוב י"ט) פירוש: שברו ונקרו התולעים זאת, ואמר זאת על העצם עכ"ל הרד"ק. — ואני אוסיף ואומר שרש נקף הוא ממש כשורש נקב בבי"ת כי דומים בהברתן המוצאים, וגם בהוראתן.

נמצאת אפילו ברשעים שלא חזרו למוטב, ורק ברגע אחד אחר גמר מעשה רשע; כמו שאמרו חז״ל „רשעים מלאים חרטה״ ובכל זאת אח״כ חוזרין לסורן. ומכ״ש שנמצאת הרגשה זו כפולה ומכופלת באותן שחזרו מדרכם הרעה, ורואים כי מדת הדין מתוחה עליהם יום יום, ופגעים רבים פוגעים בהם פעם בפעם, עד שיראו די ברור, כי זה להם ענש מאת ה׳ על גדל חטאתם שהרבו להטוא, מדה כנגד מדה, לאלה האנשים לא יתנו הרגשותיהם הללו מנוחה, ותמיד מעשיהם הקדמונים הרעים עומדים חיים וקימים לפניהם, ולא ימושו מזכרונם, ולא יזיחו ממוחם, ונוקרים אותו באין הפוגות, (ומליצה זו שגורה ונהוגה בכל הלשונות, „דיא נעהירען לאָבען״ כשרוצה לבאר דאגה רבה שדואג עליה מאד.

עוד תדעו מליצת חז״ל הרגילה אצ״ם, כשרוצים לבאר פחיתות האדם, ושאין לו להתגאות כלל, ושראוי שימנע מן הרע, אזי יאמרו לנו במליצתם לאמר: „ברא הקב״ה את האדם באחרונה, שאם תזוח דעתו עליו אומרים לו יתוש קדמך״.

ומעתה יהל לפנינו אור המאמר הזה של היתוש עם טיטוס, שכאשר בא אח״כ טיטוס לרומא, והחל לתקן מעשיו, והיה לבו נוקפו בהעלותו על זכרונו את כל מעשיו הרעים שעשה מעודו עד היום הזה, וכל הצרות והפגעים אשר עברו בחייו על עמו וארצו, ומכות בלתי סרות, והרגיש מסתמא שהם באו לו ולעמו על חטאיו וחטאי עמו, והיה זה הדבר נוקר את מוחו בתולעת כמה ענים רצופות, עד יום מותו, והיתה זאת החרטה וההרגשה, הולכות וגדולות מאד מיום ליום, וזו היא המליצה שנעשה כצפור דרור וכו׳, מעתה כל השנויים המסופרים מזה המעשה בספרי חז״ל, לא מעלין ולא מורידין, כי יתר הדברים הפרטים המה מדרכי המשל והחידה שאין מהצורך שיהיו כלולים במשל, ובן יוכל להאמר זה המשל גם על אנטיוכוס הרשע, כי כפיה מסופר בספרי חשמונאים מת גם הוא בתחלואים רבים והיה מתחרט והרגיש בכל הרע אשר עשה לישראל, ובקש מישראל שיתפללו עליו לה׳.

ואקוה שהחכמים הבקיאים במשלי חידות לבעלי אגדה והמשוררים הקדמונים מחכמי יון ורומא יתנו עדיהן ויצדיקו דברי אלה, כי אגדות כאלה לאלפים נמצא לקדמוני היונים והרומיים, שהעליטו ענינים יקרים במעטי משלי חידות כאלה, ובמשלים היותר סתומים וזרים, והמפליאים את הקוראים הבלתי מבינים משל ומליצה, ועל זה צוה המלך החכם מכל אדם ואמר: להבין משל ומליצה דברי חכמים וחידותם. ולדמיון ספור כזה מיתוש של טיטוס וכו׳ יעלו נא—הקוראים הבקיאים האלה שהזכרנו — על זכרונם, את דבר העיט המנקר בתמידות בכבדו של Pro-metheus, ויקראו נא את דברי הסופרים האחרונים המבארים את הספור הזה.

וברוך אלהי ישראל אשר שם בפי עוד דבר אחד נפלא להגיד בעיני

הזה, תת יתר עוז לאֲמת דברי אלה, ובו ארע כי הנחני ה' בדרך אמת, — ואומר:

החכם הגדול והסופר הנשגב לרומים ציצערא באחד מספריו [1]) אמר שכל פרטי הספורים מהעונשים והפגעים והצער הנורא שסובלים החוטאים בתפת על ידי הרוחות הרעות (Furien) וכדומה שמזכירים המשוררים הגדולים והסופרים החכמים מקדמוני היונים והרומיים, הכל כאשר לכל אין להאמין בפשיטות כחומר הספור והמלות, אבל הם רק משל וחידה אל צער החרטה (געוויססענסביססע) שמרגישים החוטאים באנשים, עיי"ש בספרו.

מעתה הלא די באר יורו לנו דבריו שגם סופרי היונים והרומים, הלבישו את צער החרטה שבלב החוטא במשל חידה, בנשים רעות מפגיעות (פֿוריען) שבידם כידודי אש לוהט וכו', ומכלב נורא בעל שלשה ראשים Cebrerus שמו, וכדומה, — ומה לי יתוש — כצפור דרור וכגוזל, ומה לי אשה רוח רעה בלפיד אש בידיה, או כלב משונה, וכדומה.

וראוי להזכיר פה — בהיותי בזה הענין מצער החרטה (געוויססענס-ביססע) מה שמצאתי בדברי סופר גדול הכותב תולדות נערא [2]) (הוא נירון קיסר האכזר הנורא, והנודע בתלמוד) איך הקיסר האכזר הזה הודה בפה מלא ואמר שצער החרטה יפלח כחץ את לבבו, וייסרהו באין הפוגות, לא יוכל להפטֵר ממנו אף רגע אחד.

הערה

פה המקום להעיר על דבר אחד שהעירו אותנו שני סופרים גדולים ומעורסמים מאד בין חכמי ישראל והנוצרים, ואשר לדבריהם היקרים בענין הזה יש יסוד גדול בדבר ה' על ידי נביאיו. — ואעתיק דבריהם, ואוסיף הערות בשולי היריעה, להאיר את דבריהם.

א) בספר המהלל דברי הימים ליהודים שחבר בזמננו הנוצרי החכם הסופר הגדול להצרפתים Georg. Bernhard. Depping (3 מזכיר שם (בחלק שני מספרו זה סוף פרק האחרון)

---

1) Cicero Or. pro Rosc, Amer C. 24.

2) Jveton in Neron. C 39.

3) והנעתק מקרוב מלשון צרפת גם ללשון רוסיא ונדפס בפ"ב בשנת 1848.

את חכם עמנו ר' שמואל אוסקע (Samuel usque) איש פארטוגאלי, ומזכיר שם לשבח גדול גם את הספר שחבר זה החכם אוסקע בלשון פארטוגאליה 1), ומביא שם ממנו לדוגמא כמה מאמרים להראות יפים וטובם, ובתוכם הביא גם מאמר אחד, בו יורה שכל אלה שעשו רעה לישראל קבלו על זה מאת ה' ענש גדול. — והנני להציג אות באות את המאמר הזה בלשון רוסיא כמו שהוא בהעתקה הרוסית הנ"ל, וז"ל :

„Такъ Сизебутъ, Готскій Король, Филиппъ VI французскій, Іоаннъ II. португальскій умерли внезапно за то, что, изгнали Израильтянъ ; Испанцы обречены на бѣдственную войну въ Италіи ; противъ Англичанъ возстали Шотдландцы ; Турки безпрестанно тревожили нѣмцевъ. עכ"ל

ב) החכם ר' מנשה בן ישראל בספרו היקר שכתב בלשון לעז הנקרא „Spes Jsraelis“ והנעתק גם לעברית הידוע בשם מקוה ישראל כתב שם (פרק י"ח סי' ס"ח) וז"ל :

סוף דבר, משה אמר (דברים ל"ב ל"ד) לי נקם וגו', וגם ירמיה (ב' ג') אמר „קדש ישראל לה' וגו', (שם ל' פסוק י' י"א ט"ז) ואתה אל תירא עבדי יעקב וגו' כי הנני מושיעך וגו' ושב יעקב ושקט וגו' וגו', וזאת מצאנו וראינו שמיום מלכות נבוכדנצר עד עתה לא היתה תקומה לשונאי ישראל,

---

1) גם החכם יאודה והשלשלת מזכירים את זה הספר. הספר הזה יכונה בלשון פורטוגאלית בשם : Concolacam as Aribulacoeus de Jsrael. (ור"ל נוחם ישראל). — הספר הזה (לפי עדות זה החכם דעפפינג) יקר מאד במציאות ונדפס רק פעם אחת, ויקר מאד בתוכן ענינו, גם נפלא מאד בנאות מליצתו. — והרוצה לדעת יותר ממעלת זה הספר הנכבד, יקרתו והכרתו, יעיין בספר ד"ה הזה להחכם דעפפינג, כי הוא מעלה אותו עד שמי מעל. — ואני תמה מאד על חכמי עמנו בארץ אשכנז וצרפת וכדומה, (המשתדלים היוב אחר ספרים עתיקים) שאינם משתדלים להשיג את זה הספר הנפלא, ולהעתיקו ללשון עברית או עכ"פ לאשכנזית וכדומה.

כמו אנטיוכוס, פומפיאוס 1) סיסיבוטא 2) פיליפוס מלך צרפת 3) דון אלפונסוס בן דון יואן השני נענש עד דור רביעי, והמלך דון סיבאסטיאן נהרג עם כל שרי פורטוגאל במלחמת אפריקא במקום אשר הושיב את היהודים העניים על שפת הים, וענה אותם ביסורים קשים, שם נפל שדוד עם כל שריו, מקום הרשע שמה המשפט, וגם שאר מדינות שונאי ישראל נשפטו בדבר ובחרב ושאר צרות, והמלך פֿערדינאנד 4) ואשתו אזבל (Jsabella) מארץ ספרד שהיו שונאים אותנו יותר מכל שונאינו נראה מה עלתה להם, המלכה מתה ביסורים קשים, והוא הגלה מן חתנו בעל בתו, ומשרתיו בני עמו ועבדיו הגלו אותו ממקום למקום, ובנו יחידו בן שבע עשרה שנה, נשא אשה ומת באותה שנה בלי זרע, ובתו אשר חשב ברעתו שתהיה יורשת מלכותו והתחתן במלך עמנאול מלך פורטוגאל על מנת שגם הוא יגרש את היהודים מארצו או ימירו דתם, ילדה בעיר סארגוזא ומתה, והילד אשר נשאר חי, אשר עליו שמחו העם אשר במלכות קאסטיליא ומלכות ארגון ומלכות פורטוגאל שימלא מקום אבותיו, מת בן שמונה עשר חדש. ובכן נעקר ונשרש גזע וזרע המלך ספרד בעיר מאנטובא 5). — ומי הוא זה שאינו יודע את הלחץ שלחצו אותנו להמיר דת בעיר מאדריד שנת שצ״א לאלף הששי ולמנין הנוצרים אלף תרל״ב, ועיני המלך והמלכה אינפנטן רואות, ובהבאת אבותיו האכזרים נהרג בחדש

---

1) מה נוראה היתה מיתת זה הבליעל, וסופרי קדמוניות יספרו לנו כי הוא נשבע פעם אחת בשבועה להכחיד שם ישראל מהארץ, ועוד מלתו על לשונו פתאום אחזוהו מכאובים נוראים וחליים רעים ומאוסים, עד שהיה מוכרח להודות בכל זאת באחרון לשונו מאת ה׳ בעבור רשעתו נגד עם ישראל, ימים רבים הוכה במכאובים הגדולים כאלו עד יום מותו.

2) סיסיבוט זה היה מלך הגאָטען בספניא, כמו שהזכרנו לעיל דברי החכם אוסקע.

3) הוא פיליפ השני, כמו שהזכרנו לעיל שם.

4) הוא פערדינאנד החמישי המכונה „דער קאטהאָלישע״.

5) וגם פערדינאנד בעצמו מת בתחלואים קשים במחלת הנפיחה (וואסער-זוכט), וסבת מחלתו זו היתה אשתו השניה (Germaine de Foir) אשר לקח אחרי מות אשתו איזבל הנ״ל, שנתנה לו לשתות איזה משקה המחזקת אברי ההולדה. (עיין Convers. Lexicon) ופליאה בעיני שהיתה כל זאת נעלמה מאת ר׳ מנשה בן ישראל; כי סופרי ספר זה (Convers. Lexicon) לא מלבם הוציאו זה הספור, והוציאו מספרי דברי הימים.

הזה בנו קארל , ומהזמן ההוא והלאה נראה לנו כל מפלת ספרד ; את כל הגזרות והשמדות הנזכרות הראה בטיב בספרי ספר המעשים 1) שחברתי עם כל הגזרות שבספר ר' יוסף הלוי 2) אם יגזור השם אותנו לחיים" עכ"ל 3) .

וראיתי להזכיר פה דבר אחד יקר ונפלא מה שמספרים סופרי הנוצרים בספר דברי הימים הכללי כפי שהעיר לי און במכתב , איש צעיר בימים משכיל ושנון מבני עמנו 4) וז"ל : „דבר נפלא ראיתי שם (צד 638) כי אפיאן האלכסנדרוני הבליעל הנודע , אחרי אשר הרבה לעג על מצות מילה אשר אצל היהודים , נלחץ גם הוא למול את בשר ערלתו (בעבור מחלה עזה אשר עברה עליו) בפקודת הרופאים , אמנם לא לעזר ולא להועיל היתה לו , כי אחרי אשר עלה רקבון במכתו ותבאש , מת מיתה משונה ובזויה" , עכ"ל הסופרים הנכבדים הנוצרים הללו ועד כאן לשונו של זה המשכיל העברי נ"י .

ז

„ואי הוה נסיבנא בארביסר היה אמינא" וכו' וכו'.
(קדושין כ"ט) .

כבר הזכרנו זה המאמר כלאחר יד לעיל סי' ב' , כי הוא היה מצורף מהשואל האדון אל שאלתו במאמר דיומא „מאן הויא ליומא" , והבטחנו לתת לזה המאמר דקרושין סדור בפני עצמו . — ואומר :

---

1) מי יודע אם לא כבר אבד הספר הזה , ותבא על דאבדין .
2) נ"ל שצריך להיות „ר' יוסף הכהן" .
3) ברוך ה' אלהי ישראל שכבר מימים רבים חדלו הרעות והגזרות והשמדות , ובכלל חדלה השנאה והמשטמה נגדנו , והנה יושבים היום בטח ושאנן בין מלכי אירופא , ושבעה חסדם וטובם .
4) שמו : ר' יחזקאל פייוול ראטהשטיין נ"י מעיר ראסיין בגובערני קאוונא , וכבר באו שני מאמרים ממנו נדפסים בפרחי צפון מחברת שניה , ויש לסמוך על דבריו , כי לא ישקר חלילה , והוא כתב לי מכתב בשנת תר"ד ובין עניינים אחרים מלומדים , משיח לפי תומו מה שמצא בספר קורות התבל הכללית : (דיא איין ענגלאנד דורך איינע געזעלשאפט פאן געלעהרטען אויסגעפערטיגט ווארדען 12 טער טהייל , נעתק לאשכנזית ע"י זיגמונד יאקאב בוימגארטען . נדפס בהאללע 1752 .

מי לא ידע טבעי בני האדם בארצות המזרח, והמימות דמם, וכמו שהפירות וכל זרועים יתבכרו שמה בזמן קצר וירקבו אח"כ בזמן קצר, כן אצל בני האדם שמה תאות המשגל תתעורר בקטנותם, עד שגם בני שמונה שנים כבר תאותם עזה וחזקה, ואח"כ בהיותם בני ארבעים כבר נחלש כח גברא אצלם, וכנודע מאנשי מצרים, והחכם בעל זה המאמר „ואי הוה נסיבנא וכו'" אמר זאת ע"ד חסידות ופרישות מן החטא, ולפני אנשי זמנו ומקומו.

ויש לפרש המאמר הזה באופן אחר (עיין א"ב פרק י"ז, ודבריו היו נר לרגלי) — ואומר:

דע יקירי! שהרבה חכמים טבעיים ומדיניים וסופרים מובהקים מחכמי ישראל והאומות הסכימו, כי קודם י"ד שנה אין אצל הטבע הכנה להקים זרע, וגם אחרי כן אינו מוליד זרע שלם, עד שמונה עשרה שנים, וע"ז היסוד קיימו וקבלו חכמי המשנה „בן שמונה עשרה לחופה", והממהר להזדווג קודם שמונה עשרה הסכימו כל החכמים הנזכרים שהוא מחליש אברי התולדה, והפר האביונה בבואו לימי העמידה, ואין היצר שולט בו יותר, וא"כ הוא טוב מצד אחד ורע מצד אחד; רע מצד אחד: כי יחסר לו מהר כח גברא בהיותו לאיש, וטוב מצד אחד לענין המוסרי, כי אז יוכל האדם הזה לתת כל מחשבתו למושכלות, לתורה ולחכמה, כי חפשי הוא מכל הרהורי אשה אז בימים ההם. וזהו שאמר רב חסדא, זה שאנכי היום בהיותי לאיש, חכם ובעל סברא ישרה ומשכיל על כל דבר יותר מכל בני גילי חכמי הזמן, הוא מטעם שהמה נשאו נשים בהיותם בני שמונה עשרה, וא"כ עדיין כח גברא להם וכבחם אז כחם עתה למלא תאותם, אך אני שנשאתי אשה בן שש עשרה כבתה אש תאותי הרבה בימים ההם, ואם הייתי נושא אשה עוד שתי שנים קודם לכן, אז אש התשוקה היתה נדעכה בקרבי היום עד היסוד, ואז הייתי עולה עוד במעלה יתרה בחכמה ודעת על כל חברי.

ח

„וכבר העידו על תרנגול שנסקל בירושלים שהרג את הנפש" עכ"ל (סנהדרין פרק ח').

א) הלא בתורה מצאנו דוגמא לזה, במרביע את הבהמה שאמרה התורה „ואת הבהמה תהרגו" ובהמה הלא אין לה דעת, וחז"ל נתנו טעם יקר לזה מפני כבוד האדם, עיין בדבריהם.

ב) הלא אמרה התורה בפירוש בשור שהרג את האדם „סקול יסקל השור" (שמות כ"א), וגם בשרו אסרו לאכילה (אם שחטו קודם שנגמר דינו)

שנאמר השור יסקל (שם) , ועל זה אמרו בתלמוד שם „השור יסקל" , וכן בהמה וחיה ועוף כיוצא בו, דגמר שור שור משבת , וכבר העידו על תרנגול שנסקל בירושלים שהרג את הנפש" עכ"ל התלמוד ; ומה לי שור ומה לי בהמה אחרת או חיה או עוף ? — ומה שתמה השואל היוכל תרנגול להרוג אדם , נאמר לו, הלא התלמוד אמר שהרג את הנפש, שמשמע שהיה ילד קטן בהולדו , ויכול להיות שדחפו בכנפיו ונפל מערשו לארץ ומת , או כמו שפי' רש"י (ברכות דף כ"ז ע"א) וז"ל שנסקל תרנגול : שנקר קדקדו של תינוק במקום שהמוח רופף ונקב את מוחו עכ"ל . ויכול להיות גם באדם גדול , שרתף תרנגול והניע איזה דבר קשה ונפל על ראש האדם ומת , וכדומה לסבות כאלה.

ולמען תת מתג ורסן על שפתי המלעיגים בנו , הנני להעתיק פה אחד מחוקי התורות של היונים האתינים , שנתן להם מחוקקם הקדמון החכם דראַקאן (Drakon) היוני [1] הובא בספרי הקדמוניות ליונים , ולדוגמא עיין בספר ד"ה להכופר האשכנזי שרעקק [2] וז"ל : „זה המחוקק דראַקאָן האמיץ להעיר בלבב עם אנשי אתונא (Athen) תועבה גדולה נגד הריגת נפש אדם : ולזאת נתן חק בדת תורתו לענוש אף את כל דבר הבלתי בעל חי , אשר על ידו נהרג איזה אדם . ודרך משל, אדם אשר התנגף בעמוד ומת , אזי יעקרו את העמוד הזה ממקומו וישליכוהו מחוץ לגבול אתונא" עכ"ל .

ואחרי ראותך את הדברים האלה קורא עברי משכיל ! תבין היטב כמה מאמרי הז"ל בקהלת רבה פרשה ח' (בפסוק את כל זה ראיתי וגו' עת אשר שלט האדם באדם) אף אילני סרק עתידים ליתן דין וחשבון , ועיין היטב בבראשית רבה (פרשה כ"ו) אפילו זאב וכלב , אפילו מקל אפילו רצועה .

ט

חד אמר סרסו וחד אמר רבעו (במעשה דחם עם אביו)
(סנהדרין דף ע') .

דעה זו שסרסו היא דעה קדמונית ומקובלת בכל ארצות המזרח , וגם הנוצרי הכהן הראשי (בישוף) החכם קאַלמעט הצרפתי מביא זאת הדעה

---

1) הוא חי בערך 600 שנים לפני השבון הנוצרים .

2) ויען שאין בידי הפעם ספר ד"ה הזה בלשון אשכנזית , ורק בלשון רוסיא , לכן אעתיק מלשון רוסיא הנדפס בפ"ב 1833 והיא מהדורא השנית בחלק ראשון צד 71 .

כלאחר יד, כדבר ידוע לכל, ומוחלט, Kalmet's Biblische Untersuch. T III S. 291. (1 וכן מביאים דעה זו שכרסו כמה סופרים נוצרים בשם הסופר הקדמון Berosus היוני שכתב ד"ה לכשדים, סופר נכבד מאד.

ואחר כתבי זאת מצאתי כל הענין הזה מוזכר בספור ארוך בדברי הסופר קדמון הקדמונים (אשר הזכרתי אותו בספרי בית יהודה כמה פעמים) הוא Sanchuniathon עיין Eusebeus praep. Evang L 1 c. 10 p. 38 וכן מוכיר הענין הזה בספור ארוך ובקצת שנוי הסופר הקדמון היוני העסיאָדוס—Hesiodus Theogon. v. 154—182

והנה הקדמונים הללו סאַנכֿוניאַטהאָן והעסיאָדוס, מכנים פה את נח ובני חם בשם סאַטורן ויופיטער, כמו שבארו לנו כמה חכמים נוצרים, ובתוכם החכם הגדול באָכֿאַרט Bochart. phaleg p. 8.

י

„בלעם קוסם באמתו היה" גם אמרו שם שעשה עם האתון מעשה אישות (סנהדרין דף ק"ה).

כבר התפוצצו הררי עד מחכמי הנוצרים על דבר בלעם ונביאותו, ועל דבר התגלות ה' אליו, וסוף כוף הסכימו רובם שבלעם רשע היה, וכבר מצאנו שהתגלה ה' בחלום גם לפרעה ולאבימלך וללבן, וכדומה, וסוף מעשהו של בלעם הלא מעיד עליו שהיה בלבו שונא ישראל נגד רצון ה' יתברך, והסית את המואבים לחפקיר בנותיהם לזנות, והאביד כמה רבבות מישראל. — וגם בני ישראל הרגוהו אח"כ, ואם היה צדיק מרוע הרגוהו? והוא ברך את ישראל, וקוסם, ומסתמא היה חייב מיתה בידי אדם, בעבור רשעתו.

והכתוב העיד עליו שהיה קוסם קסמים, וכן יכנהו הכתוב בתאר קוסם, בלעם בן בעור הקוסם (יהושע י"ג), והקוסם הלא זה השואל באוב, שנאמר קסמי נא לי באוב (שמואל א' כ"א), והאוב הלא הוא הפתום והוא פתן (piton) הנודע בלשון היונית, והוא שהעלה את המת דרך זכרותו, כמו שמספרים לנו סופרי האומות הקדמוניות, וכנודע מן האשה הנביאה של היונים הקדמונים שהיתה משמשת בהיכל אפאָללאָן בעיר דעלפֿה ונקראת זו הנביאה בשם „pitia" על שם שירותה, והיתה מעלת הרוח המגיד עתידות דרך נקבותה, ואז הגידה עתידות שלא מדעתה, כנודע בספרי ד"ה ליונים ורומיים, וככר נודע מאליל „Priapos" וכל עניניו, ומי לא ידע מהרבה עבודות אלילים בימי קדם שהיה רק ע"י זנות ובתועבות מגונות מאד, וגם עם הבהמות עשו תועבות רבות כעדות הכתוב על אנשי ארץ כנען,

---

1) בהעתקה האשכנזית ע"י Jo. L. Mosheim

והזהירה עליהן לרוב מציאות זו התועבה בארצות המזרח, וגם היום. ואין ספק אצלי שכל הועבות בלעם ומעשהו, היו נודעות בארצות המזרח בין האומות והיהודים, בימים ההם.

יא

בלעם מת בן „ל"ג" או „ל"ד" שנים, שנאמר (תהלים נ"ב):
אנשי דמים ומרמה לא יחצו ימיהם (סנהדרין דף ק"ו ע"ב).

בטוב טעם ודעת אמרו זאת חז"ל, כי מצינו בתורה שאמרה לו אתונו: אנכי אתונך אשר רכבת עלי מעודך עד היום הזה. (עיין ילקוט תורה בפסוק הזה בר"ה הא למדת שלא היה זקן). והנה החמורים חיים בערך שלשים או ארבעים שנה (כמו הסוסים), ועכ"פ היה בלעם ערך בן עשר שנים באשר החל לרכוב, והיתה אתונו עכ"פ אז ערך בת שלש שנים באשר החל לרכוב עליה, ורכב עליה עד יום מותו, כי בשנה זו (שאמרה לו אתונו במעשה דבלק „הלא אנכי אתונך וגו'") מת בלעם כעדות הכתוב ואת בלעם בן בעור הרגו בחרב (במלחמת המדינים הנזכרת בפרשת מטות), וא"כ יפה כוונו חז"ל, שמת בלעם צעיר לימים, ולא הגיע לשלשים וחמש שנים שהוא המחצה מחיי האדם עפ"י רוב, כאמור (תהלים צ) ימי שנותינו בהם **שבעים שנה**, והביאו אסמכתא מהכתוב לא יחצו ימיהם.

יב

„איבריה דר' ישמעאל בר"י וכו' חמת בת ט' קבין" עכ"ל
(בבא מציעא דף פ"ד)

רואה אני פה מכל הענין אשר לפני המאמר הזה, שטעות קטן נפל פה ע"י המעתיקים מספר לספר, היינו חלוף אות ט' באות א' וצריך להיות „טיבוריה" תמורת **איבריה** *). כי התלמוד מספר שם בספורי הגדה זו,

---

*) חלופי אותיות כאלה מזדמנים בתלמוד (ומדרשות כספרי וספרא ומכילתות וכדומה מספרים הקודמים של חז"ל) פעם בפעם, וכמעט בכל דף ועמוד, ולא לבד בדברי אגדה שבתלמוד (שמעטים המה המעיינים בהן לעומקא) אלא אפילו בדברי הלכה שבתלמוד (שרבו בו מלא המעיינים החריפים, והגדולים, שמדקדקים בה, מפני שצריך לדינא), וד"מ: בהלכה (ברכות פרק ח' דף מ"ה ע"ב) בד"ה: לתרומה (והוא מן התלמוד שמביא שם רבינו יונה בשם רבינו הגאון והרי"ף שגורסים „לפקק" תמורת הגירסא „לפרק" עי"ש, והוא נפקא מינה רבה לדינא. — בפרק קמא דבבא קמא (דף י"א

שזה ר' ישמעאל בר"י שהזכרנו היה בעל כרם גדול (ר"ל שהיה לו בטן עב וגדול), ועל זה אמר אח"כ ר' יוחנן שטיבוריה זה של ר' ישמעאל בר"י, היה גדול כמו חמת (שלויך) המחזקת תשעה קבין (היינו סאה ומחצה). — ודע שהטבור הוא גובה הכרם, (כמו טבור הארץ, שופטים ט', יחזקאל ל"ח, שהכוונה בו גובה הארץ). — ודוגמא זו לדמות גובה הכרם אל חמת המחזיק בקרבו כמה קבין, היא דוגמא השייכה והראויה אל הכרם, אך לא אל ערות הזכר באדם *). — גם תדע שבתאר חמת ישמש התלמוד לפעמים ג"כ אל הכרם (ר"ל הבטן); ד"מ (שבת דף קנ"ב): „אשה חמת מלאה צואה, ופיה מלא דם והכל רצין אחריה".

גם תדע שבלשון ארמית וסורית נקרא הטבור כזה: „טיבור". ד"מ בתלמוד נדה (דף י"ג): תקצץ ידו על טיבורו, והרבה כמוהו. — וכן כתב החכם געזעניוס בשרשיו ערך טבור, וז"ל: „טבור הארץ (שופטים ט', יחזקאל ל"ח) בתלמוד נמצא כזה: טיבור (דער נאַבעל) ועיקר הוראתו כפת הבטן (דיא וועלבונג דעס בויכעס, נאָך דעם נאַבעל צו)" עכ"ל. — עוד כתב שם וז"ל: „בלשון השמרונים טבר גם טברה הוראתו הר (בערג)" עכ"ל.

ובכלל בא זה המאמר ההגדיי להורות איך כחות האנשים הולכים ומתמעטים מדור לדור; כי ר' ישמעאל זה היה קודם רבי יוחנן, ור' יוחנן קודם רב פפא. — (ונראה לי שהוא רב פפא בר אבא שאמרו עליו (ב"ק דף י"א ע"ב) שהיה בעל בשר מאד).

גם תדע קורא נעים! שרבינו ברוך (והוא היה בערך זמן הרמב"ם) מבאר „אבר" פה „זרוע היד" (דער אַרם), ומביא לו ראיה מן התלמוד עצמו במקום אחר שמכנה זרוע היד בשם אבר, כמובא ביוחסין (דפוס זאלקווא חלק א' דף מ"ג ע"ב).

ויש לי להזק גם דברי רבינו ברוך אלה, ובאורו של אבר, שהכונה בו זרוע היד — ואומר:

א) אבר, כנף, זרוע, שלשתם המה שמות נרדפים בעברית שבמקרא: מי יתן לי אבר כיונה (תהלים נ"ה) הוראתו כנף (פֿליגעל), ארך האבר (יחזקאל י"ז) הוראתו כנף. — ונקראת הזרוע של אדם „כנף" (כי הזרוע באדם הוא תמורת הכנף בעופות), ובהפך: גם בכנפיך נמצאו דם (ירמיה ב')

ע"א) גרס התוספות שם בתלמוד „יציא אכורה לב"ד" ובשם יש אומרים גורס „יציא עדורה לב"ד" (מלשון אחת מהנה לא נעדרה), ורש"י גורס עדודה (מלשון בבוקר יאכל עד, ר"ל שלל). — יזכור פה הקורא „אבחת חרב" תמורת „טבחת חרב" חלוף ט' בא', והוא במקרא (יחזקאל כ"א).

*) והמונים כלה בטבור מצוים בלשונות המזרחיות „שררך אגן הסהר אל יחסר המזג" (שה"ש ז') במהלל היפה בנשים, ועי' היטב ברש"י שם. — ועי' לעיל מה שכתב החכם געזעניוס.

פי' בזרועות ידיך. — ומזה ופרשת כנפך על אמתך (רות ג'), ואפרוש כנפי עליך ואכסה ערותך (יחזקאל ט"ז), (עיין היטב בספרי שרשי לבנון מחברת א' שרש כנף). — וכן כנף שקוץ משומם (דניאל י') כפרש רבינו סעדיה גאון „כנף יד' עיין בפירושו על דניאל שם. — ולפי הראיה שמביא רבינו ברוך גם בלשון ארמית הסירית שבתלמוד היראת א ב ר הוא ה ז ר ו ע 1).

ב) בכל התלמוד והמדרשים כשיזדמן להזכיר ערות הזכר מאיש צדיק וישר מזרע ישראל, יבוא תמיד רק התאר „מ י ל ה" או „ברית", בדוק בכל התלמוד והמדרשים אם לא תמצא כדברי, ד"מ: אצל רבי ורבי יוסי „מימי לא נסתכלתי ב מ י ל ה שלי" (שבת דף קי"ח), כשראה עצמו דוד המלך בבית המרחץ ערום ממצות כו', עד שנסתכל ב מ י ל ת ו (מנחות פרק התכלת), וכדומה. — והתלמיד הלא מדבר פה מרבי ישמעאל ווולתו, אנשים גדולים וצדיקים, ומגדולי רבותינו.

ועוד לי ראיות לאמת דברי ודברי רבינו ברוך, ולא רציתי להאריך.

יג

„היכא דנשקי ארעא ורקיעא" וכו' (בבא בתרא פרק הספינה דף ע"ד).

בספרי בית יהודה (חלק א' צד 139) העתקתי דברי הרי"ף מתשובותיו בבאור המעשה דרבב"ח „היכא דנשקי ארעא ורקיעא" שכתב וז"ל: „כך שמענו שמלך של אלכסנדריא בנה מקום במדבר ועשה בו דמות רקיע וגלגל, אמר להראות בו חכמתו וראה אותו רבב"ח" עכ"ל הרי"ף ז"ל.

והנה באמת כך היה דרך החכמים הקדמונים לספר דבריהם על דרך חור והחידה, המפליא את שומעיהם, ומצאתי הפעם לאבי המשוררים היונים האָמער בספרי אדיססעע (Homer Odyssee) שכתב וז"ל: „למעלה מן אָרטיגאַ 2) נמצא אי אחד נקרא סיריי 3) „שם יכולים לראות את סבובי השמש וחלופיה" עכ"ל.

---

1) ודע שכל שרש א ב ר במקרא לכל משקלו והוראותיו, כגון א ב י ר, הוראתו העיקרית ז ר ו ע, והוא כנוי אל ה כ ח העצום, איש ז ר ו ע לו הארץ (איוב כ"ב), וכדומה והרבה בדניאל עיי"ש היטב. — ומזה ויפוזו ז ר ו ע י ידיו, מידי א ב י ר יעקב (בראשית מ"ט) כאלו אמר מידי ז ר ו ע יעקב, ור"ל כ ח זה בא לך מאביך (כי האב מזכה את בנו גם ב כ ח), וגבורת יעקב המופלגת נודעת מהכתוב כי גלל בעצמו האבן הגדולה מן הבאר, שהיה צריך לזה קבוץ כמה אנשים, ובספרנו השרשים נברר כל המקרא הזה ויפוזו וגו' די באר, ועל אופן זה, וגם את החלק האחרון, משם רועה אבן ישראל.

2) „Ortyga" שם מקום ידוע.

3) אי ס י ר י הוא Syros אחד מאיי ציקלאדו (Eine der Cycladischen Jnseln).

והנה רבו כמו רבו המבארים על שני החרוזים הללו קדמונים ואחרונים, זה אומר בכה וזה אומר בכה, עד שהסכימו היום המבארים החדשים שכוונתו של המשורר היא: ששם באי סיריי היה נמצא אבן השעות (איינע זאננענאוהר, וזה היה דבר מאודי בימיו.

יד

„יכרסמנה חזיר מיער זה עשו"

(מדרש אגדת שמואל
גם ילקוט ורש"י בתהלים).

ידוע שרבותינו ז"ל מכנים תמיד מלכות רומא הקדומה (בעודם היו גוים (היידען) עובדי אלילים אלמים) בשם „אדום", ואמרו שרומולוס (Romulus) המיסד עיר רומא היה מיוצאי חלצי אליפז בן עשו, (ובספרי זרובבל פרק ט"ז כתבתי מענין זה דרוש ארוך).

ומספרי קדמוניות לרומיים ידוע שהיו להרומיים הקדמונים הגוים (היידען) פסלים (בילדער) בתבנית חזיר, שהיו מעמידים על השדות ועל כל עמוד גבוה; כי החזיר היה להם אות הגבורה, וכן מצינו בספרי דברי הימים שהקיסר אנדרינוס העמיד בירושלים בשער הפונה אל עיר בית לחם פסל של חזיר *).

---

*) אחר כתבי זאת הגידו לי משמו של הרב הגאון החסיד המפורסם ר' מנחם מענדיל שניאורזאהן נ"י מליובאוויטש, שאמר כדוגמא זו, אבל אמר שבמדרש נאמר יכרסמנה חזיר מיער זה מלכות יון הקדומה (אנטיוכוס וחבריו בזמן החשמונאים), ואמר שהחותם של היונים הללו הקדמונים היתה תבנית חזיר.

ואני לא אדע איפה נמצא זאת במדרש שחזיר מיער הוא מלכות יון הקדומה ע שהזכיר? והשנית איה נמצא בספרי דברי הימים הקדמונים שהחותם של היונים הקדמונים היה חזיר?

ואני אמנם יש לי עוד ראיה ברורה מקהלת רבה (פרשה א' פסוק מה שהיה הוא שיהיה) שהכוונה דוקא על אדום, שאמרו שם בפירוש ששאלה מלכות הרומיים את ר' מאיר למה נקרא שמו חזיר? אמר להם שעתיד להחזיר את המלכות לבעליו, עיי"ש היטב, וידוע מאמר חז"ל על הפסוק וידו אוחזת בעקב עשו. — ועיין בערוך ערך קסלפונס, ושם גם הוא מביא את דברי המדרש רבה מקהלת שהזכרנו, ושם נראה די גלוי שמלכות זו ששאלה לרבותינו לשלוח להם את ר' מאיר היא מלכות רומי עיי"ש, וכבר הבאתי דברי הערוך הללו בספרי שרשי לבנון ערך אסתר בהערה עיי"ש.

מכתב מהרב הח' אב"ג לאחד מידידיו בדבר המסכת בילקוט ריב"ל.

ידידי! קראתי מכתבך ואחישה להשיבך דבר כאשר עם לבבי, כי עצת הנפים רחקה ממני, ולא ידעתי מרמה וכזב. הגידה נא לי ידידי, מה לי איפוא לריב ריב משפחתך עם איש שלומי ובריתי ה' ב' נ"ז המו"ל ספרי מהריב"ל ז"ל שהיה יחיד בדורו ואור מאיר לעמו לדורות עולם? מלבד כל אלה, הלא אנכי העד והיודע כמה יסורים קשים ומרים סבל הרב המנוח ז"ל מזקנך ז"ל כל ימי חייו. זקנך היה מתכוון תמיד להקניט את החכם הגדול ההוא שלא הניח דוגמתו בעמנו בארצנו. הרב ז"ל היה נגוע אלהים ומֻכֶּא ביסורים ותחלואים, מוטל על ערש דוי וְנִגָּשׂ ברעב, וזקנך התענג על רב טוב, אכל ושתה כבני אדם ביקר ילינו, וכאשר באו אליו אורחים לבקרו וידבר בריב"ל כבאחד הרקים, וכאשר הגיעו הדברים לאזני הרב ז"ל היה מצטער מאד, ולא היה בידו מה לעשות, כי אם לשפוך חמתו על הגליון. יכול להיות כי לא עלתה על דעת הרב ז"ל שדבריו אלה אשר כתב רק להשקיט רוחו, יבואו אחרי מותו לדפוס, ואולי גם לא רצה בזה. סוף סוף מה הָעָוֶל אשר עשה ה' נ"ז המו"ל כל ספרי הרב ז"ל וכל דבריו קדושים לו, אם אסף גם דברי הרב האלה אל ילקוטו להנחילם לדור אחרון? הלא יש בזה צד טוב, שמסכת זו יראו אחרים ויקחו מוסר שלא לצער חכמים עניים בחייהם, וידעו אלה האנשים כי יש דין ומשפט בספר דברי הימים. (דיא וועלטגעשיכטע איזט דאס וועלטגעריכט!) ויומים יבואו, אם גם אחרי מותם, ויגשו לפני כסא משפט דור יבא, והיו דראון לכל בשר, תחת אשר נתנו חִתִּיתָם בארץ החיים, שמנו עשתו גברו חיל, וברוב גאונם בזו ושקצו את העני היודע ודל מבין רמסו ברגל, וידעו אבירי לב כי אנוש המה סלה, יבוא יום וזרועם הרמה תשבר, וחכמת חכמים לעולם תעמוד, ותהלתם לדור דור.

ועתה סלח לי ידידי כי הגדתי לך דברים היוצאים ממקור לבי באמת ובצדק. אתה לא תוכל לשפוט בצדק כמוני, יען שהדברים נוגעים לך ולכבודך, ואין אדם נתפס על צערו, ואולי מנקודת הראות שלך צדקת, אבל לא כן אנכי, איזה סבה יש לי לריב ריב זרים, ולחרף איש שכונתו היתה לטובה. הן זה האיש נ"ז לא ידע את זקנך, ולא עלתה על דעתו לחרף ולגדף, כי אם כמו"ל ספרי הרב ז"ל ישר ונאמן, הדפיס אשר מצא נכון לפניו. ומה לי ולו"ה נ"ז להתקוטט עמו על זה? ואם יקום איש ויתקוטט עמו וגם יחרפהו, היחריש לו ה' נ"ז? הַדָּבָר אין בו להשיב חורפו דבר? הלא איש שפתים הוא, לשונו אתו, ואונו בעטו כאחד הסופרים, וגם הצדק והמשפט אתו כאשר הראתיך לדעת...

הנני ידידך מכבדך אברהם בער הכהן גאטטלאבער.

ווארשא 26 פעברואר 1879

הערת המו"ל ספרי ריב"ל. את המכתב הזה קבלתי מיד הרב הח' אב"ג למזכרת. ורשותו נתונה לי להדפיסו בעת מצוא, להסיר מעלי לזות שפתים, מאלה המאשימים אותי על לא חמס בכפי, ואינם יודעים האמת עם מי. לא היה ביכלתו של הרב ריב"ל ז"ל לקחת נקם מאיש ריבו בחייו, כי היה תקיף ממנו, וכנראה היה רצון ריב"ל שתבא המסכת בדפוס מפני שלא דנה בערכה, כמו שקרע ואבד מכתבים ומאמרים רבים, כנודע לי ממקור נאמן.

בע"ה יום ד' ג' דחנוכה תרי"ג בוחאב ישן .

כבוד ידידי הרב החכם השלם המפורסם, דורש טוב לעמו, יקר רוח, כש"ת מו"ה יצחק בער לעווינזאהן נ"י .

בבואי לשלום ב"ה לביתי מפ"ב אהותי דרכי למינסק לפקוד שלום אחי הג' מו"ה אהרן לוריא נ"י ושאר מיודעי שמה, ואחר עד עתה, זה ימים באתי אל המנוחה אל ביתי, ומצאתי מכתבו היקר מן כ"ה מרחשון להשיב נפשי העיפה מעינויי הדרך, והנני להשיבו כי המאמר מכותב השטנה שכתבתי שבבואי לביתי אפשר (כן כתבתי ולא החלטתי הדבר בטח, ייטיב נא לראות במכתבי) אשלה לכבודו, הנה לא עלה בידי לקבל העתקה מזה קודם נסיעתי, ואם אקבל משם בל אמנע לשלחו לידידי אי"ה. ואלה דברי המשטין בקצרה. ואף כי בעיקר דבריו אשר שם הרפת דברי נבלה בתלמוד השבנו די להעביר מטרתו אשר ירה הציו המשטין אליה, עם כ"ז לא ימנע גם כבודו לדבר בזה, באשר ראיתי כי זולת המשטין גם האשכנזים האריכו מענה בזה עד שיש מהם (צונין בספר מורה נבוכי הזמן אשר הוציא מקרוב לדפוס בלבוב ומיחסו להמנוח ר"נ ק־אכמאל, אולם נחשד בעיני שצונץ עצמו הוסיף בו דברים אשר לא טובים מלבו, ולא מהרב רנ"ק יצאו הדברים) אמרו שמאמרים כאלה נתוספו מדברי בדחנים תוך דברי התלמוד, והטובים שבהם (החכם שי"ר מפראג בספרון ערך מלין שהוציא בפראג זה מקרוב) אמרו ג"כ שהוא הוספת הגאונים, לכן כדאי הדברים לחוב לכם כי"ב יקח מצוה זו לעצמו להראות לדוגמא איזו מת לפני העמים והשרים מליצתן היפה הנגלית בהסיר מעטה המסוה מעל פניהן ומהן יקחו משל על השאר. וכאשר יראה ידידי במו"פ דוגמא א' מאמר פרק הפועלים איבריה דר' ישמעאל בר' יוסי (אשר גם מימים קדמונים יתלוצצו בו המשטינים ככתוב בס' יוחסין וע' מהר"ל מפראג בס' באר הגולה) שהציג המשטין ראשונה לדבריו, אשר כמדומני שדברי ימצאו מקום לשמע אוזן בני דורנו .. . וגם בדבר ענין למוד התלמוד לילדים קודם ט"ו שנה אשר המשטין החזיק דבריו, גם בדברי כבודו בחבוריו ודאי לתועלת גדולה יהיה אשר כבודו בעצמו יבאר דבריו, שכעת שבלא זה רוב ילדי הזמן לא ילמדו אצל רבותיהם יותר מן ט"ו שנה, אין מקום להנהיג כן ועוד יוסיף בה דברים כחכמתו, גם חבור גריגאריעף הנדפס בפ"ב 1847 בשם Секты Евреевъ ודאי ישנו אצל כבודו, ואם אינו אצלם שלחתי מו"פ הקיצור ממנו הנדפס אז בזורנאל מנו"ד הנמצא ת"י, גם אליו ישים כבוד ידידי עיניו לסתור דבריו, אף כי דבריו (הנלקטים אך ורק מחבורים שלפניו) ודאי כבר נפלו נשברו בדברי כבודו, ובאשר אני הושש בעיני ל"ע כעת לא אוכל להאריך עוד יותר כעת לכבודו. ואצא בברכה לברכו שפעל ידיו ירצה ה' לבצע מעשהו אשר החל, וצדקה תהי לו לשם עולם כנפשו ונפש

דוד לוריא מבוחאב ישן .

מכתב לְהַלֵל

אשר שלח לריב"ל הרב החכם ה"ר שניאור זכם נ"י היושב בפאריז,

דובנא רבתי יום ה' ט"ו בכליו תר"א לפ"ק.

עודני רך וצעיר, נעור וריק מכל מדע ולשון, והשך ואפל כסו פני שמי נפשי, אז זרח בחשך אור לי הכפר היקר תעודה בישראל, הוא הפיח בקרבי רוח חדש לתורה ולתעודה, רוח נבון לא יסור מקרבי כל ימי צבאי עלי ארץ! הוא הלהיב בנפשי נצוץ אהבת החכמה והאמת, אשר ברבות הימים נהיה לשלהבת יה, לעולם תוקד ולא תכבה מהמון מים שוטפים כבירים, מים וידונים מים מרים המאררים, מי מריבה אשר ישטפו בקצפם שותרי תושיה, עד צואר יגיעו לבלוע אותם חיים! ומן השמים הוריד אש קדש, אש אוכלת אש זרה, אש קנאה ושנאה! עם נצוצי אהבה ראשינים אל התורה והחכמה שלח הספר הנזכר בקרב לבבי גם זיקי אהבה עזה שאין למעלה הימנה, אהבה שאינה תלויה בדבר בטל, אל מחברו איש חי רב פעלים לטובת כלולות אומתנו. נפש יקרה ורחבה, רבת היכלת בגוף חלש וידוע חולי, ה"ה הרב המובהק, החוקר השלם, נר ישראל, גאון יעקב ומופת דורו, הנודע בשערים לשם ולתהלה, בשמו הטוב כשמן הטוב, מרנא ורבנא יצחק בער לעווינזאהן בטרם עוד ידעתיו. ומה גם עתה הולך וגדל יום יום כח אהבתי אליו, אחרי אשר חנני אלהים לראות גם פניו כראות פני אלהים, להשתעשע בחברתו כשבוע, ולקנות אהבתו. האח! עטי לא יעצר כח לצייר הענג והעדן אשר רבת שבעה לה נפשי בהיותי אתו, אך זאת אומר: אתם אשר עמודי שמי אמונתכם בענג ועדן רוחני ירופפו, בואו נא אל החכם הנכבד הזה, וקחו מפיו תורה, והתענגו על יושר אמריו, אז תאמינו בטח בתענוג העוה"ב ותחיו באמונתכם! ומה מאד ישמח לבי ותגל נפשי כיום בראותי הפנקס הזה פתוח, ויד כל אדם דורש תושיה ומדע תתום בו, לקחת ארבעה חבורי טהר של ידיד נפשי ולבי לנצח, אלופי ומיודעי הרב החכם הכולל המחבר הנ"ל, אשר בתוכם אכבדה להמנות גם אנכי הצעיר, כי החבורים האלה ארבעתם, כלם אהובים, כלם ברורים! דברי צדיקים כלם, נאותים ונבונים אל מעמד בני בריתנו

הנוכחי במדיני, מוסרי ומדעי, וכלם טובים ומועילים לחזק עמודי בית יהודה, כי המחבר היקר הזה, אשר גם מזולל יוציא יקר, ובעמק רפאים ילקט שבלים טיבות ובריאות. שִׂכֵּל ידיו לכתוב במועצות ודעת עלים לתרופה, להעלות ארוכה למחלות נפשות בני עמנו, ויבחר באמצעים היותר נכונים לתכונת בני ישראל, יושבי ארץ רוסיא בכלל ומחוזי וואלינִיען, אשר בתוכם יושב הרב, בפרט, כרופא אמן הַשָּׁלֵם במלאכתו, אשר יתן סמים שונים למחלה אחת בעצמה, לפי מזג האנשים השונים, ולפי תכונותיהם השונות יכין שקויו, ובתבונות כפיו ינחם על מי מנוחות, והשב ישיב את אחיו ההועים בעולם הפוך ובעולם של הפקר ניחא להם, וכמעשה החבורים האלה הנודעים ממנו, ואשר עוד בכתובים אתו, כן מעשהו בפעליו אלה אשר בקרב ירחים יחיה ויראה אור ברצות ה׳.

שניאור זכּם קידאנסקי.

המכתב הזה יהל אור על התלונות הצעירים בימים ההם, וכמעט אורו עיניהם מיערת דבשם של ספרי ריב"ל, ונהפכו כלם לאנשים אחרים, והחלו לדרוש לדעת ולהשכיל בכל דבר מדע וחכמה. הא' הזה ה' זכם הוא לנו לעד נאמן, כי ספרי ריב"ל פעלו פעולה עזה ונמרצה על נפשו, ומבלעדיהם מי יודע אם הגיע למעלת חכמתו ותורתו בעולם הספרות שלנו. כמוהו רבים היו בימים ההם אשר התאבקו בעפר רגלי ריב"ל, וכמעט כלם שיו לאנשים מביני מדע והשכל. אך למורת רוחי הנני להגיד, כי רבים מהחכמים האלה שכחו ברבם הגדול הזה, ואינם גומלים לו את החסד הזה שגמל אתם, וגם את ספריו אינם מזכירים לטובה, ובזה המה מתראים ככפויי טובה בעיני מוקירי ריב"ל ז"ל, ונמצאים הרבה בין תלמידיו הרבים כאלה שיש בכחם לפעול בלב אדיריע לטובת הדפסת הכ"י שלו המתגוללים בעפר, ומשימים יד למו פיהם ועטם.

המו"ל ספרי ריב"ל ב. נאטאנזאהן.

תער הסופר

בדבר הכתות שקמו בישראל מהתחלת בית שני והלאה

מחברת ראשונה ושניה

מאתי **יצחק בער לעווינזאהן** •

הַכִּתּוֹת וְהָעִתּוֹת

שָׁלֹשׁ מִפְלַגּוֹת בַּיְהוּדִים ;
מַשְׂכִּילִים זֵדִים וַחֲסִידִים ,
הַמַּשְׂכִּיל עַל דָּבָר
יַחְקֹר יְבַקֵּר הֶעָבָר ;
וְזֶה דְּבַר הֶחָסִיד
יְבַקֵּשׁ יִדְרוֹשׁ הֶעָתִיד ,
וְהַזֵּד מַה יֹּאבֶה ?
רַק אֶת הַהֹוֶה !

הקדמה

כטבע קיים ומושרש בעומק לב איש הישראלי, מיום בא במסרת ברית תורתו, להשיב אחור ימינו מן הטענות והוכוחים בתורה ודת זולתנו, וכמטחוי קשת ברוח יברח מזה, אף כי להשתדל להעמים על זולתו תורת קבלתו, וכבר אמר הנביא: „כי כל העמים ילכו וגו'" וכן יורנו על זה מעשה נעמי עם כלותיה, ומכ"ש לבזות או לדבר בגנות דת או תורה זולתנו, תהי מה, או למנות חסרוניה וכדומה, כי כבר החליטו קדמוני קדמונים החכמים שהיו באומתנו עוד לפני חכמי התלמוד זמן כביר: שהמבזה תורה או דת זולתה לפני מאמיניה, הרי זה עובר בלאו שבתורה: „אלהים לא תקלל" וכן העתיקו זה הכתוב השבעים זקנים. ואם נמצא איזה וכוח או דברי ריב שהיו לישראל בענינים כאלה, עם זולתנו בפה או בכתב, לא היתה מעולם ההתחלה

מאתנו, אך כמוכרחים להגן על עצמנו (זיך צו פערטהעדיגען) נגד המתחילים זולתנו, אשר הכריחונו לזה, ובאו עלינו בחוזק יד. על זה האופן היה הוכוח של הכהן משוח מלחמה יוסיפון נגד אפיאָן וזולתו, ככה היו כל וכוחי התלמוד בזמנם (די נצרפי, די אבידן וכדומה) ככה היו כל וכוחי חכמינו המאוחרים באיירופא (קרא על הסדר ספרי הקורות ודה"י לבית ישראל, שחברו חכמי הנוצרים והיהודים) וככה היה עם החכם רמ"ד בויכוחיו הנודעים, וזולתו.

ועל זה האופן יצאה הפעם מידי, לדוגמא, מחברתי זו הקטנה נגד אחינו הקראים, אשר ישבנו עמהם עד כה בהשקט ובשלום, ורבים מאתנו החלו לקרבם בידידות ואהבה, אף כי בדעותינו וקבלתנו רחוקים אנו מהם, — והנה זה כחמש עשרה שנה, קמו מהם אנשים להפר ברית השלום, ומתעברים על ריב ישן נושן, ומעוררים שנאה אשר נרדמה באשמנים, זה כמה מאות שנים, ויפיחו רוח חיים באלה העצמות היבשות, והעמידום על רגליהם, וישימו עליהם תְּלָיָם וקשתם, חנית עם כידון וכל כלי משחית, לעשות אתנו מלחמה בשלום, ומלשני בסתר, להבאיש את ריחנו ביחד עם תורת דתנו, גם לדבר עלינו תועה בפה ובכתב, ואף אם היה אפילו בטענותיהם נגדנו הצדק עמהם, גם אז היו כל מעשיהם בזה אולת ורשע, ומכ"ש אם אין בפיהם נכונה כלל, וכל אמרותיהם, ספוריהם טענותיהם ואמתלאותיהם וכל יסודותיהם, הכל כאשר לכל הבל ורעות רוח, וכתינוק הבונה לו מקלפים ושחיפי עץ מגדל וארמון, וישמח עליו כבעל בית חומה וארמון קרית מלך רב, ובמרם ישבע עינו בו, אהה, ואיננו! ככה בונים אלה חרבות למו, רוח צח יעבור עליהם ויטהרם, והיו כלא היו. ואם היו אלה מחשים, כי עתה לא קמנו לגלות מעליהם מעטה כסותם, כי אין אחריות זולתנו עלינו, ישמחו הם על אולתם, וישחקו כעוללים בחוץ.

ועתה חוב עלינו להתרים נגדם להגן בעדנו, פן יאמרו הבלתי בקיאים אשר ישמעו את דבריהם לבד, כי הצדק עמהם, כמאמר החכם: „צדיק הראשון בריבו", ונשימה נא הפעם דברינו אלה נגדה נא לכל יודעי דת ודין, הרחוקים מחנף, ולבם לב מבין, ועינם תיטיב לראות, המה יביטו יראו ויתבוננו, כי עדת חנף גלמוד, ועד ארגיעה לשון שקר! והאמת תכון לעד כימי השמים על הארץ.

קרעמניץ בחדש העשירי שנת ת'ו'ר'ה' צוה לנו משה. המחבר.

פרק א

הקראי ר' מרדכי בספרו דד מרדכי (הנדפס בוויען, פרק ה' דף ג' ע"ב) מביא דברי החכם בעל מאור עינים (חלק אמרי בינה פרק ג' דף ל"ב ע"ב) וז"ל: „עפיפאנוס בספרו נגד המינים סדר י"ד, כתב כי יש כתה ביהודים שלא היתה ראשיתה צָדוק ההוא חברו של ביתוס, רק עדה אחת אשר נועדו והארו את עצמם ככה, ר"ל צדיקים, כרודפי צֶדֶק". עד כאן לשון

הדוד מרדכי בשם המאור עינים בשם עפיפאנוס. ועל הדברים הללו, בונה לו המחבר דוד מרדכי עליות מרווחות שכת הקראים הן המה הצדיקים הללו, ורק הרבנים הסבו את שמם לגנאי, ויכנום על שם כת הצדוקים, הנמשכים אחר צדוק חברו של ביתוס, עיי"ש בספרו על הסדר.

והנה טרם אראה לעין השמש שלריק יעזורו הקראים בענין הזה, וכי בונים למו חרבות על גגמי רפש וטיט, אברר ראשונה, מי הוא עפיפאנוס זה ובאיזה זמן היה, ואומר:

זה Epiphanios היה מילדי העברים, וקבל דת הנוצרית, ונתכהן אח"כ לבישוף בעיר כאלאמין באי קיפראס, ומת בהתחלת המאה החמישית למנין הנוצרים (היינו אחר שנתחבר התלמוד בבלי ע"י רבינא ורב אשי), וכתב ספר בלשון יונית נגד המינים מהנוצרים שבימיו, ונעתק גם ללשון רומית, ונדפס בשני חלקים ביונית ורומית בעיר פאריז, בשנת 1622 גם בשנת 1682, ואנכי לא ראיתי את גוף הספר הזה, אולם ראיתי בשלמות כל הענין הזה בדבר כת זו (שמזכיר המאור עינים בקצרה וכלאחר יד) מעתק בכמה ספרי דברי הימים מחכמי הנוצרים, והנני להעתיק לך אות באות הדברים הללו, ואז תחזינה עיניך קורא נעים, כי הקראים הביאו למו עדות העומדת לשטנה למו, ואדרבא עדות זו היא לכבוד לנו הרבנים, ההולכים אחרי התלמוד.

וז"ל הסופר המפורסם החכם הנוצרי בספרו ד"ה לבית ישראל .Holb) jüdische Geschichte T. 1 S. 663.) בייא דער צוריקקונפט דער יודען אויס דער באבילאָנישען געפאַנגענשאַפט, וואַר איהרע נעזעלשאַפט אין צווייא קלאַססען איינגעטהיילט. דיא ערשטען ליעססען עס דאַבייא בעווענדען, דאַסס זיא אללעס אין אַלט נאַהמען וואס אין דעם געזעטץ מאָזעס געשריבען וואַר, אונד ערהילטען דען נאַמען צדיקים אָדער דיא גערעכטען. דיא אַנדערן נאַהמען אויסער דעם געשריעבענען געזעטצע נאָך דיא טראַדיציאָנען [הקבלה, ר"ל תורה שבע"פ] אונד אַנאָרדנונגען דער אַלטען [הזקנים] אונד האַטטען זיך פערבונדען איך דיזע צו בעאָבאַכטען. אינד ווייל מאַן גלויבטע דאכם דיעזע לעצטערן [היינו בעלי הקבלה] נאך איינען העהערן גראד דער הייליגקייט אונד פאללקאמענהייט בעזעססען, אלס דיא ערשטערן, זא ווארדען זיא חסידים אָדער דיא אנדאַכטיגען, גענאַננט. אוים דעי ערשטען ענטשטאַנדען דיא סעקטען דער סאַמאַריטאַנער [שמרונים] סאַדדוצאָער [צדוקים] אונד קאַראַיטען [קראים], אונד פאָן דען לעצטען קאַממען דיא פאַריזאָער [פרושים] אונד עססאָער (איסיים) הער, דיזע סאָציעטאַט האַט דעמנאַך צו אַללען סעקטען דען ערשטען גרונד געלעגט, עכ"ל.

ושמע נא קורא משכיל! דבר נפלא שאחר כתבי זאת זמן רב, הגיע לידי המאור עינים ועיינתי בדבריו אלה שמעתיק ממנו הדוד מרדכי שהעתקנו

לעיל, ומצאתי שזה הדוד מרדכי שנה את דברי המאור עינים, והנני להעתיק לפניך פה דברי המאור עינים אלו אות באות, תראה ותשתומם על כזבי הקראים!

וז"ל: „שתי הכתות המכונות אצל חכמינו צדוקים וביתוסים וכו' נודע מן הנמצא להם ז"ל באבות דר"נ (פרק ה') וכו' שהיו תלמידי אנטיגנוס וכו', ולקדמון איפפאניאו בספרו נגד המינים (סדר י"ד) ראיתי כי לפי דבריו לא היה ראשיתם צדוק ההוא, „רק עדה רעה אשר נועדו ותארו את עצמן כך כרודפי צדק" עכ"ל.

ועתה קורא משכיל! ערוך נא הדברים הללו עם הדברים שמעתיק ממנו הדוד מרדכי שהעתקנו לעיל. ודע שהמאור עינים זה שהגיע הפעם לידי, הוא דפוס וויען.

פרק ב

בדבר הכתות שהיו בישראל.

ראיתי שערוריה גדולה בין כותבי הזכרונות וד"ה בענין הזה לכן אחוה אני בעזר ה' דעתי, מה שנראה לי על דרך השערה, לתת סדר בענין, כפי הנאות, ואז יבוא הכל על נכון.

כבר העתקנו לעיל מסופרי ד"ה הקדמונים שהכתות הראשיות והראשונות שעמדו בימי קדם בישראל, היו: א) כת צַדִּיקִים (ומהם יצאו אח"כ כת שמרונים והצדוקים והקראים), ב) כת חסידים (ומהם יצאו אח"כ כת הפרושים וכת אִסִּיִם (עססֶער).

ועתה שמע נא דעתי והשערתי כפי שבדקתי וחקרתי היטב בדבר הפרושים, וצדוקים, ואיסיים. ואֹמר:

כאשר בני יהושע הכהן הגדול התחתנו עם סנבלט, ויתר חורי יהודה עם טוביה ויבנו ברשיון אלכסנדר הגדול מלך יון את המקדש בהר גרזים, ומנשה בן יוצדק היה שם כהן גדול, והלכו כמה מישראל אחריהם ויתהברו אל כת השמרונים, נשאר רוב האומה אחר שמעון הצדיק בתורת אמת תורת רבם שמעון, כפי קבלתו מעזרא הכהן, ומן הנביאים, והיתה נקראת לדעתי הכת הזאת שנשארה בדת האמת בשם צַדִּיקִים על שֵׁם רבם שמעון הַצַּדִּיק.

ואחרי מות שמעון הצדיק קם במקומו אנטיגנוס איש סוכו, והוא הלך בדרך ובתורת רבו שמעון הצדיק, אולם תלמידיו של אנטיגנוס, מהם נשארו בתורת רבם אנטיגנוס, ומהם הלכו דרך אחרת והעמידו כת חדשה, והם שני תלמידיו צדוק וביתוס. וכפרו בתורה שבע"פ, וגם בעבור זה בתחית המתים והשארת הנפש, (כי זאת ג"כ מתורה שבע"פ המקובלת שאינה מפורשת בתורה) ועל שמם של צדוק וביתוס קראו את הכת שהתחברה אליהם בשם „צדוקים וביתוסים", אם שהיה ראשונה הפרש קצת בין הצדוקים וביתוסים

או לא, עכ"פ זאת נראה גלוי שנתבטל אח"כ שם ביתוסים ונשתקע בין שם צדוקים, וזה השם צדוקים נשאר קיים לכת זו. — אמנם נראה שכת הצדוקים קראו א"ע בשם הראשון היינו צדיקים, ע"ש שמעון הצדיק. כי כן תמיד מנהג הכתות החדשית שטוענות שדתם היא קדומה, וכי גם רבותיהם הקדמונים הלכו דרך זו, כנודע. — ואולם יתר העם מתנגדיהם קראו אותם בשם צדוקים ע"ש רבם צדוק, וכן טוענים היום הקראים שדתם היא דת קדומה ותורתם היא תורת עזרא והנביאים ותורת שמעון הצדיק, וגם טוענים היום, שמה שאנחנו הרבנים וקדמונינו קראו אותם בשם צדוקים, הוא לגנאי, כי באמת שמם היה אז צדיקים 1).

עוד היו לאנטיגנוס שני תלמידים מהגדולים ומהיותר חשובים בתורה ובחכמה ויראת שמים, האחד שמו יוסי בן יועזר הכהן, והשני יוסי בן יוחנן; הראשון היה נקרא ג"כ בשם חָסִיד 2), והוא הנודע במשנה (חגיגה פרק ב') בשם חסיד שבכהונה. והיה במקום רבו אנטיגנוס ראש האומה, והיה נָשִׂיא, והשני חברו יוסי בן יוחנן, היה משנהו, ונקרא אב"ד; — התלמידים השנים הללו הלכו בדתם ובתורתם בדרך רבם אנטיגנוס.

ונראה לי שעל שם הראש הזה והנשיא החסיד יוסי בן יועזר, היתה נקראת הכת הזאת שהלכה בתורתו ובדרכו, בשם כת חסידים, ר"ל תלמידי החסיד (היינו יוסי בן יועזר) בכדי להבדיל בינם ובין כת הצדוקים שנקראו א"ע ג"כ צדיקים, והוא שם שנקרא ראשונה לכל עדת ישראל שהלכו אחרי תורת שמעון הצדיק, טרם שפשעה כת הצדוקים ויבדלו מן הכלל.

היוצא לנו מכל הנ"ל, שאחרי מות שמעון הצדיק נשאר הרוב מעם ישראל על דעתם הקדומה בדת משה והנביאים, והיא היא דת עזרא ושמעון הצדיק. ולמען תת הבדל בין כת השמרונים (שבדלו מישראל והלכו להם להר גרזים) ובין עדת ישראל שנשארה בדתם הקדומה, הסבו שם עדת ישראל זו בשם צדיקים, לא להיותם כלם צדיקים ותמימים אין נקי כי אם ע"ש שמעון הצדיק, ר"ל תלמידי שמעון הצדיק והנחשבים לכת שלו 3); — ואח"ז

---

1) והיוחסין שכתב שכת הצדוקים התחברה בראשית עמדה על הר גרזים אל השמרונים מסתבר בזה, כי הם נפרדו בין היהודים כנראה ביוסיפון לרומיים ובתלמוד וזולתן, אולם נהגו הסופרים המאוחרים לקרוא כל מי שאינו מכת הפרושים בשם כותי (ר"ל שמרוני).

2) ואין זה ר' יוסי הכהן חסיד, תלמיד רבי יוחנן בן זכאי, כי זה היה בזמן חרבן בית שני.

3) כמו שנקראה בימינו היום הכת החדשה ההולכות בקצת מנהגיה אחר הרב החסיד ר' בער מעזריטשער ז"ל בשם חסידים, כי זה הרב היה איש גדול וחסיד מופלג, ויבחר לו מנין בביתו של עשרה אנשים יראים וחסידים שהלכו כלם דרך אחד בפרישות גדולה

כאשר קמה כת צדוק וביתוס מתנגדי התורה שבע"פ, והיו קוראים א"ע גם בשם צדיקים הסבו א"ע הכת שנשארה בדתה האמתית, בשם „חסידים", והסבו את שם הכת המתנגדת זו בשם צדוקים, לאמר: אינכם תלמידי שמעון הצדיק כ"א תלמידי צדוק.

בין כת החסידים הללו קמו אח"כ קצת יחידי סגלה אנשים חכמים ומלומדים, אנשים ותיקין שהיו פונים מכל עסקי עוה"ז והקדישו א"ע לה' והיתה תורתם וחסידותם אומנותם, והיו אח"כ כחמשת אלפים איש, ולראשונה היו כפי הנראה מעט מן המעט, כי יחידי סגלה כאלה לא יוכלו להיות גדודים והמונים רבים, רק אחד בעיר ושנים במשפחה; האנשים הללו יחידי סגלה אלה שהזכרנו, התחברו אל כת מיוחדת, ולא שהיו נבדלים מן כת החסידים מכל וכל, אבל היו מעדתם ומחברתם, וממאמיני דתם, כמוהם ממש, אולם בחרו לעזוב עניני עוה"ז מכל וכל, ולהקדיש נפשם כל ימיהם לתורה ולתעודה ולעבודת ה'.

הקבוץ הקטן הזה מיחידי סגלה היו נקראים ג"כ בשם חסידים, למען תת הבדל בין השמות, קראו את עצמן לדעתי בשם יוסיים ע"ש יוסי בן יועזר ויוסי בן יוחנן, ר"ל תלמידים מובהקים של היוסיים הללו, ומן השם הזה בעברי יוסיים בא שנוי ההברה קצת בלשון היונית שדברו אז היהודים השם איסיים 4).

ויען שכת זו איסיים היו נקראים ג"כ בשם חסידים, להיותם חסידים אמתים, הסבו אח"כ את השם חסידים שהונח על כל בית ישראל (זולת הצדוקים) אל שם פְּרוּשים, או מפני שהשם פרוש הוא שם נרדף אל חסיד או על שם שהאמינו בפירושי התורה ר"ל תורה שבע"פ. והיה שמם

(כי שמע שמנין כזה קם בבראדי שהיה נקרא מנין החסידים, ומן זה המנין בבראדי היה ר' משה אסטרער ור' חיים סגל ז"ל וכו' כנודע), ואחר פטירת הרב החסיד הזה והמנין שלו, קמו בכל עיר כמה אנשים ורצו לחקות את המנין הזה, ואח"כ נתוספו להם אנשים האוהבים חדשות, יהיו מי שיהיו, ויקראו ג"כ בשם חסידים, ע"ש המנין הראשון של ר' בער שהיו נקראים חסידים, וכמו שהיה הרב רבי בער ראש המנין וחסיד מופלג ונקרא מהמנין בשם „רבי" כן היום יבחרו למו רביים. — וזמן רב אחר זה כאשר ראו כת החסידים שמתנגדם הגאון ר' אליהו מווילנא יכונה בעולם בשם החסיד, הסבו שם כל רבי שלהם בשם „צדיק", ככה יתחלפו השמות תמיד.

4) וידוע שמי שהיה שמו יוסף היה נקרא אז יוסי או איסי, כגון ר' יוסף הבבלי (חבר לרבינו הקדוש) היה נקרא איסי הבבלי, כדאמרי בתלמוד הוא יוסף הבבלי הוא איסי הבבלי, וכדומה הרבה, (וכן מצינו במקרא לפעמים אישי במקום יִשַׁי, עיין שרשים לרד"ק שרש אש). — ואולי הקריאה „אֵיסי" בצירי הא' ויהי הרבוי אֵיסיים (עססעער). ואין לדקדק כחוט השערה עם השמות ושנוי הברתם משפה לשפה, ומאומה לאומה, וכדומה.

פירושים, ר״ל הולכי בדרך בעלי הפירושים. — האיסיים הללו הלכו ונתדלדלו מיום ליום ונשתקעו אח״כ בין הפרושים.

וכת הצדוקים הלכו ודלו ג״כ מיום ליום, וכפי הנראה עזבו יחידים יום יום את כתם והתחברו אל הפרושים, וכת הפרושים להיותה בלא זה כת הגדולה והרבה במספר אנשיה, וכל גדולי העם היו מהם (כעדות פלאַוויוס); ע״כ אין להפליא שכת הפרושים הלכה ונתרבה מיום ליום, והיו לכמה רבבי רבבות, וכת הצדוקים הלכה ודלה מיום ליום 5). אח״ז נתחלקה כת הצדיקים המעטה הזאת עוד לכתות שונות, כתות קטנות, ונבדלו זו מזו בדת ובאמונה, וקבלה כל אחת שם לעצמה, אך בפי כת הפרושים שלא יכלו או לא רצו להבדיל ביניהם, קראו כלם בשם **צדוקים**, כי באמת מן שרש כת **הצדוקים** היו כל אלה הכתות הקטנות.

בספרי הקראים כגון בספר אגרת קריה נאמנה (הנעתק ברשימת הספרים ויאלף) ובספר אשכול הכופר (בשם הקראי ר׳ דוד בן מרואן אלרקי מספרי המקמץ, או אַל מקמץ), וכן בעל דוד מרדכי בספרו זה (דף ב׳ ע״ב) מזכירים שהיו י״ד כתות בין היהודים, ומזכירים אותם בשמם. ומצאתי שם בין הי״ד כתות הללו כת אחת שהיתה נקראת כת קרעייה, ויוכל להיות שהכת הזאת היא כת הקראים היום, והם הסבו כן את שמם. ואולי יען שמצאו בתלמוד שקורא שלשה אמוראים רב ושמואל ורבי יוחנן לגודל בקיאותם במקרא בשם קראים, והיחיד קראי, הסבו הם ג״כ כת קראים תמורת קרעים, ואולי נקראו כן ראשונה קרעים, יען שנקרעו מן כת הצדוקים, כמו שנקרא בל״א איש אשר יפשע בדתו בשם **אבטריננינגער**, ר״ל שנקרע מן הדת (אַבגעטרענט). וכן בלשון רוסיא "раскольникъ" ר״ל שנקרע מן הדת. ויען שכת הצדוקים הראשונים לא האמינו בשום תורה שבע״פ ולא בתחית המתים והשארת הנפש, וכת זו של הקראים התחילו באיזה זמן מאוחר להאמין במקצת תורה שבע״פ ובתחית המתים והשארת הנפש, היו נקראים מן יתר הכתות של הצדוקים בשם קרעים. — ובאמת אינם יכולים הקראים להראות למו משום ספר קדמון מר״ה עברים ונוצרים וגוים קדמונים שהיתה בעולם כת קראים, ורק מזמן ענן ושאול בנו נמצא בספרים כת קראים. אין זה כ״א כמו שכתבנו. — וכן על כל טענותיהם ופירושיהם אין להם שום ראיה קדומה, להראות לנו איזה ספר קדמון שידבר מכת שלהם ומיסודי דתם ומבאור התורה שלהם, כמו שיש לנו ספרי המשנה והרבה מכילתות וספרא וספרי שהמה קדמונים מאד והמון עדיות מספרים קדמוני קדמונים מפורסמים גוים, נוצרים, ערביים, וכדומה.

ותמיד אם נאמר להם, הראונו עכ״פ ספריכם הקודמים על מה אתם

---

5) **הערה** לזה הענין העמדתי בסוף הפרק הזה. ועיין שם.

סומכים, או עכ"פ איזה ספר ד"ה קדמון שלכם, וטוענים שאין להם כלל, ואם יתאמצו לפעמים להראות לנו איזה ענינים כאלה מן אחרונים שבהם, המה מלקטים אותם מן המשנה והתלמוד וספרי ד"ה שכתבו אחינו בית ישראל.— מעתה האין זאת סכלות מהם, שעל כמה באורים ופירושים הנמצאים בספרינו קדמוני קדמונים שהיו בזמן בית שני, שכתוב בהם שהבאורים הללו קבלו הם מאבותיהם ורבותיהם בקבלה עד אנטיגנוס, שקבל מרבותיו עד משה, אומרים לנו הקראים ששקר הוא ולא קבלו אלה ראשי חכמי המשנה מן אנטיגנוס הדברים הללו בקבלה; והנה מן אנטיגנוס עד ראשי חכמי המשנה הקדמונים יהיה זמן ערך מאה שנים, וזמן קצר כזה תוכל להיות הקבלה אמתית עכ"פ. ובכל זאת טוענים הקראים ששקר אמרו חכמי המשנה, לא קבלו, ומאתנו מבקשים הקראים להאמין להם על ספוריהם שמספרים היום לנו בספריהם החדשים, שכתבו עפ"י קבלתם החדשה, שאמרו שכך קבלו אלה הסופרים החדשים שלהם מפי רבותיהם עד מפי עד (בעל פה ולא בכתב) הן בד"ת והן בספורי דברי הימים הנוגעים להקמת הכת שלהם, וכל עניניהם, זמן רב יותר מן שני אלפים שנה!!

הערה: החכם הצרפתי דעפפינג בספרו ד"ה ליהודים הנדפס בפאריז 1833 והנעתק גם ללשון רוסיא אח"כ, כתב שם (חלק א' עפאכע ג, פרק א' בסופו) וזה תוכן קצר מדבריו:

„בערך המאה השלש עשרה (למנין הנוצרים) וזמן רב אח"ז היו בספניא „הרבה מן כת הצדוקים. — ואף שכת הקראים המה נצר מכת הצדוקים כבר היו בזמן הזה נפרדים אלו מאלו.— הצדוקים הללו אע"פ שהיו כנודע מהם מכחישי תחית המתים והשארת הנפש וכו', מכל מקום היו גדולים וחשובים שם בספניא, ובפרט בעיר בורגאש (Burgos). ואח"ז ספו תמו מספניא הצדוקים [אחר אשר תמה ראשונה כת הקראים שם].-- בעיר בורגאש הנזכרת, היתה יד זאת הכת על העליונה ומשלו בכת הרבנים והיו מציקים להם מאד, והעבירו את כת הרבנים בכח על דתם, והיו מוכרחים כת הרבנים גם בליל שבת, לשבת בחשכה כמוהם, עד שלבסוף מרדו כת הרבנים בהם, והדליקו נרות בשבת, ותהי זאת למורת רוח הצדוקים וירגנו מאד, עד שבא הדבר לפני כס המלך אלפונסו מלך קאסטיליאה והמלך נתערב מאד בדבר הזה, עד שנצחו כת הרבנים את כת הצדוקים, בעזר חכם אחד יהודי מכת הרבנים איש גראנאדא, רופא המלך הזה. ואז יצאה פקודה מאת המלך אל הצדוקים: או שיעזבו את ארצו או יקבלו דת הרבנים. ומן אז לא נזכרת דת הצדוקים בפי סופרי ד"ה מספניא כי היו הצדוקים שם מורדפים מן כת הרבנים ומן הנוצרים, ובמאה השבע עשרה (למנין הנוצרים) נראו מהצדוקים במדינת האלאנד בעיר אמשטרדם. לאחד מהצדוקים שם באמשטרדם נתנו הרבנים בבהכ"נ בקורת, ר"ל מלקות".
עד כאן דברי הסופר הזה.

פרק ג

הַקַרָאִי הנודע חיום ר' אברהם פֿירקאָוויטש בספרו „חותם תכנית" שהדפים ביחד עם „ספר המבחר" בשנת תקצ"ד (היא שנת 1834 למספר הנוצרים) אומר שם: „ישוע הנוצרי היה צדיק וחסיד והוכיח את ישראל במישור" והוא היה מכת הקראים (מתנגדי הפרושים) ובעבור זה הרגוהו". ודבר זה שישוע הנוצרי היה מכת הקראים, מביא ה' פֿירקאָוויטש בשם החכם הנוצרי המפורסם טשאַצקי, ואינו מציין באיזה ספר כתב זאת החכם טשאַצקי, גם אינו מעתיק כלל דבריו.

עוד כתב החכם פֿירקאָוויטש (שם בקיצור תכלית ישעיה שהוסיף על המבחר ברף מ"ה) וז"ל: „אחינו בני עשו הנוצרים לא שפכו את דם בני מקרא ולא גלום ממקומם כי חמלו עליהם בידעם שהם נקיים מן הדם ששפכו סופרים ופרושים את דמי מי שהוכיחם על מעשיהם הרעים, ושלא הודה לתורתם שבע"פ כנראה ממשמע דברי האבן גליון" עכ"ל פֿירקאָוויטש.

כל הדברים הללו אין בהם מתום, כלם מיוסדים על אדני תהו יבהו.

א) עדות זו שמביא בשם החכם טשאַצקי, שכתב, שישוע הנוצרי היה מכת הקראים, שקר ענה, ארדבא טשאצקי מכחיש זאת, ודברי טשאצקי אלו הלא המה נמצאים בספר Pomniki Historyi Literatury Polskiej przez Michała Wieszniewskiego w Krakowie 1835. Tom. 2. Rozprawa Tadeusza Czackiego בצר 134. שם מביא טשאַצקי בשם הנוצרי טריגלאנד 6) שהחכם העברי הנודע אָראָביאָ (Orobio) 7) כתב באחר מספריו שישוע הנוצרי היה מכת הקראים, אבל החכם טשאַצקי שם מכחיש זאת, ואמר שאָראָביאָ לגודל היסורים שעשו לו הנוצרים בשפניא, אמר מכאב לב על מחוקק הנוצרים להמעיט כבודו שהיה מכת הצדוקים (שמהם יצאו הקראים), עיי"ש בדבר טשאצקי כל הענין.

ובאמת הוא דבר שאין לו ספק שישוע הנוצרי ותלמידיו היו מכת הפרושים והוא בעצמו היה תלמיד מובהק לר' יהושע בן פרחיה ראש חכמי הסופרים והפרושים, וכן קיים בעצמו ישוע הנוצרי מצות מדברי סופרים (עיין Jerusalem v. M. Mendelssohn) וכן הלך לחוג חג החנוכה (כבתוב בספר ברית חדשה) וחנוכה הלא הוא מדברי סופרים, והקראים הלא אומרים בפירוש

---

6) Trigland p. 215.

ודע קורא נעים! שטריגלאנד זה הוא שלמענו חבר הקראי ר' מרדכי את ספר „דוד מרדכי" ע"ש.

7) אראביא זה היה פילוסוף גדול, וחבר חבורים הרבה בלשון רומית וספניא, וכמה שנים היה מעונה ביסורים קשים מן האינקוויזיציא בספניא, והועמד בנסיון, (עיין ספר אפס דמים צד 96 ותמצא כל ענינו בקצור).

שחנוכה היא מצוה בדויה וכמו שכתב החכם פירקאָוויטש בעצמו שם בחותם תבנית (דף נ"ח ע"ב) . גם מכחישים הקראים הפירוש המקובל לחכמי הסופרים והפרושים שטוטפות הוא תפלין, ומחכמי הנוצרים היום הלא מודים ואומרים שישוע הנוצרי לא היה מתנגד כלל על גוף מצות תפלין, רק על אלה האנשים שנשאו תפלין רחבים וגדולים היה מתנגד, וכמבואר בספר ברית חדשה (Math. 23) ועיין בספר הנכבד לחכם מפורסם מהנוצרים Hebr. Alterth. H. E. Warnekros S. 421

גם חכמי התלמוד אמרו שאין לך דבר העומד בפני פקוח נפש, ואפילו ספק נפשות להקל, ודוחה כל המצות (חוץ מג"ע וש"ד וע"א) ומביאים ראיה לזה שהכהן אביתר נתן לדוד ואנשיו לחם הפנים כי לא היה לו לחם אחר, ומפני סכנת הרעב מותר לאכול כל דבר, והקראים מתנגדים על זה, ואומרים שהראיה שהביאו חכמי התלמוד מן לחם הפנים שנתן הכהן לדוד ואנשיו היא ראיה שקרית, כי לא נתן לו לחם הפנים כי הוא קדש קדשים וזה אסור, אבל נתן לו לחם קדש סתם, כמו לחם מקמח תרומה או לחם תודה, שישראל רשאי לאכול בטהרה, (עיין בספר המבחר להקראים על התורה פרשת אמור, ובפירושו בפסוק והיתה לאהרן ולבניו ואכלוהו). והנה כדעת חכמי התלמוד שאין לך דבר העומד בפני פקוח נפש וכו', הוא ג"כ דעת ישוע הנוצרי, גם הוא הביא לו זו הראיה מן דוד ואנשיו שאכלו לחם הפנים מפני סכנת הרעב (עיין Math. 12. Marc. 2.).

גם מצינו בפירוש בספר ברית חדשה (Matheus 23) שצוה ישוע הנוצרי בפה מלא אל תלמידיו ואל כל קהל ישראל לשמוע אל דברי חכמי הסופרים והפרושים, וכל אשר יצוו להם הסופרים הפרושים לשמור, ישמרו ויעשו; כי הסופרים והפרושים, יושבים על כסא משה רבינו, עיי"ש. וא"כ אין ולך עדות גדולה וברורה, שלמודי חכמי הסופרים והפרושים היו יקרים בעיני ישוע הנוצרי, ואיך יוכל זה החכם פירקאָוויטש לאמר בהפך הדברים הללו שלא הודה ישוע הנוצרי לתורת הפרושים, ושכן נראה מדברי אבן גליון (הוא ספר ברית חדשה) ? וכן פָּאול (תלמיד הראשי של ישוע הנוצרי) אמר בפירוש וז"ל: הייתי פָּרוּש כתלמידים הישרים באֱמוּנָתֵנוּ וכו' (Acta. Apost. 26) וכתב שם בב"ח שהוא היה תלמיד של רבן גמליאל ראש חכמי הפרושים.

ב) כת הצדוקים הלא היו מלעיגים מאד על ישוע הנוצרי, כמבואר די באר בספר הב"ח, ושאלו אותו בדרך התול על האשה עם שבעה בניה, כי לא האמינו אלה הצדוקים בעולם הבא ובתחית המתים, כמבואר שם בב"ח. גם הכהן הגדול אשר צוה להמית את ישוע הנוצרי היה מכת הצדוקים, כמו שכתוב בספר ברית חדשה (Acta. Apost. 5.) וז"ל: „ויקם הכהן הגדול וכל אשר אתו, והמה מכת הצדוקים, וימלאו קנאה וישלחו ידיהם בשליחי (ישוע הנוצרי) וכו' וכו' עיי"ש.

וכן נהרג יעקב המשולח לנוצרים, ע"י איש מכת הצדוקים כמו בשכת

הכומר המלומד הצרפתי נאָנאָטע (Nonnotte) בספרו נגד וואָלטער, (חלק ב' צד 305) בהעתקה האשכנזית (דפוס Presburg 1781) וז"ל: „איין סאַדוצאַער (ר"ל איש מכת הצדוקים) העטצעט דאַס פֿאָלק צו יערוזאַלעם אויף, אונד לאָססט דען היילינגען יאַקאָב (יעקב) שטיינינגען" עכ"ל.— וכן כתב החכם וואָלטער (Voltaire) במוזכר שם) וז"ל: „דער הייליגע יאַקאָב (יעקב) ברודער דעס הערן יעזוס, ווארד אויף בעפֿעהל איינעס סאַדוצאַערס (ר"ל איש מכת הצדוקים) געשטייניגט" עכ"ל.— ויוכל להיות שיהודה איש קְרִיּוֹת (תלמיד ישוע הנוצרי) שמסר את ישוע הנוצרי ביד הכהנים והסנהדרין היה מכת הקראים, וזה הנקרא בברית חדשה בשם „איש קְרִיּוֹת" (עיין בגוף ברית חדשה בלשון יונית).

פרק ד

כבר הראית לדעת שזה דרכם של סופרי הקראים ליחס לעצמם אנשים מצוינים מקדמונים, בלי שום אות וראיה ובלי שום מקור קדמון, ושא נא עיניך וראה, כי החכם פֿירקאָוויטש בבאורו לספר המבחר בהקדמתו (דף כ' ע"א) כתב שפֿילון היהודי (הוא ידידיה האלכסנדרוני שחי בזמן הלל ושמאי) היה מכת הקראים, וגם זה כתב בלי אות וראיה ובלי שום מקור. ונראה לי שיצא לו דבר זה ממה שנמצא (בפרק ה') במהדורות שניות למאור עינים לר' עזריה מן האדומים (דפוס ווינן 1830) שפֿילון היהודי אומר שהכהן הגדול לא היה נושא כי אם בת כהן, ואמר שם החכם בעל מאור עינים שמצא ג"כ בספר המבחר (להקראים) שגם הוא כתב שתהיה בתולה זו בת כהן וכן מצא כתוב בספר כתר תורה (להקראים) שאמר **אפשר** שתהיה בת כהן. ומסיים שם החכם בעל מאור עינים שנראה שפֿילון היהודי ארח לחברה **בזה** (ר"ל בדבר הזה) עם אנשי רשע, עכ"ל בעל מאור עינים, וכוונתו שבדעה זו היה פֿילון נוטה לדעת הקראים. מעתה ישפוט נא כל קורא בצדק האם נוכל להוציא מזה שפֿילון היה קראי, יען שאחד מחכמי הקראים המאוחרים אומר ג"כ כמוהו שתהיה בתולה זו בת כהן והשני אומר **אפשר** שתהיה בת כהן!!

וגדולה מזו, הלא המאור עינים אח"כ בסוף הפרק הזה (היינו פרק ה') מוכיח בעצמו בראיות שפֿילון לא היה מכת הצדוקים אבל מן הפרושים עיי"ש. ומכל זה העלים החכם פֿירקאָוויטש את עיניו.— ומי סכל עור הקורא את ספרי פֿילון על הסדר אשר לא יפגע בכל שעל ושעל עניני הגדה ורמזים בסודות, ממש על דרך למודי הפרושים, ובספרו מחיי משה בתחלתו אמר בפה מלא, רוב הענינים שכתב בספר הזה בא לו **מקבלת הזקנים** מדברים שבע"פ עיי"ש. כי באמת הרבה למודים נשגבים ברמזי הסודות וחכמה נסתרה ע"ד למודי הסודות של חכמינו הפרושים נמצאו שמה.

גם נראה מדברי החכם פירקאָוויטש שם שחשב שפילון היהודי כתב את ספריו בלשון עברית, ואינו כן כי פילון כתב ספריו בלשון ובכתב יונית. הסופרים מסופקים כלל אם ידע פילון לשון העברית, (עיין מאור עינים).

ומובטחני בזה ידידי החכם ונבון ר' אברהם פירקאָוויטש נ"י, כאשר ישים עינו ולבו אל כל מה שהשגתי עליו, יודה לדברי, ויוסף בי אהבה, כי שנינו רק האמת מגמתנו.

פרק ה

עוד כתב החכם פירקאָוויטש שמובטח, שיודו האומות לתורת הקראים.

ואני תמה מאד על דבריו אלה, כמדומה לי שלא תוכל תורתם לעמוד בנסיון אם יעלוה חכמי האומות על מאזני הבחינה השכלית, ונסדר פה לדוגמא כמה מדיניהם:

א) עין תחת עין וגו' הוא כמשמעו ולא כופר ממון, (עיין ספרו חותם תכנית דף נ"ד ע"ב) (והוא באמת דעת הצדוקים והביתוסים הקדמונים).

ב) שאסור לאכול בשר בגולה, (עיין ס' המבחר פ' ראה, בשם רבותיו ובשם אשכול הכופר). (וכבר בררנו במקום אחר שפירוש רס"ג על דניאל מיוחס בטעות אליו, והקראים הוסיפו בו איזה דברים, וגם דעה זו הוסיפו בו, (עיין שם פרשה יו"ד פסוק ג') ועוד נמצאו שם בענין הזה דברים שאין להם שחר.— ובאמת לא כן דעת רבותינו בעלי התלמוד (עיין ספרי ראה פיסקא ע"ה, חולין דף י"ז ע"ב, רמב"ם הלכות שחיטה פרק ד' ועיין כ"מ שם).

ג) המשמש מטתו בשבת חייב סקילה בבית דין, וטעם איסור זה? מפני שהוא מזריע זרע, וכתיב אשה כי תזריע, וכתיב שכבתו לזרע, כי היא כמו הארץ, ועוד טעמים אחרים לאיסור זה מפני שהיא מלאכה, ועוד טעמים אחרים (פנת יקרה להקראים ענין שבת טור דרך המות).

ד) לכל בהמות וחיות ועופות הנשחטות יש שכר לעולם הבא, השוחט הבלתי מאמין בזה שחיטתו נבלה ואסורה, (הלכות שחיטה להקראי ר' ישראל המערבי פרק א' ופרק ט'), ועוד הרבה כמותם.

פרק ו

כתב הקראי ר' מרדכי בספרו דוד מרדכי 8) (דף יו"ד ע"ב) שנמצא כתוב בספר מטה אלהים (והוא להקראי ר' משה בן אליהו בשייצי שנפטר בשנת

---

8) הוא הספר שחבר המחבר הזה לתלמידי הפרופעססאר Jac. Trigland שהזכרנו, ומן הספר הזה וזולתו הוציא טריגלאנד זה וחבר ספר מיוחד בדבר הקראים, והלך כמוהו בהרבה אחר דברי המחבר הזה דוד מרדכי. ואחרי טריגלאנד זה ימשכו המון

של"ב לאלף הש"ני) שעבר דרך עיר אלכסנדריא של מצרים, ואמר לו איש אחד מכת הרבנים על בית תפלה אחד של הישמעאלים שם, שזה היה בית הכנסת של היהודים ושם היה מזבח שבנה שמעון בן שטח, ע"ש כל הענין איך הוא מתפאר שם בזה המעשה ובוכוחיו שהיה לו עם הרבנים על הדבר הזה.

כבר בררנו לעיל שזה דרך כסל למו לחכמי הקראים לרדוף אחר דברי הבל, ולאחוז בעלה נדף.

יתבונן נא כל קורא משכיל כמה מן השקרים בספור הזה. הן ידוע שהמקדש והמזבח באלכסנדריא של מצרים בנה הכהן חוניו (החמישי), והוא היה בן בנו של שמעון הכהן הגדול, ושמעון זה היה בנו של חוניו (השני), וחוניו השני היה בנו של שמעון הצדיק, כמבואר בספרי ד"ה הקדמונים לסופרי הגוים והנוצרים והיהודים, ועיין יוסיפון לרומיים (קדמוניות ספר י"ב פרק ט'), והוא המקום הנודע בתלמוד (המובא אחר זה) ובספרי הגוים והנוצרים בשם „בית חוניו" ונחלף לו לבעל מטה האלהים חוניו בן חוניו בן שמעון, בשמעון בן שטח, כי שם זה שמעון בן שטח מרחף תמיד על שפתי הקראים כנודע לכל, ובדבר כזה נקל מאד לטעות 9).

גם ראה נא קורא נבון; איך הקראים מבולבלים תמיד בכל עניניהם, המה יבזו את שמעון בן שטח על הטאתו הגדולה שבנה מזבח חוץ למקדש ה' (כפי הספור המוטעה הזה שהזכרנו), ונראה מדבריהם אלו עכ"פ שזה לדעתם איסור גמור לבנות מזבח חוץ למקדש ה', וכן כתב בפירוש הקראי בעל אורח צדיקים (דף י"ז ע"ב) שאסור להעלות עולה וזבח בבמות ובזולת מקום המובחר עיי"ש. והנה במקומות אחרים מספריהם נמצא ההפך מן הקצה אל הקצה, היינו: שבזמן הבית היה מותר לבנות מזבחות ובמות בכל מקום אצל בית הכנסת, וכן כתב בעצמו החכם פירקאָוויטש בפירושו לספר המבחר דף ט"ו ע"ב וביתר מקומות??

גם ראוי שתדע קורא משכיל! שהיה ג"כ אמורא ר' שמעון בן שטח

סופרים מהנוצרים, המדברים מהקראים, וכבר ראה הקורא את כזבי זה המחבר דוד מרדכי, ועוד יראה אי"ה את"ז להלן.

9) וכן נפל טעות קטן בתלמוד שלנו (מנחות ק"ט) שאמרו שחוניו בן שמעון הצדיק בנה את המקדש והמזבח באלכסנדריא, אבל באמת היה חוניו זה שבנה המקדש והמזבח נכד שמעון בן חוניו בן שמעון הצדיק. ואמרו גם שהוא בנה זה המקדש והמזבח ע"פ הכתוב דישעיה ביום ההוא יהיו חמש ערים בארץ מצרים וגו' עיר ההרס יאמר לאחת (עיין ספרי שרשי לבנון מחברת א').

ובהקדמת נגע המחלוקת להחכם פירקאוויטש ראיתי שגם זה החכם בדבר חדש, והרכיב את שמעון בן חוניו עם שמעון בן שטח ושאחד עשו את השני, והשנים הללו היו רחוקים בזמן זה מזה?

(נזכר בתלמוד ירושלמי במסכת בבא מציעא) ואפשר נגד זה ר' שמעון בן שטח האחרון בזמן, היו להקראים אז איזו טענות ומענות, והחליפוהו בזה הקדמון, ואין זה דבר חדש אצל סופרי הקראים, להחליף אחרונים בקדמונים, כי אינם בקיאים, וכמו שמיחס החכם פירקאָוויטש בסלע המחלקות (שהדפיס בראש ספר פנת יקרת) את המאמר הנמצא בתלמוד „אין משיח לישראל שכבר אכלוהו בימי חזקיה" להלל הנשיא חברו של שמאי, ובאמת המאמר הזה מיוחס שם בתלמוד אל האמורא ר' הלל, שהיה זמן רב אחר הלל הזקן.

ואחר כתבי כל הנ"ל דרשתי וחקרתי בספרי חכמי העמים הסופרים הקדמונים, וראה נא קורא משכיל! דבר נפלא שמצאתי בדבריהם, שכלם פה אחד אומרים שחוניו לא בנה המזבח זה ממש בעיר אלכסנדריא, רק בגליל של אלכסנדריא בעיר אחת הסמוכה להעיר הגדולה אלכסנדריא, והעיר הזאת שבנה שם את המזבח היתה נקראת בפי היונים בשם "Leontopolis„ והקראי הזה הוא מספר שהראו לו ממש בעיר אלכסנדריא, (וזה שדקדק במלותיו התלמוד (שהזכרנו לעיל), לא אמר שבנה בעיר אלכסנדריא, אבל אמר סתם באלכסנדריא, ר"ל בגליל שלה).— וגדולה מזו, שלפי עדות כל הסופרים העיר הזאת לעאָנטאָפאָלים כבר אין זכר לה כי נשבתה מעיר ולא נודע מקומה איה זה כמה מאות שנים, והקראי זה מספר ספורו בערך של"ב לאלף הששי, היום כמתים ושבעים שנה!!

ובסדר הקבלה שכתבו הקראים, נראה די גלוי שהוא המצאה מאוחרת, וכדרכם לכתוב תמיד ענינים בלי שום מקור ויסוד, ועלובה היא העיסה שהנחתום מעיד עליה, חלא הם במו פיהם מודים ואומרים שאין להם שום ספר זכרונות ודברי הימים, ושלא ידעו בעצמם כלל מקור מוצאם, ומשתמשים בענינים השייכים לדברי הימים והזכרונות מקדמוניות רק מספרינו הרבניים, (עיין דוד מרדכי על הסדר) ולכן כל מה שיספרו זולת זה אין אמון במו, ד"מ: כתבי (עיין דוד מרדכי דף י"א ע"ב) בסדר קבלתם „רב חנינאי הנשיא מסרה לרב בסתנאי בנו" עכ"ד. והנה כל סופרי ד"ה כלם פה אחד מסיחים לפי תומם שאביו של ר' בסתנאי נהרג ע"י מלך פרס, והניח אשתו מעוברת והולידה אחר מותה את ר' בסתנאי, עכ"ד, וא"כ איך מסר לו אביו קבלתו, אחר שכבר מת קודם שנולד הוא!

הקראי בעל אורח צדיקים (שחבר את ספרו זה בשנת ה' אלפים תקי"ן) יספר שם בספרו (דף י"ח ע"ב) בין המון שקרים וספורים בדוים מה ששמע מפי בנות הקראים נשים הזקנות המזורות בלבנה) שמכת הקראים (שהיו נקראים בזמן בית שני בשם צדיקים) היו רוב הכהנים הגדולים והסנהדרין מורי התורה, והיתה ביד הכת הזו אז השררה והנהגת המלוכה, ובחרבן הבית נהרגו רוב אנשי הכת שלהם והגדולים שבהם, ולא נשארו מהם כ"א מעט. אבל כת הפרושים היו שפלים ופחותים יושבי אהל, ונשארו בחיים. גם באשר ראו כת הקראים אז שיהיו מוכרחים לבוא בגילה בחוץ לארץ בארץ טמאה ולא יוכלו לקיים מצות התורה ובחומרות יתרות כראוי, לכן

בהרו למות על קדוש השם, ונהרגו כלם, וכת הפרושים שהיו מקילים תמיד במצות כמו היום, ולכן לא חששו על חרבן הבית ועל הגלות, ויצאו אחר טיטוס הרשע ונשארו בחיים. ובדף י"ז ע"ב כתב שגם בבית ראשון היו רק מהם הגדולים והחשובים, ונהרגו ג"כ רק הם מפני שהם היו החשובים עיי"ש.

ויאמר נא כל קורא משכיל, האין זאת סכלות ובורות לספר דברי כזב כאלה ברבים, לפני כל יודעים וחכמים שבעולם, הלא כל המון ספרי הקדמוניות ודברי הימים וספרי הזכרונות מהסופרים הגדולים הקדמונים, גוים, נוצרים, ערביים, ויהודים, כלם פה אחד יספרו בהפך, שכת הפרושים היתה הכת היותר גדולה, והיו תמיד הגדולים והחכמים והחשובים ומנהיגי המלחמות, ופלאוויוס יאזעפוס (שהיה בעצמו מכת הפרושים כמו שמתפאר בזה בספרו) הלא היה הוא משוח מלחמה, והוא אחז בעובי הקורה במלחמה עם הרומיים אז והראה נפלאות, וכמו שהעיד עליו טיטוס בעצמו, והוא היה חכם ומלומד נפלא ולא זזה ידו מיד פלאוויוס זה, וזה הכסיל בעל אורח צדיקים אשר הלך חשכים ואין נגה לו, בא ומספר חלומו שהפרושים ישבו אז באהלם תחת התנור !!!

וכן מזכיר טשאצקי ואמר: הקראים היום מתפארים בהבלים „שהיו בימי קדם עם רב כחול הים וככוכבי השמים לרוב, גם אומרים: שהיה למו ספר היחס מאדם הראשון עד קרוב לזמנינו והיה כתוב ספר היחס זה **על עור דגים**, (וכן מצאתי גם אני קצת מאלה הדברים בספר דוד מרדכי עיי"ש).

מספר הקראים היום בעולם מעט, ועיין בסוף ספרו של החכם טשאצקי הוא הספר הנכבד בלשון פולניא (Rozprawa o Żydach).

פרק ז

מבוא

טרם אבוא לגוף הענין בפרק זה אפתחה במשל פי ואספר מעשה שהיה: תינוק אחד העיר משנתו ביום א' בבקר השכם ויצעק בקול גדול לאמר: „תנו לי לאכול כי רעֵב אנכי מאד", ותאמר לו אמו: הלא אכלת אמש לעת ערב שלש־סעודות 10), כמונו כלנו? ויצרח התינוק בקול מר ויאמר: „למה תכחשו בי ואנכי לא אכלתי שלש-סעודות", ותאמר לו אמו האם לא ישבת יחד אתנו אל השלחן תמול בבוא אביך ואחיך מבית הכנסת סמוך לחשכה?" ויאמר התינוק „הן", וכי לא נתנו לך לפני האכילה לשתות מעט יין מכוס של

---

10) הסעודה השלישית בשבת, מכונה פה במדינה ההיא במבוא וקראת בפי ההמון „שלש-סעודות".

אביך ? „הן", וכי לא נתנו לך חלק דגים וחלק בשר ? „הן", וכי לא נתנו לך חלק דייסא ולפת ? „הן", האם לא אכלת עוד מאכלים אחרים אשר לא אכלנו אנחנו ? כי אכלת עדשים ופול וחררות אשר הבאת בתרמילך מן השכנים ? „הן", וא"כ למה תאמר שלא אכלת שלש-סעודות ? הלא אכלת עוד יותר ממנו ! וכשמוע התינוק הדברים הללו, הרים את קולו ברעש חזק ויבך בבכי גדול, ויאמר : למה תשקרו ? למה תכחשו בי ? זוללים ! מסתמא אתם לבדכם אכלתם שלש-סעודות, ולי לא ניתן שלש-סעודות", אז הריטו בני הבית את קולם בשחוק, כי הבינו את טעותו של זה התינוק, שחשב ששלש-סעודות, הוא איזה מאכל מיוחד,

כדבר הזה הוא ממש עם הקראים, כאשר נשאלו מהאומות אם יש להם תלמוד אומרים לא, ובאמת יש להם ממש כל דיני התלמוד, עפ"י רוב בלשון הזה ממש אות באות, ואדרבא עוד יותר ויותר מאתנו דינים וחומרות יתרות, רק שספריהם שכלולים במו אלה הדינים, נקראו בשמות אחרים : „סבל הירושה" „ספרי המצות" וכדומה, ואצלנו יחד כל הדינים הללו נקראו משנה ותלמוד, והיינו הך.

ויותר נפלא שרבים מהקראים בעצמם בספריהם מודים לפעמים בפה מלא על התלמוד :

וז"ל הקראי בעל טירת כסף (בפירושו לספר המבחר על התורה בפרשת שופטים) : „מה שקצרו חכמינו (בעלי המקרא בהלכות ודינים) נמצא באור בדברי חכמי המשנה, ואלו ואלו דברי אלהים חיים".

וכן כתב החכם פירקאָוויטש בבאורו לספר המבחר (דף ט"ז ע"א) וז"ל : „בדברים שאין שום מחלוקת שהם פה אחד בפי כל המקבלים (ר"ל להרבנים והקראים יחד) לא יאריכו (חכמי הקראים בספריהם) מפני שכבר חכמי הרבנים האריכו (בספרי התלמוד) בפרטי דקדוקי דיני המצוה כדין וכהלכה, אך ורק יזכירו חכמינו (הקראים) ז"ל שרש המצוה בקצור" עכ"ל. גם מזכיר שם החכם פירקאָוויטש (בדף ועמוד הנ"ל) את דברי רבן שמעון בן יוחאי בכבוד גדול, וגם את ספרו הספרי 11) (המכונה לר' שמעון בן יוחאי, וחברו רב תלמידו של רבינו הקדוש), וסומך עליו כעל עמוד ברזל, וכן מזכיר שם לשבח החכם פירקאָוויטש עוד תנאים מהמשנה.

גם סומכים בדינים על ספרי יד החזקה להרמב"ם ועל ספר קרית ספר להרב ר' משה מטראני והוא ספר המצות, עיין בבאור על המבחר דף ט"ו ע"ב. וידוע שספרי יד החזקה כוללים כל הדינים שבמשנה ותלמוד ירושלמי ובבלי וספרא וספרי ומכילתות ובריתות, וכן ספר קרית ספר שהזכרנו הוא ספר המברר ומורה כל הדינים מתורה שבכתב ותורה שבע"פ, או מי"ג מדות התורה או הלכה למשה מסיני ומסודר להלכות כספרי יד החזקה הנ"ל.

---

11) שהוא אחד מהמקורים הגדולים למשנה ותלמוד :

ובספר אגרת התשובה להקראי ר' ישעיה המלמד (הנדפס בסוף ספר משאת בנימין) כתב כדברים האלה, וז"ל: „והם הנקראים מחכמי ישראל י"ג מדות, כמאמר ר' ישמעאל בתורת כהנים (הוא ספר הספרא) י"ג מדות התורה נדרשת מקל וחומר מגזרה שוה וכו', וגם מצינו לחכמיהם (של האומות) שיש גם להם בדיניהם ובחקותיהם י"ב מדות וכו'" עכ"ל, ובסוף הספר הזה אגרת התשובה נמצאת מהחכם פירקאָוויטש איזו תשובה וכתוב שם בזה"ל: „פנת יקרת דתנו (של הקראים) עומדת על שלשה דברים: א) על הכתוב. ב) על ההיקש (היינו י"ג מדות הנ"ל). ג) על סבל הירושה, (ר"ל הקבלה איש מפי איש או תורה שבע"פ") עכ"ל.

ובעל דוד מרדכי בספרו זה (דף ט' ע"ב) מביא בשם הקראי בעל מטה האלהים שכתב: שיש מן הפירוש המקובל האמתי בספרי הקראים גם במשנה ותלמוד ואגדות ובריתות פסקתא ספרא וספרי מכילתא ילקוט ורבות (ר"ל מדרש רבה) ודומיהם. וכתב עוד שרבותיהם הגדולים (של הקראים) בספרי פסקיהם ודיניהם לקחו כמה ענינים מן המשנה, ורבם ר' נסי בן נח אמר, שהקראים מחויבים ללמוד המשנה והתלמוד, כי רוב המשנה והתלמוד הם לקוחים מדברי הקראים הקדמונים, עיי"ש בדוד מרדכי (עוד הרבה מענין הזה).

תער הסופר:

חוברת ב'.

הקראים מביאים הרבה עדיות על מעלת הכת שלהם וטיבה, מספרי הנוצרים שמעידים עליהם כמסיחים לפי תומם. ומי לא ישחק על עדותן זו' כי אלה הנוצרים הסופרים המה כלם חדשים כגון טריגלאנד וכיוצא בו, וכל מה שכתבו אלה הנוצרים בחבוריהם מענין הקראים, הוציאו מספרי הקראים.— וכבר ראיתי ענין כזה בעיני; איש אחד טען בב"ד נגד חברו בעסק ממון, וצוה לו הב"ד שיעמיד עדים על טענותיו, והביא עדים והעמידן לפני הב"ד, ואמרו כדבריו ממש, וכאשר שאלם הב"ד מאין ידעתם? ויאמרו הלא כה ספר לנו זה האיש!

הקראים אומרים בספריהם, כמו שמעתיק דבריהם החכם טשאצקי בספרו זה מהקראים, שהקראים בעצמם מודים, שהמה הולכים בדיניהם בדעת הצדוקים, אולם המה מאמינים בתחיה ובהשארת הנפש, ואינם מכחישים כמו הצדוקים.— ודע שטשאצקי שם, סומך לרוב בספרו זה על יעקב טריגלאַנד הנוצרי, שחבר ספרו מפי וכתבים של הקראים. ובספר דוד מרדכי אומר בהפך, שהקראים אינם מכת הצדוקים. כמו שהזכרתי דבריו בתער הסופר פרק א'.

כתב דוד מרדכי (פרק ג' דף ב' ע"ב) בשם ספר האשכול (בדבור לא יהיה בא"ב צ"ז וצ"ח) שמביא (בשם דוד בן מרואן אל מקמץ במקצת ספריו) שהצדוקים אסרו הגירוש עכ"ל.

והוא דבר חדש, אין למו על זה שום מקור לאמת הדבר הזה, לא נשמע מזה במשנה ותלמוד וספרי, וזולתן. גם הוא נגד הידוע שהצדוקים אחזו תמיד בכתב המפורש, והתורה אמרה בפירוש ענין הגרושין. ושאלתי ע"ז אחד מחכמי הקראים ואמר לי, שזה מובן מן המשנה (ידים פרק ד' משנה ח') שאמר צדוקי גלילי: קובל אני עליכם פרושים שאתם כותבים את המושל עם משה בגט עכ"ל.— ובאמת צל דברים ראה שם, איך יבואר מפה שהצדוקים אסרו הגרושין, גם לא הבין מלת גט הנזכרת פה, כי גט הוא שם לכל שטר.

מה שהביא הדוד מרדכי (דף יו"ד ע"א וע"ב) המעשה של ר' אליעזר בתנור של עכנאי עיי"ש, כבר אמרו חכמינו ז"ל הקדמונים שהיה הכל בחלום (עיין ספרנו בית יהודה צד 138 בהערה), וא"כ אם היה בחלום, על מה סומכים הקראים לפסוק כר' אליעזר כי הדוד מרדכי אומר שם, שעל בת קול זה סומכים הקראים לפסוק תמיד כר' אליעזר.

בכמה מקומות הקראים מתלוצצים על חכמת הקבלה, ובספר דוד

מרדכי (דף י"ד ע"ב) מהלל את ר' אהרן בן יוסף הקדוש להם, ומשבחו בזה שהיה חכם בחכמת הקבלה הנסתרת ?

עוד כתב עליו, שאין אדם בינוני מבין (בחבוריו) כי אם מי שבקי וכו' ובגמרא ותלמוד.

ראו נא איך דיניהם שהוציאו מן הכתובים דברי הבל המה. שמע נא דבריהם בספר משאת בנימין וז"ל: וכל הנשים המשולחות בגט מבעליהן חיבות להמתין ולישב ג' חדשים שמא מעוברות הן, כי בג' חדשים ניכרת המעוברת שנאמר ויהי כמשלש חדשים ויגד ליהודה וגו', ואם לקחה כמה גטים מבעלה אינה מגורשת מפני שיש שרש בבטנה ואומר וכתב לה ספר כריתות ועד שזרעה בבטנה אין שם כריתה עכ"ל.— היש הבל ושטות בעולם יותר מזה ?—עוד שם: אשה שנתגרשה מבעלה, האב יגדל את הבנים, שנאמר אב לבנים יודיע אל אמתך, והאם תגדל את הבנות שנאמר ולמרנה בנותיכם נהי וגו'.

רב סעדיה גאון היה מתנגד גדול על הקראים והתוכח עמהם, עיין בן עזרא שמות כ"א כ"ד טענות ר' סעדיה עם בן זוטא, ושם ל"ה ג' כתב הבן עזרא, והגאון רב סעדיה חבר ספר נכבד תשובות על החולקים על קדמונינו בנר שבת.

עיין תולדות ר' סעדיה בכורי עתים לשנת תקפ"ט להחכם ר' שלמה ליב ראפאפורט נ"י ובהערה לתולדתו זו סימן 31 מביא בשם הראב"ד בדורות עולם, שרבי סעדיה גאון השיג תשובות על הצדוקים (המה הקראים), וכן קורא ראפאפורט שם את הקראים בשם צדוקים ואמר. מה שכתב הראב"ד שהיהודים למדו מספרי חמואל כלבי, לא היה זה קראי אלא כופר, כמו שמוכיח בראיה ברורה, ועוד כתב שם וז"ל: גם לא יתכן (שבזמן רבי סעדיה גאון) שמלמדים רבנים למדו תינוקות מספרי הקראים שכבר נבדלו הם וספריהם לכת בפני עצמם, ודבר אין להם עמנו. ופה המקום ג"כ להוכיח בשקר דברי הקראים אשר יחשבו אחד מחכמיהם ושמו שלמון בן ירוחם לרבו של רבינו סעדיה, וזה כזב מבורר, שלא עלה אז על דעת שום אחד מהמון ישראל הרבנים להניח את בנו ללמוד תורה ממורה קראי, וחוץ מזה לא התפשטו עוד הקראים בימים ההם עד מצרים ארצו של הגאון בימי נעוריו, אלא שדברים הרבה כאלה בדו למו, וכעין זה עשו מלבם יפת לרבו של ראב"ע בעבור שמביאו הרבה, וכמו שלקחו להם כל חכם רבני אשר נמצא בתלמוד עליו איזה מחלוקת קטנה או גם אחרי כן משכוהו אליהם ומנוהו בין נשיאיהם, כאשר יחשבו רב ענן האמורא בעבור שנמצא בינו ובין רב הונא איזה אונאת דברים, ונתן דצוציתא, ור' בוסתנאי ריש גלותא בעבור הערעור על בניו מבת מלך פרס האחרון וכו' אע"פ שלא היתה עוד כלל בימי ר' בוכתנאי, ומכ"ש בימי האמוראים כת הקראים בעולם עכ"ל.

ומזה נראה לי שכאשר מצאו הקראים בתלמוד איזה תנא שהתלמד

אומר עליו שאין הלכה כמותו אז יכבדוהו מאד וקדוש בעיניהם, ובעבור זה אמרו על שמאי שהוא חסיד ועל הלל מדיח, כי אין הלכה כבית שמאי.

ובעבור זה מכבדים כל תלמידי שמאי ומבזים כל תלמידי הלל, וכן מכבדים את ר' שמעון בן יוחאי וספרו הספרי בעבור שאין הלכה כר' שמעון בן יוחאי.

באריענט משנת 1844 מדבר הרבה מענין הקראים, וכפי הנראה ברור מדברי המחבר הוא מכת המומרים, ע"ש היטב, ולזה בכוונה מיוחדת מעלה לשמים מעלת דת הקראים נגד דת התלמודית.

הקראים הרוצים לבוא להתוכח אתנו אל יבלבלו הקוראים בספורים מאוחרים מספריהם האחרונים, אולם ראוי להם להביא זכרונות מקדמוני קדמוניות וממחברים גוים ונוצרים קדמונים.

פירקאוויץ אומר (בבאורו לספר המבחר דף א' ע"ב) שהרבנים קבלו הפילוסופיא ממחברי הקראים ע"ש, והנה ספר אדרת אליהו שהוא לאחד מגדולי חכמיהם, והוא ספר נכבד ויקר אצלם, ובכל זאת המה בעצמם מודים שהפילוסופיא שלו בעיקרים שהיא נגד התורה והשכל ונוטה למינות (עיין פנת יקרת), מכאן נראה שכל הפלסופיא של קדמוניהם דברי הבל המה, עד שקרא האחרונים מהם ספרי חכמינו, והוציאו מהם קצת דברים טובים.

הקראים מלעיגים על הרמזים הנמצאים בספרינו המדרשים והאגדות, ובאמת גם להם יש רמזים הרבה, ואזכיר קצת מהם לדוגמא:

המצוה הזאת (מצות שמטה ויובל) היתה הערה גדולה וכו' כי כחות המבטים עולים למספר מ"ט והעלה הראשונה נרמז בחמשים, וכן ימי הספירה ג"כ רמז לזה (ספר פנת יקרת עיקר עשירי).

בספר שיר השירים תמצא שלשים שירים והם כנגד שלשים מזמורים בספר תהלות (ר"ל ספר תהלים). לסוסתי ברכבי פרעה. לסוסתי כי הראה ה' למרכבות פרעה דמות סוכות נקבות בים וכאשר ראום סוסי פרעה בקשום והכניסום לרוכביהם בים.— שני שדיך הם בני כהן גדול או ולדי משיח.— אפך כמגדל הלבנון הוא כהן גדול אשר יריח תמיד לקטרת (ספר העשר על שיר השירים), ובספר המבחר על התורה תמצא רמזים המונים המונים ומהם המלוקטים מן ספרי הקבלה שלנו האחרונים.

בספר המבחר על שמואל דף ה' בפרשה י"ג אמר בעל המבחר, שיש אומרים ששאול מָלַךְ ארבעים שנה ע"ש.

הקראים טוענים על המשנה שלנו והתלמוד שהוא שקר יען יש בהם מחליקת. והנה עיינתי בספריהם כפרי המצות (העומדים למו תמורת המשנה והתלמוד) והמה חולקים ביניהם מאד, ולדוגמא עיין המבחר על שמואל דף וא"ו ע"א בהערה הראשונה, וביחוד מצאתי בספריהם שאחרונים שלהם חולקים מאד בבאור המצות עם קדמוניהם.

מי יודע כמה וכמה דברי הבל ודברי און היו כתובים בספריהם של

הקראים, וכאשר הביאו בימים ההם לדפוס, תקנו ומחקו והחליפו הרבה, מפני שיכלמו מהרבנים, ומחכמי העמים, גם יפחדו מהמטלכות בכמה דברים,— ועד הנה היו רוב ספריהם רק בכתיבת יד ולא נמצא מכל ספר העתק כי אם שנים או שלש, כי רובם המה בורים ועמי הארץ, והנה זה ספר העשר מגדולי נכבדי ספריהם לא היה ממנו רק העתק אחד בעדות פירקאוויץ שהביאו היום לדפוס, וכן מודה פירקאָוויץ בהקדמתו לספר המבחר ואמר: היו לפני שלשה נוסחאות כתיבת יד זה הפך זה.

כתב פירקאוויץ בבאורו לספר המבחר בהקדמתו (דף ב' ע"ב) שלהרבנים היה אסור ללמוד הפילוסופיא עד שקם ר' סעדיה גאון ולמד הפילוסופיא אצל הקראי סלמון בן ירוחם.— וכן הבן עזרא אצל יפת הקראי וכן הרמב"ם למד רק מספרי הקראים וכן הלאה עד שבאה הפילוסופיא לחכמי ישראל מברלין, כוונתו לר' משה דעסוי וזולתו.

לא ידע זה שלהצדוקים היה אסור ללמוד שום חכמה, גם סלמון בן ירוחם זה לא היה כלל רבו של ר' סעדיה ובמדומה לי שהיה סלמון זה אחר רבי סעדיה זמן רב, וכן משמע קצת מדבריו של פירקאוויץ בעצמו בעמוד א' מזה הדף כי הוא מחשבו אחרי יפת, והנה יפת היה בזמן הראב"ע, והראב"ע היה אחר רב סעדיה כמה מאות שנה, וצריך עוד עיון בתולדות ר' סעדיה גאון לר' שלמה ליב ראפאפורט.

אפילו אם נאמין שהמחברת „אגרת אחוו" הנמצאת ביד הקראים כתיבת יד הוא באמת לחכם מהרבנים הגאון יש"ר מקנדיאה, וגם אם נאמין שלא זייפוהו הקראים בהוספה ובגרעון, בכל זאת לא נראה ממנו שהיה הראב"ע תלמיד יפת הקראי בפלוסופיא, אולם אומר, שהראב"ע דלה הרבה מפירושו על התנ"ך מספר הקראים כגון ר' יפת וכדומה ע"ש. ואף על זה אומר שם קנדיאה שהראב"ע נושך אותם, ר"ל משיג עליהם מאד, וכנראה באמת בבאור התנ"ך להראב"ע.

ובאמת אין לך מקום באבן עזרא שלא יבזה את פירושיהם ומכנה לפעמים את מחבריהם ריקי המוח וכדומה מהלשונות.

פירקאוויץ כותב בחותם תכנית דף נ"ה ע"א שהרבנים מתירים אבדת גוי — ספר אדרת אליהו מהקראים הנדפס בקונסטאנטינא זה כבר והוא ספר המצות שלהם שעליו סומכים כי הוא האחרון אצלם.— וזה כחמשים שנת שחבר אחד מגדוליהם ספר פנת יקרת שהדפיס פירקאוויץ היום, וראיתי שם בהקדמתו של בעל פנת יקרת זה שכתב שיסוד העיקרים שבספר אדרת אליהו המה נגד התורה ונגד השכל בעיקר חידוש העולם ובעיקר ההשגחה ובעיקר התחיה ובעיקר הגאולה, עיין שם.

בספר פנת יקרת זה בעיקר הרביעי (אופן ב') כתב וז"ל: בהחלה

צריך להרגילו (את התלמיד) בפירושיה (של התורה) כפשוטה ואח"כ (ירגילהו) בדרך רחוקה מפשוטה עכ"ל .

עוד כתב שם שבזמנים הללו כל בני הדור (של הקראים) להוטים אחר קבוץ הממון ומעטים המה החושקים לחכמה והשכלה עכ"ל .

עוד כתב בעיקר התשיעי וז"ל : בדורנו זה נולדו מסיתים ומדיחים ורבו עבדים המתפרצים מאשרים ומקיימים כי כל הצלחת האדם ומדותיו תלויות ע"פ ממשלת הכוכבים , ואם זה אמת עכ"פ אין שום בחירה ביד האדם ויהיה חפשי מכל שכר ועונש כי אינו יכול לעשות כלום בבחירתו , ובכן מסבה זו רוב המוננו החלישו דתם וכמעט אבדה האמונה ונכרתה מפיהם עכ"ל .

המחבר ספר פנת יקרת חברו בשנת מבשר טוב , והמחבר הזה הוא גדול מאד בעיני חכמי קראי זמננו , ראה כי כתבו על השער בזה"ל : ספר פנת יקרת חבורו של אדוננו מורנו ורבינו החכם השלם והרב הכולל המאור הגדול כמוהר"ר יצחק החזן עכ"ל .

כתב בעל המבחר בהקדמתו לספר המבחר על התורה וז"ל : ואין לטעון בעדנו (עדת הקראים) שגם אנחנו נשענים על הכתוב ועל ההקש ועל ההעתקה (ר"ל הקבלה הנקרא אצלנו סבל ירושה , כגון קבורת מתים ואבלות ונשואין ושחיטה , וכיוצא בם) זו ההעתקה אינה הורסת הרשום בכתב אמת (ר"ל שלא מצינו בכתוב התנגדות לקבלה זו) ואינה בחלוקה נעתקה (ר"ל שהיא הלכה פסוקה ואין בזה שום מחלוקת בין החכמים) אך הוא בפה אחד מכל ישראל . סוף דבר , אני לא אמנע ברובי המצות שלא אזכיר בתוך הבאור מדברי המשנה , וחפצי בהם להיותם בדרך סמך (ר"ל בדברים הללו שיש להם סמך מן התורה) , או חדוד לב הקורא (ר"ל דברים שהוציאו חכמי המשנה מן הכתוב בחריפות ובחידוד שהבינו דבר מתוך דבר , אע"פ שאין כתוב בפירוש) , וכו' וכו' ואין כל דבריהם (של חכמי המשנה) בלי תועלת , והתעוררות לזה הענין (ר"ל להביא דבריהם) בראותי את הרב המובהק רבינו ישועה נ"ע שהזכיר בספר עריות ט"ו נשים והשניות וכיוצא בהן . — ורוב משכילי גלותנו (ר"ל של חכמי הקראים) עשו ככה (שהביאו דבריהם) , עד שהרב נסי בן נח חייב לבני עמנו (הקראים) ללמוד המשנה והתלמוד , — ואין זה תפארת לבעלי הקבלה (ר"ל לעדת הרבנים) כי רוב המאמרים (אשר במשנה ותלמוד) אמרי אבותינו הם , ולא הנחנו כללם (ר"ל אנחנו הקראים אינם מרחיקים כל דברי המשנה והתלמוד חלילה) רק מה שאין הכתוב סובל , והחלוקה עמו (או מצינו בדבר הזה פלוגתא בין חכמיהם) ושעומד כנגד הכתוב וכו' אשר אני עתיד במקצת המאמרים שאתרחק רחוק גדול מאמרי חכמי הקראים (ואודה לדעת חכמי המשנה והתלמוד עיין המפרש שם) וכו' וכו' , ואזכיר עוד ממה שראוי שאתנצל גם מזה בהזכירי קצת מדרשות בתוך הפשט וכו' ומפני שאין כל

הדעות שיות בקצת הדברים אשים הדרש כמפורש, כי המפרש אשר אתו פשט יספר פשט, ואשר אתו דרש יספר דרש וכו' עכ"ל.

ומכלל דבריו אלה: שבהקדמה זו ומכלל ספרו בכלל במקומות מפוזרים יוצאים אלה הכללים:

א) שכל דברי סופרים קדש להם, אם אינם סותרים את הכתובים.

ב) כל דבר מדברי סופרים או בבאור המצות שנמצא בהם במשנה ותלמוד בפסק הלכה ואין בו שום מחלוקת, קדש להם.

ג) שרוב המשנה והתלמוד שהוציאו דינים ממשמעות הכתוב ועפ"י כללי ההיקש ר"ל גורה שוה וכדומה ולמדו הסתום מן המפורש, קדש הוא להם.

ד) שרוב דברי המשנה והתלמוד הן בבאור המצות והלכות והמון דרשות ואגדות כלם קדושים להם, ומאמינים שאנחנו קבלנו זאת מאת אבותיהם הקדמונים.

ה) שחכמיהם הגדולים האחרונים שהיו אחרי ענן זמן רב העמידו לחיוב להקראים ללמוד המשנה והתלמוד.

ו) שאף בקצת הדברים שהיו חכמי הקראים הקדמונים מתנגדים בדיניהם מן הקצה אל הקצה עם דיני המשנה והתלמוד, אבל האחרונים שחקרו ודרשו היטב בכמה דינים ביתר דקדוקים בטלו דיני רבותיהם, וקבלו תחתם דיני המשנה והתלמוד.

ועתה נתבונן נא הטעם מדוע הלכו רבותיהם בקצת דינים נגד דיני המשנה והתלמוד, מסתמא ראו שדיני המשנה והתלמוד הללו המה נגד משמעות הכתוב, כפי הכלל המונח להם שהזכרנו לעיל, והטעם לזה שאחרוניהם הסכימו באלה הדברים עם המשנה והתלמוד מסתמא מצאו הם שהדינים הללו אינם מתנגדים להכתובים, כי קדמוניהם לא דקדקו כראוי. מעתה יש לקוות שעוד ימים יבואו ויעמדו בהם עוד חכמים וידקדקו עוד יותר גם ביתר הדינים המעטים שבמשנה ותלמוד שנראים להם היום שהמה מתנגדים לדכתובים, וימצאו אז שהמה מסכימים עם הכתובים.

הקראי בעל טירת כסף המפרש ספר המבחר על התורה (והוא מחכמי קראי זמננו) כתב בראש ספרו זה (דף ו' ע"א) וזה לשונו: ואמנם הם (הרבנים) מתוכחים ומריבים אותנו (הקראים) על חנם, כי המחלוקת בינינו בקריאת השם לבד, ר"ל שהם קוראים את המשנה בשם תורה שבע"פ ואומרים שהוא פירוש מקובל מסיני מפי הגבורה, ואנחנו מחזיקים אותה בתורת דברי חכמים אשר בכל דור ודור מחכמי הגולה, כי דברי אבותינו הם אשר השתדלו והתרו בשכלם כל אחד כפי סברתו לבאר מצות התורה והלכותיה, ובמקום שדבריהם סותרים את הכתוב לא קבלנים עכ"ל.

אם היתה הסתירה זאת אינה מקובלת לכל חכמי הקראים ההרשתי, אולם יש מהם שאומר שהיא סתירה, והשני אומר אינו סתירה, א"כ הוא דבר שאין לו סוף.

וראה דבר נפלא הלא הם מאמינים במסורה, כמו שהעתקנו דבריו של המחבר הזה ובעל המבחר, שמאמינים במסורה על י"ח פסוקים, שאע"פ שכתובים כן לפנינו, אולם הקבלה בהם בהיפך, עיי"ש 1).

כמה פעמים מביאים מחברי הקראים מאמרים מן אגדות שבתלמוד שלנו, ומבארים דבריהם ע"פ סוד. עיין לדוגמא בטירת כסף בפירושו להקדמת המבחר לתורה (דף ז' ע"ב) ואמר וז"ל: וזהו סוד מאמר החכמים זכרונם לברכה, תפוח עקבו של אדם הראשון היה מכהה גלגל חמה עכ"ל. עוד שם וז"ל: וזהו סוד אמרם ז"ל החילוף כתנות אור בכתנות עור עכ"ל.

בספר דוד מרדכי וזולתו מהמחברים הקראים ראיתי שמתלוצצים על ספר יצירה, ובעל המבחר על התורה משתמש בסודותיו בסוף ספרו המבחר, וע"ש המפרש טירת כסף שמפרש דבריו, ומעמיק בסודותיו ובונה עליהם עליות.

במבחר בסדר ברכה במיתת משה הולך בדרך הדרוש של המדרש שמשה מת בנשיקה, ומביא שם הטירת כסף בפירושו כל דברי המדרש רבה באריכות דברים ממיתת משה ומטענותיו עם ה', ע"ש.

המבחר בפרשת בראשית בפסוק „וייצר" מרחיק דברי הפילוסופים בענין הנשמה, והלך לו דרך אחר, וכתב המפרש שם על המבחר שהוא נמשך בזה אחר דעת המקובלים, עיי"ש.

כלל דבר בספרו זה תמצא שהולך הרבה אחרי המשנה והתלמוד, ולא זו אף אחר המון אגדות בתלמוד ובמדרשים אין קץ. ובפרט אחר הרמזים והסודות של מחברי עמנו המאוחרים, ואיחז בהם בשתי ידים.

פירקאָוויץ מוכיח שאנחנו מבטלים כמה מצות, גם מוסיפים כמה מצות, ובעבור זה נתעכבה הגאולה (וכן הוא דעת כל חכמי הקראים, עיין ענין הקראים באָריענט שנת 1844), אך אם נקיים כל תרי"ג מצות שבתורה עם כל דקדוקיה ופרטותיה ממש כמו שמקיימים הקראים, אז תיכף יבא משיח ויצאו היהודים מן הגלות, יתקיימו בהם כל הנביאות שנבאו הנביאים על זמן המשיח. ובזה סותר את דבריו מה שאמר שהיה ישוע הנוצרי מכת הקראים. ובעבור זה הרגוהו,

---

1) הערוך ערך כבד מביא הי"ח תיקוני סופרים והוא במדרש תנחומא פ' בשלח, ודבריו לקוחים מן המכילתא, ובאמת גם במכילתא לא נמצא הלשון הזה „שהוא סופרים אנשי כנסת הגדולה" וכבר הראה החכם בעל מ"ע בראיות שתלמיד טועה הוסיף מדעתו, וכי בכמה מהדורות והעתקות לא נמצא הלשון הזה, ועיין גם הפי' על המדרש תנחומא שם.

וידוע שישוע הנוצרי שהוא משיח ובן אלהים גם אלהים ממש, והלא אמר פירקאָוויץ אח"ז שמשיח יבוא, והלא כבר בא? גם בזה סתירה רבה בדבריו של פירקאָוויץ, כי אמר (שלפי דעת הקראים) יבוא משיח כשיקיימו ישראל כל אשר כתבו הקראים, וגם אחרי ביאת משיח תהי תורת הקראים נצחית, ומחוקקי דת הנוצרים הלא בטלו הרבה מצות כגון מילה ושבת והגים ויו"כ וציצית ושחיטה וכדומה? ופירקאָוויץ אמר שהמבטל מתורת משה כל שהוא וכו'.

פירקאָוויץ בספר חותם תבנית מעלה לשמים שיאו של ענן רבם בתורה, — היא פליאה בעיני מאד, כי גדול אחד מרבותיהם הקדמונים והקדושים להם כתב ההפך מזה, הלא הוא רבי יעקב בן ראובן בעל ספר העשר על תנ"ך (הנדפס היום בספר חותם תבנית) אמר בפירוש בפירושו על שיר השירים (פרשה ג') וז"ל: על משכבי בלילות, הוא אורך הגלות במלכיות הד' (ר"ל שאנחנו בו היום), אקומה נא ואסובבה בעיר הם ערי העכו"ם. על משכבי, כי דהם עצלות אמר קבלנו ואנחנו במנוחה 1) בקשתיו ולא מצאתיו. אחר כן נעתק אל דת ענן 2) ובקשו מצות ולא יכולו, כי היה ראש לפותרים (ר"ל ראשון בבאור התורה) וטעה מדברי הרבנים (ר"ל המחזיקים בתלמוד), אחר כך נגלה הדת השלישית והם הקראים האחרונים אשר דקדקו והעמיקו וגלו המצות ואין דת אחריהם שנאמר אחזתיו ולא ארפנו, עד כאן לשונו בספר העשר.

א"כ בפירוש הוא מודה שענן לא היה חכם מופלג ומודה שהיה בטעות, וכי רבותיהם שהיו אחרי ענן היו יותר חכמים ממנו ובלתי מוטעים, גם מודים שבאור התורה שלהם בעניני המצות הוא יצא ראשונה מלב רבם ומיסדם ענן שהיה מוטעה, ואח"כ יצאה דתם השלישית ע"י רבותיהם האחרונים אחר ענן שהמציאו בשכלם כפי פירושם את התורה והמצות — וא"כ היא תורה חדשה!

גם מה שאמר שאחר דתי הקראים האחרונים אין דת יותר וע"ז נאמר אחזתיו ולא ארפנו. — והלא גם היום יש בהם חלוקי דעות? גם איך בטוחים שלא יעמדו עוד חדשים אחריהם ויבטלו דבריהם, כמו שבטלו אחרונים שבהם דברי ענן, ואז ג"כ יאמרו: אחזתיו ולא ארפנו.

ועוד הלא הם מודים היום שרוב המשנה והתלמוד שלנו הם אמת, וא"כ נראה מזה שענן שהיה חולק על הרבנים היה בעול, וא"כ יפה עשו הרבנים או שעשאוהו זקן ממרא.

---

1) לא אדע כוונת המאמר הזה האחרון, אם לא שכוונתו אל דתנו מחכמי התלמוד.

2) מכאן נראה גלוי שנעתקה דתם הקודמת אל דת חדשה של ענן, וא"כ דת חדשה להם.

הקראים מאמינים ג״כ במסורה, כמו הי״ח מלין שהם תקון סופרים, שבתנ״ך לא היה נכתב כך, עיין מב״ר על התורה ופירושו בפרשת בהעלותך, ומסדרים שם כל הי״ח פסוקים הללו ע״ש, — ואיך יאמרו שאינם מאמינים בתורה שבע״פ? וכמדומה לי שהחכם בעל מאור עינים מברר בראיות הרבה שהי״ח תקוני סופרים לא לבד שמקבלים המון דינים ובאורים מן המשנה והתלמוד, ומעתיקים דבריהם, וקדושים המה בעיניהם, אלא שאפילו לפעמים דרשות ורמזים מן המדרשים מביאים ומעתיקים לספריהם וסומכין עליהם, ולדוגמא עיין שם בפרשת בהעלותך אצל השבעים זקנים ע״ש. — וכן בפרשת לך לך שנוסף לאברם ה׳ להיות תמים כמנין רמ״ח אבריו ע״ש.

באורח צדיקים הנדפס היום ביחד עם דוד מרדכי (דף י״ט ע״ב) כתב שהרבנים אומרים שמלאכים היו מגידים לחכמים בהקיץ פירוש התורה והמצות ע״ש, מדוע אינו מראה את המקום הזה במשנה או בתלמוד, ואדרבא חכמי ישראל מאז לא קבלו אפילו בת קול מן השמים לענין פירוש התורה כנודע. — ואדרבא הקראים מתפארים שסומכים על בת קול בפירוש התורה, כמו שאמר בעל דוד מרדכי בספרו (דף יו״ד ע״ב) וז״ל: אחר שיצאה ב״ק קול לסעד דברי (התנא) ר׳ אליעזר (והוא בבבא מציעא בתנור של עכנאי) שבכל מקום הלכה כמותו, צריך לנו (הקראים) שנפסוק אנחנו כסברתו, כי ברוב דברים הביא רבינו ישועה (הקראי) ע״ה ופסק כמותו, וא״כ פוסקים הקראים אחר בת קול, ומהפכים עלינו.

וכן מה שמלעיג שם באורח צדיקים (דף י״ט הנ״ל) על האותות ומופתים שמתפארים הרבנים, אדרבא בספר דוד מרדכי שם (דף יו״ד ע״ב הנזכר) מחשב זאת להרבנים לעון שלא קבלו האותות והמופתים שעשה ר׳ אליעזר, על אמתת דבריו, והם (ר״ל הקראים) מאמינים באותות ומופתים הללו שעשה ר׳ אליעזר ע״ש.

באורח צדיקים (דף י״ט ע״ב) וז״ל: ויחסו הבאורים לקדושים ולשם יתברך ואומרים שהמשנה היא תורה שבע״פ שקבל משה רבינו מפי הגבורה ע״ש. ובשני דפים לפני זה, (היינו דף י״ג ע״א) אומר שמסר ה׳ למשה פירוש התורה על פה ע״ש.

הקראים אומרים (עיין דוד מרדכי ואורח צדיקים), שיהודה בן טבאי היה ראש הקראים וכן אחריו שמאי וכן ר׳ אליעזר, ואם כדבריהם מדוע לא הכניסו חכמי המשנה הקדמונים ואחריהם וחכמי התלמוד את יהודה בן טבאי ושמאי בין הצדוקים, ואדרבא הלא הם חשובים ויקרים מאד אצלנו כמו שאר גדולי חכמי המשנה הקדמונים?

כתב הדוד מרדכי (דף ג׳ ע״א) שהקראים קודם זמן רבי יוסף הרואה היה אסור להם להתחתן עם שום שאר בשר בעולם, משום שנאמר איש איש אל כל שאר בשרו לא תקרבו וגו׳, — עד שנתמעטו בפריה ורביה.

עד שקם רבי יוסף זה וסיעתו והעמידו סדר העריות על חמשה ועל ששה עיקרים .

עוד שם (דף ט"ו ע"א) כתב שבעל האדרת שעליו סומכים ביותר וכו' ורק מפני שהתיר להדליק נר בשבת קודם קבלת שבת כדי שימצא דולק בשבת, על כן רבים מהקהלות לא קבלו את הספר הזה בסבר פנים, ועד היום קהלות הקראים בפולין וליטא מדליקין נרות בשבת, והקראים אשר במצרים ודמשק ואלקהרא וארץ הקדושה אינם מדליקין .

המבחר בפרשת בשלח בפסוק וירם משה את ידו, מסכים לדעת האומרים שהעשר אצבעות המטה כנגד הספירות .

בטירת כסף שם במבחר פרשת ויחי אמר וז"ל : ע"ד אמרם ז"ל איקונין של יעקב חקוקה תחת כסא הכבוד כמו שאמר הרב (בעל המבחר) כי האבות כדמות המרכבה וכו' .

שם פרשת דברים אומר : מקרא אחד יוצא לכמה טעמים וסודות פליאות .

ובאורח צדיקים שם דף י"ט ע"ז בתחלתו מספר שענן הנשיא שלהם היה דורש ברבים נגד תורה שבע"פ שהוא המשנה ולהכחיש אותה ולבטלה מכל וכל ע"ש, היש כתירה רבה מזה ? ובספר העשר להקראי ר' יעקב בן ראובן בפרושו על שיר השירים כתב על ענן שטעה מדברי הרבנים ? ע"ש וכבר הזכרנו להלן מאמרו בלשונו .

הקראי בעל טירת כסף בפירושו לספר המבחר על התורה פרשת בא כתב וז"ל : הכמת הקבלה הוא ידיעת חכמת האלהית הנשארת בקבלה מזמן הנביאים שעמדו בסוד ה'. עכ"ל. — הרי הוא מאמין שיש איזו קבלה שנשארה מאת הנביאים .

ובפרשת בא כתב וז"ל : כל בן נכר (לא יאכל בו) ואפילו הוא נמול לא יאכל בו .

בספר דוד מרדכי (פרק וא"ו) מביא היחס של הנשיא שלהם שהיה במצרים בשנת חמשת אלפים וארבע מאות ליצירה, ומסדר עד ענן, ואח"ז הולך ומסדר מענן עד דוד המלך, ומזכיר שם שנתן ציצותא היה בן ענן, וענן בן שפטי, והיא בן ר' יוחנן בן זכאי, ור' יוחנן היה בן חזקיה, וחזקיה בן שמעיה, ושמעיה בן שבניה, והוא בן עובדיה והוא בן ישעיה, וישעיה בן חסדיה, והוא בן ברכיה, והוא בן חנינא, והוא בן משולם, והוא בן זרובבל והוא בן פדיה, והוא בן שאלתיאל והוא בן יהויכין המלך וכו' — (עיין היטב ביוחסין חלק שני דף נ"ז את כל הנשיאים על הסדר ועיין שם ביוחסין דף קצ"ה ע"ב ושם נפלו טעיות) .

וכפי דבריו נראה שהיה ר' יוחנן בן זכאי או עכ"פ אביו של ר' יוחנן בן זכאי בזמן עזרא הסופר, כי היחס הזה של חזקיה בן שמעיה וכו' נמצאו על הסדר בספר דברי הימים (א' ג') שכתב עזרא הסופר ? ? ? וידוע שר' יוחנן בן זכאי היה ממש בזמן חרבן בית שני, והוא

דבר עם וועספאסיאנוס הקיסר וכמסופר בפלאוויוס ובתלמוד, וספר ד"ה הלא חבר עזרא הסופר והוא היה בהתחלת בית שני!! — ועל דבר הסדר הזה שמסדר פה היחוס של הנשיאים עיין היטב ביוחסין דף נ"ז ע"א וע"ב.

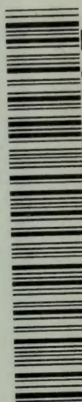
בספר אורח צדיקים (הנדפס עם דוד מרדכי בווין) דף ק"ב מיחס ספר אלים לר' זרח הטרוקי הקראי, ומסמא עיני הקורא עיין שם, כי הקורא יחשוב שר' זרח חברו, ובאמת חברו הרב יש"ר מקנדיאה, על השאלות ששאל אותו ר' זרח כתלמיד השואל לרב. „ואגב הוסיף בו הרב יש"ר עוד המונים דרושים בחכמות אף מה שלא שאל אותו.

באורח צדיקים שם (דף י"ז ע"א) אמר שמשה רבינו מסר להכהנים וליהושע בן נון ולסנהדריא בקבלה פירוש התורה והמצות וסודותיהן וטעמיהן כפי מה שקבל מפי הגבורה — והקבלה זו או הפירוש היה אסור למסור לכל מי שירצה כי אם לאנשים הקדושים, ולצנועים, כמו שקבלו מפי משה רבינו וכו'. — מזה נראה שהקראים מודים בעצמם בתורה שבע"פ שנמסרה למשה. — ובדף ד' ע"א מביא דברים בהפך זה, ע"ש בר"ה הסבה הראשונה.

בזמן הרב דון גדליה בן דון דוד יחייא (והוא בערך שנת תנ"ה לאלף הששי) — שגר בסוף ימיו בעיר קונסטאנטינא (הוא סטאמבול) והרביץ שם תורה, בקשו הקראים לקבל עליהם דת הרבנות, ובקשו מאת הרב הנזכר שהוא ישתדל אצל חכמי ישראל לקבלם, ולא עלתה ביד הרב הנ"ל כי חכמי ישראל לא הסכימו על זה (לא אדע סבת הדבר), כן כתב החכם בעל שלשלת הקבלה (כי הוא היה ממשפחת זה הרב), ועיין שלשלת הקבלה ח"א בערך ר' יצחק קנפנטון ורבי ישראלין).

והקראים הלא סומכים על ספר שלשלת הקבלה, כמו שתראה בספר דוד מרדכי, שאמר על השלשלת הקבלה שלא החניף לרבותיו, כי בחר באמת (במה שכתב בח"א בערך ר' עקיבא מענין רב ענן האמורא וזולתו שהתגאו האמוראים).

וכן בזמן ד' ארצות בקשו הקראים להתחבר אל דת הרבנות, והשתדלו אצל הרבנים דד"א, וכתב ר' שמואל אב"ד דקרעמניץ בדרך צחות: „אין מאחין את הקרעים".

3 1761 07132448 7